NAZIM TEKTAŞ

TANRININ ASKERLERİ

- 4 -

TOLUNOĞULLARI - İKŞİDİLER - GAZNELİLER
HARİZMŞAHLAR - ALTIN ORDU - TİMUR İMPARATORLUĞU

Çatı

TANRININ

ASKERLERİ

-4-

Çatı Kitapları:
Mart 2010

Tanrının Askerleri -4- (Tolunoğulları – İkşidiler – Gazneliler –

Harizmşahlar – Altınordu – Timur İmparatorluğu)

Dizgi-Mizampaj: Bahadır Ajans

Baskı - Cilt: Kenan Ofset

Yayıncı Sertifika No: 11803

ISBN: 975-605-4337-04-0

ÇATI KİTAPLARI
Klodfarer Cd. Dostluk Yurdu Sk. 4/1
Çemberlitaş-İSTANBUL
Tel-Faks: 0212 518 79 87

TANRININ ASKERLERİ

-4-

NAZIM TEKTAŞ

Tolun-oğulları (868-905)

Türkler Araplarla, İslâmiyetin ilk yarım asrı içinde askerî güç olarak tanışıp karışmışlar. Muaviye'nin Hilâfeti (veya saltanatı) (661-679) zamanında cesur ve cengâver Türklerden yoğun biçimde istifade etmişti. Hilâfet merkezi olan Şam'da Türk askerlerin yekûnu 18-20 bin civarındaydı.

Hilâfet'in, 750'de Abbâsîlerin eline geçmesiyle beraber, *Türklerin idare ve askerlikte itibarları pek artmış(…), imparatorluğun birçok kilit noktalarını ele geçirmişlerdi*."[1]

1 Tarihte Türklük, 114. s.

Türkler halife olamıyorlar, fakat halifenin en yakınında bulunup, gerekli durumlarda onu yönlendirebiliyorlardı. İbnü-l Esir'in anlattığı 862-863 yılı olayları bölümünde Vasif et-Türkî'nin Rum illerine gaza'ya gönderilişi var; tabii başkomutandır, Türk Vasif.

Askerî ağırlıkları gibi siyasî yönleri de vardı Türklerin. El-Muntasır'ın veliaht azletmesini sağlayanlar da Türkler idi. Halifenin ölümü halinde, yerine geçecek kişinin kendilerine yakın biri olmasını istedikleri için çaba sarf ettiler. Epey ısrardan sonra, Ahmet b. el Hasib, Vasif ve Boğa, el-Mütevekkilin oğulları el-Mutez ve el-Müeyyed'in azledilmesine halifeyi razı ettiler. Bu, adı anılanların gücünü göstermesi bakımından çok

önemlidir. Muntasır’a demişler ki: “*Onları veliahtlıktan ve hilâfetten azlet, oğlun Abdulvehhab’a beyat edelim.*”[2] (862 senesi)

2 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 7. c. 99. s.

İstediklerini başa geçirip istemediklerini zindana attıracak rollerdeydiler. Olaylarda o kadar boldu ki Hilâfet merkezinde, Türkler, yaptıkları ile göze batıyorlardı. Nihayet, bir gün şu şikâyete muhatap oldular.” *Her gün bir halifeyi öldürüp, öbürünü görevden azl ediyor ve ertesi gün de istediğiniz veziri tayin ediyorsunuz.*”[3] Tabii, kanlı çarpışmalarda eksik değildi ve bu arada olaylara karışan birçok namlı Türk de can veriyordu.

3 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 7. c. 99. s.

Bu Türklerin bazıları bu insanların arasında doğmuş, lâkin onların babaları-dedeleri esas Türk illerinden, bir şekilde gelmişlerdi. Araplara, savaşın nasıl yapılacağını da bunlar öğretiyorlardı. Bilhassa, sadık oluşları halifelerin işine pek yarıyor dolayısıyla muhafız bölükleri Türklerden oluşuyordu.

Tolun

Tolun, Dokuz-Oğuzlardan.[4] Köle olarak satılmış, Halife Memun’un hizmetine girmiş, başarısı ve güvenilirliği ile memuriyet basamaklarında yükselmiş. Türklerin, kabiliyetleriyle revaç bulduğu yıllar gelip geçiyor halifeler değişiyor, onların kıymetleri değişmiyor. Mutasım’ın halifeliği zamanında Tolun, Muhafız Bölüğü komutanlığına kadar yükselmiştir.

4 Tarihte Türklük, 160. s.

Tolun’un 835 yılında, Bağdat’da dünyaya gelen oğluna[5] Ahmet adı verildi. Önemli bir ailenin çocuğu sayılıp, gerekli eğitimden geçecek. Önceleri babasının yanında bir şeyler öğretilen Ahmet, sonra Tarsus’a gönderildi. Müslümanlarla Hıristiyanların sınır şehri olan Tarsus’da iki dinin de âlimleri öğreticilik görevi yapıyorlardı. Her şey gayet serbest tartışılırdı burada. Ahmet, Allah vergisi yeteneklerini geliştirecek bir ortama düşmüş olmanın mutluluğunu yaşıyor, çok renkli konularla beraber askerî,

siyasî meselelerle de donanıyordu. Ancak, 19 yaşına değdiğinde babasını kaybetti. [6]

5 Türk Tarihi, 3. c. 12. s.

6 Türk Tarihi, 3. c. 12. s.

Ahmet'in Bahtı

Hilâfet merkezinde babasının yerini almıştı Ahmet. Fakat burası durulmayı bilmeyen çalkantılı bir göldü, devamlı isyanlar arasında, Mutasım hal edildi. Vasıt'a sürgün edilen eski halife Mutasım, muhafız olarak yanına Ahmet'i istedi (866). Aradan bir müddet zaman geçince, yeni halife Mutez tarafından, eski halifenin katil fermanı geldi. Ahmet Fermana uymadı. Bu davranışıyla Ahmet büyük bir risk almış, ama aynı oranda saray adamları ve büyük emirler nezdinde itibarı artmıştı.[7]

7 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c. Tolunlular Mad.

Kahramanlık gösterişiyle namı yükseldi. Türklerin ne derece etkin görevlerde bulunduğu daha önce söylenmişti; birçok büyük şehrin valiliği de Türklerin elindeydi ve bunlar Ahmet'in destekçisi oldular. Türklerden biri Mısır'a vali olarak tayin edilmişti, bu şahıs Bağdat'ın nabzını elinde tutmak istediği için Mısır'a gitmeyip, vekil olarak Ahmet'i gönderdi: Şimdiye kadar yaptıkları, yaşayışı iyice incelenmiş, güvenilirliğine kanaat getirilmişti Ahmet'in.

Mısır, tarihin her döneminde zenginliğiyle göz kamaştırmıştır. Yine öyleydi. Nil Nehri su değil servet akıtıyordu; bilhassa haris insanlar bu nimetten hep kendileri istifade etmeye çalışıyorlardı.

Ahmet'in tayini sırasında Mısır haracını toplamakla görevli olan kişi İbn el-Müdebbir'di ve bütün bölgeye hâkim durumdaydı. Buna göre Mısır, iki ayrı yöneticiye sahip oluyordu; idari sorumluluk sahibi Tolun oğlu Ahmet, maliyeden sorumlu ise İbn el- Müdebbir.

Servetin göz kamaştırıcılığı, bazı kişiler için çok mühimdi; öyle ki konum itibariyle daha üst makam yerine, mali işlerden sorumluluk tercih edilir olmuştu. Çünkü üst makamdakiler gayet rahatlıkla satın alınabiliyordu. Paranın patronu el Müdebbir Bağdat nezdinde en itibarlı devlet adamlarından sayılmaktaydı.

Tolun-oğlu Mısır’ı her şeyiyle hâkimiyeti altına alacaktı; bunun için paranın idarecisini alt etmenin çarelerini düşündü. El-Müdebbir ise Ahmet’i elde etmek için hediye yağmuruna başlayacaktır. Daha ilk teşebbüsünde bozguna uğradı Müdebbir; hediyesi kabul edilmeyip, bir de muhafızları istenmişti.

İbn el-Müdebbir, Ahmet’i Halife’ye şikâyet edip, istiklâl peşinde koştuğunu, isyan hazırlığında olduğunu bildirdi, ise de sonunda mücadeleyi kaybetti. Ahmet daha zeki, daha güçlü idi; kuvvetli Türk zümrelerinin desteği yanındaydı ve kazandı. Önceleri bir bölümüne hâkim olduğu Mısır’ın tamamı da Ahmet’in hükmüne girdi. Bu başarının gelişini sağlayan kişinin, Ahmet’in kayınbabası Barhuh olduğu söylenmektedir.[8] İbn’ü-l Esir, Yarcuh et- Türkî, diyor Barhuh için. Onun kısa sözleri şöyle: “*Yarcuh et-Türkî ile Ahmet b. Tulun arasında samimi bir dostluk vardı. Böylece Yarcuh bütün Mısır’ı Ahmet b. Tulun’un emrine vermiş, oradaki hâkimiyeti tamamen kuvvetlenmiş ve şanı yücelmişti*.” Bilâhare el Hadid Suresi, 21. ayeti yazıyor İbn-ül Esir: “*İşte bu Allah’ın lûtfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.*”

8 Aynı yer.

Tolun oğlu Ahmet, Allah’ın lûtfuna kavuşurken, bir süre takıştıkları el-Müdebbir- adının manası gibi tedbirli olamayıp-, hapse düşmüştü. Hilâfet değişimiyle hürriyetine kavuşup, Şam, Filistin ve Ürdün Maliye’sinin başına geçti. Ahmet’in, bırakılan yerde duramayacak kadar arzulu, hırslı olduğu ilgililer tarafından fark edilmiş. Suriye’yi istilâ edeceği zannı rahatsızlık doğuruyordu.

“**Tolun-oğulları Devleti**” deniyor adına; ömrü kısa, işlevi mütevazı da olsa. Kuruluş tarihi için, genelde doğduğu tarih gibi, farklı görüşlerle farklı seneler zikrediliyor. Biz çoğunluğa uyup, başa 868’i aldık, ama daha aklî olana bakmakta da fayda var. Mısır’da vali oluşu ile devlet kurmuş olması aynı seneye tesadüf ettiriliyor ki, bu biraz gerçekçi görünmemekte. Malî ve idarî işlerin tek elde birleşmesiyle güçlendi Tolun-oğlu Ahmet: *“872’den itibaren bu memleketin, hatta 878’den itibaren Suriye’nin de sınırsız nüfuza sahip hâkimi oldu,”*[9] deniyor. 868-872 arasını telif eden şu görüşün ikna ediciliği meseleyi çözüyor: “… *Ahmet ilk zamanlarda yarı egemendi*…”[10]

9 Tarihte Türklük, 161. s.

[10] İlk Müslüman Türk Devletleri, 114. s.

İlk Fırsatta Evlat Çelmesi

Suriye'nin tamamı değil Antalya, Adana ve Tarsus bölgeleri zapt edilmişti. Son sürat devam ediyordu Suriye fethi, lâkin Mısır'dan isyan haberi geldi: Abbas âsi başıydı. İktidar illeti bulaştığı kişiyi kör ediyor: Abbas, babasının yokluğunu şahsı adına kârlı kılmaya, Mısır'ın hâkimi olmaya soyunmuştu. Ahmet, sınırlarını genişletme işini yarıda bırakıp, merkez'e sahip olmak için döndü. Abbas kaçmaya çalıştıysa da, bunu başaramayıp yakayı ele verdi, sopa ve hapis cezasına çarptırıldı.

Ahmet, kendine göre bağımsız olmuş, babasının adına izafeten, kurduğu devlete "**Tolun Oğulları**" demiş –veya başkaları öyle saymış. Bir manada Mısır bağımsızdır, ama Bağdat'taki halife bütün Müslümanların başıdır; dolayısıyla Ahmet'in de. Mısır'ın bir yanı Bağdat'a bağlı ve burası da süt liman değil.

Halife denince biz Türklerde uyanan ilk intiba, dinen saygı değer, hürmete lâyık bir ulu kişidir. Aslında bütün devlet başkanları belki böyle olmalı, fakat halife mutlaka. Gerçekte ise, Dört Büyük Halifeden sonra o makamı işgal edenler(Ömer b. Abdülaziz istisna) görünüm itibariyle böyle, hepsi de ayrı huyları, meziyetleri ve de çirkinlikleri olabilen insanlar. Onlardan meydana gelen kötülükler de temsilcisi bulundukları mevkie mâl edilemez. Bunun içindir ki her halifeyi din büyüğü saymak doğru değil. Mesela: Anlatılan zamandaki Bağdat Halifesi el-Mutemid zevk ve safa düşkünü biriydi (870-892). Her şeyden daha fazla rahatlığını düşünen halife, ülkesini iki idarî kısma ayırıp, doğu tarafını kardeşi el-Muvaffak'a batı tarafını da oğlu Cafer'e bırakmıştı.[11]

[11] İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

Abbâsîler devletinde, yüksek askerî makamlar gibi idarî makamlarda Türkler tarafından doldurulmuştu. Mısır'a yardımcı vali olarak gidip, orada bağımsızlığını ilân eden Tolun-oğlu Ahmet de mevcut tabloyla beraber düşünülünce Hilâfet makamını huzursuzluk sardı. Türklere karşı tetikte bulunmayı vazife saydılar. Halife'nin kardeşi el-Muvaffak ise, Türk emir ve kumandanlarının hâkimiyetine karşı takip edilen siyâsetin yönlendiricisi mevkiindeydi.

Mısır'ın zenginliği Bağdat'a aktığı sürece, yöneticiler bolluk içinde yüzer, bu suyun önüne bir bent kurulursa maddi sıkıntılar kasıp kavurur. Bu, herkes tarafından bilinen bir gerçek; Tolun-oğlu Ahmet de gerçekti ve korku dağları sarmıştı. Bağdat Mısır'a muhtaç durumdadır, Mısır Ahmet'in elinde, resmi görüntüye bakılırsa Bağdat'a bağlı bir eyalet.

Halife, görünüş itibariyle saf. Kardeşi Muvaffak uyanık; Ahmet'in hırsını görüyor, gücünün ve arkasındaki desteğin farkında. Ahmet, hedefine varmak için atacağı adımlarda halife'yi önemli bir mâni olarak görmediğinden, ona aldırdığı yok; Muvaffak'tan çekiniyor, dolayısıyla da hoşlanmıyor. Önümüzdeki günler muhtemelen, Hilâfet makamına el Muvaffak'ı getirecek. Müstakbel halife daha büyük bir ülke devralmak arzusundadır, Ahmet'i sevmeyişi bundan.

Zenc İsyanı

Afrika'nın doğu sahilinden esir olarak getirilip, Elcezire ve Basra mıntıkalarında çalıştırılan Zenci Köle'ler, **Zenc** olarak anılıyorlar. [12] Irak'ta başlayıp etrafa yayılan isyanı bu köleler çıkarmışlar, önemine binaen de adlarıyla anılır olmuş.

12 İslâm Ansiklopedisi, 13. c. Zenc Mad. (Vahit Çabuk)

İsyanın sebebi para, durdurulması da para ile mümkün olur ve Bağdat hazinesi boş, Mısır hazinesi dolu. El- Muvaffak isyan bölgesinin sorumlusu değil, fakat müdahale zorunda. Mısır'a, Tahir adında bir elçi gönderen Muvaffak, ona iki ağır vazife yüklemişti; isyanı bastırılacak, epeyce miktar para alınacak ve Ahmet'e bağlı üst düzey yöneticiler kendisi tarafına kazanılacak.

Mısır valisi Ahmet, Bağdat Halifesi ile haberleşmiş, bu para Muvaffak'ın elçisine verilmeyip, doğrudan halife'ye gönderilecek. Elçi Tahir, geldiği yerde itibarlı misafirler gibi karşılandı, hepsi o kadar. Hiçbir kumandanla görüşmesine fırsat verilmediği için, dilindeki zehri bulaştıracak kimseyi göremedi. Halifeyle aralarındaki anlaşmayı umursamayan Ahmet, el-Muvaffak'a 1 milyon 200 bin dinar yolladı.[13] Niçin böyle yaptı? Bunu ileride anlayacağız.

13 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c. Tolonlular Mad.

İpler Kopuyor

Ahmet'in gönderdiği para az gelmiş, el-Muvaffak küplere binmiş, bütün öfkesini satırlarına boşalttığı bir mektup yazmış. Birkaç misli fazlasını istiyordu. Ahmet de bu tavırdan hiç memnın kalmadı, daha ağır kelimelerle dolu bir cevap yazdı. Bunun üzerine iki taraf birden, aradaki sahte dostluk perdesini kaldırdılar.

Halifenin kardeşi olması hasebiyle el-Muvaffak endişeli, ona göre hilâfetin gidişatı tehlikede. Türkoğlu Ahmet'in niyeti, ortada ne halife bırakmak ne de Abbâsî Hanedanlığı. Böyle bir âkıbet vehminden kurtulamayınca, alenen savaş açtı. Yeğeni Cafer'i ve yardımcısı Musa b. Buga el-Türkî'yi uyarıp, Hakanlarını talep etti. İstiyordu ki, Mısır valiliği Ahmet'in elinden alınıp, yerine, Şam valisi Amacur tayin edilsin.

Çırpınışları karşılık bulmadı el-Muvaffak'ın. Musa, belki çekindiğinden, belki de Türk tarafı ağır bastığından Ahmet'in karşısına çıkmayı reddetti, Bilâhare tayini düşünülen kişi ise Mısır'a gitmeye cesaret edemedi.

Şam valisi Amacur 878'de öldü, yerini oğlu aldı. Tolun-oğlu Ahmet, yarım bıraktığı Suriye Fethini tamamlamak niyetinde. Bu amaçla sefere çıkarken, Amacur'un oğluna bir mektup yazıp, halife'nin Şam ve Sugar bölgesini kendisine ikta (kullanım hakkı) ettiğini bildirdi. Cömert mektup işlevini bihakkın yerine getirmiş, genç derhal itaatini arz etmiş, böylece hiçbir mesele çıkmamıştır. Remle'ye daha sonra gelen Ahmet, kendisini karşılayan Amacur'un oğlunu bu şehrin valisi yaptı.[14]

14 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 7. c. 263. s.

Ahmet Şam'a yürüdü; burayı hâkimiyeti altına aldı. Antakya'da hüküm süren kişiye yaptığı Hakan çağrısı karşılık bulmayınca, muhasara ettiği şehri teslim aldı. İbnü-l Esir'in bildirdiğine bakılırsa, oğlu Abbas'ın isyanı, bu sefer sürerken meydana gelmiş.

El-Mavaffak - Ahmet Rekâbeti

Geçen aylar, seneler Ahmet'in gücüne güç katıp, halife'nin zaafını artırdı. Sonunda, sunî bir makam işgalinden öte manası kalmayan halife, makamda gözü olanlar tarafından tecrit edildi. Ne devlet işlerine karıştırılıyor, ne şahsi ihtiyaçları karşılanıyor. Vatanından mühim parçaları koparıp almış

olan Tolun-oğlu Ahmet, şahsiyetinden çalan yeğenine göre daha müşfik bir dost. Bilhassa kardeşi el-Muvaffak'ın, makama mahsus bütün imkânları elinden kapıp almaya muvaffak oluşu, Bağdat'ı, halife için altın kafese çevirmişti. Burulmuş içini, samimiyetine inandığı Ahmet'e açtı; ne kadar huzursuz olduğunu bildirdi; âdeta yardım dileniyordu. Ahmet ona, hiç durma Mısır'a gel, dedi.

Bu davet, canına minnet, gönlüne şifa oldu yıpranmış halifenin. Hazırlıklar yapıldı ve bir gün maiyetiyle beraber Mısır yoluna düştü. Yarı yarıya kaçma gibiydi yapılan hareket. Geride kalanlar yani kendilerinden kaçtığı insanlar bunu haber alıp, yarı yolda yetişip geri getirdiler. (Yıl 882)

Rekâbet tabiri hafif kalır, ölüm kalım yarışı var Ahmet'le el-Mavaffak arasında. Halifenin Mısır'a erişemeden döndürülmesi bu taraf için ağır hakaret sayıldı; daha ağırıyla mukabelede bulunmayı isteyen Ahmet, cami minberinden halka hitapla, el-Muvaffak'ı eleştirdi. Onu, tamamen geçmez akçeye çevirmek istiyor, Halifeye biatının düştüğünü, veliahtlıktan da düşürülüp lânetlenmesi gerektiğini haykırıyordu: "*Fukahanın çoğu onun hal ve tel'in edilmesini tasvip etti; bazıları ise, hal'ini doğru bulup, lânetlenmesine cevaz vermediler*:"[15] Buna karşılık el Muvaffak da Tolunoğluna aynısını yapmak için elinden geleni ardına koymayınca, bir kördöğüşüdür sürüp gitti.

15 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c.

Düşmanlık sözlerden davranışlara geçemiyor. Halife kullanamadığı yetkilerine bakıp ağlarken, kardeşi –mutlaka korkutarak- ondan Ahmet aleyhine fetva almayı becermişti. Neden kanlı bir savaşın cereyan etmediği sorusuna verilen cevap, iki tarafın da dâhilî gailelerden fırsat bulamadıkları yönündedir. Eğer, sözlerin yerini kılıçlar alsaydı ne olurdu? Büyük bir ihtimalle Abbâsî Hilâfetinin yerini, Yavuz Sultan Selim'den 635 sene önce Tolun oğulları alırdı; küçük bir ihtimalle de bir baharlık ömür sürecek olan Tolun-oğulları Devleti, daha mevsimin başında iken yıkılırdı.

Büyük ihtimali Tolun oğlundan yana kullanmamızın maddî sebepleri var; Bağdat'taki Türk gücü. Bir de el-Muvaffak'ın sevilmeyen biri olması. Ahmet'i destekleyecek asker-sivil insan sayısı oldukça fazlaydı. Mısır halkı önceleri istismar edildiği halde, Tolun-oğlu Ahmet'in icraatlarıyla refaha kavuşmuştu.[16] Huzurlarını borçlu oldukları insanı yalnız bırakmaları düşünülemez; ama her şey olacağına varacaktı, vardı.

16 İslâm Ansiklopedisi, 8. c. Mısır Mad.

Hesapta Bu Yoktu

Tahminlere göre Ahmet 33 yaşında iken Mısır valisi oldu. Durup dinlenmeyi bilmeyen hırs ve enerji yüklüydü. Bu işler hep aynıdır; elindeki ile yetinen, biraz sonra elini kuru yerde görür; daha çoğunu isteyenin işi biraz da şansa bakar. Ahmet fazlasına göz dikmiş, görebildiği yere kadar gidiyor, gaileler de peşini bırakmıyor. Zeki, çalışkan ve azimliydi. Arkasına aldığı Türk askerî ağırlığından manevi destek görüyor. Abbâsî Hanedanlığının en kuvvetli adamıyla menfaatleri çatışınca amansız bir mücadeleye girdiler. Birçok isyanlar çıktı, bastırıldı. İdare ettiği yerlerdeki âdil davranışı adalete susayan başka şehir insanları tarafından gıptayla seyrediliyor, onlar da aynı şeyi istiyorlardı. Bu tarafıyla bir kurtarıcı gibi çağrıldığı yere gitti; oralara kendi idaresini, adaletini taşıdı.

Bütün koşuşturmalar, savaşlar arasında, “*Adliyeye Türk örf ve âdetlerini soktu. Mısır’ın o zamana kadar Bağdat’a göndermekte olduğu cizyeyi kesti. Mısır’ın iktisâdi hayatı, bilhassa çiftçilik ve dokumacılık büyük ölçüde gelişti. Maddi refah manevî alandaki gelişmeyi destekledi. Büyük ölçüde inşaat imkânı sağlandı. Kahire ve çevresinde İbn Tolun Camii, Fustat ve benzerleri inşa olundu.*”[17]

17 Tarihte Türklük, 161. s.

Tolun-oğullarının bıraktıkları derin izlerin kısa ömürleriyle mukayesesi kabil değil. Mısır’ı Bağdat’ın sağmal ineği durumundan kurtarmak Ahmet’e nasip olmuştu. Bu hususta bir dönüm noktası sayılan dönem, halifenin ve kardeşinin isyan bastırılması adına istedikleri, fakat alamadıkları parayla ilgili zamandır. Ahmet, lüzum görülenin çok azını göndererek, halifeyi dahi âtıl bırakan el-Muvaffak’ı tam manasıyla karşısına almaktan çekinmemişti.

“*O zamana kadar Mısır’ın zengin gelir kaynakları kısmen Bağdat’a, kısmen de, öncelikle bir vergi mültezimi olan müteselsil Mısır valilerinin şahsi hazinelerine akıyordu. Şimdi ise bu gelirler ülkede kalacak ve tamamı idareyi elinde bulunduran hanedan mensuplarının elinde toplanacaktı. Ahmet İbn Tolun zamanına gelinceye kadar bu ülkede vazife gören yüz kadar çeşitli Müslüman vali, ortalama iki buçuk yıla yakın bir devre ile birbiri arkasına ülkeyi istismar ederek vazife başında kalmıştı. Böylece*

Tolunîler idaresinden Mısır istifade etmiş ve nisbeten daha müreffeh bir devir sürmüştür.”[18]

18 Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, 3. c. 711-712. s.

Birçok tarafsız tarihçinin şahadetiyle sabittir ki, Tolun-oğlu Ahmet devri, Mısır’ın ve Mısırlının çehresini gülümsetmiştir. Bunun başlıca sebepleri, bilgili ve dürüst gayret, bir de kendi suyunu kendi toprağına akıtmak; Ahmet bunları başarmıştı.

İsyanlar bitmek bilmiyor. Baş kaldırma sırası Tarsus’a gelmişti; Ahmet, orada çıkan isyanı bastırmak için yola düştü. Uzun emeller, kısa zamanda vücudunu yıpratmış, bedenî arızalar iyiden iyiye hissedilir duruma gelmiş, fakat Ahmet aldırdığı yok. Her inadın kırıldığı bir nokta olur, işte oraya gelindi. Hastalık, hareket imkânını elinden alınca Tarsus yolculuğu bir yana bırakıldı ve Ahmet Mısır’a döndü. Ellerinden geleni yaptı hekimler. Bulunan en tesirli ilaçlar uygulandı, fakat zaman **Ecel Meleği**’nin imiş. Ölüm tarihi 884, 885, 888 olarak üç ayrı biçimde yazılmış; artık hangisi doğruysa bilmiyoruz.

Tolun-oğlu Ahmet, taşıdığı Hilâfeti Abbâsîlerden alma niyet ve çabasına rağmen halife tarafından da çok seviliyordu. “*Cömert, âdil ve cesur*” olarak vasıflandırılan Ahmet için bir mersiye yazmış halife. Yaşı 50 civarındaydı. Ondan geriye zengin bir Mısır kalmış; şahsi zenginliği de bildirilmekte. Meziyetleri sıralanırsa, başta gelenler yukarıda söylenenler, gerisi detay. 33 çocuk babası[19] olmasından anlıyoruz ki, kadın cinsiyle de arası iyiydi.

19 İlk Müslüman Türk Devletleri 115. s.

Hümareveyh Zamanı

Tolun-oğlu Ahmet’in hayatı, baştan sona başarılarla doluydu; acaba mirasını bırakacağı, kendi ayarında bir varis yetiştirebilmiş midir? Bunun cevabı olumsuz! Büyük oğlu ilk fırsatta isyana kalkışıp zindana atılmış, orada çilesini dolduruyordu. Abbas, işlediği suçun cezasını çekedursun, ondan sonra sırayı alan Hümareveyh de, 20 yaşında, tecrübesiz ve zayıf iradeli oluşuyla bilinmektedir.

Kişi kendi kendini yönetemezse, başkası –başkaları- tarafından yönetilir. Ahmet Tolun seferlerde iken, vekâlet Hümareveyh’te oluyor, el-Vasit de ona

danışmanlık yapıyordu. Hapiste bulunan Abbas el Vasit tarafından, Hümareveyh'e büyük tehdit unsuru olarak takdim edildi; netice de onun "*tahrik ve teşvikiyle*" ölüm fermanı çıktı. Muhtemel tehlike sayılan Abbas ölüm cezasına çarptırıldı, ama kardeş acısı içini dağlamaya başladı Hümareveyh'in. Pişmanlık ateşi yüreğini yaktıkça müşevvik'e (teşvikçi) öfkeli bakışlarıyla korku verdi. Benzer durum önceki devirlerde ve sonraki devirlerde yaşandı. Baştaki kişi istikbali endişesiyle, hükümdarlığına tehdit olarak gördüğü en yakınını öldürtür; tehlike ortadan kalkınca da onun acısı kaplar yüreğini. İnfazı gerçekleştiren emir kuludur, lâkin suçluluk duygusunu bastırmak ister emir sahibi! Kendi emrini uygulayan kişinin kaderi katil yerine konup, cezalandırılmaktır. El-Vasit'in şahsiyeti ne olursa olsun, burada korumaya çalıştığı kendisi değildi, lâkin Hümareveyh'in hedefi oldu.

Üzerine gelen öldürücü bakışlardan hayatî endişeye düşen Ahmet el-Vasit oturup ecelini bekleyecek kimselerden değil. Karakteri de, efendisine kazık atmaya elverişli olduğundan çirkin teşebbüslerden çekinmedi.

Menfaat Dolabı

Tolun-oğlu Ahmet ile halife'nin yaramaz kardeşi el-Muvaffak düşmanlığı tam netice vermemişti. Biri ahrete intikal ettiği halde, diğeri ikbal güneşinin doğacağı sabahı bekliyor. Ahmet el-Vasit, aceleden el Muvaffak'a bir mektup gönderip, Hümareveyh'in zayıf karakterli, Mısır'ın kolay zapt edilir bir durumda olduğunu bildirdi.

Kinini zapt edemeyen Mısır'ı zapt edecek! El Muvaffak için bundan âlâ müjde mi olur? Savaş başladı. Suriye'deki Mısır ordusunun yenilgisi kısa süre içinde gerçekleşince Abbâsîlerin yüzü güldü. Sonradan asıl orduya katılan el-Muvaffak'ın oğlu, Arap ordusunun gücünü artırmıştı. Halep, Humus, Hama ve Şam direnemedi. Mısır ordusu ürkek av gibi kaçarken Bağdat ordusu inat avcı olmuş takipteydi. Remle'ye kadar gelen Bağdatlılar, burada bizzat Hümareveyh'in idaresindeki orduyla karşılaştılar. Kahraman Ahmet'in pişmemiş oğlu, düşmana karşı koymadan Mısır'ın yolunu tuttu; yani savaş meydanından kaçtı.[20]

20 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

Bir’e Bir

Hümareveyh’in kaçışı dostane bir yorumla, tecrübesizliğine veriliyor. Bu tür savunmaların gereği yok. İyi bir kumandan olmadığı, daha ilk imtihanında ortaya çıktı; bu apaçık bir basiretsizlik ve cesaret yoksunluğudur.

Biraz sonra da, oluşumu farklı, sonucu benzer bir hata el Muvaffak’ın oğlu tarafından Tolunlular lehine işlendi. Adı geçen kişinin oğlu Mutezid, galibiyet neşesini tatmış, bunun semeresini görmek için acele ediyordu. Ordu harp nizamını bozup, menfaat temini aşkına Mısır karargâhını yağmalamaya başladı. Daha önce savaş meydanından kaçmış bulunan Hümareveyh’in komutanı Sâ’d pusuda bekliyor, olan bitenden habersiz. Durumu gören Sâ’d, ordusunu aniden savaş düzenine soktu; Abbâsîler üzerine saldırdılar. Birden, neye uğradığını anlayamayan yağma âşıkları çil yavrusu gibi dağıldı.

Sa’d’ın Bilmediği

Olayları tarihlendirip, sırayla anlatmaya merakımız var; bunun için de sıkıntı çekiyoruz. Tolun-oğlu Ahmet’in ölüm tarihinde anlaşma sağlanamamış, lâkin çoğunluk tarafından 884 kabul edilmektedir. Biz de buna uyacağız. Böyle olunca takdim edilen olayın meydana gelişi 885’in Mart ayına tesadüf ediyor.

Sa’d’ın bilmediği, dedik. Öncelikle haddini bilmiyormuş. Tesadüfî elde ettiği bir başarıyı hemen hâkimiyet merdiveni yapmaya yeltendi. O, yağma için karargâha dalan Bağdat askerlerine hücuma kalktığında, arkasında Hümareveyh’in olduğunu sanıyormuş, demek ki cesareti bundan almış. Sonra öğreniyor ki Mısır Hâkimi firardadır, bunu ganimet bilip, isyan bayrağını açıyor. Öyle zaman ki, öncekilere çok benziyor gücü gücü yetene… Humareveyh, isyan haberini Filistin’deyken aldı. Mısır’a kadar son sürat giderek, yeni bir ordu hazırladı ve âsi’nin üzerine yürüdü. Ham hayalle başlatılan isyan ateşi parlamadan söndü; isyan ordusu mağlûbiyete uğradı, bunların başı Sa’d ise ölüm cezasına çarptırıldı.[21]

21 Türk Tarihi, 3. c. 14. s.

Mutezid'in Serencamı

Sa'd ile başlayan isyan hareketi sırasında, bir başka tarafta, Sa'd'ın bozduğu ordunun komutanı çilesini çekmekteydi. El-Muvaffak'ın oğlu Mutezid'in ordusu âniden yediği darbeyle dağılmış, kendisi de kaçmıştı. Galibiyeti muhafaza edemeyişin moral bozukluğu ile şuursuz bir firar idi yaptıkları. Şam'a kadar geldiler, içeri girmeye muvaffak olamadılar. Şam kapısından, kaçaklara giriş yasak. Başlarını sokacak bir yer bulmak şimdi en mühim meseleleri. Tarsus'tan ümitlenip, oraya yöneldiler. Lâkin orada da karşılarına çıkan aynı şans oldu. Hiçbir yerde kendisine yüz verilmeyen Mutezid, Bağdat'a dönerek bütün Suriye'yi, Sugar (Suriye-Elcezire'nin Bizans İmparatorluğu tarafındaki hudut kaleleri mıntıkası) şehirlerini ve Musul'u Hümareveyh'e terk etmek zorunda kaldı.[22]

22 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c.

İki taraf da, sınırı belli olmayan kaçıp-kovalamadan yorulmuş, yıpranmıştı. İki tarafın da eline geçen bir şey yok; sadece mahvolma var ortada. Düşmanlıkların üzerine bir kalın çizgi çektiler. Huzur için barış lâzımdı; barış için anlaştılar. Anlaşmanın altında halife'nin, el Muvaffak'ın ve oğlunun imzaları var.

Mutluluğa Giden Yol

Halifenin kardeşi ve veliahdı olan el Muvaffak çileli yollar çiğnedi, menzile varıp Hilâfet makamına kurulamadan öldü. (16 Mayıs 891) Hastayken söylediği –belki de önemli ve tefsire muhtaç son- sözler: *"Divanımı her gün yüz bin maaşlıya maaş dağıttıktan sonra kapatıyorum ve ertesi gün durumu benden daha kötü bir kimse sabaha çıkmıyor.*"[23] Muvaffak'ın ölümüyle, veliahtlık sırası oğlu Mutezid'e geldi.

23 İbnûl-l Esir Tarihi, Tercümesi, 7. c. 369. s.

Aradan beş ay geçmişti, Halife Mutemid'i ecel teslim aldı (15 Ekim 892). Böylece, kısa süre veliahtlıktan sonra Mutezid halife oldu.

Hümareveyh, bir yanıyla zayıf görünüyorsa da, bu tamamen zayıflığından değil! Babası Ahmet üstün yetenekli biriydi; onun yerini hemen dolduramayışı zayıf görünmesine sebep olabilir. Yaşı olgunlaştıkça

değeri arttı. Mutezid'le aralarında husûmet sürebilirdi, fakat Mısır Hâkimi büyüklük gösterdi. Yanında zengin hediyeler bulunan bir elçi gönderen Hümareveyh, yeni halifeyi kutladı. Ayrıca kızını halifenin oğluna vermek istediğini duyurdu. Fakat garip bir terslik meydana getirildi halife tarafından; bahsedilen kızla kendisi evleneceğini söyledi. Kimse bozuntuya vermedi, söz kesildi.

Hümareveyh'in Katr el-Nadâ namı ile maruf (bilinen) Esma adındaki kızı mutantan (gösterişli) muhteşem bir düğün yapılarak halife ile evlendiriliyor.[24] İbnü-l Esir'in kaydına göre zifaf dört sene sonra (896'da) gerçekleşti 7.c. 394. s.

24 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

Düğün töreninden sonra iki taraf arasında eskiden var olan anlaşma yenilendi. "*Buna göre, Tolunlular, Fırat'tan Barka'ya kadar olan saha da 30 yıl müddetle hüküm sürecek, vergisi verilmeyen yıllar için 200 bin dinar ve devam eden her yıl içinde 300 bin dinar vergi ödeyeceklerdi*."[25]

25 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c.

Hümareveyh için müsrif diyenler var ve o gözle bakanlara göre, pederinin yaptığı eserler onun elinde heba olup gitmiştir.[26] Başka türlü yorumlayanlar da mevcut. Her şeyin ötesinde bir de gözle görünenler var ya, bunlara bakacağız. Bazı şehirler bir nevi kiralanmış oluyor, 30 yıllığına. Vergisi ödenmeyen yıllardan bahsedilişi, daha önce de buralara Tolun-oğullarının tam sahip olamadıklarını gösterir. Öyleyse Humareveyh küçük devlete büyük kayıplar verdirmiş sayılmaz.

26 Tarihte Türklük, 161. s.

Hümareveyh'in Ölümü (896)

Eğer 884'te başa geçtiği doğruysa 12 seneyi doldurmuş, 32 yaşına değmişti. Suriye'ye gidiliyordu. Şam'da konaklandı. Burada, ağır suç işleyen, bunun için öldürüleceklerini sanıp paniğe kapılan köleler, 18 Şubat gecesi Hümareveyh'i öldürdüler. Mısır'da, babasının türbesine defnedildi.[27]

27 Türk Tarihi, 3. c. 15. s.

Tükeniş'in İşaretleri

Baş tarafa dönüp bakarsak, Tolun-oğulları Hanedanlığı yahut Devleti'nin kuruluşu sıra dışı olaylardan olduğunu görürüz. Kabiliyet hükmünü icra eylemiş, çölde çiçek açması gibi, bir köle ve sonra oğlu inanılmaz görüneni gerçekleştirmiş. Ölümler, çoğunluk itibariyle zamansız sayılır, bu tabirin masumiyetine sığınarak biz de diyoruz ki, Hümareveyh'in eceli zamansız geldi. Tolun-oğulları için zamansız. Kendisi, zanlara göre 32 yaşındaydı, yetişkin yaşta bir veliaht da yoktu. İşte bu sebepten devletçiğin sallanmaya başladığı görüldü.

Ceyş

Ceyş bir veliaht. Yaşı küçük olsa da, gereği yapılıp, emirler tarafından iktidara getirildi. Bulanık havalarda iyiler çekingen, kötüler atılgan olurlar. Ceyş'in etrafı, onun tecrübesizliğinden yararlanmayı düşünenler tarafından kuşatıldı. Bundan sonra, gelsin zevk ve eğlence. Yediler içtiler, coştular, genç beyin tahrik edildi amcası aleyhine. Amca, işlenmemiş suçun faili olarak darağacını boyladı. Dahası, vazifesine bağlı emirler, yiğit kumandanlar göze batıyorlardı, onlar aleyhine işledi fesat saati; hayatî tehlike belirdi bu kişiler için. Ölüm ânını beklemeyi istemeyenler, durumlarının kötüye gittiğinden haberdar olunca, taraftar askerleriyle beraber Bağdat'ın yolunu tuttular. Bağdat yani halife sevinçle karşıladı Türk sığınmacıları. Ceyş, hiç oralı olmadı olanlar için.

Ne bütün kötüler Ceyş'in yanındaydı ne de bütün iyiler terk edip gitmişti. Vilâyetlerde, olayların seyrinden rahatsız olan valiler ayaklandı; bu, dalga dalga yayılıyor Ceyş'in tahtı dalgaya tutulmuş sallanıyordu. Sonunda, gidişatın felâket olduğu tamamen anlaşılınca, aklı başında emirler bir araya gelip, genç ve sorumsuz kişiyi hal kararı aldılar. Böylece Ceyş, tahttan indirilip, katledildi (26 Temmuz 896)[28] Beş ay'ı bile dolduramadan, uzun zamanda meydana gelebilecek tahribata sebep olmuştu. O küçüktü, doğru da büyükler niçin bu kadar sorumsuzlar?

28 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

Harun

Sistem gereği, taht'ın yeni sahibi de hükümdarzâde olacak; zira devlet hükümdarın malıdır. Hümareveyh'in oğlu, öldürülen Ceyş'in kardeşi Harun, bir rivayete göre 10, diğerine göre 14 yaşında ve en münasip olan da o.

Yaşının küçüklüğü tahta çıkarılmasına mâni sayılmadı; Harun, Tolunoğulları Hanedanlığının başına geçirildi, yanına aklı başında bir vâsi (vekil) Bilâhare tayin edildi beraberce idare edecekler.

Tahtın yarısı bile sahibi tarafından doldurulamayınca, vâsi'nin hükmü geçerli olmaya başladı. Vâsi-vekil yahut atabeg olan Ebû Cafer b. Ebi Abiya, Ceyş'in yakınlarını cezalandırma yarışına girdi. İskenderiye de mecburi ikâmete tâbi tutulmuş bulunan amca Rabia b. Ahmet'in sabır küpü çatladı. Tedbiri tam değil, askeri yetersizdi amcanın; savaş açtı haksızlığa-yolsuzluğa, ama sonu işkenceyle ölmek oldu.

Harun zamanı özetlenecek olursa; vekil elindeki yetkiyi kötüye ve sadece kendi menfaatine kullanmaya meyilli, hem de bunu bal gibi yapıyor. Kumandanlar, valiler isyana heveskâr. Birbiri peşine gelen kargaşa, devletin zaafını körükledi; zaten bozulmuş olan düzen tamamen raydan çıktı.

İbnü-l Esir vâsi-vekil Bilâhare tayin edilen zatı, yani yukarıda kötülediğimiz Ebu Cafer'i methediyor. İşin tam doğrusunu Allah bilir. "Ebû Cafer, Harun'un babası ve dedesi katında son derece değeri olan bir kimse idi. Gücü yettiğince işleri yoluna koymaya çalıştı. Ancak devletin yönetiminde açılan gedikler gittikçe büyümüştü."[29]

29 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 7. c. 406. s.

Emânetçinin işi zordur. Hiç hatası olmamalı, netice de devlet gemisini selâmete çıkarmalı ki, hakkında iyi sözler söylenebilsin. Ebû Cafer'e bir hayli rakip çıkmış, o da bunları ortadan kaldırmış, bütün yetkiyi kendi eline almış: "*Fakat bütün yetkileri kendinde toplaması, babasının gulamlığından (gulam: esir-köle) yetişmiş olan Bedr, Faik ve Şâki gibi emirlerin hasedini üzerine çekti. Asker, gruplara bölünüp, bu emirlere tâbi kölemenler (gulam) haline geldi*."[30] Böyle deniyor, bir başka yorum olarak.

30 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

Mısır'da işler, her şeye rağmen yürüyordu, yalnız bu yürüyüş tersine. Ne küçük Harun büyür kurtarabilir vaziyeti, ne de ihtilâlcılar geri adım atabilir görünüm veriyor, bir yangının tam ortasındaydı her şey. Bu Tolun-

oğullarıyla sınırlı gailelerin ucuna bir de Karmati belâsı ilişince, yarım ümitler dahi yeis'e dönüştü.

Bağdat Ne Halde?

Hilâfet makamında Harun'un eniştesi bulunuyor, aralarında uzun zamanı kapsayan, iyi sayılabilir bir anlaşma mevcut. Kısacası, Mısır ile Bağdat düşmanlığı dondurmuştu. Hümareveyh'in kızı, Harun'un kız kardeşi Esma, pek küçük yaşta evlendirilmişti, yaşının büyümesi kısmet değilmiş. 900 tarihinde öldü.

El-Muvaffak öldüğünde halife oğlunun neler hissettiğini bilmiyoruz. Tazecik Türk Kızı'nın, eşine ne kadar üzüldüğü belli değil. Kim bilir kaçıncı kadındı o? Her şeyi tafsilatıyla veren tarihçi, pek önemsememiş ki, şöyle bir satırla geçiştiriyordu Hümareveyh'in kızı Esma'nın ölüm haberini:

"*Bu yılda (900) el-Mutezid'in hanımı ve Hümareveyin kızı vefat etti*."

Ölüm sırası Halife el-Mutezid'e gelmişti. Son zamanlarıydı ve bir şiir vardı kendi dilinde. Pek çekici değil bizim gördüğümüz hâli, belki çeviri bozmuştur:

"*Dünyadan istifade et, çünkü çekip gideceksin*

Neşeli ve has olduğu müddetçe onun bu taraflarını al ve gerisini bırak.

Sakın zamana da güvenme, çünkü ben ona güvenmiştim;

Zaman benim için bir güç bırakmadığı gibi her türlü hakkımı da alıp götürdü.

Ben erkeklerin ileri gelenlerini öldürdüm.

Hiçbir düşmanı affetmeyip hiç kimsenin de isyanına göz yummadım

Saltanat sarayını her türlü isyancılardan temizledim,

Onların bir kısmını şarka bir kısmını garba dağıttım.

Belirli bir zaman sonra izzet ve şerefe nail oldum ben;

Böylelikle halk tümüyle bana boyun eğip Hakan etti.

Topladığım bütün bu mal mülk bana hiçte fayda vermedi.

Şu mülk sahipleri ve hayatta kalanlar için hiç de güzel bir son görmüyorum.

Ölümümden sonra Rahman'ın nimetlerine mi kavuşacağım,

Yoksa onun ateşine mi atılacağım?”[31]

[31] İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 7. c. 428-429. s.

Bu karmaşık duygular da, daha fazla ümitsizlik hâkim; önü haşmetini, sonu acziyetini gösteriyor. Tabii ki en aciz kalınan an Azrail’le buluşulan andır. Mutezid’in ecel vakti 5 Nisan 902. Veliaht el-Müktefî, Ali el-Muktedir Hilâfet makamının yeni sahibi sıfatıyla, babasından boşalan göreve başladı.

Karmati’ler

Ehlisünnet olarak tanımlanan gruplarca makbul sayılmayan Karmatiler ihtilâlcı insanlardı. *“Özellikle Suriye’ye saldıran Karmati’ler, burada bulunan Harun kuvvetlerini yendiler, başta Şam olmak üzere Suriye şehirlerini ele geçirdiler.*”[32]

[32] İlk Müslüman Türk Devletleri, 115. s.

Halife el Müktefi, Tolun-oğullarının perişan halini görüyor, bundan istifadeyi arzuluyordu. İyi bir ordu hazırlayan Bağdat Halifesi, bunu Karmatilerin üzerine gönderdi. Ordu, vazifesini yerine getirip, düşmanını perişan etmiş, tutunma şansı olmayan Karmatilerin kimini kaçırmış, kimini yakalamıştı. Sonunda, sağ kalanlar yaptıklarına pişman oldular.

Hadiselerin seyri tamamen değişti. Tolun-oğlu Devleti yahut Hanedanlığı buharlaşıyordu. Bunun aksine Halife el-Müktefi Arapları şaha kaldırıyor. Çok başarılı savaşlar çıkarıyor Arap orduları. “*Horasan, Sicistan, Taberistan*” taraflarında Türklere karşı üstünlük kuruyorlar, Bizans’a karşı üstün geldikleri oluyor; bunların üstüne Karmatiler’e yaşatılan hezimet ilâve edilince halifenin keyfine değmeyin gitsin. Muzaffer kumandanlar Bağdat’a döndüler, makamca kabul edildiler, içlerinden Muhammed b. Süleyman Hilâfet Orduları Başkumandan’ı tayin edilip, önceki zaferlerin aynısını Mısır üzerinde de kazanması istendi.

Tolun-oğulları’nın Sonu

Harun, Karmatiler’e Suriye’yi kaptırınca, ordularında bir hayır kalmadığını anlamıştı. Daha mülâyim tekliflerle Halifenin gönlünü çelmeye uğraştı. Hayli tavizkâr davrandı, fakat baş aşağı gidişi önlemenin mümkünü kalmamış.

Halifenin başkumandanı Muhammed, Suriye’ye saldırdı; hiçbir karşısına çıkacak, durdurmaya çalışacak bir tek muhatap yok. Suriye, Bağdat yönetimine bağlandı.[33] Yönünü Mısır’a çeviren komutan Muhammed, Fustat önlerinde Harun’un ordusuyla karşılaştı. Savaşta hiçbir şansı olmayan Harun ağır bir yenilgiye uğradı, “*kaçarken Tolun’un torunu Şeyban tarafından öldürüldü ve Şeyban onun yerine geçti*.”[34]

33 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

34 İlk Müslüman Türk Devletleri, 115. s.

Halifenin başkumandanı Muhammed b. Süleyman deniz ve kara kuvvetleriyle Mısır’ı sarmış, ortada karşı koyacak ciddi bir güç yok. Şeyban’ın yapabileceği bir şey de yok’tu. Vaziyetin ümitsizliğini gören emirler, birer birer Araplara teslim oldular. Tolun-oğulları Hanedanlığı tarihe karıştı. (905)

Niçin Yıkıldı?

Her şey gelir geçer, canlılar yaşar ölür, devletler kurulur, yıkılır, dünya böylece seyrederek döner. Ama pek erken bitti Tolun-oğulları; neden? Mesele çoktur da, burada insan unsuru öne çıkıyor. Olmadan olduğuna inananlar ileriye dönük yatırımlara önem vermediler. Günlük hayatın fâni zevkleri başlıca meşgalesi oldu baştakilerin. Mısır’ı mamur hale getirmek faziletli bir uğraş, lâkin içi cıva dolu havuzlarda yapılan eğlence de, zevk de israf değil mi? İmar faaliyetleri övülüyor, askerî yatırımları hiç yok. Camiler yaptılar içinde doyasıya ibâdet edecek zaman bulamadılar; saraylar yaptılar, içinde salını salını gezemediler.

Mısır’ı halife adına teslim alan Muhammed, dört ay zarfında mamure’nin harabe olmasını önleyemedi. Dört ay sonra Mısır’dan ayrılırken 20 kişilik Tolun-oğlu ailesini zincire vurdurarak Bağdat’a götürdü. Arkasında enkaz şehirler bırakan Muhammed devleti, devlet adamlarını, sonra sıradan halkı soymuştu. Halife, kendisine takdim olunan 24 deve yükü kıymetli eşya ve

mücevheri az buldu. Mısır'dan çok fazla servet bekleyen halife sükûtu hayâle uğrayıp, acısını, zincire vurdurup hapse attığı kumandanından çıkardı.

Kendileri, bir ikindi yağmuru gibi gelip geçtiler. İdarî sistem zaman'ın icabına göreydi. İyi çalışan idareciler genç yaşta ölünce, mecburen çocuklara sıra geldi. Sonu, yukarılarda anlatıldığı gibi hüsran! Bu konuyu şöyle nihayete erdiriyoruz:

"37 yıl kadar devam eden Tolunlular devri, Mısır'a yeni bir hayat, kuvvet, ihtişam ve sanat anlayışı getirdi. Tolunlar Devleti, bu devrede Irak'tan Barka'ya kadar uzanan muazzam bir imparatorluk haline geldi. Bu hususiyet ve vasıfları ile Tolunlar devri, askerî bir aileye dayanmasına ve yabancı bir hâkimiyeti temsil etmesine rağmen Mısır için bir altın devir olduğu gibi, bundan sonra kurulan devletlere de bir zemin ve esas hazırladı."[35]

35 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c.

İkşidî'ler

Tolun-oğulları Hanedanlığının kısa sürede dolan ömrü kısaca anlatılmıştı. Aynı yerde, benzer şekilde, daha sonra kurulmuş bulunan yeni bir Türk Hanedanına geldi sıra. İkşidîler denir, İkşid-oğulları denir ve Ak-şid olarak da bilinirler. Önce şunu söyleyelim, Türk, biraz genişçe bir aile olduğu

zaman bile, illâ ki kendi yönetimini kurmak istiyor. Bir iki istisna var: Peçenekler, Kıpçaklar gibi…

Bir zamanlar Fergana'da melikler vardı; şimdi bahsedilmekte olan İkşîdîler o melikler neslindendir. Muhtelif vesilelerle Türk-Arap savaşları seyredilmişti. Mesela; 711'de Arap orduları Türk ordularıyla kıyasıya çarpışıyordu. Hırsı ve hızı hiç kesilmeyen, istediği neticeye varmak için –bazen insanî- kuralları da tepeleyebilen meşhur Kuteybe, Harizmşah'la dostluk kurmuş, onun yardımıyla bir engeli aşmış, sonra Buhâra, Nesef ve Harizm halkını kullanarak Semerkand'a saldırmıştı. Burası Türklere ait bir bölge, ama Araplara güç yetirecek durumları yok. İşte bu sırada: "*Semerkandlılar Fergana İkşîdîlerinden (…) yardım istediler*:"[36]

36 Eski Türkler 373. s.

Bu ismin nereden geldiği, manasının ne olduğu üzerine düşünülmüş de şu sonuç mantıklı gelmiş: Oğuzname'ye göre, eskiden Türkler Karaşid tabiri kullanıyorlardı. *"Akhşid" yazılışı ele alınarak, önce bu Ak-şid yapılıyor haklı olarak ve şuna da dikkat çekiliyor: "Bu kelime Akhşâd biçiminde de yazılıyordu*!" Netice itibariyle, eskiden prens manasına gelen Şad ortaya çıkıyor: Akşad:[37]

37 Umumi Türk Tarihine Giriş, 178-179. s.

Bunu izaha çalışmamızın sebebi: İkşîdîlerin Türk olmayabileceği gibi bir şüphe akıllarda kalmasın. Onlar Türk idiler. Azimle yürüdüler ama hesaplı değil. Devletlerinin ömrü bu yüzden çok kısa olmuştur. Biz, usul usul, kurucu şahıstan itibaren ortaya çıkarıp, faaliyetlerini anlamaya ve de anlatmaya çalışacağız adlarına kral, Sultan, Hakan, Padişah gibi sıfatlar takamadığımız kişileri. Mevzunun gelişine göre isimler kullanılacak; bazen da İkşid-oğulları denecek, aynen Tolun-oğulları dendiği gibi.

Aynı tarihlerde, başka bölgelerde, Müslüman olmamış Türk kavimleri vardı, fakat İkşidler çoktandır İslâmiyetle müşerreftir. Ayrıca, Türk milletindendirler. Az yukarıda Türk olduklarına dair kanıtlar sıralamaya çalışmamızın bir sebebi de İslâm Ansiklopedisindeki ilgili madde olmuştur: "*Mısır'da bir İslâm devleti.*"[38] Aynen bu ifade ile başlıyor İkşîdîler anlatılmaya, Arap veya Acem imajı veriliyorsa da Türk oldukları hissettirilmiyor. Bunda bir kasıt aradığımız yok, ama böyle…

38 İslâm Ansiklopedisi, 5/2. c.

Bu küçük devletçiğin kuruluş hikâyesi Tolun-oğullarıyla aynı gibidir. İslâmiyetle hayat bulup büyüyen, büyük emeller peşinde koşan Arap'lar uzak yakın farkı gözetmeden bütün devletlerle savaşıyorlardı. Türklerle savaşları da çok oldu. Arap ordularında kendiliğinden gelmiş yahut köle olarak satın alınmış bol miktarda, ekserisi önemli makam sahibi Türk istihdam edilmekte hatta ordunun belkemiğini Türkler oluşturmaktaydı. Bu durum, Araplar adına bir risk sayılmalı!

Öncesiyle İkşidîler

Cuf, Fergana hükümdar ailesinden bir fert. Dediğimiz gibi, Türkler, ordularının şanını artırdığı için Araplar devamlı bu kapıyı açık tutuyorlardı. Cuf Bağdat'a gelip, Halife Mutasım'ın (833-842) hizmetine girdi. Mutasım'ın ölümünden sonra iki halifeye de marifetlerini gösterdi. Cuf ölünce oğulları Tugç ile diğerleri onun yerini aldılar ise de havaları o hizmete devam için uygun değildi, dağıldılar. Tugç, Mısır'da kurulmuş olan Tolun-oğulları Devletinde çalışmayı tercih etmiş; geldi Hümareveyh'in yanında hizmete başladı. Baba'dan dede'den sirayet etmiş (genlerinde) yöneticilik vasfı vardı; Şam valiliğine Bilâhare tayin edildi.

800'ün sonlarına doğru, kızını Bağdat halifesi ile evlendiren Tolun-oğlu Hümareveyh, hizmetkârları tarafından suikast'a uğrayıp öldürülmüştü. (896'da) Tugç, bu cinayetten sonra oğlu Mehmet'i de yanına alarak halifenin yanına gitti. Orada dönen bazı karışık işler yüzünden, baba ve oğul hapse atıldılar.

Tugç hapiste öldü. Mehmet, babasının ölümünü cinayet saymış ve buna vezirin sebep olduğu kanaatindeydi. Babasının öcünü almaya ant içti. Hapisten çıkarıldığında, içinde iki duygu çarpışıyordu; öç almak ve büyümek:

Tolun-oğulları Hanedanlığı yıkıldı (905), Mısır Abbâsîlerin hâkimiyeti altına girdi. Aynı sıralarda Tugç'un oğlu Mehmet, Mısır valisi Ebu Mansur Tekin el-Hâzeri'ye intisap etti. Burada, istediği yolda yükselme-ilerleme imkânı bularak, Halife'nin gözüne girdi ve Şam valiliğine Bilâhare tayin edildi (938). İki sene geçince ise hedefinde olan yeri buldu.

Mısır Genel Valiliği

Mısır, verimli topraklarıyla, iki kuvvetli İslâm devletinin arasında kalmıştı. Fatımîler batıdan ilerliyor, Abbâsîler doğu da huzursuzlaşıyor. Tolun-oğunllarının dağılışından beri Mısır'da istikrar yok. Tugç'un oğlu Mehmet-Muhammed-, devlet hayatında hele de babasının yanında kâfi derecede tecrübe kazanmış, Mısır'ı yönetebilecek kıvama gelmişti. Halife er-Râzi Billâh, Bağdat'tan işlerin yolunda gitmediğini görüp, çareler düşünüyordu. İbn Râik es Sâciyye adlı kişiyi, bütün orduların komutanlığına getirdi. Daha başka yetki ve imkânlar da verildi İbn Râik'e, âdeta ikinci halife idi; minberlerde halifenin ismiyle beraber onunki de zikredilmeye başlandı.[39]

39 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 8. c. 269-270. s.

İbn Râik'in mevkii böyle yükselirken, Tugç oğlu Mehmet'e Şam arazilerinin yönetimine ilâveten Mısır Toprakları da verildi, eski Mısır valisi azl edildi.

Artık, Mısır Mehmet'indi; halife ona bir de "**İkşid**" ünvanı verdi ki bu zaten atalarına ait bir unvan'dı ve "**Şahlar Şahı**" manasına geliyordu.

Mısır toprakları coğrafi konumundan mı, bereketinden mi her ne ise oraya ayak basanın çıkası gelmez. Önce Bilâhare tayinle vali olan, bir süre sonra oranın sahibi olmaya kalkışır. Tolun-oğulları böyle yapmıştı, şimdi, halifenin önceki valisi bırakıp gitmek istemiyor. Neticede eski-yeni valiler arasında savaş başladı ve yenilgiye uğrayan eski vali kaçarak Fatımîlere sığındı. Tugç'un oğlu Mehmet bu zafer üzerine kılıcının hakkı olarak Mısır'ı almış sayıldı (Yıl 935).

Yolun Açık Olsun; Ama Nereye Kadar? Hanedanlığın Kuruluşu (935)

İkşid unvanı alan Tugç oğlu Mehmet, adı konmadık bir saltanat sahibidir. Daha önce görüldüğü gibi halife çapsız ve de takatsız yahut o duruma düşürülmüş. Vezirler, kumandanlar söz dinlemez, her biri bir başka taviz koparır vaziyette. İbn Râik umum ordular kumandanı yapılmış, adının halifeden sonra minberlerde anılmasına müsaade edilmişti; aynı duruma Mehmet gelmek üzere.

Bir Takım Yeni Oyunlar

Kuvveti seven, kullanmayı da az çok bilen İbn Râik, vezir Ebûl Feth ile bir oyunun içine girdi. Hilâfet merkezi Bağdat işlerin kördüğüm olduğu bir yer; böyle olduğu için herkesin gizli hesapları olmakta. Vezir, kurnaz davranarak farklı taraflarla işbirliğinde görünmek, kuvvetini artırmak hevesindedir, aklındaki Şam ve Mısır. Abbâsîlerin en itibarlı yetkililerinden olan İbn Râik ile hısımlık kuran vezir Ebû'l Feth, Tuğç oğlu Mehmet ile de bazı anlaşmalar yapıp, ayrıca onunla da hısımlık kurmuştu.

Bir gün vezir Ebû'l feth İbn Râik'le konuşurken demiş ki: "*Beni Mısır ve Şam'a gönderecek olursan bütün oranın mallarını ve gelirlerini toplar sana gönderirim". Bu teklifi alan İbn Râik Ebû'l Feth'e hemen hareket için hazırlanmasını söylemiş.*"[40]

40 Aynı, Eser, 290. s.

Teklif sahibi aceleden hazırlanıp, Ocak 938'de Şam'a doğru yürüdü. Tugç-oğlu Mehmet'in kıskanılmasında anormal bir taraf yok. Niçin bir Arap diyarı Türk'e teslim edilsin? Tabii bu düşünceyle harekete bir şey denemez, fakat böyle millî bir duygu ile güdülen Araplık-Türklük meselesi değil tavırları belirleyen. Yapılmaya çalışılanlar daha ziyade şahsî çıkarlarla ilgiliydi, zaten teklifin biçimi bunu açıkça gösteriyor. Bu hazırlıklar yapıldığı sıralarda: "*Mısır ve Suriye câmilerinde (okunan) hutbelerde (Mehmet'in) adı halifenin adıyla birlikte anılıyordu.*"[41]

41 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İkşidîler Mad.

İbn Râik İkşîdîler Savaşı

Tugç-oğlu Mehmet'in Mısır valiliği ile beraber, İkşidîler Hanedanlığının başladığına hükmedilir. Sene 940'a geliyor, Mısır'da iyi kötü bir Türk düzeni kurulmuş olmalıdır. İbn Râik'in halife ile arasının açıldığı da bildirilmekte. Buna göre anlaşılan o ki, önce gönderilen Ebû'l Feth ten netice beklemeye fırsat elvermeden veya sabır kalmadan, İbn Râik harekete geçmek mecburiyeti duymuş.

İstilâ hareketlerinin kendi adına yürütüldüğü Suriye'ye gelen İbn Râik, burada vazife yapmaya çalışan İkşidîler valisini kovdu. Mısır üzerine ciddî emelleri vardı Râikin. Suriye de hazırladığı ordusuyla harekete geçti, savaşı doğrudan Tugç-oğluna açmıştı. Mısır kapılarına adamakıllı sokulmuştu. Mehmet de kendine göre iyi hazırlanıp düşmanı üzere yürüdü. Çarpışma başlamadan önce ne güzel hayâlleri vardı Râik'in, ne çare ki ordusu tutunamadı rakip ordu karşısında. Bu birinci safhasıydı savaşın; moralini bozmadı, ümidini yitirmedi, tekrarını başlattı İbn Râik. İnandığı gibi, gücünün daha üstün olduğunu kabul ettirdi Tugç-oğlu Mehmet'e, zafer Râik'in.

İlkinde, galibiyeti hazmedemeyen, bunu iyi kullanamayan tarafın mağlûp duruma düştüğü söyleniyor. İbnü-l Esir'e göre, ilk çarpışmayı İbn Râik kazanmış, İkşidîler çekilmek zorunda kalmışlar. "*Zafer sarhoşluğu ile*" İkşidîlerin çadırına giren İbn Râik, pusudaki bir grup İkşidî askerinin âni saldırısına uğrayınca olanlar olmuş. Ancak 70 adamıyla kurtulabilen İbn Râik perişan bir halde Şam'a gelebilmiş. İşte bundan sonra daha ciddi tutulmuş hazırlıklar.

Tugç-oğlu Mehmet ordusunu yeniden hazırlayıp, kardeşi Nasr'ın emrine vermiş, İbn Râik ise yine kendisi ordunun başında harekete geçmişti. Savaş'ın galibi Araplar oluyor ve Mehmet'in kardeşi Nasr maktül düşüyor. (Eylül 940)

Barış Ve Kayıplar

Tugç'un oğlu Mehmet Râik'e karşı kayıptaydı. Sulh yapıldı. Savaşta ölen Mehmet'in kardeşi Nasr kefenlenmiş olarak ve İbn Râik'in oğluyla gönderildi. Varılan anlaşmaya göre Suriye Râik'e geçti, Mısır Mehmet'te, ama buna karşılık verilmesi gereken yıllık 140 bin dinar vergi var; bunu İkşidîler ödeyecek.

Hilâfet Makamının Yeni Sahibi

İbn Râik Suriye'yi Tugç-oğlu Mehmet'in elinden alırken, aynı senede (940) ecel de Râzi Billâh'ı aldı. Yeni halife Muktedi Lillâh Mehmet'e bir menşur gönderip, Mısır'ın kendisine ait olduğunu bildirdi.

Kısa bir zaman sonra, İbn Râik'in ölümünden doğan fırsatı değerlendiren Mehmet, Suriye'ye yürüyüp bütün havaliyi zapt etti.

Tüzün Meselesi

Bu aslında Bağdat halifesine ait bir mesele. Halifelerin hiç biri Hilâfetin tadını çıkarma fırsatı bulamıyor. Muktedî Lillâh'ın başını ağrıtan, huzurunu hüzne çeviren Tüzün bir Türk komutan idi. Emirül-ümera (emirler emiri) olan Tüzün yeni halifenin zaafını kendi menfaatine kullanacak, aynen İbn Râik gibi. Nasıl olduysa Emirül-ümera, halifenin yetkilerini elinden aldı. İş sadece yetki kullanamamak değil Muktedi-Lillâh için; huzuru da gidip, yüreği korkuyla dolmuştu. Adına ne dersek diyelim, bütün askerî kuvvetlere hâkim olan Tüzün ile manevî bir makam sahibi olmaktan öte gücü bulunmayan halife iki düşman gibiydiler. Mütteki-Lillâh hayati tehlikeden şüphelenip Musul'a kaçtı. Topladığı ordu ile Tüzün'ün üzerine yürüdü, savaştılar, yenilen taraf Hilâfet'in sahibidir.

Halife'nin Tüzün'e karşı kaybettiği savaş itibar açısından yaralayıcı, maddî açıdan da bir o kadara önemli. En zor günlerini yaşamakta olan Müktedi-Lillâh çok yönlü desteğe muhtaç. İkşidî Mehmet faydalı olmak arzusuyla, halifeyle buluşmak üzere Rakka'ya gitti. Yanında götürdüğü kıymetli hediyelerle gönlünü almaya çalışıp, ayrıca Mısır'a gelmesini rica etti. Halife, bu jest karşısında duyduğu memnuniyeti belirtmek üzere, Mısır yönetimini 30 yıllığına kendisine verdiğini açıkladı, fakat Mısır'a çağrılışına cevabı hayır. Kendi evinde huzurunu kaçıran bir Türk'ten kaçıp, bir başka Türk'e sığınmak kafasına bir türlü yatmıyordu. Ne de olsa Müslümanların manevî lideriydi ve bir ülkenin –yönetemese de- hâkimiydi: Ancak, gördüğü alâkaya minnetini daha açık bir şekilde göstermek için, Mehmet'in oğlu Ebûl Kasım Ünücûr'un veliahtlığını da onayladı. (944 senesi)

Halifenin Bağdat'a Dönüşü ve Ölümü

İkşidîlerden uzanan dost eli halifeye yalnız olmadığını anlatmış, bunu Tüzün de anlamıştı. Paylaşılamayan bir değer oluverdi halife, biraz sonra yanına giden Tüzün, onu Bağdat'a dönmesi yönünde ikna edip, aldı getirdi.

Lâkin bunun hiç de dostane bir hareket olmadığı kısa zamanda anlaşıldı. Bağdat'a gelir gelmez, halife makamından uzaklaştırıldı. (944)

Hemedanlılarla Savaş

Halifenin Bağdat'a dönüşüyle beraber, Mehmet de Mısır'a gelmişti. Bu senede Hemedanlılar Halep ve Humus'u ele geçirip, sonra Şam'a girmişler. Seyfüddevle Şam'ı savaşsız terk etmek zorunda kaldığı halde takipten de kurtulamadı. Ne dostluk ne düşmanlık, ne savaş ne barış, ama bir anlaşma yapıldı: Irak, Halep ve Humus tarafları Hemedanlılara bırakıldı. Humus'tan Mısır'a kadar olan arazi İkşidîlerde kaldı. Hemedanlılar az sonra, yapılan anlaşmayı bir yana atıp, eski hareketi tekrarladılar. Mehmet harekete geçip, Suriye'ye girdi, düşmanı yenerek, Haleb'i aldı. [42]

42 Türk tarihi, 3. c. 20. s.

Bir Devlet Gibi

Devlet yerine kondukları pek olmuyor, bazı hallerde ise devlet gibi. Tugç'un oğlu Mehmet Bizans İmparator'u I. Romanos Lakaperas'la iyi ilişkiler içerisinde bulunuyordu…"[43] Bu dostluk, iyi ilişki tabiatıyla menfaat hesaplarına dayalıydı. Halifelik Bizans'ı devamlı taciz edip, yüreğini ağzına getiriyor, imparatorların uykularını kaçırıyordu. Abbâsîler kendilerini ayakta tutamaz oldular. Bizans nefes aldı, fakat bu arada kuvvetlenip Bizans'ın karşısına dikilen başka bir Müslüman devlet var; Hemdanîler: "*Öyle ki, Bizans'a karşı yapılan mücadelenin idaresi (Hemdânilerden), Seyfüddevle'ye kaldı ve Bizans, bu yeni düşmanına karşı kendisini savunabilmek için Bağdat Hilâfeti ve Mısır'da hüküm süren İkşidîlerle dostane münasebetler kurmak zorunluluğu hissetti*."[44]

43 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi İkşidîler Mad.

44 Bizans Devleti Tarihi, 258. s.

Bu alıntımız bize Seyfüddevle'nin kuvvetini daha iyi anlatmış oluyor. Bizans'ı terleten bu kumandanla İkşidîlerin başa baş mücadelesi bile fevkalâde takdire şayandır.

Tugç-oğlu Mehmet'in Ölümü

Devlet yahut Hanedan, eğer küçük ise –ki, İkşidîlere büyük denemez-, böyle bir teşkilâtın başındaki adam ölünce dağılma başlayabilir. Mehmet'in halife tarafından veliahtlığı onaylanan bir oğlu vardı; Ebûl Kasım Ünücûr 70 yaşına değmişti, daha ileri gidemeyip, öldü (946). İlerlemiş yaşına rağmen halefinin yaşı devleti idare edemeyecek kadar küçük. Ebûl Kasım tahta geçirildi, ona vâsi Bilâhare tayin edilen Kâfur idareyi eline aldı.[45]

45 Türk Tarihi, 3. c. 20. s.

İşte bu olmayacaktı. İdare, eğer evlâdın elinde, evlât da bir yabancının elinde ise o memleketin işlerinden hayır beklenmez. İstisnalar hariç. Az sonra maceralarına temas edilecek olan Kâfur'un kısaca tanıtılışı şöyle: "… *Yüzü son derece çirkin olmasına rağmen, alelâde bir köle iken, sırf zekâsı sayesinde, devletin iktidar mevkiini elde etmiştir ki, bu devirde eşsiz bir yükseliş idi*."[46] Bu demektir ki korkulan olmayacak, devlet gemisi karaya oturmayacak. Ya Kâfur'un hırsı?

46 İslâm Ansiklopedisi, 5/11. c.

Kâfur'un Hırslı Yükselişi

İhtilâl, zamanımızın icadı değil, insanlar var olduğundan beri kesintisiz süregelmiştir. Başka adlarla anılmış olsa da, netice de aynı kapıya çıkıyor, ihtilâl, gasp vesaire.

Habeşi bir hadım köle'ydi Kâfur; böyleleri haremde görevlendirilir, ama bu bambaşka bir görev aldı. Vâsi, yani çocuk büyüyüp, devleti çekip-çevirecek yaşa gelene kadar yönetimin ipi onun elinde olacak. Hiçte hadım gibi hareketi yok Habeşî'nin; dirayetli, azimli ve oldukça da hırslı. İlk adımından itibaren hedefini belli etti. Mısır hâlâ halifeye bağlıdır. Kendisi savaş açar, yabancı devletlerle münasebet kurar, akla gelebilen her işi yapar da, basit görünen bir vâsi tayini bile halifenin salâhiyetindedir. Nitekim Kâfur'u İkşidîlerin başına saran halife olmuştu. Kâfur, yavaş yavaş fakat dikkatle taraftar toplamaya girişti.

Hemdâniler, Mehmet'in ölümünden sonra Suriye'ye asker çıkarıp işgale başladılar. Kâfur'un gönderdiği ordu yetişip, elden çıkmış olan Şam'ı

kurtardı.

Ebul Kasım Ünücûr Geç Büyüdü

Aslında, Ünücûr normal kurallar içinde, normal süresi içinde gelişimini tamamlayıp, çocukluğa elveda dedi. İdareyi ele alacak durumdadır artık, fakat Kâfur çok hızlı, nöbeti hiç devredesi yok. Zamanı iyi kullanıp, tez vakitte Kâfurîler diye bir grup meydana getirdi. Bu, ordunun ikiye ayrılması demek oluyor. Bundan sonra seyredilecek olan Kâfurilerle İkşidîlerin mücadelesidir. Garabet, küçük devletlerin her safhasının süsü! Kendi içinde ikiye bölünen askerî kuvvetin biri bozguncunun emrinde; yani keskin kılıç hainin elinde, efendi silâhsız. Ünücûr'un elinde meşru yönetici olma avantajı var, ama bunu kullanmayı bilmez yahut beceremez ise neye yarar?

İktidarı kullanmayı sevmişti Habeşî köle, bunu başkalarına kaptırmamak için göze alamayacağı hiçbir eylem yok. Bir gün, rakipsiz kalma aşkına Kâfur, Ebûl Kâsım Ünücûr'u gözden çıkardı ve zehirletmek suretiyle hayatına son verdi.

Hanedan'ın başına Ünücûr'un kardeşi Ebül Hasan Ali geçirildi. Halife, onun da hâkimiyetini tanıyıp tasdik ettiğine dair menşur göndermeyi ihmal etmedi. Kâfur aynı eskisi gibi hilebaz, hırslı ve güçlü; yeni hükümdar hükmedemeyecek kadar küçük.

Ali, Kâfur'u kendisi için ölümcül bir tehdit olarak görüyor, ondaki imkânları almaya çalışıyor, çalışacak da kâfi güce sahip değil. Habeşi zencinin gölgesinden kurtulamadan canından kurtuldu; devlet bir defa daha başsız kaldı. (966)

Kâfur'lar da Ölür

Dokuz yaşında bir çocuk kalmıştı tahta aday. Kâfur halife ile görüştü, kurnazlığını sonuna kadar ortaya döküp, kendisini Mısır valiliğine Bilâhare tayin ettirmeyi başardı, menşurunu aldı. İki sene sürdü saltanatı, hevesini alamadan öldü (968). Taht yine bir çocuğa, İkşidîlerden11 yaşındaki Ahmet Ebül Fevaris'e kaldı, ilgililer ona biat ettiler.

Bitiş

Ahmet Ebûl Fevaris'in yapabileceği bir şey yoktu. Dış tehditler sıralandı. İç karışıklıklar böyle zamanlarda çok rahat doğar, doğdu. Vezir İbn-Hinzabe harekete geçti; "*birçok devlet adamını tutuklatıp, mallarına el koydu*."[47]

47 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İkşidîler Mad.

Mısır (!) **koçanı**'ndan tane tane dökülmeye başlamıştı, şimdi taneler tükeniyor. İdarî makamdakiler idareden aciz, idare edilenler inliyor. Yolsuzluk, yokluk, hastalık. Abbâsîlerle anlaşmaları mümkün olmayan Fatımîler, çoktandır Mısır'ı heybelerine koymaya aht etmiştiler. Uygun vakitte harekete geçtiler. Emellerine kavuşmalarına küçük bir çarpışma yetti. Fatımîlerin muzaffer serdarı Cevher es Sıkîlli[48], 6 Temmuz 969'da Fustat'a girdi. Böylece, Mısır Şiilerin bir parçasıdır artık, halifenin adı hutbelerde okunmayacak.

48 İslâm Ansiklopedisi, 5/11. c.

Ömrü kısacıktı. Bir baharlık da olsa göründüler bir Türk Devleti adı yazdırdılar dünya tarihine. İlmi sahada çok insanın yetiştiği, bir kısa dönemdi İkşidoğullarının hayatı. Bugünde önemini koruyan Fıkıh, Hadis ve Tasavvuf'ta önemli âlimler yetişmişler. Şiir de, Nahiv (dilbilgisi) de, Tarih de büyük adamlar arasına girenler olmuş, adları ansiklopedilere geçenler var. Hülâsa İkşidîler silinmez izler bırakarak çekip, gitmişler…

Gazneliler (962-1187)

Kuruluşu itibariyle klasik bir “**Türk Devleti.**” Bu tanım, anlatılan zaman ve coğrafya için geçerlidir. Tolun-oğulları ile İkşid-oğulları hatırlanırsa, şimdi anlatılacak olanlarla benzerlikler göze çarpacak. Sanki hepsi aynı yollardan geçerek, aynı kader çizgisini takip etmişler. Yalnız Gaznelilerin oturduğu temel daha sağlam.

Mâverâünnehir, Türklerin en yoğun meskûn oldukları yer. Araplar ve İranlılarla temasları fazla, bunun da çoğu savaş sahasında, bu saha çoğunluk itibariyle Türk bölgesi. Demek ki, karşı taraf daha saldırgan. Türkler iyi savaşçı, bunu Allah vergisi bir şey saymak lâzım. Birbirini hiç görmemiş, bilmemiş aynı kanı taşıdığı varsayılan kavimler seyrettik, hep aynı yetenekte. Hunlar, Tabgaçlar, Siyenpiler nüfuslarıyla orantısı yapılamayacak zaferler kazanmıştılar; kâh kendi aralarında kâh başkalarına karşı.

Şimdi farklı bir iklimdeyiz. Burası da savaşsız sükûn bölgesi değil, galibiyet ve mağlûbiyet bir nesnenin iki yüzü gibi. Esir düşenler oluyor. Özel yetenekleri sayesinde, itina ile saklanıyor Türk esirler. Savaştığı insanların safına, onlarla beraber savaşması için katılıyorlar ve esas olaylar başlıyor bundan sonra. İyi savaşçıdır Türkler, teşkilâtçıdırlar; bu vasıfları ile esiri oldukları milletlere-devletlere fayda sağlayabilirler mi? Fayda umuluyor efendileri tarafından. Görelim bakalım neler olacak…

Alp Tigin ve Sâmanîler

Sâmanîler Devleti 800’ün sonlarına doğru teşekkül edip, gücünü kuvvetini pekiştirmiş, Türklerden de köleler almaya başlamıştı. Alınan kölelerden birinin adı Alp Tigin idi ve bu köle “*Sâmanîlerin muhafız kıtasına ithal edilmişti. Yavaş yavaş temayüz ederek (yükselerek), hâcibler hâcibi (hassa kumandanı) pâyesine yükseldi. Bu sıfat ile genç hükümdar Abd el Melik I.’in saltanatı zamanında fiilen idareyi kendi eline aldı*.”[49]

49 İslâm Ansiklopedisi, 1. c.

Alp Tigin sabırlı ve becerikliydi. Hiçbir kademeye hak etmeden gelmedi. Aldığı vazifeye hayat ipi gibi sarılıyor, onu olabilecek en iyi biçimde yapıyor, sonra bir üst makama sıçrıyor. Nereden, nasıl geldiğini unutmadan… Onu, başlangıcıyla anlatanlar acınacak bir portre çizerek yükseltirler; doğrusu da bu. Çünkü esasta “*Kendisi Sâmân-oğullarından*

İsmail oğlu Ahmet'in kulu (kölesi) olup beş Sâmân-oğlu padişahı devrinde git gide yükselip ün kazanmış ve devletin en büyük adamı olmuştu."[50]

50 Hindistan Tarihi, 1. c. 127. s.

Uzun bir ömür geçirmiş başarıya ulaşıp hedefe varmak için. Ne çileye aldırmış, ne rakiplerinin kıskançlığına. Devrin hatırı sayılır devletlerinden biri olan Sâmanîlerin Horasan Orduları Komutanı da elbet hatırlıydı. Alp Tigin bu görevi yürütürken esas vasıflarını gösterme fırsatı buldu, hasetliklerin odağı haline gelmesi de aynı zamanlar mahsulü.

Veliaht-Alp Tigin Zıtlığı

Alp Tigin'in devlet iplerini adamakıllı eline geçirdiği günler Abdülmelik'in hükümdarlık dönemiydi (954-961). Ali el Belami, Alp Tigin'in tavsiyesi üzerine vezirlik mührünü aldı. Minnettarlığını yahut bağlılığını göstermeye çalışan vezir, velinimetinin sözünden çıkmıyordu. Çok önemliydi bir vezirin bir kumandana itaat etmesi. Alp Tigin idare üzerinde hâkimiyet kurmuş olup, hükümdarın oğlu Mansur b. Nuh tarafından kıskanılmaktaydı. İtibarı ölçüsüz yükselmeye devam etti Alp Tigin'in; zaman geldi önemli meseleler hükümdara değil, kendisine sorulur oldu. Hükümdar Abdülmelik, devlet adamları tarafından ikinci plâna düşürüldüğünü, Alp Tigin'in sözünün daha fazla dinlendiğini görüp, bunun önüne geçmek istedi.

Hükümdar vaziyetten sıkıntılı, Veliaht oğlu muzdarip, artık bu duruma bir çare bulmak şart olmuştur. Alp Tigin'in makamı resmiyet de Horasan valiliği ayarında değil, fakat dirayeti hükümdar üstü denecek çizgiye değiyordu. Valiliğe Bilâhare tayin edilişiyle hükümdar rahatladı. Alp Tigin de memnun, kendisini ödüllendirilmiş var sayıyor. (Yıl 961)

Alp Tigin Horasan valiliğine başladı, fazla zaman geçmeden Hükümdar Abdülmelik vefat etti. Saltanatın yeni sahibi, aralarında soğuk rüzgârlar esen Veliaht Mansur b. Nuh. Her şey ne kadar iyi gidiyordu; bastığı yerlerde güller açılıyordu Alp Tigin'in; yeni hükümdar bir kırağı gibi düştü yapraklarına.

Ver Elini Afganistan!

Âcil bir haber geldi, valilikten azledildiği duyurulup, merkeze gelmesi bildiriliyor. Tecrübesiyle sezdi, hükümdar buyruğundaki tehlikeyi; ihtimal canından edilecek! Dinlemedi emri ve Belh şehrine gitmeyi kararlaştırdı.

Alp Tigin'in tek canı değil, makamıyla mütenasip ordusu var; hareket yalnız yapılmıyor. Ne pahasına olursa olsun, onu ortadan kaldırmak istiyordu Mansur b. Nuh, ordu gönderdi Alp Tigin'in üzerine, fakat bu ordu bir işe yaramadı. Bilâhare daha güçlü bir ordu ile denedi şansını ve bu sefer zaferle neticelendi Hükümdar adına. Alp Tigin aşırı güce yenik düşünce, buralarda durup yaşama ihtimalini de kaybetmişti; yanındaki 4000 askerle beraber Afganistan'a gitti. Burada tek yol var denenmesi gereken; onu denedi ve oranın yerli halkıyla savaşıp, Gazne'yi fethetti. (Yıl 962)

Devlet'in Temeli

Gazne'de Levik Hanedanı hüküm sürmekteydi. Çok eski zamanlarda buralara yerleşmiş bulunan kalabalık Türk nüfusu barınıyordu aynı hanedanın idaresi altında. Kendi soydaşlarını görünce, Alp Tigin'in sempatik ve ikna edici tavırlarıyla, yerli Türk ahaliden birçok asker katıldı Horasan'dan getirilen 4000 askerin arasına. İşte bu yerli Türklerin takviyesiyle güçlenen ordu, Gazne'de zafer kazandı. Aslında büyük bir çarpışma değildi yapılan, fakat anlamlı bir adımın atılmasına yaradığı için oldukça önemli. Küçük bir çırayla kocaman bir ocağın yakılmasıydı doğurduğu netice. Alp Tigin, mahallî Levik hanedanını Gazne'den uzaklaştırdı. Küçük çapta, ama büyüme istidadı taşıyan bağımsız bir Beylik kurdu kendi adına. En mühimi de, bugün Afganistan'ın sınırları içinde bulunan Gazne şehri, burada temeli atılan devletin ismi oldu.

Mansur b. Nuh, diş bilediği valiyi elinden kaçırmış olmayı hazmedemedi. Kan dâvalısı yerine koymuş, mutlaka varlığına son vermek istiyordu Alp Tigin'in. Peşini bırakmadı. Sâmanîlerden kuvvetli bir ordu geldi Gazne'ye, bir daha savaştılar, Sâmanî ordusu bu defa da yenilip gitti. Bundan az zaman sonra da Alp Tigin öldü. (963)

Levik Hanedanı, sürpriz bir savaşın içinde bulmuş kendini, Alp Tigin'in yerli Türklerle takviyeli ordusuna yenilmişti. Ama bununla tamamen pes edip, yurtlarını gözden çıkarmamışlar. Toparlanıp, tekrar savaşa tutuştular ve başarılı da oldular.

Alp Tigin’in ölümüyle beraber Sâmanîlerin kini de ölmüş sanki. Aralarında dostane münasebetler, yardımlaşma anlaşması varmış gibi gelişmeler yaşanıyor. Ebû İshak İbrahim, Alp Tigin’in oğlu ve halefi; babasının yerini aldı, Leviklere karşı Sâmanîlerden yardım talebinde bulundu, olumlu karşıladı Mansur b. Nuh, derhal yardımcı kuvvet gönderdi eski hasmının oğluna. Sâmanî askerinin sayesinde Ebû İshak İbrahim, Levikleri Gazne ’den bir kere daha kovmayı başardı. [51]

51 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 13. c.

Sık karşılaştığımız, devamlı karşımıza çıkacak olan bir mühim değişiklik var, buna alışacağız ister istemez: Türklerin isimleri **Arap**laşıyor, biraz da **Fars’**laşacak. Sâmanîler Fars asıllıdır, onların yanında temayüz etmiştir Alp Tigin, bağımsızlık mücadelesi de onlara karşıydı. Siyaseten böyle bir kazanç temininin yanında, kültür yönünden kayıptır Alp Tigin’den sonrası. Hatta katıksız bir Türk Devleti zannettiğimiz Gazneliler kimliğini değiştirecek! Çok keskin bir dönüş değil mi Alp Tiğin’den Ebû İshak İbrahim’e gelmek?

Bilge Tigin

Ebu İshak İbrahim, Kasım 966’da öldü. Yerine geçecek bir oğlu yok. Bilge Tiğin de vaktiyle, Alp Tigin gibi Sâmanîlerin yanındaki Türk kölelerden biriydi. Önemli görevler üstlenmiş, Sâmanîlere bağlı olarak çalışmış, 935’de kendi adına Belh’te sikke bile kestirmişti.

Bilge Tigin, sonraları Alp Tigin’e hâcib olmuş, muhafız kuvvetler kumandanlığına getirilmiş, şahsiyetini ispat etmiştir. Türk emirler ve kumandanlar, çekirdek devletin başına onu getirdiler.[52]

52 Türk Tarihi, 3. c. 34. s.

Bilge Tigin, eski efendilerini göz ardı etmek istemiyordu, onların merkezi olan Buhâra’ya yolladığı elçiyle, hükümdarlık mevkiine nasıl geldiğini ve Sâmanîlere bağlı olduğunu bildirdi. Sâmanîlerin komutanlarından Faik, Gazne’de bir Türk devletinin teşekkülünden rahatsızlık duyuyor, palazlanmasına fırsat verilmemesini istiyordu. Dostluk-bağlılık mesajını kulak ardı ederek, Bilge Tigin üzerine bir ordu gönderdi. Boşuna gayretkeşlik etmiş Faik, çünkü düşmanlık güttüğü küçük ülkenin ordusu, kendi ordularından daha güçlü konumda idi. Sâmanî ordusu perişan edildi Gazneliler tarafından ve bir daha da aynı yolu denemediler.

Bilge Tigin'in hükümdarlık süresi on yılı doldurmaktaydı. Son teşebbüsü Gerdiz Kalesini kuşatmak oldu, bu işini neticelendiremeden öldü. Sırada, yine bir köle var, Böri Tigin. Alp Tigin'in kölelerinden, fakat kabiliyetsiz bir kişi.

Kısa zamanda üç idareci-bunlara hükümdar da diyoruz- değişti. Alp Tigin, oğlu Ebû İshak İbrahim ve Bilge Tigin. Bunlar Türk idiler tartışmasız. Böri ki Pirî diye de söyleniyor, yerli halktan olabileceği sanılıyor icraatları göz önüne alınarak. Bunun keskin kanıtı, Böri'nin Gazne'nin eski hükümdarı Levik ve Hindû Şâhiler ile ittifaka girişmesi. Açıklanmamış olsa da nasıl ve niçin yapıldığı, böyle bir ittifakın manası, bağımsız bir devlet olma yolundan sapmak demektir. Bu bir nevi teslimiyet yürürlüğe konurken, Sebûk-Tigin adlı bir köle çıkıyor meydana, suya düşüyor Böri'nin girişimi. Müttefiklere hücum eden Sebük Tigin, onları hezimete uğratıp, 977'de Gazne'yi ele geçiriyor.[53]

53 İslâm Ansiklopedisi, 4. c.

Esasen, adına ***Gazneliler*** denen devlet henüz kuruluş aşamasındadır. Halen, arada yapılan savaşlara rağmen Sâmanîlerin büyüklüğü kabul edilmektedir. Bilge Tigin, kendisini Türk emirler ve kumandanların seçtiğini haber vermişti Sâmanî hükümdarına, sanki hesap vermek mecburiyetinde imiş gibi; aslında öyleydi herhalde. Şimdilik, Gazneliler Devleti adı anılmıyor, Gazne'dekiler Sâmanîler adına hüküm sürüyor.

Sebük Tigin'in zafer elde ettiği sıralarda, Sâmani emir'i Mansur b. Nuh Buhâra'da vefat etti (Haziran 977). (…) Yerine oğlu Nuh geçti, kendisine el-Mansur lakabı verildi.[54] II. Nuh olarak anılacaktır, aldığı lakabın manası: *"Allah'ın yardımıyla zafer kazanan"* demektir.

54 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 8. c. 580. s.

Sebük – Tigin

Şimdilik, Gazneliler Devletinin temelini atan aile ortalarda yok. Ebû İshak İbrahim'le beraber Alp Tigin'in soyu bitmiş bulunuyor. Adı Sebük Tekin, Sevük Tigin şeklinde de yazılan Sebük– Tigin'in Alp–Tigin ile münasebeti farklı biçimlerde anlatılır. Her şeyden önce Türklüğünden şüphe

edilmeyen bu zat'ın Karluklara bağlı boylardan birine mensup olduğu sanılıyor. [55] Savaşlar sırasında köle tacirlerinin eline geçen Sebük Tigin Horasan'a götürülüp, oranın valisi Alp-Tigin'e satılmış. Yeteneklerini sergileyip, bütün üstün vasıflı köleler gibi o da kendini sevdirmeyi başarmış, sıradan kölelerden olmadığına efendisini inandırmış, kısa süre içinde memur olarak yüksek makamlara getirilmiş.[56] Sebük Tigin, yaptığı işlerin önemine binaen fazlaca anlatılmış, faziletleri bilhassa belirtilmeye çalışılmıştır. Fransız tarihçi Deguignes dahi onu övmekte; ona göre de; "*Alp Tekin'in hizmetine memur bir Türk kölesi idi. İslâmi adı Nasirüd-din. Şahsi meziyeti; kabiliyet ve iktidarı, güzel sıfatları onu esaretten kurtardı. Alp – Tekin ona ordusunda en yüksek makam ve rütbeyi verdi. Sonra kızıyla evlendirdi…*"[57]

55 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 13. c.

56 Karahanlılar, 269. s.

57 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 929. s.

Devlet Kurucusu Sebuk Tigin mi?

Genel anlatımlar ve olayların gelişimi göz önüne alındığında, 962 yılı ancak temel atma sayılabilir, ortada bina yok. Sebük Tigin'in Böri ve müttefiklerine karşı zafer kazanıp, Gazne'ye hâkim oluşuyla (977) devletin kurulduğu kabul edilebilinir. İbnü'l Esir tarihinde, 977 olaylarını verirken aynı tarihi kullanmış ve şöyle bir başlık atmış: "*Sebük Tekin Oğulları Devletinin Kuruluşu.*"[58] Aynı yazar'a göre Sebük Tigin, bizim yukarıda naklettiğimiz savaş ve onun getirdiği zaferden sonra başa getirilmiş. Diyor ki İbnü'l Esir: "*Ebû İshak'ın askerleri Sebük Tekin'i akıllı, dinine bağlı, mürüvvet sahibi, son derece iyiliksever bir kimse olarak bildikleri için onu başlarına geçirip yönetimlerini devretmiş ve itaat edeceklerine dair yeminle söz vermişlerdi…*"[59]

58 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi 8. c. 589. s.

59 Aynı Yer.

Bazı sözlerin verilişi ciddîdir, lâkin zaman içinde baş gösteren olaylar, bu ciddiyeti daha sağlamlaştırdığı gibi silebiliyor da. Halen, “*Gazneliler Devleti*” diye anılıyor iseler bile, şu da bir gerçek, hüküm Sâmanîler adına yürütülüyor. Yüzlerce sene sonra, bir süreliğine, Osman-oğullarının Selçuklular adına hüküm sürecekleri gibi! Sebük Tigin, Gazne’ye tam hâkim olduğu zaman dahi, “*Favran’da Nuh b. Mansur’un adı ile beraber, kendi adına para bastırmaya devam etti.*”[60] Çünkü görünüş itibariyle Sâmanîlerin valisi durumundaydı.

60 İslâm Ansiklopedisi, 4. c.

Sebük Tigin’in Çalışkanlığı

Sâmanîlere bağımlı görünmesi gam değil. Olaylar bir tarafı eritmekte. Öncekilerle sonrakiler karşılaştırılınca, benzer olayların benzer kaderleri yaşattığı görülüyor. Kara Hanlılardan aldıkları darbeler tesirini kaybetmeden iç çatışmalara giren Sâmanîler süratle uçuruma yuvarlanıyorlar; ne efendilikleri kalıyor ne de beylikleri. (Konya Selçukluları ile Osman-oğullarının durumu da aynı olacak.) Sâmanîlerden akan güç Gaznelilerin damarlarına dolacak, dünyanın düzeni bu. Ama buna biraz zaman var. Sebük-Tigin’in kendine güveni, gönlünün geniş hayâlleri var, daha yoğun biçimde Hindistan da yapacağı fetihler üzerine, sırasıyla gerçekleşecek. Bir yanda Sebük Tigin’i valisi sayan Sâmanîler ülkesinde batmaya yüz tutan güneş, aynı zamanda Gazneliler ülkesinde doğmuş olacak.

Gazne, Afganistan’ın bir köşesi, vatan olarak dar Sebük Tigin’in gözünde. Hindistan geniş ve de birçok yönden cazip. Sınırların genişletilmesi akınlarla, akınlar cesaret ve imkânla mümkün. Bunlar Sebük Tigin de var.

Hindistan, ne Gazne’yle ne de Sâmanîlerin ülkesiyle mukayese edilebilir; oldukça büyük bir memleket. Lâkin bir Kral tarafından yönetiliyor değil. Küçük bölgelere –belki de eyaletlere- ayrılmış, her birinin başında bir Raca –prens- var. Bunlardan bahsedilirken ilgili yerin ülke olarak ve başındakinin de hükümdar diye yazıldığına rastlanır, ama değil. Ve tabii bu sıralar Sebük Tigin de hükümdar sayılmaz.

Saldırılar en yakından başlamalıydı; ilk önce Gazne'ye hudut olan yerlere*"Tuhâristan, Zâbulistan, Zamindavar, Gur ve hatta Kuşdar'a kadar*"[61] akınlar yaptı Sebük Tiğin. Bütün buraları ülke topraklarına kattıktan sonra Hindistan seferleri için zemin hazırlanmış oldu. Bu seferler sırasında Zâbulistan asillerinden birinin kızıyla evlenen Sebük Tigin, yöre halkını kendi lehine çevirmeye çalıştı.[62]

61 Aynı Yer.

62 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 13. c.

Hedef Hindistan'ın Tamamı, İlk Akın Caypâl'a Karşı

Hindistan, aynen Mısır gibi, daima fatihlerin hayâllerinin süsüdür. Bilindiği kadarıyla geniş ve verimli topraklara sahip, ayrıca pek de gizemli.

Sebûk Tigin muhtemelen 986 da veya 987'de Hint Padişahı yahut el–Utbi'nin deyişiyle "*Hindistan Hükümdarı*" Caypal'a karşı yürüdü. Caypal'ın bir özelliği var, dolayısıyla Sebük Tigin'in, ecdadı adına alınacak öcü. El-Biruni'nin anlattığından anlaşıldığına göre, Kâbil'de kurulmuş olan Kuşan Türk Hanedanını deviren Brahman Hanedanı (Hindû-Şahiler), Caypal'ın ceddidir.[63]

63 Hindistan Tarihi, 1. c. 128. s.

Caypal'ın ülkesi büyük, askerî çok olmasına rağmen Sebük Tigin'in durumu daha iyi. Azmi ve inancı savaş becerisini artıran önemli faktörler. Caypal ve onun gibi Hindûlar, "*İslâmiyet'in Kuzey Hindistan'da yayılmasına engel teşkil ediyorlardı*…"[64] İbnü'l Esir'in ifadelerine göre Sebük Tigin dindar bir Müslüman, sırf dini adına gaza yaptığı söylense kimse yadırgamaz. Sonuç olarak, Gazne'nin az sayıdaki askeri, Hindûların kalabalık askerine karşı üstünlük sağladı, savaşı kazanan Sebük Tigin Samgan kentini yağmalattı.

64 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 13. c.

İntikam'a Gelenin Aczi

Yaşadığını hazmedememişti Caypal. İki sene sonra intikam alma amacıyla Gazne'ye saldırdı (988 veya 989). Yine hüzün düştü payına. Askerinin çok olması da bir şey ifade etmedi çünkü mühim olan yetenek idi ve onlar savaş yeteneğinden yoksun. Üstelik askerlerin sıcak bölgelerden toplanması da stratejik bir hata idi. Gazne'nin iliklere işleyen soğukları hâkimdi savaşılan yerde. Kış mevsimini seçmiş olması, Caypal'ın kurmaylığının zayıf olduğunu gösterir.

Hangi sebep geçerlidir? Onu tam bilemeyiz. Soğuk mu; yoksa Caypal'ın askerleri başa çıkamayacağı bir rakibe mi çatmıştı? Pes ettiler. Barış istemek zorunda kalan Caypal, Sebûk- Tigin'e bunun için elçiler gönderdi. El-Utbi'nin dediğine bakılırsa: "*Caypal eğer sıkıştırılırsa, Racput geleneklerine göre, askerleriyle birlikte her şeyini yaktıktan sonra kendini öldüreceğini bildirmiş (buna "cevher" derler); bu yapılınca bir şey kazanamayacağını düşünen Sebük-Tigin*"[65] anlaşmaya razı olmuş.

65 Hindistan Tarihi, 1. c. 129. s.

Kozlar Sebük Tigin'in elindeydi. Barış için neler istemesi lâzım, düşündü ve sonra isteklerini sıraladı: Bir milyon dirhemi şahi (gümüş para) ve 50 fil. Hindistan'ın ortasında birkaç şehir ile kurganların (hisar) bırakılması. Bunlar teslim edilene kadar, Caypal'ın yakınlarıyla komutanlarından birkaç kişi rehin olarak tutulacak ve adı geçenlerin teslim alınması içinde, Sebük-Tigin'in bazı adamları gönderilecek.

Anlaşma'nın Bozulması

Caypal, askerini telef edilmekten kurtardı; canına kıymaktan da kurtuldu; yanına aldığı Sebük-Tigin'in adamlarıyla çekip gitti.

Mahmut, delikanlı çağlarını yaşıyordu. Bu yarım kalan savaşta kendini gösterme fırsatı bulmuş, cengâverliğiyle göze batmıştı. O, Hindûlarla anlaşmaya taraftar değildi ve bu yüzden karşı gelmişti babasına. Aralarında yaşanan tartışma dolayısıyla da, babası Mahmut'u Gazne Kalesine hapsetmişti.[66]

66 İslâm Ansiklopedisi, 4. c.

Biraz sonra, Mahmut'un haklılığı ortaya çıktı. Paçayı kurtaran Caypal sözünden dönüp, vaat ettiği hiçbir şeyi vermedi. Emanetleri teslim almak

üzere, yanında gelen Gazneliler de Gazne'de rehin kalan Hindûların yerine tutuklanıp hapse atıldılar.

Caypal namlı biriydi, fakat bunun olumlu bir manası olmadığı anlaşıldı; "*bednâm*" imiş! Ne şahıslar arası ne de devletlerarası ilişkilere yakışır yapılan. Sebük Tigin sükût'u hayâle uğramış, Caypal'ın insanlık dışı davranışına içerlemişti, buna daha ağır mukabelede bulunmak için ordusunu savaşa hazırladı. Saldırıya geçildi. Birçok şehir teslim alınıp, birçok şehir de yağma ettirildi.

Ölümüne Müsabaka

İki Lider arasında cereyan eden çarpışmalar kan dâvası hâline geldi. Caypal devamlı fire veriyor. Her yenilgi biraz daha moralini bozup, kinini artırıyor. Nihai hedefe varmak istiyordu. Hindû Racalarla anlaşarak, çok büyük bir ordu hazırladı. Bir hayli fil ile desteklenen bu ordu Gazne'ye yürüdü. Sebük-Tigin'in çıkarabileceği asker sayısı, gelen düşman askeriyle mukayese edilemez.

Sebük-Tigin'in bir unvanı var: "*Nasîr–üd-Din*" (Din'in yardımcısı). Usulen uygun olmayabilir böyle bir unvan, ama dindarlığından dolayı verilmiş. İnançlıydı ve de nasıl savaşılacağını bilen cesur yürekliydi. Bu vasıfları şimdiye kadar yaptığı savaşlarda görülmüş, az askerî ile düşmanın çok askerini yenmeyi başarmış, birçok düşmanın cesedini savaş meydanına sermişti.

Liderlik Farkı

Savaş meydanı, Gazne'nin güneyinde Kuram Dere Ovası. Düşmanın kalabalıklığı karşısında, bunu geçersiz kılacak başka güçler lâzım. Galibiyet aklın ve bileğin gücüne bağlı, genetik olarak Sebük-Tigin de Türk Savaş dehâsı var. Strateji üstünlüğü sayı üstünlüğünü alt edecek. Önce 500 asker sürüldü cepheye; onlar yorulunca başka 500 kişilik bir grup. Topyekûn savaşa giren Hint askerleri, dinlene dinlene üstlerine gelen Türk askerleri tarafından iyice yoruldular. Tam kıvamına gelince Sebük-Tigin top yekûn hücumu emretti.

İbnü-l Esir bir Hint-Türk savaşından bahseder, muhtemelen mevzuumuz olan savaştır.

Hintliler oldukça kalabalık. Çarpışmalar uzasın, az askere sahip olan tarafta mecâl kalmasın, sonra da pes etsinler, diye oyalama taktiği uygulanıyor. Zaman uzayıp gidince Müslüman'ların yiyeceği tükeniyor. Savaşacak güçleri kalmamıştır Müslüman'ların (Sebük-Tigin'in) askerleri. Aynen İbnü-l Esir'den:

"*İçine düştükleri bu sıkıntıları, kumandanları Sebük-Tigin'e söz konusu ettiklerinde, onlara şöyle cevap vermişti: "Ben kendime sevikten bir miktar yiyecek hazırladım, bunu askerlerim arasında gayet eşit bir şekilde paylaşacağım. Umulur ki Cenâb-ı Allah bir çıkış yolu gösterir*."[67]

67 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 8. c. 590. s.

Bütün askerler ve Sebük-Tigin birer bardak sevik ile bir gün idare ederek savaştılar. Sonuçta, nicelik değil nitelik önemini kabul ettirdi; kalabalık düşman ordusu bozulup savaşı kaybetti. Kılıçtan geçirilenler, esir alınanlar sayılamayacak kadar çok. Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah, nice az askerin kalabalık düşmana karşı galip geldiğini beyan eder. Burada İbnü-l Esir'e göre Cenab-ı Allah, inanan tarafa yardım etmiştir.

Atı, ok'u, kılıcı iyi kullanan Türkler, akıllarını da kullanınca Allah yardımını yanı başlarında bulurlar. Bunu böyle kabul edeceğiz. Sadece inanmakla işin bitmediğinin örneği çok; gereği yerine getirilmezse, kolay kolay Allah yardımı da gelmiyor. Sebük-Tigin her yönüyle olması icap edeni yaparak binmiştir zafer atına. Yenilen ordu çok can kaybetmiş, toprak kaybetmiştir. Kazanılan şehirler Sebük-Tigin'in hâkimiyet alanını genişletti. Hâlen Sâmanilere bağlılık devam ediyorsa da, onlardan güçlü bir duruma gelinmişti.

Gazneliler Devleti için, büyük imparatorluk olma yolu açıldı; Kâbil, Lamgan, Celâlabat vesaire. Müslüman Türklerin eline geçti. Daha sonra da Kalaç Türkleri ile Afganlar Sebük-Tigin'in emri altına girdiler. (Sene 991) Bu sıralarda Gazneli Devletinin ve Sebük Tigin'in durumu şöyle özetlenebilir:

"*Şimdiki Afganistan'ın ve şimdiki Belücustan'ın önemli veya büyükçene kısımları (Sebük-Tigin'in) eline geçmiştir. Hindûlardan epey ülke, ganimet ve para almıştır ve "Gazilik" ünvanı kazanmıştır; bu para ile eskisinden daha büyük ölçüde Türk askerî getirmek mümkün olmaktadır. Bundan*

başka, Sebük Tigin'in buyruğu altına girmiş olan Kalaç Türkleriyle Afganlar gibi iki çok savaşkan kütle de birer önemli asker kaynağıdır…"[68]

68 Hindistan Tarihi, 1. c. 131. s.

Küçüğün Büyüğe Yardımı

Ancak temeli atılmış, küçük bir beylik sayılırdı devraldığı; onu büyük devlet yapma yolunda ilerledi. Sâmanî devletinin valisiydi görünürde. Doğrusu da bu ki, vazifelendirme görevi anılan devlete aitti. Sebük-Tigin, gürbüz bir delikanlı gibi canlı-kanlı duruma getirmiş Gazneli Devletini, ama bu meyanda Sâmanîler çatırdıyor…

Bu dünyanın yeniden paylaşımı gibi olaylar sık yaşanır, yine yaşanıyor. Birçok devlet olağanüstü telâşede. Kimi, varlık sahnesinde etkili bir rol olma, kimi durumunu koruma, kimi de gelişme, serpilme çabasında. Kayda değer olayların canlandığı bölge Horasan. Horasan Sâmanîlerin büyük vilâyeti; öneminden dolayı buraya vali olmak için savaşılmakta. Aday birden fazla olunca dışarıdan destek arar birisi; şimdi yapılmakta olan bu. Ebûl Abbas ve Simcur-oğlu arasında bir mücadele başlamış kazanan taraf Simcur-oğlu olmuştu. 988'de Simcur-oğlu veda edince hayata, yerine oğlu Ebû Ali Muhammed Simcur-oğlu geçmiştir. Herat valisi de Faik idi.

Şaşkın Ördek Arka Arka Yüzer

İnsanların daha akıllı oldukları zamanlar kuvvetli oldukları zamanlardır. Kaybedilen siyasî, maddî veya fizikî güç beynin hasar görmesine yol açıyor olmalı ki bu duruma düşenlerin hataları artıyor.

Sâmanî hükümdarı İkinci Nuh iki valisini birbirine düşürdü. Horasan valisi ile Herat valisi, İkinci Nuh'un kızıştırması sonucu savaştılar. Faik'in gücü kâfi gelmedi, Simcur-oğluna yenildi. Galip vali gücünün farkına varmış, iktidar hırsını da tatmıştı. Bundan sonra Simcur oğlu Ali Buhâra'ya Sâmanî hükümdarına, hiç para göndermeyip, sadece hutbelerde ve paralarda adının kalmasına müsaade etmiştir; bu da bir tür başkaldırıydı.[69]

69 Hindistan Tarihi, 1. c. 132. s.

Kara Hanlı – Sâmanî Savaşı

Simcur-oğlu Ali, yukarıda anlatılanla sınırlı kalmayıp, Sâmanî Devletini ortadan kaldırmak üzere Kara-Hanlılarla bir anlaşma yaptı. İki tarafın da kazanacağı bir netice hesaplanmış, savaş kazanıldığı takdirde Ceyhun Kara-Hanlılar ile Simcur-oğlunun kuracağı devlet arasında sınır olacak. Olaylar plânlandığı şekilde gelişti. Kara-Hanlılar Sâmanî topraklarına girdi ve İkinci Nuh Buhâra'yı terk etmeye mecbur kaldı. (Yıl 992).

Kara-Hanlı Hükümdarı Hasan Buğra Han, Faik tarafından karşılanarak Buhâra'ya girdi. Faik, Tirmiz Emiri yapıldı. Söylendiğine göre Buğra Han ile Ebû Ali Simcuri arasında, toprak paylaşımıyla ilgili anlaşma gerçekleşmeden, ikisi arasındaki hava bulanmış, sebep Hasan Buğra Han'ın "*nezaketsizliği* " imiş. "*Öz maiyetindekine hitap ettiği gibi Ebû Ali'ye de hitap etmeye başlamış*."[70] Biz, bunun kat be kat ilerisinde hitaplara muhatap olanların dahi aldırmadığına şahidiz. Acaba, bu hassas zat, efendisine ihanet ederken ne düşünüyordu? Bazı insanlar işledikleri hataları hatadan saymıyor! Aynı kitaptan öğrendiğimizle devam ediyoruz…

70 Kara-Hanlılar Tarihi, 86. s.

Simcur-oğlu, hitabın kabalığına dayanamayıp, ihanet ettiği efendisine döndü. Varır varmaz bir ünvan istedi: "*Doğru Din'in Hükümdarının Yakın Hizmetçisi*!" İkinci Nuh çaresiz, istenen ünvanı verecekmiş ama buna lüzum kalmadan amaç gerçekleşmiş.

Bir de şöyle anlatılır ki doğrusu budur: Hasan Buğra Han, vaat ettiği toprakları Ebû Ali'ye vermekten vazgeçmiş, bir kârı olmadığını anlayan Ebû Ali de öfkelenip, tekrar eski efendisine dönmüş. Fakat Buğra Han hastalanmış, kısa zaman içinde ölmüş, onun ölümü askerini başsız bırakınca, kaçak hükümdar ikinci Nuh yurduna dönüp savaşmış ve düşmanını toprağından çıkarmış.[71]

71 Hindistan Tarihi, 1. c. 132-133. s.

Oyun İçinde Oyun

Bir kandırmaca yarışıdır gidiyor. Açıktan açığa kimse kimsenin düşmanı görünümüne sahip değil kimse de kimseye dost olamıyor. Ebû Ali Simcuri, sureta "*Doğru Din'in Hükümdarnın Yakın Hizmetçisi*" olmaya çırpınıyordu, lâkin asıl maksadı onu kendisine hizmetkâr yapmakmış. Zeki ve becerikli olduğuna inanan Ebû Ali Simcuri, Sâmanî Hükümdarını nasıl olsa kukla yerine koyacağını sanmakta, kendi hükmünü yürüteceğine inanmaktaydı. Önce, Buhâra'nın alınması hususunda Ebû Ali'nin İkinci Nuh'a yardımı dokundu, daha sonra araları açıldı. Simcur-oğlu neye mal olursa olsun Sâmanîlerin mülküne göz dikmişti; eski rakibi Faik ile anlaşıp İkinci Nuh'a karşı cephe aldı.

Sebük-Tigin'in Dost Eli

Sıkıntılıydı Sâmanî Hükümdarı İkinci Nuh. Gerçi yeni değil alışılmış bir oyunun kaçıncı kez sahnelenişidir. Gazne Devleti de Sâmanîlerin köleleri olan valiler tarafından kurulmadı mı? Şimdi bir vali başkaldırmış, İkinci Nuh'un altındaki tahtı istiyor. Eski valileri geldi aklına. Simcur-oğlu ve Faik'in müşterek cephesini kırmak isteyen İkinci Nuh, Sebük-Tigin'in yardım rica etti.

Olayların hızı mahir cambazların ip üstünde gösterdikleri hareketleri andırıyor, takibi zor. Bir altında görünüyor cambazlar bir üstünde. Dostluklar, düşmanlıklar da böyle, durmadan her şeyin yeri ve duruşu değişiyor…

Sebük-Tigin, Sâmanîlere yardım edecek. Önce oğlu Mahmut'u bir orduyla yola düşürdü. Ebû Ali Simcuri, İkinci Nuh'un Sebük Tigin'le anlaştığını haber alınca, işlerin zorlaştığını fark edip, yeni yardımcı kuvvetler temin etmeye çalıştı. Bir miktar yabancı asker buldu Sâmanî Hükümdarı ve iki taraf orduları Herat şehri yanında karşılıklı karargâhlar kurarak bekleştiler. Simcuri tarafında meydana gelen korku, barışı gündeme getirdi. Bu sefer ordu da anlaşmazlık çıktı, savaştan sıyrılma düşüncesinden vazgeçildi.

Savaş, başladı bütün şiddetiyle yaşanıyor. Hırsı'nın esiri Ebû Ali Simcuri ile beraber bütün taraftarları feci bir yenilgiye düşüyorlar. Zaferin en büyük sevincini tadan İkinci Nuh "*Gazneli Sebük-Tigin sayesinde kendisine ihanet eden komutanlarını cezalandırmış, oluyor*. Sene 994."[72]

72 Büyük Kara Hanlılar, 270. s.

Ünvanlar Yağmur Olup Yağıyor

Çökmekte olan bir dam'ın altından kurtarılmış gibiydi İkinci Nuh. Cankurtaranı Sebük Tigin'e minnetle doluydu. Siyasî, askerî fonksiyonları ölmüş olsa da manevî patronu sayılıyor Gaznelilerin. Çoğu zaman Müslümanların halifeleri de aynı duruma düşer, onlara dinî temsilci sayıldıkları için saygı duyulur, onlardan alınan ünvanlar inanç adına değerli sayılır. İkinci Nuh da yakın zamana kadar büyük olan bir devletin hükümdarıydı. Hükmü yerlerde sürünüyorken bile, yukarı bakmayı, kendini hükmeder mevkide görmeyi ister. Bu duygularla ayakta durmaya çalışan İkinci Nuh bu duygularla taltif etmek istiyor Sebük-Tigin ile kıymetli kahraman oğlu Mahmut'u. Nasir-üd- devle ünvanı Sebük-Tigin'e verildi; Nişabur valiliği, bütün Horasan'ın kumandanlığı ve birde Seyf-üd devle ünvanı Mahmut'a. Bunlar, Nuh'a yapılan yardım ile gösterilen fedakârlığın nişanesidir.[73] Ayrıca Mahmut için şöyle de söylenmektedir: "*Horasan valisi ve gelenek olduğu gibi Emir-Leşker yani başkomutan*."[74]

73 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 931. s.

74 Hindistan Tarihi, 1. c. 133. s.

Yenilen Pehlivan

Gerçekte, Simcur-oğlu sıradan bir devlet adamı-asker değil. Neden mağlûbiyetler alıyor? Çok sert kaya'ya tosladığı için. Bu onun şanssızlığı. Hataları yok mu? Çok. Mertçe iş görmekten ziyade, fırsatı ganimet bilenlerden idi Simcur-oğlu. Sâmanî ülkesinin istikbal çizgisinde kırılma görmekteydi; kında dağılacağını hissettiği için, "*buradan ne koparırsam kâr*" hesabına girmişti. Bu defa yine Faik'le güç birliği yaparak yola beraber çıktılar. Onların Nişabur istikametine yöneldiklerini öğrenen Mahmut, babasını vaziyetten haberdar etti. İyi yapmıştı bu tedbiri düşünmekle. Mahmut, başlangıçta ideal olanı yapıp, yetersiz kuvvetiyle

maceraya girmemiş, babasını yardıma çağırmakla garantili hareketi seçmişti. Sonunu getiremedi.

Cesareti, gururu elvermedi âcizler gibi beklemesine. Kim bilir, belki de nam peşindeydi, bir göstereyim kendimi demişti dosta düşmana! Bir volkan misali kükredi, geçti ordusunun başına, yürüdü düşmanın üstüne, ama çok geçmeden, kesilmiş dallar gibi serildi askerleri, Mahmut'un ordusu yenildi. Düşman işgaline uğradı emanetindeki Nişabur.

Vakit fazla geçmemişti, Sebük-Tigin yetişti imdada, oğlunu zilletten, Nişabur'u işgalden kurtardı. Ebû Ali Simcuri'yle Faik, bir kere daha Gaznelilerden fena bir dayak yemiş, feci bir mağlubiyete uğramış oldular. (Yıl 995)

Gazneli, Kara Hanlı ve Sâmanîler

Müslümanlıkta iddialı üç devlet, adları nasıl anılırsa anılsın, değişen bir şey yok: Sebük-Tigin, Sâmanî İkinci Nuh'dan ünvan alıyor, aslında bu göstermelik; sadece geleneğe uyuluyor. Sâmanîlerin adı, Gaznelilerin kuvveti var. Kara Hanlılara gelince: Bunlar büyük fetihler peşinde cihat bayrağını dalgalandırıyorlar. Mâverâünnehir Kara Hanlılarca istilâ edilmiş, ön plândaki kavram, gaza!

İşler döndü dolaştı, Kara Hanlı Hükümdarı İlig Nasr'ı tekrar, Sâmanîler ülkesine hücuma getirdi. İkinci Nuh toıpraklarını koruma imkânından mahrum. Sebük-Tigin gibi bir dostu varken gam çekecek değil ya, hemen ondan yardım istedi: "*Büyük bir orduyla Mâverâünnehir'e giren Sebük-Tigin Keş ile Necef bölgesi aralığına yerleşti*." Burada bazı emir'lerle görüştü. İkinci Nuh geldi, Sebük Tigin onunla da görüştü. Gerçi usule göre Nuh'un mevkii büyük'tü, ünvan verdiği bir kişinin ayağına gelmesi zordu, ama şartlar mecbur edince uyuyor mecburen. Aslında, bizim uzatmadığımıza bakılmasın, bu görüşme de bazı tabuların yıkılması kolay olmamıştı.

Sâmanîlerin Baş veziri Abdullah, havayı bulandırmaya çalışıyordu; bunu anlayan Sebük-Tigin âdeta emir verdi, itirazcı baş vezir azl edilip, yerine Sebük Tigin'in dostlarından-bağlılarından Ebû Nasr Ahmet b. Muhammed tayin edildi.[75]

75 Kara Hanlılar Tarihi, 88. s.

Çözüm Yolu

Bu sıralarda Ceyhun'un güneyindeki yerler; Horasan Sâmanîlerin verdiği izin'le Sebük-Tigin'in, Herat, kardeşi Boğracık'ın elinde ve Horasan valisi de oğlu Mahmut idi. Daha fazla hâkimiyet sahası olan ise İlek Han.

Kara Hanlı Hakanı İlek Nasr, Sâmanîlere yardıma geleceğini öğrendiği Sebük-Tigin'e elçiler gönderdi. Enteresan teklif getirmişti elçiler. Bir bakıma, o zaman için kan bağı'nın hiç de önemsenmediği İlig Nasr tarafından ortaya konmaktaydı; deniyor ki:

"*Siz Hint, ben de Türk kâfirlerine (yani daha Müslüman olmamış olan Türklere) karşı "**Cihat**" etmekteyiz, dolayısıyla aramızda dini kardeşlik vardır. Nuh ise ortamızdaki koca ülkenin gelirlerini çalgıcılara, türkücülere ve kendisini eğlendirenlere veredurmaktadır; onun İslâm'a ve İslâm sınırlarının korunması işine bir yardımı dokunmamaktadır; aramızda vuruşacağımıza onu ortadan kaldırıp "**Cihat**"la uğraşalım*"[76]

76 Hindistan Tarihi, 1. c. 134. s.

Savaş'ın önüne geçmeyi iki taraf da istiyor; yalnız, Sebük-Tigin, Sâmanîlerin İslâm'a girişlerinin çok gerilere dayandığı ve dine hizmetleri geçtiğini ileri sürerek, onlara ihanete yanaşmadı. Bir de, verdiği söz vardı; bundan dönmeyi de dürüstlüğe sığdıramayacağını söyledi.

Sonuçta, iki Türk-Müslüman Hükümdar arasında barışa karar verildi. İki tarafın memnun kalacağı sınır tespiti yapıldığı gibi bazı Bilâhare tayinler de gerçekleştirildi. Tabii olarak siyaset oyunları oynanıyor. Meselâ: İlek Nasr kendisine faydalı olabileceğini düşündüğü "*Faik-ül-Hassa*" diye taltif edilmiş bulunan Faik'i Semerkand valiliğine getirmeyi teklif edip, bunu sağladı.

Bu ne demek? Varılan anlaşma görev verilen insan yahut insanlar Sâmanîlerin. Sâmanîler adına karar veren Sebük-Tigin. Bundan anlaşılan o ki, roller değişmiştir…

Sebük Tigin'in Ölümü (997)

Doğum tarihini bilmiyoruz. Bir Türk aileden dünyaya gelmiş, kaderi onu köleliğe itmiş, eşya gibi satılmış, talihi onu kadir bilir birinin eline

düşürmüştü (Alp-Tigin). 960'da seçmiş dinini, Müslüman olmuş. *Gazneli Devleti* değil, *Beyliği* idi teslim aldığı. Çalıştı çabaladı, beyliği büyük bir devlet yaptı. Yoğun mücadelelerle geçti ömrü, yoruldu. İhtiyarladı. Belh'i karargâh edinmişti. Burada birçok mesken yaptırmış, savaşsız zamanlarını hoşça geçirmek istediği yerdi Belh. "*Belh'te iken hastalandı ve hastalığı uzun süre devam etti. Gazne'ye gitmek istiyordu, bu sebeple Belh'ten ayrıldı ve yolda vefat etti (Ağustos-Eylül 997). Cenazesi Gazne'ye götürüldü, orada toprağa verildi*."

"*Adaletli, hayırsever, cihad'a düşkün, itikadı güzel, tam anlamıyla mert ve yiğit, sözünde duran bir hükümdardı. Allah onun Hanedanını mübarek kılsın*"[77] diyor İbnü-l Esir. Sebük-Tigin'in hükümdarlık süresi 20 sene, başında bulunduğu devlet'e aldırdığı mesafe daha uzun…

77 İbnü-l Esir Tarihi, Tercümesi, 9. c. 108-109. s.

Nizamülmülk'ün Dilinden Sebük-Tigin

Alp Tigin Sâmanîlerin kölesiydi. 35 yaşında Horasan valiliğine ulaştı. Bir yığın fazileti sayılıyor Alp-Tigin'in ve deniyor ki: *"… 1.700 kölesi vardı. Bir gün 3 Türk köle daha aldı. Bunlardan biri (…) Sebük Tekin'di. Sebük Tekin'in talihinin ilki Alp Tegin tarafından satın alınmakta idi. Satın alındığının üçüncü günü, Alp Tekin'in huzurunda köleler arasında dururken hâcip ona doğru yürüyüp Alp Tekin'e, visak başı olan filan köle Hakk'ın rahmetine ulaştı, onun odasını, avane ve rütbesini hangi kölenize lütfediyorsunuz? Dedi.*

Alp Tekinin gözü Sebük-Tekine takıldı ve bu köleme bağışlıyorum, dedi.

Hâcip, ey efendi bu köleyi satın alalı henüz 3 günden fazla olmadı, onun bu mertebeye ulaşabilmesi için 7 sene hizmet etmesi gerek, bunu ona nasıl verebilirsiniz? Dedi.

Alp-Tekin, şimdi ben dedim. Bu kölecik işitti tazim gösterdi. Ben bunu bağış olarak ona verdim. Bundan sonra âdet üzere gitmek gerekir, dedi."[78]

78 Siyasetname, 152. s.

Aynı kitapta Sebük-Tigin'in aklına, anlayışına, birçok üstün taraflarına dair bilgiler var, hatta hikâyeler…

Olağan Kavgalardan Biri

Çocuklarının tamamı tanıtılmamış, ancak iki oğlu ön plândadır; Mahmut ve İsmail. İsmail de fazla öne çıkarılan biri değil. Eğer, Sebük Tigin'in Alp Tigin'e köle olduğu doğru ise onun kızıyla evlendiği de doğru. İsmail bu evlilikten dünyaya gelmiş. Devlet adamlarının birçok evliliği oluyor, bunların da ekserisi bir nevi alış-veriş gibidir, siyasî evliliklerdir. Mahmut, bir savaş sonrası Sebük Tigin'in siyaseten evlendiği Zâbulistan bölgesi asillerinden birinin kızından doğma. Yaşça büyük olan Mahmut, amcası Boğracık'la beraber Buhâra'daydı.

Sebük-Tigin, hastalığı sırasında yanında bulunan oğlu İsmail'i bilâhare veliaht tayin edip, emir'lerine de ölümünden sonra onu tahta geçirmelerini söylemiş. Cenazenin defnini takiben İsmail, babasının yerini aldı.

Emirler mi İsmail'i tutuyorlardı, onları mecbur eden başka bir sebep mi var'dı yoksa bizim göremediğimiz, bilemediğimiz ve anlayamadığımız başka şeyler mi var? Bu veliaht'lık meselesi görünüşü itibariyle uygunsuz! Mahmut, delikanlılığa adım attığı günlerden beri eline geçen her imkânı yerinde kullanmış, gerek idarecilikte gerek savaşlarda rüştünü ispat etmiş, bir devlet adamında bulunması gereken, arzulanan bütün meziyetlere sahip, üstelik yaşça da büyük. "*İsmail zayıf karakterli; bununla beraber, edebiyat sahasında istidadı var.*"[79] Edebiyata yatkınlığı, ağabeyinin artılarını silip süpürecek ayarda bir özellik değil:

79 İslâm Ansiklopedisi

Mahmut'un İsmail'e Teklifi

Mahmut için inanılır gibi değil hükümdarlığın kardeşine bırakılmış olması. Kesinlikle olması beklenen, Sebük Tiğin ölünce, eğer hayatta ise, onun yerini Mahmut alacak. Normali bu, Mahmut'un aklından geçen de tabiatıyla aynı idi, Gazneli Devleti'nin başına geçecek. Kendisi yetenekli, lâyık devletin başına, İsmail yeterli donanımdan yoksun. Lâkin olan olmuş,

İsmail idareyi eline almış. Her şeyin bittiği nerde görülmüş ki? Kırk senelik hükümdarlar bile tahttan indirilirken, bir oldubittiyle tahta geçene göz yumulmaz! Mahmut'un, kaderdir katlanırım diyesi yok. Bekleyecek sabrı da yok'tu. Kardeşine şöyle bir haber gönderdi:

"*Seni çok severim, ancak sen bu işin ehli değilsin; babamın vasiyeti benim uzakta olmam dolayısıyla ordu ve ülkede kargaşalık çıkmasın diye yapılmıştır. Babamdan kalan maldan payımı ve Gazne'yi kendim için isterim; sana da istersen Belh, istersen Horasan valiliğini başkomutanlıkla birlikte veririm.*"[80]

80 Hindistan Tarihi, 1. c. 135. s.

İsmail'in cevabı: "*Babam öldüğü zaman yanında idim; karışıklığa meydan vermemek için beni naspetti. Artık olan oldu, bu yoldan dönülmez. İstersen Belh veya Horasan vilâyetini alabilirsin…*"[81]

81 İslâm Ansiklopedisi 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

Söz'ler bu durumlarda, ağzı dönmüş bıçak kadar iş göremez, illâki kılıçların şakırtısı lâzım. Hak, kılıçla sahibini bulur, yol bu. İki kardeş de bildikleri usûle uygun hazırlandı. Mahmut, şahsî becerileriyle üstün olduğu gibi halk desteğiyle de zafere yakın. Güvezde bekletilen bebek yahut makineye bağlı hasta olduğuna bakmayın, Sâmanîler adlarından ve maziden gelen saygınlıklarıyla hâlâ büyük rolündeydiler. İkinci Nuh ölmüş yerini Mansur almıştı. Mahmut, resmen Sâmanîlerin valisi sayılıyor, onun için, yeni hükümdara bilgi verip, ordusunu yürüttü: "*Herat'ta amcası Boğarcık'la birleşti. Bust'ta bulunan kardeşi Ebu'l Muzaffer Nasr b. Sebük-Tigin de kendisine iltihak etti.*"[82]

82 Aynı Yer.

Başlamadan galibi belli olan bir savaşa tutuştu iki kardeş. İsmail, gerçi elinden gelen her şeyi yapmıştı, lâkin bunun hiç hükmü yoktu. Mutlak yanında olması gerekenler dahi Mahmut tarafına meylettiler. Netice, gerektiği gibi olup İsmail yedi ay kaldığı saltanat'ta saltanat süremeden, aldığı yenilgiyle taht'a veda etti.

Mahmut Devri

İsmail’in âkıbeti hakkında birkaç kelâm edelim ki, burada Mahmut’un faziletine dair ipuçlarından biri yakalansın. Galipler mağlûpları cezalandırır, bu istisnalı kaidelerden. Bir istisna da şimdi yaşanıyor. Kılıçlar çekilip, ordular dizildiği, İsmail yenildiği halde canına dokunulmamıştı: *“Fakat sonra, Mahmut kardeşine sordu: ‘Sen kazansaydın beni ne yapardın?’* Aldığı cevap*:’Hapsederdim!’ İsmail bunu söyleyince derhal tutuklanarak hapsedildi. Cürcan’da bir kaleye gönderildi. Ölünceye kadar orada hiç bir şeyden mahrum kalmadan yaşadı.”*[83]

83 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 932. s.

Mahmut’la İsmail arasında yaşananlar farklı biçimlerde anlatılır; yani rivayetler muhtelif. Meselâ şöyle de denmekte:

Savaştan sonra Mahmut, kardeşini serbest bırakmış, fakat onun bir suikastından şüphelenmiş. Muhtemelen, bu şüpheyle kafasını bulandırdıktan sonra, onu bir kale’de muhafaza etme yoluna gitmiştir.

İsmail için, “*zayıf karakterli*” diyen biri, biraz sonra da onun faziletlerinden bahsedebiliyor. Demek ki tek yönlü değil, zayıf olduğu tarafı da kuvvetli tarafı da var. Methedilişine dair sarf edilen cümle şu: “*Dindar bir Müslüman idi. Kısa idaresi zamanında, rivayete göre Hulafay-i Raşidin’in şahsen Cuma namazı kıldırmak âdetlerini devam ettirdi*.”[84]

84 İslâm Ansiklopedisi, 5/11. c. İsmail Mad. (M. Nazım)

Biz, iyi niyetle yaklaşıp diyelim ki: Sebük Tigin oğlu İsmail, “*zayıf karakterli*” değil, belki ‘*zayıf iradeli’* biriydi: Devlet yönetiminde asl olan esasların arasında dindarlık vardır, fakat bu tek başına milleti mutluluğa taşıyamaz. Akıllı, bilgili, becerikli ve dirayetli olmak, o zaman itibariyle savaşçılık, siyasî zekâ şart. Bu taraflardan bakılınca, devlet’in başına İsmail’den fazla yakışan Mahmut idi. Zaten, gelişmeler kimin lâyık olduğunu gösterdi; bundan sonra da, lâyık olanın liyâkatına şahit olacağız:

Bol Işıklı Yıllar (998)

Loş bir tünelden aydınlığa çıkılmıştır âdeta. Artık, daha gerçek bir devlet, daha gerçek bir kahraman söz konusudur. Mahmut’u iyi tanıyoruz; babasının ilk yılları aslında meçhûldü. Kimini önceden aldığı, kimini sonra alacağı birçok ünvanı var. Şimdilik Mahmut Gaznevî yani Gazneli Mahmut,

diyeceğiz. Bilindiği kadarıyla 970 doğumlu. Şöhreti yakalayalı çok oluyor. "*Hindû Şahi sülalesinden Caypal'ın elindeki Hint ülkelerine "yapılan seferde, Lamağan savaşında büyük yararlık göstermişti*."[85]

85 Aynı Yer.

16-17 yaşlarındaydı o zamanlar, şimdi 28 inde. Valilik yıllarında edindiği devlet tecrübesini kullanacak, yükü eskisinden ağır:

İç Mücadelenin Dışta Açtığı Gedik

Sebük-Tigin'in ölümü, İsmail'in hükümdarlığı, Mahmut'un idareye el koyması derken yedi-sekiz ay geçmiş. Gaznelileri ilgilendiren bir yığın olay, bu arada sahnelenmişti. Doğrudan tesiri olan değişiklikler Sâmanîler ile Horasanda. İkinci Nuh, Sebük-Tigin'den bir ay önce ölmüş, Sâmanîlerin tahtına Nuh'un oğlu Mansur geçmişti. Lâkin yeni hükümdar "*görgüsüz ve anlayışsız*" tavırlarından dolayı sevilmiyor. Devletine ihanete hazır birçok kumandan'ın tavrı netleşti başta bulunanın yaramaz hâllerini gördükçe. Daha aktif çalışabiliyor devletine midesinden bağlılar. Çivileri iyice laçkalaşan Sâmanî Devleti, yıkılmadan önceki son sallantıları yaşamakta.

Olaylar oldukça hızlı gelişiyor. Hayatı maceralarla dolu "*Faik-ül Hassa*" diye anılan Faik, Kara Hanlılara yaranma merakına kapıldı. Devleti kayıp giderken, ona payanda olmaya çalışması gereken insan, bir an evvel devrilmesi için, Kara Hanlıları kendi hükümdarını devirmeye davet ediyor. Bunu haber alan Mansur, Buhâra'da tutunamayacağını düşünerek, Horasan tarafına geçti.

Mahmut'un valilik yaptığı yer Horasan. Sebük Tigin'in ölümü sonrası başlayan kardeşler arası taht kavgası Horasan'ı sahipsiz ve korumasız bırakmıştı, orayla uğraşmaya sıra gelmemişti daha.

Çok söylüyoruz, nicedir Sâmanî Devleti can çekiştirme durumunda; ölmüyor ama sürünüyor. Durumu ne olursa olsun, adı Sâmanî Hükümdarlığı ne kadar kudretsiz görünse de Mansur,' buranın hükümdarı. Bir de büyük ünvan taşıyor Mansur. Şehirleri var o'nun emriyle yönetilen. İşgale uğramış olan Horasan da Mansur'un. Gazneli Mahmut Horasan'ı istiyor, Mansur tekrar Buhâra'ya dönmüş, hükmü geçmese bile hükümdar.

Sâmanî Hükümdarı Mansur'a gelen Gazneli Mahmut'un elçileri şöyle anlattılar efendilerinin dilinden: *"Babam Sâmanîlere yıllarca koruyuculuk ve bekçilik yaptı, bu vazifeyi bundan sonra ben yapmak istiyorum."* Toprak istemenin bir yolu da böyleydi ve tabii Mansur anladı. Nişabur (yani Horasan) Beytüzün'e verilmişti daha önceden. Mansur, burayı onun elinden alamazdı. Fakat Mahmut'a Belh, Herat, Tirmiz ve Büst vilâyetlerinin menşurlarını yolladı.[86]

86 Hindistan Tarihi, 1. c. 137. s.

Elçinin Zaafı

Yukarıda belirtilen vilâyetlerin Gazne'ye bağlanmış olması Gazneli Mahmut'a yetmedi, elçinin gelişiyle huzuru kaçtı. Tekrar bir elçi gönderip, ona şunları anlatmasını tembihledi: "*Babamın ve benim yaptığım hizmetleri unutmasın. Düşmanlarının oyununa gelip, yanlışlığa tevessül etmesin. Haklarımızın zayi edilmesi hakkaniyetle bağdaşmaz*!"

Bu sözlerle yola çıkarıldı elçi, Mansur'un huzuruna geldi, fakat işler burada bambaşka bir şekle büründü. Gazneli Mahmut'un mesajlarını sükûnetle dinledi Mansur. Zayıf tarafını sezmişti elçinin, fiyatını da tahmin edebilmiş, vezirlik vererek adamı satın aldı. Bir anda, Gazneli Mahmut'un adamı, Sâmanî vezirliğine geçiverdi. Bu, benzerlerini gördüğümüz sevimsiz hareketlerden biri, fazla da yadırganamaz. Tabii ki müeyyidesi olacak, Gazneli Mahmut sineye çekmeyecek, iki yönlü hakarete bir orduyla cevap verecek; hazırlanan ordusuyla Horasan'a doğru yürüdü.[87]

87 Aynı Yer.

Gazneli Mahmut'un ordusu Nişabur'a yaklaşırken, tehlikeyi gören Beytüzün başka bir yere kaçıp, Sâmanî hükümdarından yardım istedi.

Mansur'la Faik beraber harekete geçip, Horasan'a girdiler. Herkes, her şeye rağmen Gazneli Mahmut'la bir anlaşma sağlanacağı zannı taşıyordu. Mansur işi biraz ağırdan aldı, bunu gören Beytüzün, onun Mahmut'la gizli bir anlaşmaya vardığına hükmetti. Aynı endişe Faik tarafından da dile getirilince, ikisi hem fikir oldu.

Kimsenin kimseye itimadı yok. Beytüzün ile Faik, daha önce başkalarına tattırılan acının kendilerine de tattırılacağı zannıyla tedirgin oluyorlar.

Şayet, Sâmanî Hükümdarı Mansur, Gazneli Mahmut ile anlaşmış ise, tuzağa düşürülecek bu iki şahıs idamdan kurtulamaz. Bu korkudan dolayı ellerini çabuk tutan ikili kat'i kararlarını verdiler: "*1 Şubat 999 akşamı Emir'i tahttan indirdiler, bir hafta sonra da gözlerine mil çekerek Buhâra'ya gönderdiler. Küçük kardeşi Ebu'l Fevâris Abdülmelik tahta geçti.*"[88]

88 Türkistan, 285. s.

Hesaplar Çok Yönlü

Yaşanan hengâmede herkesin işi zor. Mâverâünnehir'i tamamen ele geçirmeden rahata ermeyecek olan Kara Hanlılar, haklı olarak bu gayretin içindeydi. Diğer yanda şehirlerini korumakla görevli Sâmanîler. Canları telâşına düşen valiler cabası. Gazneli Mahmut'un mesuliyeti pek ağır içinde bulunulan şartlar da. Henüz devlet olarak anılmayan, fakat devletlere kök söktüren güçtedir idare ettiği birlik. Bunu ileri hedeflere taşımayı şerefli bir görev sayıyor.

Savaşın savsaklanması, bu arada Beytüzün'le Faik'e zaman tanınması tamamen barış umudundan ileri geliyordu. Babası resmen Sâmanî valisi olduğu gibi Mahmut da Horasan'da aynı durumda hükmetmişti. Bu gün hiçbir şeylerine ihtiyaç duyulmayan Sâmanîler, kökü kesilmiş düşmek üzere sallanan ağaca dönmüşler, eski hâllerine dönmeleri ihtimali kalmamış. Gazneli Mahmut son vurulan balta olmayı istemiyor… Lâkin zamanın da bir kanunu var ve hükmünü icra edecek; uymam diyenleri şartlara uyduracak.

Gazneli Mahmut, yıllarca nimetlerini yemiş oldukları Sâmanîler adına vefakâr davranabilir mi? Dünyanın düzeni, fazla insanî düşüncelere fırsat tanımıyor. Âdeta mahşer günü gibi, herkes ' **nefsim nefsim**! Diye bağırmakta. Bu meyanda, Mansur'un tahttan indirilişine de içerlemiş Mahmut, onun intikamını almaya azmetmiştir. Araya giren bazı meseleler yüzünden öfkesini yenmeyi başardı. Gerçi kalabalık düşmanlarına karşı şansının yaver gitmemesi de söz konusu'ya, bunu hesap ederek çekindiği sanılmaz. Oturup, karşılıklı bir anlaşmaya vardılar: "*Bu anlaşmanın Mahmut için kârlı olmamasına rağmen o bundan öyle memnun oldu ki, fakirlere 200 dinar sadaka dağıttı*." (Mayıs 999)

Anlaşmaya İhanet ve Savaş

Sebebi ne olursa olsun, önce kendisine teklif edilenin daha azına razı olan Mahmut barış yapmış, bundan duyduğu memnuniyeti fukaraya sadaka dağıtarak göstermişti. Karşı taraf, Mahmut'un anlaşmaya sevinmesini, kendi kuvvetine yordu. Zannettiği durumu büyük bir ticarete çevirmek heves ve iştahıyla, Gaznelilerin artçı kuvvetlerine saldırdılar. Savaş başladı.

Gazneli Mahmut, savaşı istemediği için neler yapıyor, bunu karşısındakiler nasıl anlıyor? Bazen belâ insanın ayağına öylesine dolaşır ki, ondan sıyrılmak kabil olamaz. Uzak durma arzusuyla korktuğu sanılan Mahmut, kendini istemediği çarpışmanın içinde buldu. Savaşa girince de gerektiği gibi kullandı kuvvetini, kısa süre içinde şahane bir zafer kazandı, bununla beraber Horasan'a sahip oldu, çok acıklı bir duruma düşmüştü rakipler. Beytüzün Mâverâünnehir'e kaçtı, küçük hükümdar (Ebül- Fevaris) Buhâra'ya çekildi, Faik öldü: Bütün bu olaylar Kara Hanlılara fırsat hazırlamıştı; bundan istifade eden İlig Nasr Han b. Ali hiçbir mukavemet görmeden, Sâmanîlerin Pâyitahtı Buhâra'ya girdi ve sülalenin bütün mensuplarını Beytüzün ile birlikte Özkend'e götürdü; Sâmânlı Devleti ortadan kalktı.[89]

89 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Gaznevî Mad.

Şeklen ve Resmen Bağımsızlık

Temeli Alp-Tigin Tarafından atılmıştı. Sebük-Tigin yükseltti duvarlarını, Mahmut tezyinatına başladı. Sağlamdı, güçlüydü; lâkin *Sâmanîlerin valileri* denmekten kurtulamamıştılar. Ortada Sâmanî Devleti kalmayınca, etrafındaki tozu toprağı temizlenen kıymetli bir eser gibi görünmeye başladı Gazneli Devleti. Mahmut'un ayağındaki manevi pranga düştü, ufku açıldı, tabii, bundan sonraki hedefi daha büyük…

Nasr adlı bir kardeşiyle aralarında hiçbir sürtüşme olmamıştı Gazneli Mahmut'un, onu Horasan'a vali yaptı. Güzcan hâkimleri Âli Fârigün ve Şar, Mahmut'a tâbiiyetlerini bildirdiler.

Bir dönüm noktasıydı az önce yapılan savaş ve alınan netice. Tarihî bir devlet tarihin derinliklerine gömülürken, tarihe şanla yazılacak bir devletin

yıldızı parlamıştı. Tâbi bir devlet statüsünden sıyrılıp çıktılar, artık kendilerine tâbi olmak isteyen başka devletçikler var.

Farklı Çalışmalar

Bağdat'ta sekiz sene önce (991) el-Tâyi, Büveyhîler tarafından hapse atılıp, el-Kadir Billâh Hilâfet makamına getirilmişti. Aradan geçen uzun zamana rağmen, Sâmanî câmilerinde hutbeler eski halife adına okunuyor, yenisini tanıyan yok. Gazneli Mahmut, bu meseleye el attı, meşhur Şâfi Fıkıh âlimi İbn Hallikan'ı elçi olarak Bağdat'a gönderip, durumu mevcut halifeye bildirdi.

Halife el-Kadir Billâh, Gazneli Mahmut'tan gelen elçiyi memnuniyetle karşıladı. Kendi adına, Horasan'da hutbe okunmaya başlandığını öğrenince ziyadesiyle sevinen el Kadir Billâh, Gazneli Mahmut'a minnetini ispat için ünvanlar verdi. "*Emin-ül Mille ve Yemin-üd Devle*."[90]

90 Hindistan Tarihi, 1. c. 138. s.

Bu da önemli bir gelişmeydi ve Cevdet Paşa şöyle anlatıyor: "*Mahmut Sebük Tekin dahi Horasan'da istikrar ile Sâmanî hutbesini kesip, Kadir Billâh namına hutbe okutur oldu. İşte, Sultan Mahmut Gaznevî dedikleri budur ki Âl-i Sebük Tekin'den ilk* "Sultan" *ünvanını alan odur*."[91]

91 Kısas-ı Enbiya, 2. c. 195. s.

Hükümdarlık bu. Daha önceleri olma safhasıydı. Sâmanî –manevi-baskısı kalktı, onların toprağının bir kısmı Gaznelilere geçti, Halifeden "*Sultan*" ünvanı alındı. Bundan sonra, Gazneli Mahmut'a, Sultan dahi diyebileceğiz. Halifenin verdiği unvan "*Yeminüddevle*"den ötürü Gazneli Devleti, "*Devlet-i Yeminiye*" olarak da anılmıştır, ama pek rağbet gördüğü söylenemez. Devlet'e ad olarak kendini tam manada kabul ettiremeyen bu ünvan, o zamandan beri Sultan Mahmut'un bastırdığı paraların üzerinde yerini almıştır. [92]

92 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. Gazneliler Mad.

Sultan Mahmut'un en bariz özellikleri sayılacak olsa ilk sıraları, taşıdığı "*gaza*" ruhu ile "*dindarlığı*" alır. İleride göreceğimiz gibi çarpışmalarının adı Cihattır. El-Utbi bunu şöyle hülâsa eder: "*Din-i İslâm'a yardım etmek*

(!) İslâm düşmanlarını söküp atmak amacıyla her yıl “Gaza” için Hindistan’a gitmeyi kendi nefsine farz kıldı.”

Hedefe Varmaya Yol Gerek

Sâmanîler, İran’da devletlerini kurmuş olan Fars kökenli bir aile idi. Onlar ortadan kalkıp, toprakları paylaşılınca, iki güçlü Türk Devleti sınırdaş oldu. Artık en iyi geçinmesi gerekenler Kara Hanlılar ile Gazneliler. Fakat şu da bir gerçek, bu iş şart olduğu kadar da zor:

Sebük Tigin’in kardeşi Boğracık bir savaşta tuzağa düşürülüp, başı kesilmek suretiyle can vermişti. Serahs valisi olan, Sultan Mahmut’un diğer amcası Toğancık, Nişabur müftüsü Ebû Tayyib el-Şâluki ile beraber Kara Hanlılara elçi gönderildiler. Bunlar Nasr b. Ali ile bir anlaşma yaptılar. Buna göre, Amu-Derya iki devlet arasında hudut olarak kabul edildi.[93]

93 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

Sultan Mahmut’un en yakın tasarıları arasında uzun seferler var; buna başlamadan evvel Kara Hanlılarla yapılan anlaşmayı pekiştirecek. Devletlerarasında kurulan hısımlığın çok defa faydası görülmüştür; Mahmut bu yola itibar edip, Kara Hanlı hükümdarının kızıyla evlendi.[94]

94 Hindistan Tarihi, 1. c. 139. s.

Mahmut, daha ziyade bu şehrin adıyla beraber anılır, şehir Mahmut’u, Mahmut şehri meşhur etmede önemli vazife görmüştüler. Ne kadar şehir ele geçerse geçsin başlangıçtan itibaren Sebük Tigin için de, oğlu için de burası birinciliğini korumuştur. Mahmut’un büyük hükümdar olduğu bu gün’de (1000 senesi) devlete başkentlik yapan Gazne “*Kuzey Hindistan ovalarına bakan yüksek yaylaların tepesinde kuruluydu; başşehrin bu stratejik durumu,*”[95] doğu ülkelerine yapacağı seferlerde Sultan’a önemli faydalar sağlayacak.

95 Siyâsî-Kültürel İslâm Tarihi, 3. c. 730. s.

Sınır anlaşmaları; yaşanılan bölgenin, çağın ve idarecilerinin en çabuk ve kolay bozduğu oyuncağı gibiydi. Dayanıklı sınır anlaşması fazla görülmez. Hısımlık, anlaşmaları kısmen dayanıklı hâle getirebilir. En yakın komşu devlet, neredeyse tek rakip idi aynı zamanda. Gazneli Mahmut, damatları olduğu Kara Hanlıların arkadan kuyu kazmayacaklarına inanmak istiyordu;

bu hususta kendi kendini ikna etti. Görünüş itibariyle mâni kalmamıştı. Bir kısmı gerçekten destanî olan Hint Seferleri başlayacak, Gazne Devleti ve Sultan Mahmut biraz daha büyüyecek…

Birinci Hint Seferi, (1000. Yıl)

Caypal adı yabancımız değil; hem de zorlu bir düşman. 986-987'de Sebük-Tigin savaşmıştı onunla, şimdi Sultan Mahmut savaşacak. Hindistan'da birçok Raca hüküm sürdüğü halde, seçilen ilk hedef Caypal ve onun memleketi. Sebük Tigin'den sonra Caypal, memleketi sınırlarını genişletmiş, artık toprağı daha fazla, askeri daha çok. Fil sayısı da artmış haylice. Bilindiği kadarıyla ordusu, 30 bin piyade, 12 bin süvari ve 300 fil'den oluşuyor. Gazneli Mahmut'un kuvveti, seçme 10 bin süvari.

Hint sınırlarına dalındı 1000. Yıl biterken. Birkaç hisar alındı Hindûların elinden. Ancak 1001. yılın güzünde Hindistan'ın düzlüğüne inebildi Gazne ordusu ve Pişâver civarında konakladı.

Caypal, topraklarına düşman girdiğini haber alınca karşılamak üzere yürüyüşe geçmiş, Gazne ordusuna yaklaşıyordu. İki taraf da birbiriyle ilgili hareketleri çabuk öğreniyor. Hindûların yaklaşmakta, Caypal'ın ütün kuvvetilerinin bir arada olmadığı anlaşılmıştı. Gazneli Mahmut, bu şansı, karşı tarafa hiç fırsat vermeden kullanacak. Gerçi, Hindû ordusunun yekûnuyla savaşılmayacak ilk ağızda, ama yine de sayıları yukarıda bildirildiği kadar, Türk ordusundan kat kat fazla… Demek ki, tamamı birden gelse anormal bir dengesizlik olacak.

Çarpışmalar başlamış neticelenmiştir, safahatı hakkında malûmatımız yok. Sadece sonuç bilgisi var elimizde ki, inanılır gibi değil: Gazneliler, bastığı yeri yere batıran 300 fil'li ve kendilerinden dört kat fazla mevcutlu Hindûları ot gibi tepeleyip, ezmişler. Ön saflarda çarpışanların pek çoğu yerlere cansız serilmiş, canlı kalanlar esir alınmışlar. Birçok yüksek rütbeli kumandan katılmış esir kervanına. Bütün soyu sopu ile beraber namlı Raca Caypal dahi esir düşenler arasında imiş.

Kazanmak, ancak bu kadar muhteşem olur; kaybetmekte başka türlü değil. Canları gitmiş, canları esir olmuş, servetleri ellerinden çıkmış. Esrarlı ve zengin Hint zelil duruma düşmüştü bir kısmıyla. Caypal'ın boynunu süsleyen gerdanlığın değeri 200 bin altın.

Yenilgiye uğrayan bir orduydu bu, geride sivilleri de var Caypal memleketinin. Rakamlar devamlı yanıltıcı oluyor askerler mevzuunda. Doğru diye naklettiğimiz 42 bin kişilik Hindû ordusuna karşılık 10 bin kişilik Gazne ordusu zaten orantısız idi; şimdi vereceğimiz rakamlardaki mübalağa payını mantığımızla bulmak zorundayız:

"*…O devirde adet olduğu gibi Gazne'ye 500 bin kadar tutsak götürüldü*"?[96] Burada, belki bir sıfır fazlalığı var, belki bizim bilmediğimiz bir şey. Şurası gerçektir: "*Belli başlı esirlerin boyunlarında kıymetli gerdanlıklar vardı. Birçok nefis cevherler ve mallar ganimet olarak alındı. Ve esirlerin sayısı da çoktu.*"[97]

96 Hindistan Tarihi, 1. c. 140. s.

97 Kısas-ı Enbiya, 2. c. 199. s.

Servetlerinin gitmesi önemli değildi Caypal ve ailesi için, lâkin esaret acı, ölümden bile. Sultan Mahmut fakir ayrıldığı ülkesine zengin dünmüş, şöhreti-şanı eskisinden yüce. Bütün kazançlarının, ünvanlarının üzerine bir de Gâzilik payesini eklemiş. Ya Caypal?

Caypal'ın Hâli

Sultan Mahmut'un, Caypal'ı öldürmek gibi bir niyeti yoktu. Yahut ona ölümden de ağır ceza kesecekti. Bir miktar para ile 50 fil karşılığında azat edildi Caypal. Ama nereye nasıl gidecek? O zamanki Hindû geleneği Müslümanlara esir düşeni bir daha hükümdarlığa kabul edemezdi. Zelil yaşamak yerine, hayatına kıymayı göze alan Caypal kendini ateşe atarak öldü ve yerine oğlu Anandapal geçti.[98]

98 Hindistan Tarihi, 1. c. 141. s.

Böylece, Gazneliler yaman bir düşmandan kurtulmuş oldular.

Sâmanîlerde Dirilme Umudu

İran asıllı bir hanedanlık olan Sâmanîler, söylemek gerekir ki, anaç bir devlet konumunda idiler. Köleleri vali yapıp, sonra da onların bağımsız devletler kurmalarını seyrettiler istemeyerek. Saklanılmaması gereken şanlı

devirler var arkalarında. Bilindiği gibi, bütün çırpınmalarına rağmen, uzun bir can çekiştirme döneminden sonra, Kara Hanlılar tarafından yıkıldılar. (999) Verdikleri son savaşta onlardan bazıları esir düşmüştü; bunlardan biri de son hükümdarın kardeşi İsmail Muntasır. Ağabeyinden biliyoruz, İsmail Muntasır'ın yaşı küçük. Fakat nasıl olduysa bu küçük İsmail bir yolunu bulup, Kara Hanlıların elinden kaçmış.

İsmail Muntasır'ın amacı, kaybedileni bulmaktan öte, ölüyü diriltmek gibi bir şey! Yerinde yeller esen Sâmanî Devletini yeniden kuracak. Kendisine destek veren bir miktar asker bulmuş; bunlarla meydana atılıp birkaç şehri alabilmiş, lâkin hemen de kaybetmiştir.

Devletli iken devletsiz kalmak ne derece ağır? Bunu bir nebze anlamak için küçük İsmail'in tafsilatsız macerasına yer verdik. Bir de şu anlaşılsın istemiştik; Gaznelilerin uzun yıllar efendisi durumundaki bu Hanedan mensupları sıradan insanlar değil imiş.

Küçük Bir İsyan ve Bağlılık

Sicistan valisi Halef (bir zamanlar Gaznelilerin olduğu gibi) Sâmanîlere bağlıydı. Dumanlı havalardan hoşlanan kurt rolüne soyunmuş bu Halef, toprakları paylaşılan Sâmanîlerden o da "*bir parça koparmış*" tabii bununla burnu büyümüş. Yeri Gazne'ye yakın. Halef, sadece bir vali olduğunu unutup, efendilerinden kopardığı bir miktar araziyle böbürlenip, hükümdar tavırlarına bürünmüş, hatta kendini hükümdar yerine koymuştu. Kendiliğinden, Tak kalesini tamire başladı. Böyle işlere kararı Halef vermemeliydi; bu tehlikeliydi; nitekim Sultan Mahmut bunu isyan sebebi saydı.

Gazne ordusu yürüdü vali Halefin üzerine, elbette o Gaznelilerle bir savaşı göze alamazdı, alamadı. Derhal kalenin anahtarlarını takdim edip "*Mahmut'u kendisinin sultanı olarak tanıdığını bildirdi*."[99]

99 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 935. s.

Halef gibilerin yaptığı sadece vakit ziyanına sebeptir; başka zararı yok. Sultan Mahmut'un kafası Hindistan'la dolu. O istiyor ki bütün Hint ülkesine sahip ola, o topraklara İslâmı inanç olarak yerleştire… Bunun için askerini ve zamanını hesaplı kullanmalıydı.

İkinci Hint Seferi

Bhatiye Raca'sı Beci, diye biri var, Sebük-Tigin zamanından beri Gaznelilere kafa tutuyordu. Çok sağlam bir hisar'a sahip oluşu, cesaretini artıran en belirgin etkenlerden, başka da güvenecek önemli bir şeyi yok. Mahmut onun takındığı tavır karşısında çileden çıkıyor. Zaten, belirli bir plân dâhilinde yapılması kararlaştırılan Hint seferleri başlamıştı. Sanki, bunu bilen Beci sıranın kendisine gelmesi için acele ediyor. Seferin ilkinde Sultan Mahmut'a göre, istenen netice hâsıl olmuştu; onun verdiği morâl ve güven ile ikincisine daha da istekle hazırlanılıp, 1004 Yılı sonrasında yürüyüşe geçildi.

Bhatiye'nin neresi olduğu bugün tam olarak tespit edilememişse de, Hint şehirlerinden biriydi demek bize yetecek. Sultan Mahmut, dağlar dereler aşıp geldi, şehrin dışında karargâh kurdu.

Raca'nın ordusu, alışageldiğimiz üzere Sultanın ordusundan kalabalık. Bunu yadırgamayalım; Gazneli askerinin fazla olması zaten mümkün değil, çünkü daha dünün devleti, toprağı da insanı da kifâyetsiz ve bu normal bir durum. Hit Racaları uzun asırların, uçsuz bucaksız toprakların, insan kaynağının üzerinde oturuyorlar. Türk tarafını üstün kılan insanî sayı değil, Allah vergisi cesaretiyle savaş kabiliyeti, bunlar karşı tarafta biraz kısıtlı! Ve işin manevî tarafı.

Gazneli Mahmut İslâm adına **Gaza** yapıyor. Ölüm'ün şehitlik olduğu, şehitlerin doğrudan cennete gideceği bütün askerlerin şuuruna yerleşmişti. Böyle olunca savaş zevk veriyor, tabii ki ölüm de vız geliyor askerlere.

Üç gün direnebilmişti Hindûlar, çarpışmaların dördüncü gününde bozuldular. Raca Beci'nin uğradığı hezimet ağır, Sultan Mahmut'un kazandığı zafer pek hoş.

Türklerle savaşan Çinliler yenilgiden iki türlü korkuyorlardı; biri bizatihi yenilmiş olmak, diğeri hükûmetlerine bunun hesabını verememek! İntihar eden, düşmanının safına katılan kumandanlar uluyordu Çinlilerden. Ordusunun perişan halini gören Raca Beci, Müslümanlara esir düşmemek için kaçtı. Peşine takılan askerlere yakalanacağını anladığı vakit kendi canına kıydı. Fakat birçok yüksek rütbeli kumandan esir alınmış, ganimetin de haddi hesabı yoktu. Fillere ait rakam verilirken yine tutarsızlıklar çarpışır; kimine göre 120 kimine göre 280. Diğer kıymetli mal ve eşya ile alâkalı bilinen tek şey, büyük servet olduğudur.

Uzun süre tekrar tekrar yapılan Hint seferleri, ticarî açıdan bakılınca harika neticeler veriyor. Sultan Mahmut bunu ülkesine taşıyıp insanlarına bolluk sunuyor, fakat onun esas amacı bu değil Gaza idi. Bunu anlayamayan, anlaması da beklenmeyen "*Çinli tarihçiler Sultan Mahmut'un bu harekâtının ganimet amacıyla yapılmış olduğunu ileri sürmektedirler.*"[100]

100 Kara Hanlılar tarihi, 92. s.

Sözlerle değil icraatlarla belli olursa eğer, yapılanların şahitliği yeter: "*Sultan Mahmut din hususunda iyi bir Sünni idi*" Raca Beci Ray'ın devletini ele geçirince, oralara câmiler yaptırdı, İslâmiyeti yaymak için hocalar Bilâhare tayin etti.[101] Bütün ömrü boyunca aynı yolda çalışmayı sürdürdüğüne bütün belgeler şahitlik eder.

101 Hindistan Tarihi, 1. c. 141. s.

Kehanet Merakı

Şimdilerde çok az kişide rastlanan bir iddia eskiden oldukça yaygındı. Eski kitaplar ciddiyetle yer verirler kâhinlik hikâyelerine. Ebûl Feth adlı bir şâir Bhâtiye seferi öncesi yazdığı şiirinde, yolculuğun meşakkatini dile getirmişti. Ona göre çok zorluklar yaşanacaktı bu seferde. Sultan Mahmut'un dikkati çekilmiş bu hususa, belki de Hazırlıklı olması öğütlenmişti şâirce: Tesadüf'ya, işler tamamlanıp, Gazne yoluna düşüldüğünde öyle şiddetli bir yağmur başladı ki… Nehirler taştı. Yolculuk zorlaştı ve bir hayli zayiat verilerek Gazne'ye ulaşılabildi (Mayıs 1005).

Gazneli ordusu, güçlükle veya rahat evine döndü. Dinlenip, kazandığı zaferin tadına varacak. Ne yazık ki, buna fırsat bulunamadı. Sicistan'da isyan patlak vermiş, haberi Gazne'ye ulaşmış, mecburen bunun önlenmesi cihetine gidilecek. Halli zor işlerden değil, kendisi mühim bir gaile. Küçük çaplı bir orduyla gidilip, bir günlük uğraşı sonunda Sicistan, tamamen Gaznelilerin hâkimiyeti altına alındı. [102]

102 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

Üçüncü Hint Seferi

Aslında, kazara çıkılmış bir sefer. Asıl niyet başkaydı. Bu seferin iki safhası olduğunu kabul etmek zorundayız. İlki'nin Hint'le alâkası doğrudan değil dolaylı. Ama iç içe yaşanan savaşlar, düzen bozulmasın diye Hint seferi, diye yazılmıştır başlığa. Birincisi "*Multan Gazası*"dır, önce ona bakalım:

Ebûl Fütuh adında bir valisi var Multan'ın ve burası bir İslâm toprağıdır. Uzun yıllar önce tohumu atılmış bulunan mezhep kavgaları aralıklarla olsa da yaşanmaktaydı Müslümanlar arasında. Çoğunluk itibariyle **Sünni** diye bilinen görüş ve yaşayış biçimi hâkimdi, lâkin buna zıt fikirler de taraftar buluyor. Sünnî inanış için, yıkıcı sayılan mezheplerden biriydi **Batınilik**: Ebu-l Fütur (yahut Feth) Davud'un itikadının bozulup, Bâtıniliği benimsediği ve Multan halkını da aynı istikâmetteki görüş ve yaşayış biçimine davet ettiğine dair haberler geldi Yevmiddevle'ye.[103]

103 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 153. s.

Yevmiddevle (Sultan Mahmut), Hindistan'a Sünnî İslâmı yerleştirmek için gaza yaparken, Multan valisi'nin aykırı davranışına göz yumamazdı; onunla mücadeleyi üzerine vacip sayarak, harekete geçti.

Hint Seferine Sebep

Bhatiye'den dönüşte olduğu gibi aşırı yağışlar nehirleri taşırmış, Gazne'den Multan'a gidilecek esas yollar sefere kapanmıştı. Sind Irmağı âsi'dir boyun eğmeyebilir diye, Sultan Mahmut Pencap Racası Anandapal'a müracaat da bulundu. Daha uzun bir yol, daha çok zaman harcatır, ama kâr zarar hesabı yapılınca, yolun uzunu tercih ediliyor zira tehlikesi az Anandapal'ın ülkesinin. Raca ricasına olumsuz karşılık verdi," *hayır, olamaz*!" Sultan Mahmut''un, ordusuyla topraklarından geçmesine Anandapal'ın müsaadesi yok.

Diğer Racaların topraklarına girip savaşan bir Gazneli Mahmut'un, kendisini gafil avlayacağı zannına kapılması normaldir, ret cevabı da uygundur Anandapal için. Kandırma niyeti taşımıyor, sadece zamanı tasarruflu kullanmak istiyordu, bunun için geçecekti Raca'nın ülkesinden, ama olmadı. İşte bundan sonra, Sultan Mahmut öfkelenip, "*iki seferi birleştiririz*" dedi.

Anandapal, korkusundan yahut gururundan, '*buyur geç*' diyemediği, kendi kendine icat ettiği düşman'a karşı koyacak güçte değil. Gazne askerinin üzerine gelmekte olduğunu öğrenince, arkasına bile bakmadan kaçtı. Sultan Mahmut iyi sinirlenmiş olmalıydı, zira ülkesi yağmalanıp, birçok askerinin öldürmüş olmakla durmayıp, kaçak Raca'yı Keşmiş'e varıncaya kadar kovaladı.[104]

104 Aynı Yer

Anandapal'ın tepelenmesi sonradan ortaya çıkmış tali işlerden biriydi. Gerekenler yapıldı Racanın toprağında, peşinden de koşturuldu bir hayli mesafeye kadar. Daha sonra Multan'a geldi Sultan Mahmut, karşılaştığı manzara da bir önceki yerde gördüğünden farksız; âsi vali korkudan firar etmiş. Multan, bir haftalık kuşatmanın ardından zapt edildi; Batınîler tepelendi. Her yıl 20 bin dirhem haraç vermeleri şartı ile bir anlaşmaya varıldı.

Caypal'ın ülkesi tepelenip, ağır bir cezaya uğratılmış, oradan sayısız esir gönderilmiş Gazne'ye. Raca'nın sülalesinden Sahpâl adında biri de var içlerinde ve bu şahıs esirliği sırasında İslâm'ı din olarak seçmiş. Bu tercihi ile memnuniyet yaratmış Müslümanlar üzerinde, kendisi de **Nevâse Şah** ünvanıyla sevindirilmiştir. İşte bu kişi yani Sahpâl, Multan ve civarı valiliğine atandı. Bilâhare süratle dönüldü Gazne'ye. Sultan Mahmut'un acele etmesi gerekmişti, zira Horasan tarafı yine karışmış. [105]

105 İslâm Ansiklopedisi. 7. c. Gazneli Mahmut, Mad.

Savaşın Kötüsü

Hiç istenmeyen savaş varsa o da Gaznelilerle Kara Hanlılar arasında cereyan edendir. Böyle bir şey meydana gelmesin diye dünürlük kurulup, Gazneli Mahmut, Nasr'ın kızıyla evlenmişti, 1001. yılda. Çok kıymetli hediyeler gitmişti iki devletten birbirine. Heyecan ve büyük ümitlerle tesis edilen dünürlüğün tılsımı beş sene de çözüldü.

Kimse inanmaz, inanmaya çalışılır kurulan hısımlığın, ebedî değilse bile uzun süreceğine. Şu düşünülürdü samimiyetle; dostluk ne kadar sürerse kârdır. Mutlaka biri bir sebep bulur bozar en sağlam anlaşmayı. Bazen iki taraf birden sıkılır dostluktan. Hava da rotasız ve yan yana uçan iki

tayyarenin çarpışmaması, komşu iki devletin çarpışmamasından daha fazla ihtimale sahip. Ne milliyet birliği ne din ve amaç birliği kâfi geliyor sükûnete.

İğreti, şanssız ama yine de son Sâmanî ferdi meydana çıkmış, hiçbir duvarı kalmayan devlet binasını onarmaya çalışıyordu. O böyle çırpınırken Kara Hanlılar bazı yerlere dokunamaz olmuş. Bu, yani el Muntasır girdiği maceralı yolda birkaç sene yürüdü. Kimseye yetecek gücü yoktu, hiçbir direnç gösteremedi. Arada bir küçük başarılar elde ettiği, kendisine Oğuzların verdiği destekle ayakta kaldığı da söylenmektedir.

Çapı ne olursa olsun, Kara Hanlılarla İsmail Muntasır arasında vuruşmalar devam ediyordu. Sonuç mu? *"Düşman, (İsmail) Muntasır'ın yanındaki kuvvetlerin etrafını çevirdi, Ceyhun'un bütün geçitlerini tuttu. (İsmail) Muntasır, ancak sekiz kişi ile kaçmaya muvaffak oldu ise de kardeşiyle taraftarları esir edilerek Uzgend'e götürüldüler. İsmail Muntasır, Merv civarındaki Arap kabilelerinden birinin reisi tarafından 1005 yılı başlangıcında öldürüldü."*[106]

106 Türkistan, 290. s.

İsmail Muntasır'ın ortadan kalkmasıyla beraber sergilenen davranış, eğer yanlış anlamıyor isek, Kara Hanlıların ayağındaki bağın çözüldüğünü işaret ediyor. Hısımlık ve diğer bağlayıcı sebeplerin fazla hükmü olmadı, önemli sayılanın müsait ortam olduğu, onun da böylece doğduğu meydana çıkıyor. Çünkü İsmail Muntasır gailesinden sonra –ki bu sıralarda Sultan Mahmut da Hindistan'da idi- fırsat değerlendirildi. Kara Hanlı hükümdarı, Sü-başı Tigin ve Musa Tigin'i iki ayrı orduyla yola koydu. Nişabur ile Tus birinci, Belh ikinci ordu tarafından kuşatıldı.

Sultan Mahmut için böyle bir ihtimal söz konusu olduğundan, Tus valisini uyarmış, Hindukuş dağlarına çekilmesini tembihlemişti. Vali Arslan Cazib önceden almış olduğu emri uyguladı. Sarp geçit ve çöllerin gerisinde, Kalaç Türkleri ve Afganlar gibi asker kaynağı olabilecek iki vuruşkan kütle yaşamakta idi. Vali Arslan Cazib, bunlardan kuvvet toplama imkânına sahip bulunuyor.

Ortadakilerin Ağırlığı

Birbiriyle çarpışanların yanı sıra, bir de ortada kalıp ne tarafa mâl olması gerektiğini bilemeyenler var. Önce, vaziyeti gözler bu gibiler, sonra kimi kendisi için ikbal bulacağını zannettiği tarafa meyleder, kimi de haklı olduğuna inandığı tarafa. Önceleri ikilemde kalanlar, kendilerine Bey denen şahıslardır. Sultan Mahmut'un uzaklarda olduğu zamanlar, Kara Hanlı Hanı için imkândı ortadakileri safına katmak. Oldukça da makûl sebepler vardı saf değiştirmeye; soy ve din aynıydı, amaç da aynı.

Sü-başı Ali Tigin komutasındaki ordu Nişabur'da pasif bir direnmeden fazlasını görmedi. Asilzadeler, şehri Kara Hanlılara hemen teslim ettiler.[107] Belh ahalisi kolay lokma olmak istemeyip direndi ise de güç yetiremedi. Şehir silâh zoruyla alındı, bu karşı koymanın ceremesini çektiler, Kara Hanlılar tarafından yağmalandı.

107 Kara Hanlılar Tarihi, 93. s.

Adam Ayartma Yarışı

Doğrusu böyleydi. Bazı asilzadeler bile, gördükleri iltifat'a ve maddî değeri olan nesnelere kapılıyorlar. Sultan Mahmut apar topar başkentine döndüğünde, yukarıda anlatılanları görmüştü. Kuvveti kifayetsiz idi Nişabur'un ve Belh'in. Bunun yanında bir de Kara Hanlılara kananlar olmuştu. Çok değerli şehirler oldu-bitti ile elinden çıktı, şehirler fethine koşan Gazneli Mahmut'un, fakat olağan işlerden sayılır bu durumlar, üzülür, ama yeise kapılması gerekmez. Kayıpların telâfisi, nasıl olsa imkânsız değil!

Savaştan geliyordu muzaffer ordusunun başında. Ganimetten yana zengindi. Gönüller fetfini pekiştirmek, sevgileri ölümsüz kılmak ve Allah'ın rızasını kazanmak için, Hindistan'dan getirdiklerinin bir kısmını halka dağıttı. Kalaç Türklerini çağırıp, onlardan büyük bir ordu meydana getirdi. Ganimet Fillerle desteklenen korkunç bir orduyu Belh üzerine sürdü. Kara Hanlının komutanı Cafer Tigin karşı koyamadı Gazne'den gelen bu muhteşem orduya, can havliyle çekildi Tirmiz taraflarına. Belh, kolayca eski sahibini buldu. Sıra geldi Nişabur'a…

Gazneli ordusu Nişabur ile Tus'u işgal eden Sü-başı Tigin'in peşine düştü. Karşı koyup başarı elde etme şansı olmadığını gören Sü-başı tehlikeyi göze alamayıp, selâmeti ricat'ta buldu. Ağırlık kolunu Harizmşah

Ali'ye göndermişti, kardeşiyle beraber 900 askeri esir kalmış, yanında çok az askeri olduğu hâlde Mâverâünnehir'e döndü.[108]

108 Türkistan, 292.s.

Başında Sultan Mahmut'un kardeşi Nasr'ın bulunduğu Gazne ordusu, Sü-başı Tigin'in arkasında. Nasr İlig Han, komutanını takipten kurtarması için, kardeşi Cafer Tigin'i ikinci defa Belh'e gönderdi. Hırslı bir yürüyüşle Ceyhun'u geçip Belh'e doğru ilerleyen Cafer, hiç beklemediği bir anda Gazne ordusuyla karşılaştı. Sultan Mahmut'un, Hint seferlerinde elde ettiği fillerden bir miktarı da, ordu'nun tank'ları olarak seferde bulunuyordu. İki ordu amansız bir savaşla hak aramaya başladı ki, Cafer Tigin'in 6000 askeri fazla şanslı görünmüyor…

Daha güçlü olan, iyi vuruşan, kazanmaya yakın duran Gazneli tarafıydı. Gerdizi'nin bildirdiğine göre:"*Mahmut'un askerleri Hoten'de bestelenmiş bir şarkı söylüyorlar. Türkler onların seslerini duyunca kendilerini nehre attılar ve bir kısmı boğuldu. Mahmut birliklerine onları takip ettirmedi. Çünkü düşman can havliyle karşı koyarsa mücadelenin neticesinin değişeceğinden korkuyordu*."[109]

109 Türkistan, 292. s.

Yine, Gerdizi'nin ifadesine göre, İlig Han Nasr bu yenilginin sebebini, öfkeyle sorduğu kumandanlarından şu cevabı almış: "*Böyle büyük filler, böyle büyük silahlarla ve böyle insanlarla savaşmak mümkün değil*!"[110]

110 Kara Hanlılar Tarihi, 93. s.

Türkçe Şarkı Meselesi

"*Hoten'de bestelenen şarkıyı*" duyan Kara Hanlıların korkmaları, herhalde şarkıdan değildi. Akla şu geliyor: Kara Hanlılar kendilerini Türk saydıkları halde, savaştıkları Gaznelilerin Türk olmadıklarını sanıyorlardı – belki de askere böyle bildirilmişti.- Gerçekte Mahmut Türk, Gazneliler Türk, ama orduları saf Türk değil, aralarında Tacikler ve Hindûlar vardı. Kara Hanlılar ise tamamen Türklerden meydana gelen bir orduyla saldırmıştılar. Nehir'e atlayanların üzerine gitmekten korkulmasının sebebi bu idi. Mahmut, karışık milliyetli kendi ordusunun, safi Türk olan Kara

Hanlı ordusu karşısında zoru görünce bozulabileceği endişesinden kurtulamamıştı.

Yapılan savaş, iki Türk devleti arasında cereyan ediyor oluşundan dolayı sevimli değil. Neticeye Gazneliler penceresinden bakılırsa, orduları zafere ulaştı, kazançları ise, kaptırılan vilâyetlerini tekrar aldılar, rakiplerine hayli zayiat verdirdiler, dolayısıyla kârları çok fazla. (Tarih, 1006 Sonbahar)

Daha Geniş Çaplı – İntikam Savaşı

Büyük Kara Hanlı Devletinin Batı kısmı Han'ı İlig Nasr Han, ordularının üst üste uğradığı başarısızlıktan bıkmıştı. Öfkesinden yerinde duramıyor, Gaznelilere haddini bildirmek çareleri arıyor. Daha güçlü bir ordu hazırlayıp, intikam saldırısına geçecek. Bunun için, "*Mâverâünnehir emirlerine ve Yusuf Kadır Han b. Buğra Han'ın idaresinde bulunan "yüzleri geniş, gözleri küçük, burunları yassı, sakalları seyrek; demir kılıçlı ve siyah elbiseli" Hoten Türklerine haber gönderdi.*"[111]

111 Kara Hanlılar, 285. s. (el-Utbi'den)

Bu, sanki son şansı idi; öyle önem veriyordu. Kadır Han Yusuf'tan asker talebinde bulunması, Utbi'nin kaleminde "*bir feryatname, yalvarma, yardım dileme" şeklinde, ifadelendiriliyor*.[112] Ayrıca İlig Nasr Han, bütün Türk oymaklarını galeyana getirip, sanki cihat bayrağını açmış gibi, onların da bu savaşa iştirakini temine çalıştı. Kullandığı dili, uslûbu bilmiyoruz, ama İslâmî ve millî hassasiyet üzerinde durmuş olması lâzım. Gaznelilerden daha koyu Müslüman, daha kavî Türk görünmesi, şansını ve taraftarını artırabilirdi. Hakikaten, çağrısı karşılık buldu soydaşları nezdinde:

112 Hindistan Tarihi, 1. c. 144. s.

"*En uzak yerlerde bulunan Hakan oğulları Türkler akın akın geldiler. İlek bütün Mâverâünnehiri de ayaklandırdı. Elhasıl İlek 50 bin veya daha fazla askerle Ceyhun'dan geçti*."[113]

113 Hindistan Tarihi, 1. c. 145. s.

Bırakın savaşçıları, adının itibarlı olduğu her yere haber gönderen İlig Nasr "*Mâveraünnehir bölgesindeki çiftçilerden dahi askerî yardım istemişti*."[114]

114 Kara Hanlılar Tarihi, 93. s.

Sultan Mahmut, İlig Nasr'dan geri mi kalmış? Hayır. Mahmut da Irak'tan Ceyhun'a kadar giden ülkeler ahalisinden ve Hindistan'dan asker toplamıştır, ancak ana kuvveti Türklerdi.[115]

115 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 157. s.

İlk hazırlığa geçen İlig Nasr idi ve intikam ateşi onun yüreğini yakmaktaydı. Sultan Mahmut, aleyhine yapılan çalışmaları Tohâristan da bulunduğu sıra da haber alıp, oradan dönmüş hazırlığa başlamıştı. İbnü-l Esir'e göre Sultan'ın ordusunda Kalaç-Halaç- Türkleri, Oğuz Türkleri ve Afganistanlılar da vardı. Gazneli ordusu, Belh'e iki fersah (10 km.) mesafede, savaşa uygun bir alanda karargâh kurdu. Kara Hanlılar da gelip, onun tam karşısına konuşlandılar.

Çarhian Savaşı

Bu, yapılacak olan savaşın manası nedir? Asrımızda yaşanmakta olup, bazen anlamlandırılamayan particilikten farksız. Bir taraf, adına ilk hâkim olduğu şehirle adlanan "*Gazneli*" Türkü, öbür taraf da "*Kara Hanlı*" denen Türk. Din denirse, ikisi de bu hususta iddialı. Uzun tahlile girişmiyoruz. Milliyetlerin, dinlerin değil isimlerin savaşı olduğunu bir kere daha tekrarlayıp, olayların gelişimine ve cereyan tarzına bakacağız:

Kara Hanlı orduları insan üstünlüğüne sahip. Gazneliler silâh yönünden kuvvetli, ne tür silâhları var, onu bilmiyoruz. Filler eğer silâh sayılacaksa Gaznelilerde çok, Kara Hanlılarda yok.

İlk günü akşama kadar süren savaşta galip ve mağlûp belli değil. İkinci gün: "*Yeminüddevle (Gazneli Mahmut) yüksek bir tepeye çıkıp savaşı gözetlemeye başladı. Atından indi ve Allah Taâlâ'nın huzurunda tevazu ile yüzünü toprağa sürerek, ondan yardım ve zafer niyaz etti. Sonra tepeden inip filine bindi, İlig Han'ın merkezine doğru saldırıya geçerek onu bulunduğu yerden uzaklaştırdı…*"[116]

116 Aynı Yer.

Han, yerinden oynatılmışsa bağlılarının çakılı kalması mümkün değil. Orduların dizilişi dahi anlatılır, önemli komutanların isimleri verilir, bunları geçiyoruz. Diğer teferruata da bakmıyoruz. İlk ve ikinci gün meydana gelen

çarpışmalar neticeyi belirlemiş, ikinci günde Kara Hanlı ordusu bozulup dağılmıştır. Sultan Mahmut’un yüzünü toprağa sürmesi, 500 fil’i ve haksızlığa uğrayan taraf olması bu savaşın akılda kalacak taraflarıdır.

Bir müddet takip edilen Kara Hanlılardan esirler alınmış, askerler öldürülmüş ve tabi Gazneliler fazla miktarda ganimete de kavuşmuşlar. (Tarih 1008, başı)

Sonuna kadar kovalamayı düşünmüyordu Sultan Mahmut. Topraklarına yapılan tecavüzü önlemiş olmak yetmişti, ona. İki devlet arasında meydana gelen bu savaş, olmuş-olacak bütün çarpışmaların en büyüğü idi. Bir köprü vardı adı Çarhian; onun yakınında çarpışıldığı için, eski tarihçiler “*Çarhian Meydan Muharebesi*” demişler adına.[117] Böyle bir ad verildiğinden, önemli bir savaş olduğunu anlamak lazım; ufak çarpışmalara isim verildiği pek görülmemiştir.

117 Kara Hanlılar, 285. s.

Dördüncü Hint Seferi

Sultan Mahmut bir tarafa gidince, diğer tarafta olay çıkıyor. Tohâristan’da iken Kara Hanlıların hareketini anlamak için gelmek zorunda kaldı. Gerçek manada zafere erişti, koca orduyu, daha küçük ordusuyla yenip kovaladı. Fakat bu sıralarda, Multan’a vali yapıp itimat gösterdiği Hindû’dan aykırı haberler geldi.

Kısa hikâyesi şöyleydi bu âsinin: Hint seferinde esir alınmış, Gazne’de Müslüman olmuş, **Nevase Şah** adı verilerek ödüllendirilmiş, üstelik Multan’a vali yapılmıştı. Sultan Mahmut büyük savaşa girince galip geleceğine ihtimal vermeyen Nevase ayaklanıp, Müslümanlığı terk ederek eski dinine dönmüş. İşte bu çılgına ders vermek için yollara düşüldü.

Başına gelecekleri bilen Nevase, yakayı ele vermemek için, akrabası olan, Anandapal’ın yanına Pencap’a kaçtı, ise de yakalanıp hapse atılmaktan kurtulamadı.

Beşinci Hint Seferi

Gazneli Devleti'nde en büyük işleri yapan, adını ülkesinden alıp, adını ülkesinden itibarlı hâle getiren Sultan Mahmut, en uzun uğraşısını Hindistan'a adamıştı. Seferlerini sıralayıp duruyoruz. Osmanlı Padişahları, devletlerine yakışır bir isim bulmuştu, söylenişi bile bütün manalarıyla haşmetini ortaya koyardı. "*Sefer-i Hümayun*" Kanunî Sultan Süleyman'ın "*Seferi Hümayun*"larını okuyan Türklerin göğsü kabarır: Daha fazla seferi var Mahmut'un, lâkin adında ihtişam yok. Yazarken dahi kuruluğu hissediliyor.

Sefer, gidilişiyle sıradan bir yolculuğa verilmiş ad gibi gelse de, neticeler muhteşem. Beşinci Hint Seferi de bu seriden girişilen teşebbüslerden biridir.

Öncesi ile bakılınca sanki böyle bir hareket olmayacakmış gibiydi. Sultan-Mahmut Kara Hanlılarla uğraşırken baş kaldıran Multan valisinin aksine, Anandapal, dostane bir mektup göndermiş Sultan Mahmut'a, demişti ki:

"*Türklerin size karşı ayaklanmış ve Horasan'a girmiş olduklarını duydum. Eğer isterseniz 5.000 atlı ve 10.000 yaya asker ve 100 fil ile yanınıza gelirim; yine eğer isterseniz size bunun iki misli bir kuvvetin başında oğlumu gönderirim. Ben böyle davranırken sizin üzerinizde herhangi bir tesirde bulunmak (yani gözünüze girmek) düşüncesinde değilim. Ben size yenildim, dolayısıyla başka bir adamın sizi yenmesini istemiyorum*."[118]

118 Hindistan Tarihi, 147. s.

İlk bakışta bu mektup samimi görünüyor. Değişik manalar içerir, ama sanki "*benim galibim olan sizi, bir başkası yenememeli*" der gibi.

Anandapal, Gaznelilerin meşguliyetinden istifadeye kalkışmamış, yardım teklifi de iyi dilekten öte gitmemişti. Ancak, aradan bir sene geçince, ne olmuşsa olmuş, dostluk büyüsü bozuluvermiş. Birçok Raca ile anlaşma sağlayan Anandapal, kalabalık askerle ve fillerle Gazneliler üzerine yürüyüşe geçmiştir. (1008 sonu)

Bu harekete göre, yukarıda geçen mektup değerlendirilirse, dostluk kokusu taşıyan cümlelerin aslında hile örgüsü olduğu anlaşılır. Kuvvet toplamak için bir bent kurup, lüzumlu miktarın burada birikmesini bekleyen bir değirmenci konumunda görünen Anandapal, bu arada zaman kazanmıştır. Sultan Mahmut'un şüphesini üzerine çekmeden, uzak bölgelerin Racalarına askerleriyle kendisine yardımcı olmaları hususunda haberler göndermiş, nihayet yardımlarda gelmişti. Hindûlar inançları

açısından galeyana getirilmiş, kadınlar ziynetlerini ortaya koyarlarken, erkeklerde canlarını fedaya hazır haldeydiler. Sultan Mahmut durumdan haberdar olduğunda Hindûlar yoldaydı.

Gazneliler 31 Aralık 1008'de düşmanı karşılamak üzere yola çıktı. Karla kaplı yüksek dağlardan geçerek Sint Ovasına indiler. Orduların mevcudu bakımından Hindûlar çok fazlaydı. Bu bir taktik savaşı olacak, deha, galibiyetin meyvesini yiyecek.

Kahramanlık taslanacak durumda olmadığını bilip, düşmanın üstün kuvvetini kabul eden Sultan Mahmut, siperler kazdırdı, askerîni gerektiği biçimde yerleştirdi, üzerine gelinmesini beklemeye başladı; bu arada okçular da düşmanı taciz'e başladılar.

Hindûların ne kadar çok asker topladığı anlatılırken, Uccayn, Kalincar, Gvalyar, Kavene, Delhi ve Ecmir Racalarının askerlerinin geldiğinden bahsedilir. Ayrıca, Keşmir Dağları eteklerinde oturan Kakar oymağından 30 bin asker gelmiştir. Sultan Mahmut'un sayı açısından mütevazı olan ordusuna karşı, kozunu paylaşacağı ordu muazzam bir manzara arz edecek. Bu alınan karşı tedbir için, daha sonra ki yıllarda İslâma karşı başlatılacak olan Haçlı Seferlerinin bir ilk denemesi denebilir. Eğer, Gazneliler savaşı kaybederlerse İslâmi ilerleyiş ağır bir yara alacağı gibi, Sultan Mahmut'un, önceki Hint seferlerinin bütün kârı 'da heba olacak.

Çarpışma, Gazneliler aleyhine ağır şartlar altında başladı; önceleri çok fazla zorlanıldı, fakat Sultan Mahmut'un dehâsı, askerinin vuruşkanlığı sonucu çevirdi. Birleşik Racalar orduları öyle bir darbe yediler ki, öyle parçalandılar ki bir daha bir araya gelmeleri mümkün değil. İslâm ordularına Pencap yolu açıldı. Bundan sonra ki Hint seferlerinin asfalt yolu, bu savaş sonrası döşenmiş oldu. Kısacası şartlar ne kadar lehlerine görünse de, Hindûlar, Türklerle baş edemeyeceklerine inanmış oldular…

Ganimetler

Savaşı kaybeden candan, maldan ve topraktan olur. Acıdır ya, gururunu da kaybeder. Galip Gazne ordusu Hindistan içlerine muzafferane ilerledi. İçinde ünlü bir mâbet bulunan Belh'in, Nagar (şimdiki Nagarkut) hisarı yedi günlük kuşatmadan sonra fethedildi. Burası, "*kâtiplerin yazamadığı, muhasiplerin hesap edemediği, ordu develerinin taşıyamadığı ölçüde*

ganimetle doluydu…”[119] Miktar ve tartılarıyla bildirilen ganimetler: altın ve gümüş külçeler, çeşitli mücevherat, akla hayâle gelmedik muazzam kumaşlar, kırılan putlar iftiharla anlatılır. Netice itibariyle, fakir girilen savaştan zengin çıkıldı, alınan ganimetler Gazne’ye getirilip, halka gösterildi.[120]

119 Aynı Eser, 148. s. Utbi’den)

120 İslâm Ansiklopedisi Gazneliler Mad.

Gazneli Mahmut, eşsiz bir zaferle başkentine dönmüştü. Bir sürpriz olarak, Kara Hanlı İlig Han Nasr’ın kardeşi Togan Han’ın elçileri de Gazne de idiler, onlarda emsalsiz ganimetleri seyretme imkânı buldular. (1009 yazı)

Altıncı Hint Seferi

Muazzam beşinci seferde “*yollara asfalt döşendi*” demiştik ya, gerçekti. Altıncı sefer, dinlenme ve hazırlık döneminden sonra, aynı yılın sonuna doğru (1009) başladı. Türk ordusu önünde dikilmek isteyenleri devirerek ilerledi. Zarar’ın artmasından korkan Raca tavizkâr olmanın zorunluluğunu hissetmişti. Sulh teklifinde bulunmak üzere elçiler gönderdi. Cizye, kurtuluş akçesi, her sene belirli bir miktar haraç vaad ediyor, daha da cömert davranıp diyor ki: “*Sultan’ın yüksek kapısında hizmet’e amade ve her yıl değiştirilmek üzere 2000 er göndereyim. Üzerleri, Hindistan’ın en kıymetli mallarıyla yüklü 50 fil vereyim.*” Sultan Mahmut, bu verilmek istenenleri alıp, barışa razı olmayı İslâmi anlayışı açısından uygun buldu. Bundan sonra Horasan-Hindistan arası yollar kafilelere ve tüccarlara açıldı.

Yedinci Hint Seferi

Bu defaki sefer Multan bölgesine. Karmatiler (Batınî)bir ur gibi rahatsızlık veriyorlardı. Üzerlerine gidildi, reisleri Davut yakalanıp hapse atıldı; birçok taraftarı da ya öldürüldü, ya esir alındı. (1010 Sonbaharı)

Gur Seferi

Milletine ve inancına adanmış bir ömür; işte Gazneli Mahmut bu! Asayişsizlik, İslâm aleyhine faaliyet nerede zuhur ederse, yol orayadır. Dağlık, sarp bir ülke olan Gur da derebeyleri eşkıyalık yapıyor, kervanları soyuyorlardı. Tek güvendikleri, zor ulaşılır yerde bulunuşlarıdır.

Meşakkati umursamayan Sultan Mahmut, her zorluğa katlanarak Gur'a gitti. Kısa çarpışma ile Gurlular yenilip, reisleri İbn Sûri esir alındı. Gerçek İslâm'ın yayılmasını gaye edinen Sultan Mahmut, din'i öğretecek hocalar ve din görevlilerini bırakıp, Gur'dan ayrıldı. (1011 senesi)

Çeşitli olaylar

Hint Seferleri, kabul olunan yağmur duaları gibi Gazne'ye bereket yağdıradursun, bulutların kısırlığı tuttu. Uzun süren kuraklıkta yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Hazineler altın, mücevher dolu olsa da, bunları dişi kesecek canlı yoktu; illaki toprağın bitirdiği lâzım! Ayrıca, vezir Ebûl Abbas Fadl âdil davranmamış, topladığı vergilerle halkı maddi sıkıntıya da sokmuştur. Sultan Mahmut veziri değiştirip, daha ehil olan birini göreve getirmekle, insanlarını bir nebze rahatlatmıştır, deniyor.

Kıtlık ezedursun Gaznelileri, Kuşdâr emiri de Sultan Mahmut'un itibarıyla oynamaya kalkıp, Kara Hanlılarla münasebete geçti. Bütün sıkıntılar bir yana bırakıldı mecburen. Bir başka tarafa gidiyormuş gibi yapan Mahmut, ansızın Kuşdâr bölgesine giriverdi. Emir, çaresiz Hakan arz edip haraç vermeyi kabul edince, bu küçük olay kapandı.

Kara Hanlı Hakanlığıyla Durum

Sultan Mahmut'un Kara Hanlı Hakanı İlig Nasr'ın kızıyla evlenmiş olması, aralarında daimi barışı sağlayamamıştı. İlig Nasr 1012-1013'te öldü, yerine, "*Arslan İlig sıfatı ile üçüncü kardeşi Mansur b. Ali geçti.*"[121] Bu zat, daha ziyade Togan (Doğan) Han olarak anılacaktır. İbnü-l Esir'e bakılırsa Togan Han, Gaznelilerle iyi münâsebetlerin devamını istemekteydi: Taht'a çıkışında hemen Yeminüddevle'ye (Sultan Mahmut) bir mektup gönderdi: "*Senin Hindistan gazalarıyla meşgul olman, benim de*

Türklere karşı gaza'ya çıkmam ve birbirimizle uğraşmaktan vazgeçmemiz, hem Müslümanların ve hem de İslâm'ın hayrınadır."[122]

121 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kara Hanlılar Mad.

122 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 192. s.

Benzer bir teklif 996'da İlig Han tarafından Sebük Tigin'e yapılmıştı. Bu defa Sultan Mahmut, Togan Han'ın sözlerini makûl karşılamış ve aralarındaki ihtilafa son verilmiştir. İki devletin ne kadar zaman ve nasıl dost kalacağını kestirmek zor; geçmişe bakarak tahmine çalışırsak, temennilerdeki samimiyetin uzun ömürlü olacağına inanamayız.

İlk Fire

Sultan Mahmut barış içinde yaşamaya taraftar, ama sınırlarını genişletmeye de sevdalı. Halife el Kadir Billah'a başvuran Sultan Mahmut, Kara Hanlıların elinde bulunan Semerkand'ın kendisine bağışlanmasını, bunun için bir menşur gönderilmesini dilemiştir. Halifenin cevabı oldukça sert:

"*Maazallah! Bunu yapamam ve eğer bu işi benim fermanım olmadan yapmaya kalkarsan, bütün (acun'u) sana karşı ayaklandırırım*!"[123]

123 Hindistan Tarihi, 1. c. 152. s.

Sert tehdide Sultan Mahmut'un kısa cevabı daha da sert ve kararlı: "*Bin fil ile gelir Bağdat'ı yok ederim*!"

Mektuplar savaşı başlamıştı Halifeyle Sultan Mahmut arasında. Her zaman hürmet gören Hilâfet makamı, dindar bir hükümdar olan Mahmut'tan itaat bekliyordu; aldığı tehdidî nota çarpıcı oldu. Derhal, bir mektup, zarfa konup gönderildi. (O günün zarfı) Temsil edilen makam'a hürmeten, halifenin mektubu saygıyla açıldı. Yazılanlar okunacaktı ki, okundu: "*Elif, Lâm, Mim*" mektubun okunan yazıları bu üç harften ibaret.

Koskoca Halifenin şaka olsun diye böyle bir şey yapamayacağı bilindiğinden, üç harfli bir mektup'tan hiçbir şey anlaşılamayışı kabul edilmedi; mutlaka derin manalar içerdiği varsayılarak, dinde derinleşmiş kimselere soruldu. Ebu Bekir Kuhistani adlı Hoca Efendi dedi ki: "*ben, bunların Fil Suresi'ne işaret ettiğini zanneylerim*!"

Tarihi bir vak’a olan ve Kuran’ı Kerimde zikri geçen olay ibret vericiydi. Kâbeyi yıkmak üzere fillerle saldırıya geçen Habeş Kralı’nın askerlerini, Ebabil kuşları gökten attıkları ufacık taşlarla “*yenik ekin yaprağı*” gibi yapmışlardı.[124]

124 Kur’an Meali – (Hasan Basri Çantay)

Ebu Bekir Kuhistani’nin “*zan*”lı yorumu Sultan Mahmut’a makûl geldi, bundan dolayı da Halifeye yaptığı hareketten utandı.

Bağdat meselesi olmamış farz edilirse; Sultan Mahmut, Gazne yakınındaki Garcistan bölgesini fethedip, oranın reisini hapse attırdı. Kirman’da çıkan olaylara müdahale ederek, o vilâyeti de kendine bağladı. Yakın yerlerdeki kolay işlerden sonra, tekrar Hint’e yöneldi.

Sekizinci Hint Seferi

Pencap Racası Anandapal ölmüş, yerini oğlu Trilocanpal almış, başkenti, Nardana şehrine taşımıştı. Onun oğlu Nidar Bhim idareye babasından daha fazla hâkim durumda ve Gaznelilere tâbiiyet fikrine karşıydı. Mutlak hâkimiyet peşinde koşan Gazneli Mahmut, Nidar’ın tutumunu isyan sayıp, büyük bir ordu hazırladı. Yaz sıcakları yakıcı olduğu için Hindistan’a seferler ya ilkbaharda yahut sonbaharda yapılır. Bu defa da 1013’ün sonbaharında harekete geçildi. Fakat kar erken düşüp, sarp dağları aşmak mümkün olmayınca Gazne’ye dönüldü. Tekrar yola çıkılması beklendi; bahar gelir gelmez de aynı yoldan bir daha gidildi.

Kolay yenilgiye ne baba razı ne oğul; Trilocanpal diğer Racaların yardımını toplamaya çıkarken Nidar Bhim Gazneli ordusunu karşılamak üzere hazır bekliyordu. Bölge’nin en dar boğazına giren Hint ordusunun önünde, “*dağ parçası gibi fillerle*” boğazın ağzını kapattılar. Kadın-erkek, çoluk-çocuk seferber olmuş, silâh kullanamayanlar taş atıyorlar.

Sultan Mahmut, ordusunu boğaza sokmayı istemiyor, Hindûlar da boğazdan çıkmaya yanaşmıyorlar. Birkaç gün sonra, yine olanlar oldu ve boğazdan çıkarılan Hindûlar yenilgiye uğradılar. Her zamanki davranışlar tekrarlandı, bağlılık yeminleri edildi. Hindûlardan epeyce insan Müslümanlığı kabul ettiğini açıkladı. Camiler yaptırılıp, görevlilerin tayininden sonra Gazne’ye dönüldü. (1014).

Sultan Mahmut'un Hint seferleri İslâmi gaye ile yapılıyor, halife tarafından Cihat olarak değerlendirilip, ilgiyle takip ediliyordu. Neticesi zafer olan bu sefer, başkomutanına yeni bir ünvan kazandırdı. Halife el Kadir Billâh, memnuniyetinin ifadesi olarak, Sultan Mahmut'a **Nizameddin** lâkabı verdi.

Dokuzuncu Hint Seferi

Bu seferin sebebi İbnü-l Esir tarafından şöyle anlatılıyor: *"Hindistan'da Tânişer yöresinde **es-Saylemân** cinsinden gayet muharip (savaşçı) bir fil olduğu, bu bölgedeki Raca'nın da küfür ve azgınlıkta çok ileri gittiği ve Müslümanlara karşı direndiği Yeminüddevle'ye anlatıldı. Bunun üzerine Yeminüddevle onunla sarayının bahçesinde savaşmak üzere cihada çıkmaya karar verdi, savaş kadehinden ona da tattırmak istiyordu."*[125]

125 İbnü-l esir Tarihi, Tercümesi, 9. c. 197. s.

Nasıl olsa yenileceğini bilen Tânişer Racası 50 fil vererek, üzerine gelen belâyı def etmek istediyse de, Sultan Mahmut buna razı değildi. Yol üzerindeki bir başka Raca karşı koymaya yeltendi; lâkin bunun imkânsız olduğunu kavramada gecikmeyip, o da teslimi canına minnet saydı. Kendisine iyice yaklaşıldığını gören Tânişer Racası için kaçmaktan başka yol kalmamıştı. Şehrin teslimini müteakip putlar kırıldı, içlerinde en ünlü olanı Gazne'ye kadar götürüldü. (1015 baharı)

"Put Kıran"

Bir Hıristiyan tarihçinin tespit ve yorumu: *"Bütün askerî seferlerden, Gazneli Mahmut, ancak masallarda anlatılan ve bu bölgelerde kurulu Hindû mabetlerinden devşirdiği gayet zengin ganimetlerle dönmüş ve kendi çağdaşları arasında gıpta ile karşılanacak "**Put-Kıran**" lâkabını elde etmiş ve Sünnî İslâm âleminin resim ve heykellere karşı yürüttüğü mücadelenin şampiyonluğunu kazanmıştı."*[126]

126 Siyasi ve Kültürel İslâm tarihi, 3. c. 730-731. s.

Onuncu Hint Seferi

Sultan Mahmut'un şanına gölge düşürecek bir seferdi bu; anılmasa daha iyi. Tânişer Racasına yardımcı olmakla şimşeği üzerine çeken Keşmir Racasına da ders verilecekti, talih yaver gitmedi. Şiddetli kış'ın hışmına uğrayan Gazne ordusu, bir hayli zayiat verdikten sonra, kalanlarıyla Gazne yoluna düştü; Sultanın eli boş. (1016 Mart'ı)

Hârizmşahlarla Mücadele

Gazneli Mahmut Hindistan'la hem hâl olmuş, bıkmadan-yorulmadan ve heyecanla seferlerine devam ediyordu. Amu-Derya'nın aşağısından, Harizm'den gelen tıkırtılar dikkatini dağıttı. Soydaşları olan Kara-Hanlıların kızını alıp damatları olduğu gibi, Harizmşah Ali'ye de kız kardeşi Kalçi Hatun'u vermiş sağlam bir hısımlık kurmuştu. Ali'nin ölümünden sonra, Gürgenç Hâkimi Ebul Abbas Memun, ağabeyinden dul kalan Kalçi Hatun'u Sultan Mahmut'un izniyle almış kendi hatunu yapmış, böylece hısımlık devam ediyor, Ebul Abbas Memun, sırtını Gaznelilere yaslamış olmakla kendini emniyette hissetmektedir.

Sultan Mahmut'u Harizm'e yürüten hadise hem uzun hem de değişik biçimlerde anlatılır, bura da özet geçilecek. Gürgenç Hâkimi Ebul Abbas Memun, kayın biraderi Mahmut'tan çekiniyor, Kara Hanlılardan korkuyor. Bu iki taraf arasında her an bir çarpışmanın başlaması muhtemel. Küçük bir emir olan Memun, öyle bir siyaset güdecek ki, baş gösterecek olaylarda iki ateş arasında kalmayacak. Galiba, akrabalığa güveniyor, Gaznelilerden o kadar da endişe duymuyordu.

Küçük bir emirlik olan Harizm ve onun başındaki emir Memun iki arada bir derede kalmamak için çırpınadursa da, pek şanslı değildi. Kara Hanlılar ile Gazneliler güç yarışındadır. Kendisini daha güçlü kılmayı hedefleyen iki devlette, küçükleri tâbiiyetine almaya çalışıyor. Sultan Mahmut Memun'a haber gönderip, isminin hutbede okunmasını istedi. "*Ebul Abbas Memun da, bu teklifi kabul etti*."[127] Fakat devlet ileri gelenlerini toplayıp, onlara fikirlerini sorduğunda, çoğunluk, bunun uygun olmadığını savundu ve hatta böyle bir şey gerçekleşirse, Memun'a, kendisini öldüreceklerini söylediler. Ebul Abbas Memun, Sultan Mahmut'un emrine uymamayı da, vezirlerini

dinlememeyi de önemli bir tehlike olarak görüyordu. Meşhur, Ebu Reyhan el-Birûni'ye danıştığında, hutbeyle ilgili acele etmeyip, zamanın akışına bırakma tavsiyesi almıştı, lâkin diğer devlet erkânı katiyen tavizkâr değildiler.

127 İbnü-l esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 208. s.

Kara- Hanlılarla ilgili bir mesele de bu sırada işin içine girmişti. Söylendiğine göre: Sultan Mahmut Kara Hanlılara elçi gönderecek, Memun'a haber salıp, Harizm elçilerinin de kendi elçileriyle beraber gitmelerini istiyor. Böyle bir hareket, Harizmlileri tamamen Gaznelilerin yanında imiş gibi gösterir. Memun korkuyor; çünkü bu durumda Kara Hanlıları karşısına almış olacak. Cevap veriyor: "*Ben bir emir'im. Kara Hanlılarla münasebetim yok.*"

Sultan Mahmut'un Memun'a yazdığı bir mektup var, o da suların iyice kaynadığı bu günlerde yerine ulaşmıştı. Mektubunda Mahmut, Harizmşahın kendisine borçlu olduğunu, hutbe meselesini çözmelerini, kesin ifadeler kullanarak anlatıyor. Bu arada, Memun'u tahrik ve tahkir edici sözler kullanıyor:

"*Hutbe işinde dileğimiz kabul edildi, fakat kavmi onu bırakmadı. Maiyeti ve tebaası demiyorum, çünkü padişahlara şunu yap bunu yapma diyenlere bu ad verilmez.*"

Memun'u padişah yerine koyuyor, ancak zayıf olduğunu yüzüne vurduktan sonra, Harizmlilere ders verilmesi gerektiğini vurguluyor:

"*100 bin atlı ve yaya ile 500 fil'i bu iş için hazırladım, taki buyruk dinlemeyen ve hükümdarına karşı koyan kavim ceza görsün ve doğru yola gelsin ve bizim kardeş ve damadımız olan emiri uyandıralım ve emirlik nasıl olurmuş öğretelim, zaif emir işe yaramaz…*"[128]

128 Hindistan Tarihi, 1. c. 159. s.

Sultan Mahmut'un Memun'a yazdığı mektup çok uzun. İstekler yerine getirilmese bir dert, getirilse bir dert. Memun'u çok müşkül mevkie düşüren üç madde:

1. Tam itaat ve hutbede Sultan Mahmut adının okunması–okutulması.

2. Makbule geçecek hediyeler verilmesi; daha sonra bunlar iade edilecek. Çünkü Sultan Mahmut çok zengindir Memun'un malına mülküne ihtiyacı yok. Ama bağlılığının nişanesi olarak para ve hediye göndermelidir. Bunlar

dışarıya karşı ikisinin birbirine karşı konumlarını yansıtacak; daha açığı Memun'un Mahmut'a tâbi olduğunu gösterecek.

3. Harizm'den önemli insanlar Gazne'ye gelsinler, bunlar tekrar yurtlarına dönebilirler…[129]

129 Kara Hanlılar Tarihi, 98. s.

Ebul Abbas Memun korku belâsı, aldığı kesin uyarıya harfiyen uymaya çalışıyor. Hâlini anlatamadığı, taviz vermemesi hususunda uyarılıp tehdit edildiği adamları dikiliyor karşısına. Bir isyan patlıyor ve neticesinde Memun öldürülüyor (20 Mart 1017). Memun'un yerine yeğeni geçiyor.

Harizm'in hâli böyle iken, Kara Hanlılar da kargaşanın kucağındaydı. Gazneliler diri ve Sultan Mahmut her iki ülkenin yaşadıklarından haberdar. Harizm'e saldırmayı plânlıyordu, en uygun fırsat en kısa zamanda kendiliğinden oluştu. Fikrini, devlet büyüklerine açıp, onlardan görüş istedi sultan Mahmut. Gördü ki, kendi düşüncesi tam olarak paylaşılmıyor. Bu kimselere, devleti büyütmek istemediklerini söyledi, eksiklerini başlarına kaktı, kararı kendisinin vereceğini bildirdi.

Arada elçilerin gidip gelmeleri, Sultan'ın hutbe dışındaki isteklerinin kabulü, kız kardeş Kalçi Hatun'un gönderilmesi savaşı önlemeye yetmedi. Gazneli Mahmut Kara Hanlılara, öldürülen eniştesinin öcünü alması gerektiğini, bunun için harekete geçeceğini, böylece hem kendisinin hem de kendilerinin rahatlayacağını duyurdu.

Bu davranış iyi bir politik hamle sayılır. Aynı zamanda büyük komşuya danışılmış, en azından sebep arz edilmiş oluyor. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Harizm'e girildi, ülke fethedildi ve isyanın elebaşıları öldürüldü. Sultan Mahmut, kısa süre önce yaşananlar ölçü alınırsa, Ebul Abbas Memun'a muhabbet beslemiyordu. Siyasî mülâhazayla olması gerek, eniştesi Memun'un mezar taşına şöyle bir yazı kazıttı:

" *Bu mezar, adamları kendisine karşı ayaklanmış olan, onlar tarafından haksız yere kanı dökülen Memun'un kabridir. Yeminüddevle Sultan Mahmut, o mazlumun öcünü almak üzere canileri yakalatmış, başkalarına ve bütün dünyaya ibret olmak üzere onları darağacına çekmiştir*."[130]

130 Aynı Eser, 162. s.

Devlet adamlığı birçok özellik ister, bunlardan biri de hislerle mantığı karıştırmama sanatıdır. İcabında, bir adamı elinle öldürüp, gözünle ağlayacaksın!

Hâcib Altun-Taş diye biri var, büyük bir kahraman. Gazneli Sultan Mahmut'a epey hizmeti geçmişti. Kendisi Harizmşah ünvanıyla Harizm'e vali tayin edildi.

Horasan Kerramileri

Babası Sebük Tigin gibi, Sultan Mahmut da Sünni Müslümanlığa tam bağlıdır. Her ikisi de siyaset ilmini yabana atanlardan olmamışlardır. Sünni anlayışa göre Kerramilik, çizginin dışında kalan bir mezhep idi. Fakat Kerramilerin varlığı Gaznelilere faydalı oluyor, bunun içinde üzerlerine gidilmiyor. Ancak, adı geçen mezhep ileri gelenleri, kendilerine gösterilen hoşgörü ve teveccühü istismara yeltenip, adam ve para kazanma yönünde kullanmaya başladılar. Yaşananlar Bağdat Halifesini dahi rahatsız edince o da huzursuzluğunu Mahmut'a duyurdu. Artık idare etme politikasını bunlara karşı boşlayan Sultan Mahmut, üzerlerinde adamakıllı baskı kurdu.

On Birinci Hint Seferi

Batılı bazı yazarlar derlermiş ki, Sultan, zenginliğine konmak için Hindistan'ı fethediyor! Zenginliğe konduğu doğru ama bu amacın özü değil, neticeden doğan bir hak'tı. Her fatih, aldığı ülkelerin maddi değerlerini kullanmıştır, Mahmut da kullanmakta. Buralarda kırdığı putlar, İslâma döndürdüğü Hindûlar, yaptırdığı camiler zamanımıza kadar gelen dini hizmetleridir, olaylara biz, bu tarafından bakıyoruz:

Harizm işi halledilmiş, Kerramiler sindirilmiş, Kara Hanlılar kendi dertleriyle baş başa, yani vaziyet oldukça müsait. Sultan Mahmut, zengin ve mamur bir bölge olan Kanevc'i almak arzusuyla Hindistan'a yöneldi (Eylül 1018). Sefer için lüzumlu olan her şey tamamdı. Türkistan, 20 bin gönüllüyle destek verdi Gazne ordusuna, asker sayısı da hayli arttı; bu miktarın 120 bin civarında olduğu söylenmektedir. Kalabalık ordu, gaza niyetiyle Himalaya eteklerinden, yalçın dağların arasından yol alıyordu. Atlar, filler ve insanlar haşin tabiatın bağrını yara yara, bir heyecan dalgası halinde yürüdüler…

Hint Racaları Sultan Mahmut'un gelişlerine alışık, gidişlerinin nasıl olduğunu da unutmamışlardı. Sır sayılmayan bir şey de, direnmenin zayiat

artırıcı sebep olduğuydu. Gazne ordusu Cemme Irmağını geçti. Racalar'dan Nidar Bhim çekildi. Keşmir civarındaki Sinsâva Racası ile Baran Racası Sultan'a tâbiiyetlerini arz edip İslâmiyeti kabullendiklerini bildirdiler:

"*Sık bir ormanda mevzî almış olan Mabâhan Racası Kulçand bozguna uğratıldı. Mağlubiyetten sonra gerileyen Kulçand, ele düşmemek için karısını ve kendisini öldürdü. Hazineleri ile birlikte 185 fil iğtinam (ganimet) edildi.*"[131]

131 İslâm Ansiklopedisi,7. c. Mahmut Gaznevi Mad.

Gazneliler, Hint şehirlerini alarak, ganimetlere gark olarak ilerlediler. Delhi ile Ağra arasındaki yarı yolda bulunan Marta Hindûlar için, Kudüs ayarında kutsal bir şehir idi; burası Mabut ve kahraman Krişna'nın doğduğu yer sayılıyordu. Etrafı çok sağlam taş duvarla çevriliydi, mabetleri ve büyük yapılarıyla ün salmıştı. Burası da alındı.

Matra'nın alınışı ne manaya gelir? Bunu anlamak için, tarihçi El-Utbi'nin, insan aklını zorlayan tarifine bakmak lâzım; o der ki:

" *Bir kimse o yapılar gibi yapı yaptırmak isterse, Yüz bin kese kızıl altun sarfetmelidir. Hem de eli çabuk sihirci gibi becerikli ustalar tarafından yapılmak şartıyla iki yüz yılda bitirilebilir*!"[132]

132 Hindistan Tarihi, 1. c. 164. s.

İşte bu rüya şehir, idarecileri tarafından Sultan Mahmut'a teslim edilmiş, hem de hiçbir direnme teşebbüsü olmadan. Buna, Osmanlı da vire ile teslim olma denir, büyük avantaj sağlar teslim edenlere. Gazneliler de dahi geçerli olan usul budur, çünkü İslâmi düşünüş böyle olmasını zorunlu kılmakta.

Matra'nın sahipleri şehirlerinin kıymetini, Müslümanların geleneğini bildiğinden, bir taşına zarar getirmeden teslim olmayı kârlı görmüştüler. Böyle; kendiliğinden boyun eğen yerlerde özel hanelere dokunulmaz, yağmalanmaz, fakat bütün putlar kırılır, puthaneler yerle bir edilir, oralardaki değerli eşyalar alınır; Gazneliler böyle yaptılar.

Bu sefer Kanevc için başlamıştı. Oraya varana kadar rastlanan yerler nasiplerini, Gazneliler de oralardan nasiplerini aldılar. Birçok şehir fethedildikten sonra sıra, esas hedefteki yere geldi. Çok zaman da geçmiş değil, çünkü henüz zorlayan çıkmadı.

Gazneli Mahmut'un üzerine geldiğini duyan Raca, korkudan kaçabilir; bu istenmiyordu. Az asker sevk edildi ama yine de Raca Racyapal

başkentini kaderiyle baş başa bırakıp gitti. Böyle olunca şehrin teslim alınması işi bir güne sığdı. (20 Aralık 1018)

Dönüş için hareket başladığında bile vaktin değeri hesap edilmekte, avareliğe yüz verilmemekteydi. Bir hayli şehrin fethiyle beraber, ganimetlerin artırılması da gerçekleşti. Boyun büken Raca'lar affa uğradı, dikleşenler cezalandırıldı. Bu sefer gidişi ve dönüşüyle bir bereket sağanağıdır. Sultan Mahmut'un şöhretini biraz daha artırmıştır bu sefer. Belki abartılıyor, ama dokunulmayan puthane sayısı bile inanılmayacak kadardı. Ve: "*Gazne'nin ünlü Büyük Camisi en çok bu seferde elde edilen servetlerle yapılmıştır*."[133]

133 Aynı Yer.

On İkinci Hint Seferi

Yönünü Kara Hanlılara çevirecekti Gazneli Mahmut. Baktı ki, şimdilik onların tehlike arz ettiği yok, lâkin Raca'lar tuzakla meşgûl. Yine, "**Hint**" dedi. Mesele şu: Kanevc Racası –korkusundan- başkentini bırakıp kaçmıştı, bu davranışı, olaylar durulduktan sonra bazı Racaların kafasını karıştırdı. Güya kanlarına dokunmuştu Kanevc'in gidişi. Kalincar Racası dostlarının yüreğine bir ateş saldı ve karara vardılar; Kalincar Müslümanların elinde bırakılmayacak. Sonra da Pencap'a gelecek sıra. Eğer Racalar bu azimlerinde sebat eder, tasarılarını hayata geçirebilirlerse, Sultan Mahmut'un senelerce didinmiş, Müslüman-Türk kanı akıtmış olmasının kıymeti kalmayacak.

İşte hesap bu; yeni kârlar değil, elde edilenlerin muhafazası yeni bir Hint seferini zaruri hâle getirdi. Cebrî yürüyüş 1019'un kışında başladı. Uzun ve yorucuydu yollar. Yapılan savaşlar çetin mi çetin. Racalar öldürüldü, şehirler, filler yağmalandı; bunlar ticaret, fakat bir de öteki yüzü var?

Öteki yüz, başarılmazın başarıldığıydı denebilir. Savaşın başlamasına sebep olan Kalincar Racası Sultan Mahmut'un karşısına 150 binden ziyade asker ve 600'ü geçkin fil'le dikilmişti. Bu manzara ürkütücü, ama netice gülümsetmeye yeter. Gazne ordusu bu orduyu bozmuş, Raca'nın cesaretle direnmesi işe yaramayıp, kaçmıştır sonunda. Oldukça fazla esir alınmıştır Hindûlardan, Raca'nın karargâh'ı yağmalanmış ve 580 fil Gaznelilerin eline geçmiştir.

Böyle bereketli bir sefer hoş bir zafer ve sonra Gazne'ye dönüş… Bir kötü tarafı vardı ki o da Kalincar Racasının kurtulup, kaçması!

Kâfiristan (Nuristan)

Hint seferine ara verilince, sırada bekleyen bir başka, fakat daha kolay bir harekete geçildi. Kâbil'in doğusunda adı Kâfiristan ve insanları dinsiz olan bir bölgeye gidildi. İki vadi'de, iki reis tarafından idare edilen bu yerde kısa bir faaliyet gerçekleşti. Reislerden biri İslâmiyeti kabul edip Sultan Mahmut'a bağlandı. Diğeri şansını denemeye kalkınca, idaresindeki havali elinden alındı. **Kâfiristan'ın** adı **Nuristan** oldu. (1020 baharı)

On Üçüncü Hint Seferi

Adı anılmaya değmeyen seferlerden biri. 1015 yılında alınamayan Lahkut, Keşmir yolu üzerinde iri bir kaya gibi duruyor, Sultan Mahmut'un kafasını rahatsız ediyordu. On üçüncü sefer oraya yapıldı fakat kış'ın bastırmasına kadar alınamadı. 1022 baharında, ordu, eli boş olarak yuvasına döndü.

On dördüncü Hint Seferi

Bahse değer seferlerdendir. Kalincar Racasının ele geçirilemeyişine esef ediyorduk. Ülkesini bırakıp kaçmıştı (1019'da). İşte bu Kalincar Racası Ganda, yiğitlik taslamayı severde gereğini yerine getiremez, başını alıp gitmekle yeni teşebbüsler denemek ister. Gazneli Mahmut bir punduna getirip birçok Raca gibi onu da bağımlı kılmaya çalışacak, seferin amacı bu.

Önce, Ganda'nın bağımlısı olan Glavyar Racasına uğrandı, onun teslim alınması üç gün sürdü. Daha sonra teslim olan Raca 35 fil ile hayatını bağışlatıp bağlılığını arz etti. Sıra geldi Kalincar'a.

Kalincar bir Kartal yuvasıdır; sarp geçitlerden, ulaşılması, çetin kayalıklardan yaklaşılması zor. Kalede yaşayan 500 bin kişi, 20 bin asker tarafından korunuyor. 500 adette filleri var.[134]

134 İslâm Ansiklopedisi 7. c. Mahmut Gaznevi Mad.

Nüfusa göre asker sayısı az. Belki savaş sırasında bu miktar artırılıyordur. Çünkü çarpışmalar anlatılırken Hindûların ne kadar kalabalık oldukları görülüyordu.

Çıkılması hayli meşakkat isteyen Kalincar kalesi insanların ve de hayvanların ihtiyaç duyacağı her türlü nevaleyle doldurulmuştu. Ekmek ve su dertleri yoktu.

Savaş başka şey! Bunu Gazneli Mahmut'un ordusu kadar kimseler başaramaz. Kuşatmaya alınan Hindûlar günlerce sıkıştırılıp, bir hayli insan öldürüldü. Anladılar ki, bu savaşın uzaması nüfuslarının tükenmesine kadar varacak, çaresiz aman dilediler. Haraç karşılığında dilekleri kabul edildi. Hediye yahut haraç alarak takdim ettikleri kıymetli nesneler arasında 300 fil de vardı ki, bunlar o devrin tankları sayılır.

Raca'nın ve kuşatma sırasında hayatta kalabilenlerin canları bağışlandı, yurtlarına da dokunulmadı. Sultan Mahmut'un büyüklüğüne bağlandılar… Böylece Kalincar ellerinde kaldığı gibi, başka 15 kale'de, Ganda'ya hibe edildi. 1023'ün baharında, ordu Gazne'ye geldi.

İbnü-l Esir zengin hediyelerden bahsederken: "*Bunlardan biri de Kumru'ya benzer bir kuştu*" diyor. Bunda ne var? Lâkin cins bir kuş, belki de masal kuşu. Özelliği çok olmalı ki; "*bunlardan biri de, zehirli bir yemek getirildiğinde gözlerinden yaşlar boşanması ve akan yaşların taş haline gelmesiydi. Bu taş büyük yaralara sürülüp üzerine konulduğunda, yarayı iyileştirirdi*!"[135]

135 İbnü'l Esir Tarih Tercümesi, 9. c. 259. s.

Toprak, taşınacak mal olmadığından, fethedildiğinde değişik kurallar uygulanıyordu. Bazen Fatihin, kendi milletinden yöneticiler bırakıldığı gibi, bazen da yerlilerden seçim yapılıyor. Bu sefer Sultan Mahmut, kendisine bağlı kalınması şartıyla Racayı yerinde bıraktı.

Hac Yolu'nun Güvenliği

Sultan Mahmut'un iddiası da, Müslüman tarihçilerin görüşü de Hint Seferleri'nin İslâm adına yapıldığı yönündedir. Mesele gerçekten bu ise, vazife edinilmesi gereken başka şeyler de vardı.

Bazı Araplar ve Keramite eşkıyalığa soyunmuş, Hac Yolu'nu kapamışlar. Müslümanlar emniyetli bir Hac ziyaretinden mahrum kalmış. Toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir grup Sultan Mahmut'a müracaat edip, onu bu mahzurun halline çağırdılar. Şikâyetler doğruydu. Yol'un eşkıyadan temizlenmesi için maddi destekle beraber memurlar vazifelendirildi, eşkıyanın gücü kırıldı.

Halifenin İsyanı

Hilâfet ikiye bölünmüş, Mısır'da Ehli sünnet dışı kabul edilen Fatımîler hüküm sürüyor, Bağdat'ta Abbâsîler, ikisi arasında ki rekabet sınırsız. Hasenek adında biri Horasan hacılarının başında, Medine'ye gitmişti. Dönüşünde bir müddet, Fatımiler ülkesinde kaldı. Burada iyi ağırlanan Hasenek'le beraberindekiler, hilatlar ve değişik hediyelerle onurlandırıldılar. Bu durumu Bağdat Halifesi el Kadir Billâh öğrenince, işin içinde Sultan Mahmut'un parmağı olduğu şüphesine kapıldı ve öfkesini derhal bir talimatla açığa vurdu. Ona göre, Kırmiti olan Hasenek cezalandırılmalıydı. Buna göz yuman hata işlemiştir. Sultan Mahmut, Halife'nin ağır sitemlerini duyunca fena halde sinirlenip, onun bunamış olabileceğini ileri sürdü. Çünkü diyordu, ben her yerde Kırmiti arıyor, bulduğum yerde onların cezasını veriyorum." *Eğer Hasenek'in Kırmıtiliği takakkuk etse, Emir-ül Mümin'in onunda böyle bir sonuca uğradığını duyardı.*"[136]

136 Hindistan Tarihi, 1. c. 170. s.

(Kırmıtî / Karmati Ehli Sünnet nazarında Müslüman bile sayılmazdı. Peygamber Efendimiz'in ahrete intikalinin ardından kargaşa başlamıştı. İlerleyen yıllarda, değişik bölgelerde, İslâm'ı, acayip şekillerde yorumlayanlar peyda oldu; adı geçenler de bu sınıf içinde mütâlaa edilir. Halifenin öfkesi bundan, Sultan'ın tepkisi de. Cevdet Paşa merhum şöyle yazıyor: "… *Kûfe havalisinde dahi Kırmıt namında bir mülhid (dinsiz) zuhur edip, bedevilerden aklı ve dini olmayan nice şahsı saptırarak bâtıl mezhebine dâhil etti.* "[137]

137 Kısas-ı Enbiya, 2. c. 110. s.

Sultan Mahmut ağır düşüncelerini hafifletip, yumuşatıp, Halifeye cevabını öyle verdiyse de, nefret duygusu kabarmıştı. Hasenek iki sene sonra Sultan Mahmut'un veziri oldu. Çünkü onun Kırmıtî-Karmatî'likle alâkası olmadığına inanılıyordu; Sultan bundan emindi.

Mâverâünnehir Isındı

Başka işleri varken birbirleriyle uğraşmayı istemiyorlar, lâkin doğrusu dostlukların hiç inandırıcılığı yok. Öfkeli yüzlere arada bir konan tebessümler gibi kısa ömürlüdür dostluklar. Kara Hanlılar için ne kadar elzem idiyse Gazneliler için de faydalıydı, dolayısıyla aralarında fırtına patlamadı nicedir. Sultan Mahmut, büyük oğlu Mesut'a Arslan Han'ın kızını alarak pekiştirdi samimiyeti.

Kara Hanlılar kendi dertleriyle uğraşmaktan bir hal oldular, Gazneliler belki de Hint seferlerini kanıksadı. Değişiklik ister insan gönlü. Kahramanlar zafer, bununla beraber nüfuz kazanmak ister. Sultan Mahmut'un ordusunun bir kısmını Müslüman gönüllüler teşkil ediyor, bunlar yaptıkları işin gaza, dolayısıyla İslâm'a hizmet olduğuna inanıyorlar, Gayri Müslim milletlere karşı bütün Müslüman ülkelerden gelen gaziler şevkle savaşıp, ganimetlerden paylarını da alırlar. İyi de, bunların Kara Hanlılara karşı savaşmalarına hangi ad verilecek?

Bu Günlerde Kara Hanlılar

Uzun bir kargaşa ve mücadele dönemi yaşadılar. Ali Tigin büyük kudret sahibi oldu. Yeni teşekkül etmeye çalışan Selçuk oğullarından destek alan Ali Tigin hükümdarlık sahasını bir hayli genişletti.

Kara Hanlılar, Ali'den ve Hasandan türeyenler olarak ikiye ayrılmışlardı, Ali Tigin, Hasan grubundan. Büyük Kağan ise diğerlerinden Mansur b. Ali, fakat kendi arzusuyla, yerini Yusuf Kadır Han'a bıraktı. (1024) Ali Tigin ile kardeşi bu değişikliği kabul etmeyince, Ahmet (Ali Tigin'in kardeşi)'in büyük Kağanlığı ilân edildi. Kara Hanlılar topraklarını genişletti, fakat hakkının yendiğine inanan Yusuf Kadır Han, Sultan Mahmut'tan yardım talebinde bulundu.

Etraf'a rahatsızlık veren Ali Tigin, bir gün Sultan Mahmut'a'da dokunacaktı, çünkü sınırdaştılar. Bu sebepten, Kadır Han'ın yardım isteği uygun görüldü. Bazen iki Müslüman Türk Devleti, niçin birbiriyle savaşıyor denir. Bir babanın iki oğlu gibi! İster şahsi ister umumi olsun, biri diğerine dokunuyorsa savaş kaçınılmazdır.

Ali Tigin haşarı bir devlet adamı, kabına sığmaz, sınırlara da sığmıyordu. Etrafa verdiği rahatsızlık ülkeler aşırı şikâyet konusudur, Mâverâünnehir halkından bir grup, Belh'e gelerek Ali Tigin'den zulüm gördüklerini bildirdiler.[138] Bu galiba birkaç sefer tekrarlanmıştı.

138 Kara Hanlılar, Tarihi 100. s.

Sebep birden fazlaydı ve en önemlisi Yusuf Kadır Han'ın durumu değil, Gazneliler için büyüyen Selçuklu tehlikesiydi. Ali Tigin Selçuklu şefi Arslan ile ikisinin de menfaatine uyan bir anlaşma yapmış, Horasan yolu Selçuklulara açılmış, yangının alevi Gazneli ufkunu kızıla boyamak üzereydi.

Şartlar, Sultan Mahmut'un hiçbir dahli olmadan, bilhassa Ali Tigin'in hareketleriyle hazırlanmış, Mahmut içinde, Ali Tigin ve Selçuklulara bir sefer düzenlenmesi kaçınılmaz olmuştu. [139]

139 Kara Hanlılar, 304. s.

Makûl sebepler olduğuna inanılmaktaydı. Sultan Mahmut, ordusunu hazırlayıp yola çıktı. "*1025 yılında zincirlerle birbirine bağlı kayıklardan meydana getirilen bir köprü vasıtasıyla Ceyhun'u geçti. Mâverâünnehir hükümdarlarından kendisine ilk katılan Sagâniyan emiri oldu; bunu Harizmşah Altuntaş takip etti.*"[140] Harizm'in 1017'de fethi gerçekleşmiş, Altuntaş, Mahmut tarafından oraya vali olarak bırakılmıştı. Şimdi, askeriyle gelip, velînimetine destek verecek.

140 Türkistan, 302. s.

Gazneli Mahmut'un ordusu çok kalabalıktı, büyük bir ordugâh kuruldu. Bir de, Sultan için, içine 10 bin süvarinin sığabileceği çadır hazırlandı.

Sultan Mahmut – Yusuf Kadır Han

İhtişam merakı devlet adamlarının güç ve imkânlarıyla orantılı olur çoğu zaman. Yusuf Kadır Han imkân sahibi değil, ama büyük bir devletleri vardı, çağın icabına uyarak büyük görünmeliydi. Sultan Mahmut'a gelince, Hindistan servetini, kudretini, şöhretini taşınmaz hâle getirmiş, ne kadar gösteriş yapsa yeridir.

Gazneli karargâhı kurulurken, askeriyle beraber gelen Yusuf Kadır Han da beş-altı kilometrelik bir mesafeye yerleşti. Buluşup, konuşmaları lâzımdı. Kadır Han'dan elçi geldi, Sultan Mahmut'tan elçi gitti; hediyeler verilecek, alınacak. Bir yer tespit edildi buluşmak için. Maksat, ikisi de birbirinin ayağına gitmemiş olsun! Kararlaştırılan noktaya ikisi de hareket edip, belirli mesafede atlarından indiler, hediyeler alınıp verildi. Bu bir provaydı:

"Ertesi gün Emir (Sultan) Mahmut, işlenmiş diba'dan bir otağ kurdurarak, ziyafet için her ne lâzımsa hazırlattı ve sonra Kadır Han'ı davet etti. Kadır Han gelince, Mahmut sofra'nın muhteşem olmasını emretti: Aynı sofraya oturdular. Yemek faslı bitince eğlence çadırına geçildi. Nadide çiçekler, mücevherler, sırma işlemeli kumaşlar, billurlar, muhteşem aynalar ve başka kıymetli eşyalarla çadır-salon donatılmıştı. Kadır Han bu manzara karşısında hayretler içinde kaldı. Kadır Han şarap içmedi. Çünkü Mâverâünnehir hükümdarları ve bilhassa Türk hükümdarları arasında şarap içmek adetten değildi."[141]

141 Kara Hanlı Tarihi, 100-101. s. (Gerdizi'den)

Bu sözler tersinden okunursa Sultan Mahmut'un şarap içtiği anlaşılır. Bunu deşelemek istemeyiz. Hediyeler faslı da ballandırılır, ona da bakmayacağız. Şunu söyleyelim ki, Gazneli Mahmut maddi gücünü göstermek için maddi imkânını seferber etmişti. Esas öğrenmek istediğimiz konuşulan sözler, alınan ortak kararlar…

Kararlar önemliydi. *"Ali Tigin'in ülkeleri Kadır Hanın oğlu Muhammed b. Yusuf'a verilecek."*[142] Muhammed b. Yusuf'un bir adı da Yegan Tegindir. Varılan anlaşmaya göre Yegan Tegin, Sultan Mahmut'un kızı Zeynep'le evlenecek. Ve Mahmut'un ikinci oğlu Muhammed Kadır Han'ın kızını alacak.[143]

142 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

143 Hindistan Tarihi, 1. c. 172. s.

Gayet samimi idiler, dünürlükleri de gerçekten arzulanan bir şeydi; çünkü bu münasebetle beraber, dostluklarının sağlamlaşması mümkün olacaktı. Fakat bunun olması pek kolay değilmiş.

Sultan Mahmut biliyordu'ya bir kerede Yusuf Kadır Han duyurdu: "*Maverâünnehirde kalabalık ve savaşçı Selçuklular var, bunlar hükümdarlık peşindeler. Fırsat ve imkân bulduklarında buralarda karışıklık çıkarırlar*."

Henüz, Selçuklular adıyla anılmıyorlardı. Bu Türk topluluğunun başında bulunan Selçuk'un oğlu, Çağrı ve Tuğrul Bey'lerin amcası Arslan (İsrail) Bey idi. Ali Tegin'in dostluk kurduğu Selçuklu, Arslan Bey'dir ve dostuna hayli yardımı dokunmuştur. Tabii ki onun gerçek hedefi yer yurt sahibi olmaktı. Sultan Mahmut'un Mâverâünnehir'e hareketi, Ali Tigin'i bozkıra kaçırmıştı. Onun peşine Sultanın hâcibi Bilge Tigin gitti. Ali Tigin ateş parçasıydı fakat Gazneli askerî üzerine yağmur gibi yağınca söndü; ordusu dağıldı, karısı ve kızlarıyla beraber bütün ağırlığı alınarak Sultan Mahmut'a teslim edildi.

Doğum İlacı (!)

Doğmak üzere olan Selçuklular, ana rahminde zayi edilmek isteniyordu. Kara Hanlılar gibi Gazneliler de istikbalden endişe duyacak hâle gelmişler Ali Tigin'in yakınlaşmasına karşılık, diğerleri tedirgindi. Sultan Mahmut Selçuk Beyi Arslan'ı bir hile ile ayağına getirtti. Canına kıymadı, ama canını etkisiz kılmak için Kalincar kalesine gönderdi. Arslan Beye bağlı 4000 hane Türkmen vardı. Başları gidince boşlukta kaldılar. Sığındıkları Mâverâünnehirde geçinemiyorlardı; Sultan Mahmut'a rica edip Horasan'a kabul edilmelerini istediler. İleride doğabilecek rahatsızlığı bahane ile Tüs valisi Arslan Câzib bu isteği reddetti, sözünü dinletemedi. Türkmenler Nesâ, Baverd ve Ferâve sahralarında yerleştirildiler. Belki de, Sultan Mahmut'un dinî, milli hisleri kabarmıştı.

Sultan Mahmut istese, Arslan Beyi sürgüne değil idama gönderebilirdi. Pekâlâ, 4000 aile'nin maişetini düşünmeyip, kendi başınızın çaresine bakın da diyebilirdi. Fakat yapılanlar yapabileceğinden daha yumuşak ve insanî sayılırken, Arslan'ın yeğenleri, yani Mikâil'in oğulları Tuğrul ile Çağrı Bey'ler Sultan'a kinlendiler.

Bazı anlaşmalar kâğıt üzerinde kalır, gereği yerine getirilmez, sonra da hiç yokmuş gibi unutulur gider. Yukarıda sıralanan görüşme, sevişme, ikram, hürmet ve Ali Tigin ile Selçuk oğullarına yapılanlardan sonra "*Sultan Mahmut, Belh'e, oradan Gazne'ye dönerek müttefiklerinin yararına hiçbir teşebbüste bulunmadı*."[144]

144 Türkistan, 304. s.

Yusuf Kadır Han'ın oğlu Yegan Tigin, Sultan Mahmut'un kızıyla evlendirilecekti; Anlaşmada olan maddelerden biri böyle. Mahmut'un dönüşünü müteakip, Ali Tigin Buhâra ve Semerkand'ı işgal etmişti. Yegan Tigin Gazne'ye giderek, hem sözlüsüyle evlenme arzusunu, hem de Buhâra ile Semerkand'ın yeniden zaptı için Sultan'ın yardımı gerektiğini bildirdi, lâkin netice alamadı.

On Beşinci Hint Seferi

Sultan Mahmut'un, Yusuf Kadır Han'ın oğluna, yani müstakbel damadına yüz vermediği farklı yorumlara sebep olmuştu. İstediği neydi Yegan Tigin'in, sözlüsünü almak ve Ali Tigin'in Buhâra ile Semerkand'ı işgaline karşı Gazneli yardımı. Güya Kara Hanlıların tek hâkimi olması durumunda, Yusuf Kadır Han baş belası kesilir. Devletin iki başlı kalması Gazneliler için evlâdır. Bunun için, Sultan Mahmut yardımcı olmamıştır. Elbette mantıklı bir yorum; böyle ise, bunun yanlış tarafı mı var? Verilen söz sayılmazsa!

Lâkin Gazneli Mahmut'un **Kızıl Elma'**sı Hindistan idi; buraya yapacağı on beşinci seferin hazırlığı tamamlanmış yola düşülmüştü ki; Şehzade Yegan Tigin geldi. Sultan, ona durumu anlatıp, rica ile yurduna gönderdi. Sondan bir önce çıkılan bu sefer bütün seferlerin şahı olacak. Eski tarihçiler ballandıra ballandıra anlatacak Samanat'a gidişi, oradakileri ve elde edilenleri…

İbnü-l Esirin bildirdiğine göre: "*6 Ekim 1025 tarihinde, gönüllüler hariç 30 bin süvariyle, Gazne'den yola çıkıldı*." Fethi düşünülen şehrin kendine has özellikleri akıllara durgunluk verecek niteliktedir. Orada Sumnat (Samanat) adıyla meşhur bir put vardı ve Hindistan da ondan daha büyüğü yoktu. Hindûlara göre, bedenlerinden ayrılan ruhlar ona geçer, onun

dilemesiyle de her hangi bir insanın bedenine girerdi. Denizlerin med-cezir olayı bile bu puta ibadet edildiği şeklinde yorumlanıyor.

Bir servet akıtıyor Hindûlar bu put için. En pahalı mücevherlerle süslenen puta vakfedilmiş 10 bin köy vardı. (İster inanın ister inanmayın) Sumnat adlı put'u yıkamak için, bin kilometrelik mesafede bulunan Gence Irmağından su getiriliyordu. Bazı kavimlerin inanış biçimlerinden kaynaklanan davranışları, fazlaca tuhaf geliyor bizlere. **Hâşâ,** diyerek söyleyelim; Yüce Allah'a Müslümanların kulluğu, Hindûların Sumnat putuna olduğu kadar yok!

"*Yanında ibadet etmek ve gelen temsilcileri takdim etmek üzere her gün bin brahman görev yapardı. Ayrıca üç yüz kişi de ziyaretçileri tıraş ederdi. Üç yüz erkek, beş yüz de kadın Sumnat'ın bulunduğu mabedin kapısında dans eder, şarkı söylerlerdi. Her birine günlük muayyen bir ücret ödenirdi*."[145]

145 İbnü-l Esir Tarihi, Tercümesi, 9. c. 265. s.

Daha da anlatılır Samanat'ın hikâyesi, aynen Bin bir Gece Masallarındaki Şehrazat'ın hikâyeleri gibi. Sultan Mahmut'un o zamana kadar fethettiği Hint ülkeleri, yıktığı mabetler, kırdığı putlar, bu büyük putun izniyle olmuş. Diğer mabutların saygı göstermeyişine gazaplanan bu ulu mabut, Sultan'ın davranışlarına göz yummuş muş, göreceğiz, bakalım kendini nasıl koruyacak?

Yavuzun Mısır Seferi'nde, "*aşılmaz*" denen çöl inanılmaz çabuklukta aşılmış, amaca da ulaşılmıştı. Mahmut'un bu seferi biraz ona benziyor. Meşakkatli bir yolculuk olacak, yaklaşık 500 kilometrelik çöl geçilecek.

Samarat'a 6 Ocak 1026'da varıldı. Kale ve meşhur mâbet yalçın kayalıkta bulunuyor. Önce kuşatma, sonra saldırma ve dört gün içinde kolayca gerçekleşen zor bir iş… Mabutlarının aciz bir kütleden ibaret olduğunu gören Hindûlar inançlarını kaybetmeyip, bağlılıklarını bir daha ispatlamak için fidye teklif ettiler.

Sultan Mahmut'un adı "**Put Kıran**"a çıkmıştı bir kere; bu zevki paraya pula feda etmedi. Yüce Put kırıldı ve içinden, vermeyi teklif ettiklerinin "*birkaç misli değerde mücevher ile altın dolu bir define çıktı*."[146]

146 Hindistan Tarihi, 1. c. 177. s.

Dönüş Macerası

Bütün Hint seferlerinin şahı demiştik ya doğru. Ganimet yönünden de bundan zengini yoktu. Yalnız Sultan Mahmut'un hissesine düşen beşte biri 20 bin dinar kıymetindeydi. Bu erişilmez servetin Gazne'ye taşınması için deve, at ve katır cinsinden 200 bin hayvan kullanılmaktaydı.[147] Mevcut askerin bu kadar hayvanı idare edebilmesi kolay olmadığı gibi, ayrıca hücuma uğranılma tehlikesi de bulunuyordu. Tedbir için, değişik yollara girdiler. Yine de ufak tefek çarpışmalar meydana geldi, bunlar kazasız belasız atlatılan şeylerdi. Nihayet 2 Nisan 1026'da, yolculuk sona erdi.

147 Aynı Yer.

Seneden seneye artarak gelen şan, şöhret, itibar Samanat başarısıyla taçlandı. Sultan Mahmut, efsanevi kahramanlarla beraber anılıyor, hikâyeleri abartılarak dilden dile dolaşıyor. Bütün İslâm diyarlarında geniş yankılar uyandıran bu zafer dindaşlar arasında hak ettiği ilgiyi görmüştü. Kahraman'a Halifeden "*Kehf-üd-Devle*" lâkabı geldi.

On Altıncı Hint Seferi

Bir önceki sefer dönüşünde çarpışmalar olduğunu söylemiştik. Catlar saldırmış, biraz zayiat verdirmişlerdi. Gazne'ye yine de iyi dönüldü ve hemen öç alma hazırlığına girişildi. Düşmanın özelliği tanınmış olduğundan, alınan tedbirler buna göreydi.

Cat'lar Kimlerdir?

Hint seferleri Hindûlara karşıydı, yine seferin adı aynı fakat bu defa düşman için aynı ifade kullanılamıyor. Tariflerde muhtelif. Kimine göre: "*Cât yahut Cat, Hindistan'ın Kuzey-batısında yaşayan, menşei malûm olmayan ve ırk itibarı ile karışık olan bir kabiledir*."[148]

148 İslâm Ansiklopedisi, 3. c. Cat Mad.

Kimine göre de: "*Catlar Türk ırkından olup, yüzlerce yıllardan beri Sind vadisine yerleşmiş olmalarına rağmen, cengâverliklerinin ve çetinliklerinin*

büyük bir kısmını muhafaza etmekte idiler. Hindû dininden oldukları içinde Pencap'ta yeni kurulan Müslüman-Türk yönetimi için daima bir belâ olmuşlardı."[149]

149 Hindistan Tarihi, 1. c. 178. s.

Öyle veya böyle, ne Türklükleri kalmış bunların, ne de bir şey sayılma hevesleri. En akla yatanı Hindûlarla karışmış-kaynaşmış, kendilerini aynen onlar gibi hissediyorlar. Savaşçı özellikleri mevcut, birde gemicidir bunlar.

Sultan Mahmut, düşmanın silahına sahip olunmadan onunla savaşılamayacağını bilmez mi? Multan'da 1400 gemilik filo hazırlatıldıktan sonra beherine 20 şer okçu ve neftçi yerleştirildi. Çok özel donanım düşünülmüş gemilerde. Ön ve yanları sivri çubuklarla muhafazalanmış, yaklaşanlar için tehlikeli hâle getirilmişlerdi.

Catlar gemici olarak biliniyorlar ve tam 4000 gemileri var; 5000 diyenler de yok değil. Görüntü korkunç. Hem denizciler, hem malzemeleri kat kat fazla Catların. Sultan Mahmut farkı ile askerîn gaza aşkı beri tarafın artıları…

Gaznelilerin gemileri hakkında bilgi edinen Catlar, delici çubuklarla muhafazalanmış olduklarını öğrenince korktular. Savaşacak askerlerin dışında ne kadar insan varsa, uzaklara gönderildiler.

Irmak Üstünde Ölüm Oyunu

Sind Irmağı Catların arka değil ön bahçesiydi. Yapılacak mücadelede saha ve silâh yönünden avantajlılar. Eğer, bu ırmağa 1400 + 4000 (en az) gemi nasıl sığdırıldı diye kafamızı kurcalayan soruya aldırmazsak, güzel bir savaş yapıldığını söyleyebiliriz: Sultan Mahmut'u Şanslı duruma getirip, Catları kendi sularında bozan, küçük gemilerin kesici-delici çubukları olmuştu. Cengâverlikleri beş para etmemiş Catların, gemilerinin çokluğu da bir işe yaramadan batmış. On binlerce Cat askeri gömülmüş gemilerle beraber Sind sularına. Canını kurtardığını sanıp kıyıya kendini atanlarda, sahile yerleştirilen Gazne atlıları ve filleri tarafından esir alınmışlar.

Bir uzak adaya gönderildiği öğrenilen savaş harici insanlar ile onların muhafazasındaki hazine'nin bulunması, alınması zor değildi. Ada'ya gidildi, yağlamandı, içindeki insanlar esir alındılar.

Sultan Mahmut Cat tehlikesini ortadan kaldırmış, yine zengin ganimetler ile kalabalık esirler almıştı: “*Ahmet b. Yınal Tigin’i Hint kuvvetleri başkumandanlığına tayin ettikten sonra Gazne’ye döndü.*”[150]

150 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznecî Mad.

Selçuk-oğulları Eziliyor

Türkmenler deniyor. Arslan Yabgu (yahut Bey) bir hile ile ele geçirilip Hindistan’da bir kaleye hapsedilmişti (1025). Ondan sonra Selçuklu topluluğuna Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler reis oldular. Fakat 4000 çadırlık bir Türkmen kütlesi, onların başa geçmiş olmalarını kabul etmedikleri için, Gazneli Mahmut’un izni ile Horasan’a yerleştirildiler.[151]

151 Tuğrul Bey ve Zamanı, 4. s.

Ne soy birliği kâr ediyor kaynaşılmaya, ne din. Tûs Valisi Arslan Cazip, baştan beri onları istemiyor karışıklığa sebep olacaklarını ileri sürüyordu, sonunda onun dediği olaylar başladı. Sebeplerin tam olarak öğrenilmesine imkân yok. Selçukluların çok hareketli olduklarına, başbuğ makamına getirilen Tuğrul ve Çağrı kardeşlere bağlanmadıklarına bakılırsa biraz düşünmek lâzım. Bunların başlarında birçok Bey vardı; Kızıl, Göktaş, Yağmur, Boğa, Mansur, Anasıoğlu ve başkaları. Denir ki:

“*Bu Türkmenler, özellikle Gazneli vergi memurlarının zulme varan davranışları üzerine, kendilerine katılan diğer Türkmenlerle birlikte oturdukları bölgede yağma hareketine başladılar*…”[152]

152 Selçuklu Devletleri Tarihi, 21. s.

Hindistan’dan getirilen ganimetler hayâl mahsulü değildi ise, Türkmen sığınmacıların vergisine Gaznelilerin ihtiyacı yoktu. Başka sebeplerle geçimsizlik çıkmış olması daha aklîdir. Ama netice itibariyle geçimsizlik başlamış, olaylar büyüyüp çarpışmalara kadar varmış. Sultan Mahmut’a ulaşan şikâyetler üzerine, valiye Türkmenleri sindirme emri gelmiş ve Cazip bu işin altından kalkamamış.

Sultan Mahmut Tûs’a gelmek zorunda kaldı. Ferâve’de çarpışıldı. Türkmenler ağır zayiat verdiler. Bundan sonra da, “*Sultan Mesut zamanında tekrar ortaya çıkmak üzere Balhân Dağlarına çekildiler*.”[153]

153 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

Sultan Mahmut ve Rey

Sultan Mahmut'un doğum tarihi 970. yıl 1029, Sultan'ın yaşı 59. ömrünün geride kalan birçok zamanı seferlerle geçti. Muzaffer dönülen seferler neticesi devamlı yenilenen zihni daha bir sürü işlerinin olduğunu, yorulan bedeni ise durması gerektiğini söylüyor. Yani hasta oldu Sultan; tabipler istirahatı tavsiye ettiler. O kendi rey'iyle yaşamaya alışıktı ve hayâlinde Rey' var'dı.

Rey'de Büveyhîler hüküm sürmektedir. Oranın hâkimi Mecdüddevle harem de işretle meşgûl, idare anası Seyyide Hatun'un elinde, Mahmut'un gözü Rey'de. Seyyide Hatun öldü, Mecdûddevle asker tarafından istenmiyor. Kurt'a koyun teslim etme manasına gelse de, Mecdüddevle Sultan Mahmut'a mektup gönderip, aleyhindeki ordusunu şikâyette bulundu. Gazne'den gönderilen ordu Mecdüddevle'yi ve oğlunu yakalayıp, tevkif etti. Bu haberi alan Sultan, Rey üzerine yürüdü. (Mayıs 1029)

Rey'de, Hint seferlerini aratmayacak ganimet aldı Gazneliler. Ama ilginç olan Sultan Mahmut'un, kendi toprağında Mecdûddevle'yi siga'ya çekmesiydi.

"*Sen Şeh-name'yi okumadın mı? O Fars'ların tarihidir. Taberi'nin tarihini okumadın mı? O da Müslümanların tarihidir."*

"*Evet, okudum"*

"Fakat dedi, Şeh-name'yi okumuşa benzemiyorsun!"

Sonra şöyle devam etti sorularına:

"*Sen satranç oynadın mı?*

"Oynadım!"

"Peki, hiç şah'ın şah üzerine gittiğini gördün mü?"

Mecdüddevle tabii buna da Hayır cevabını verdi.

Sultan Mahmut:

"*Seni senden daha güçlü birine teslim etmeye sevk eden nedir?*" dedi ve onu tutuklu olarak Horasan'a gönderdi.[154]

154 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 287. s.

Mecdûddevle ile beraber, ileri gelen adamları da tutuklandı. Hiçbir zorluk çekilmeden Rey'e girildi (Mayıs 1029). Büveyhîlerin hazinesi alındı ve bölgedeki Bâtınî, Râfizi kitleleri cezalandırıldı. İsfahan bağlılığını bildirdi, Kazvin kaleleri, Sâva, Âva, Zencar, Ahbar, şehirleri ele geçirildi. "*Mahmut Irak-ı Acem işlerini düzene soktuktan sonra, oğlu Mesut'u buraya vali Bilâhare tayin etti ve Nişabur'a döndü.*"[155]

155 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mahmut Gaznevî Mad.

Son Anları

Sultan Mahmut son hamlesini de başarıya ulaştırmış, Lâkin emeline nail olmuş değil. Yapmayı istediği işler yaptıklarından belki de fazlaydı. Vücut makinesi bozulmuş, aman vermiyor. Hastalığı ilerleyerek, tabiplerin haklılığı ortaya kondu. Mahmut yatağa düştü. Hazreti Süleyman âsasına nasıl abanmıştı ise, o da azmine abandı, inat edip yatağa girmedi. Gazne'ye dönmüştü, oturduğu yerde "*dârı bekâ oldu.*"[156]

156 Kısas-ı Enbiya, 2. c. 205. s.

Aziz Cemaat Mevtayı Nasıl Bilirdiniz?

Bu soru, her faninin son yolculuğundan önce sorulur. Müslüman olan Hintliler ve diğer bütün Müslümanlar iyiliğine şahitlik ettiler, " *İyi Biliriz*!". Ömrünün dörtte üçü gazalarla süslendi: Hindistan'ın yarısını ve İran'ın tamamına yakınını, Mâverâünnehir, Horasan ve Türkmenistanı ele geçirmişti.

Çok büyük bir asker ve devlet adamı olan Sultan Mahmut, Oğuzların Kayı boyundan idi. Firdevsî Şehname'yi onun için yazdığı halde, İran'ın Turan'a, Farsların Türklere karşı zaferlerinden bahsettiği için beğenilmemişti. [157]

157 Büyük Tarih Ansiklopedisi

Yaktığı ateş kül olup gitmeyen, günümüzü dahi ısıtan büyük adamlardan biriydi. "*Hindistan Türk İmparatorluğunun kurucusudur. Bu gün Hint*

yarımadasında 300 milyon'a yakın ve çoğu Sünni-Hanefi Müslüman onun sayesinde oluşmuştur. Pakistan ve Bengladeş Devletlerini, Sultan Mahmut gelmeseydi, bugün düşünmek bile mümkün değildi."[158]

158 Aynı Yer.

Gazneli Devleti geniş sınırlara ve imkânlara kavuşmuştu onun zamanında. Girdiği, aldığı her yere İslâm'ın mührünü vurur cami ve ona yakışır binalarla donatırdı şehirleri: "*Başşehri Gazne'yi ise muhteşem ve âbidevi yapılarla süslemiş, burada gayet büyük bir akademi tesis ederek bunu bağladığı gelirlerle geniş imkânlara kavuşturmuştu*." Sarayına devrin en önemli Arap tarihçisi el-Utbî, Meşhur, el Biruni İranlı şair Firdevsî yuva kurmuş gibiydiler.

Firdevsî'nin kendisine takdim ettiği Şeh-nameyi beğenmediğini söylemiştik; sebebi de belirtilmişti. Türkleri methetmeyip, biraz da önemsemeyişi kızdırmış Gazneli Mahmut'u. İyi bir caize (bahşiş) bekleyen ünlü şair, çok düşüğüyle ödüllendirildiği için âdeta isyan etmişti. Bunun neticesi olarak yazdığı hicviye ile Sultan'ı küçük düşürmeye çalışmış, ama korkusundan da yerinde duramayıp, kaçıp saklanmak mecburiyetinde kalmıştı.

Faziletleri, meziyetleri çok övülür Sultan Mahmut'un. Yaptırdığı eserler, etrafındaki insanlara davranışı… Bazı olaylar belki aslından farklı, abartılı anlatılır, bazıları da biraz kısılır.

Doğruysa eğer. Sultan Mahmut simaen çirkinmiş. Sivri sarı bir suratı, uzun-ince bir boynu ve iri burnu varmış. Bir sabah, namazını kıldıktan sonra, yanında tarağı ile aynası olduğu halde tespih çekip dua ediyormuş. Hikâyenin devamını Nizamülmülk'ten dinleyeceğiz:

"*Veziri Semsal – Kifat Ahmet-i Hasan odasına girdi, selâm verdi. Mahmut dua ile meşgul olduğundan başı ile otur diye işaret etti Vezir, Mahmut'un karşısına oturdu. Mahmut duasını bitirdikten sonra kaftanını giydi, başına serpuşunu koydu, çizmelerini çektikten sonra aynaya bakıp gülümsedi. Ahmet-i Hasan'a.*

"Şu anda hatırımdan ne geçiyor, buluyor musun? Dedi.

"Sultanım daha iyi bilir" dedi vezir.

"Yüzüm güzel olmadığından, halk da güzel yüzlü padişahları sevdiğinden, halkımın beni sevmemesinden korkuyorum."

“Ey Padişahım” dedi vezir. Halkın seni seveceği gibi çalış. O zaman kadın ve çocuk, avam ve havas seni canından çok sever, ferman ile ateşe bile girerler.”

“Ne yapayım? Dedi Sultan Mahmut.

“Bütün dünyanın seni sevmesi için altını kendine düşman kabul et!”[159]

159 Siyasetname, 77-78. s.

Nizâmülmülk, hikâyeyi şöyle bağlıyor: “*Mahmut bağışlayan ve dağıtan elini açtı ve çaresiz dünyalılar onu sevip methetmeye başlayınca, büyük işler ve büyük fetihler onun eliyle oldu*.”

Her büyük kahraman gibi Sultan Mahmut da çok ve farklı biçimlerde anılır, anlatılır. Yaptıkları meydanda, bunlara hurafe karıştırmanın gereği yok; bizim söz uzatmamızın da lüzumu kalmadı. Hayırlı yola girişini, kendisine nasihatte bulunduğu söylenen kişinin marifetini takdim etmek pek münasip sayılmaz. Bunu biz, mesaj yüklü sıcak bir hikâye niyetiyle okuyoruz:

Gazneli Sultan Mahmut, şüphesiz istisnai şahsiyetlerden biridir, fakat hatasız değil! Neticede o da bir beşer ve herkes gibi, birtakım yanlış işler yapma hakkı var.

İslâmiyetin kabulü ile yapılan ebedi güzelliğe rağmen, bir de hata işleniyordu bunun yanında. Bu şahıs isimlerinin, İslâmîdir diye Araplaşması ve yazı ile lisan’ın değiştirilmesi olarak özetlenebilir. Sultan Mahmut’la ilgili bir hatırayı alıyoruz misalen:

Doğu Türkistan’ı Çin’in gaspından kurtarmaya çalışıyorlardı 20. Asrın başında. Yardım bulma amacıyla İslâm ülkelerini ziyarete çıkan İsa Yusuf Alptekin’in yolu Gazne’ye düşmüştü. Aynen aşağıdakileri anlatıyor; rahmetli İsa Bey:

“*Kandahar’dan çıkarak Gazne’ye geldik. Gazneli Mahmut’un kabrini ziyaret edeceğiz. Firdevsî’ye Şeh-nameyi yazdırtan adamın kabri harabe halinde. Toz toprak içinde de diyebiliriz. Halı, keçe vs. yok. Ben ayakkabımı çıkarttım. Bana rehberlik eden şahıs, “**Niçin böyle yapıyorsunuz**?” diye sordu. Hürmeten dedim. “**Bu hürmet edilmeye değer mi?**” diyerek milliyetçilik yapıyor ve Gazneli Mahmut’u kendilerinden saymıyor. Gazneli Mahmut’un kabrinin başındaki taşında Farsça yazıyordu. Biliyorum ki, Afganlıların kendi dilleri var, ama bir kısmının dili Farsça. Devlet dili Farsça, eğitim dili Farsça. Ben rehberime, Afganistan Farsçayı ne zaman*

*kabul etti, diye soruyorum: “****Bu hainin devrinde”*** *diye Gazneli Mahmut’un kabrini gösteriyor…”*[160]

160 Esir Türkistan İçin, 378-379. s.

Kıssalar biçiminde anlatılan, methedici o kadar çok şeyler var ki, uzatmak istemiyor, onları geçiyoruz. Adalet duygusu, hizmet aşkı meşhurdu. Yaptıkları, dostun da düşmanında inkârına imkân tanımayacak kadar canlı duruyor. Görelim, onun ölümünden sonra neler olmuş?

Kısa Kargaşa Dönemi ve Muhammed

Kargaşa, değişim dönemlerinin olmazsa olmazı sayılır. Hep böyle olagelmiştir ilk zamanlardan beri. Sultan Mahmut’un biri meşhur, yiğit, kahraman diğeri gevşek, silik iki oğlu var’dı. Mesut, ordunun takdirini kazanmış iyi bir komutan ve büyük oğul’du. Babası tarafından veliahtlığı ilân edildiği hâlde, araya bir gerginlik girdiğinden dolayı 1020-1021 arasını Hindistan’da sürgünde geçirmiş, sonra affedilmişti. Sultan Mahmut ölmeden az önce de, İsfahan bölgesinde bulunuyor, oradan Bağdat üzerine yürüyecekti. Muhammed ise Cürcan’da (Herat-Belh arası) vali idi.

Önce’den veliaht seçilen Mesut’a rağmen, ölümü sırasında Sultan, küçük oğlunu vasiyet etti. Muhammed’in zayıflığından fayda uman devlet erkânı ve bilhassa “*büyük hacip İl Arslan oğlu Ali Karip*” gibiler, onu aceleyle tahta çıkarttılar.

Muhammed adına, Hindistan’ın en uzak noktalarından Nişâbur’a kadar olan yerlerde hutbeler okundu. Lâkabı Celâlüddevle idi.

Mesut, babasının ölüp, yerini kardeşi Muhammed’in aldığını öğrenince, hemen gönderdiği mektup’ta dedi ki kardeşine: Gazne’de bağımsız Sultan gibi değil, benim vekilim gibi davran. Ben Bağdat ve daha ilerisini almaya gideceğim; sen savaş için gerekli olan asker ve silâhları gönder. “*Ta’ki Müslümanların ülkesi biz iki kardeşin buyruğu altına girsin*!”[161]

161 Hindistan Tarihi 1. c. 185. s.

Muhammed, babasının seçimiyle işbaşına geldiğinden tavizkâr olma niyetinde değil ve tahtın büyüsüne adamakıllı kapılmıştı. Babasının vasiyetinden bahsetti, vekil veya ortak değil meşru-bağımsız hükümdar

olduğunu anlattı. Horasan'a girmemesi şartıyla asker, at, fil, silâh ve gerekli her şey ile destekleyebileceğini belirtti.

Ne zayıfın hakkından geçmesi mümkün görünüyordu ne kuvvetlinin tevekkül içinde olması. Her ikisi de elinden geleni yapacaktı iktidar uğruna. Zengin bir hazine vardı Gazne'de. Muhammed, altınları sarı kilimler gibi serdi kendisini destekleyen devlet adamlarının ayağının altına. Gönlünü eğlendiren kişilerin gönlü hoş ediliyor servetle, ama sağlam bir temel atamıyor Muhammed. Ancak nimet aşkına kazanılmış taraftarları vardı; vatan-millet sevgisi ağırlıkta olanlar hoşnut değil. Daha ziyade Hindû askerlerin silâhlı gücünün Muhammed'e yâr olmasına karşılık, Türklerin gönlünde yatan kahraman Mesut idi.

Babasına benzer tarafları vardı Mesut'un; akıllı, zeki, yiğit, icabında kurnaz. Çeşitli yollardan girdiği teşebbüslerle Halifenin gönlünü kazanıp, manevî desteğini yanına aldı. Başka faydalı kişilerin dostluğunu ve yardımını yanında bulan Mesut, büyük bir ordu ile Gazne'ye geldi.

Sarayda bulunan Türklerle Hindûlar arasında fırtınalar kopmuş, kesin şekilde ikiye bölünmüştüler. Tabii ki ağırlık Türklerdeydi. Mesut Gazne'ye geldiğinde, boşaltılmış bulduğu tahta oturdu. Sonra da, kardeşi Muhammed mil çekilmek suretiyle gözleri görmez edilerek, Mandiş kalesine gönderildi.[162] Muhammed'in savaştığı da anlatılır ve bir hikâye sıkıştırılır araya:

162 İslâm Ansiklopedisi, 8. c. Sultan Mesut Mad.

"*Mesut'la harp etmek için ordusuyla Gazne'den çıktı. Fakat şehirden çıkarken başındaki külah düştü. Halk bunu uğursuzluk saydı*.[163]

163 Kısas-ı Enbiya, 2. c. 206. s.

Sultan Mesut Devri (1030 – 1041)

Demiştik ki: Mesut'un, babasına benzer tarafları var: Deniyor ki: "*Mesut, babasının yalnız kötü huylarını tevarüs etmişti*."[164] Şimdi, öğrenmeye, anlamaya çalışacağız' Mesut'u ve on bir senesini.

164 Türkistan, 313. s.

Mesut'un yaptığı işlerin ilki bazılarına pek mantıklı gelmez; bazıları takdir eder onun davranışını. Kardeşi aleyhine hareket etmiş olanları tutuklayıp, sonradan idam ettirdi. Gerçekten bu cezayı hak etmişlerdi [165] diyor, ünlü Fransız tarihçi Deguignes.

165 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 949. s.

Sultan Mesut'la ilgili dönem anlatılırken, gayretimiz olsa dahi fazla yüz ağartıcı havadislere rastlayamayız. Onu, istesek de babasını sevdiğimiz gibi sevemeyiz. İç karartıcı birçok olay sıralanacak, biz önce daha az kötü olan ve sonu iyi gelen, eski bir hâdiseye bakacağız:

Sultan Mahmut'un makamına gelen bir tacir:

"*Burada garibim, oğlun Mesut benden 60 bin dinarlık mal ve kumaş aldı, parasını ödemediği için dönemiyorum*" dedi. Baba, oğlunun yaptığından utandı, üzüldü, öfkeye kapıldı. Mesut babasından şu mealde bir tepki gördü:

"*Tüccarın hakkını hemen ödemeni istiyorum; eğer bir sebep göstermeye kalkışırsan, onunla adalet divanında şeriatin emredeceğinin derhal yerine getirileceğini bilerek hazır ol*:"[166]

166 Siyasetname, 329-330. s.

Bu sıkıdan üç gün sonra tüccarın alacağı ödendi. Fakat Sultan Mahmut gibi âdil bir hükümdar olmasa yahut tüccar ona ulaşamasa ne olurdu?

Olumsuz tarafları keşke az olsaydı! Kardeşi ile sürtüşme başlayınca, büyük bir savaş çıkması muhtemeldi. Yardımcı kuvvete duyduğu ihtiyaçtan ötürü, Kara Hanlı, Ali Tigin'e yanaşmıştı. Huttel'i vaad ediyor ona ve hay hay deniyor kendisine, her türlü hazırlığa başlanıyor. Gerçi ihtiyaç kalmamıştı desteğine, ama Ali Tigin aldığı söz üzerine, üzerine düşeni yapmaya âmadeydi ve:

"Beyhâkiye göre, Mesut'un söz verdiği halde Huttel'i Ali Tigin'e bırakmamış olması Han'ı rahatsız etmişti."[167]

167 Kara Hanlılar 306 – 307. s.

Önünde model alacağı kimselerin yokluğu ile tecrübesizlik seri hatalar işletebilir insana. Mesut'un böyle bir mazereti yok. Gazneliler Sultanı olduğunda 32 yaşındaydı, ömrünün birçok yılı büyük komutanlıklarla geçmişti. Devraldığı devlet hatırı sayılır bir hükümdar tarafından büyütülmüş, buna kendi emeği de sinmişti. İnsanları tanıyor, geldiği ve

bulunduğu yer itibariyle de iyiyi kötüden ayırabilecek olgunlukta olması gerek.

Şahsiyetiyle ilgili anlatılanlara bakılırsa, huyları pekiyi değil. Biraz vehimli, karnından pazarlıklı ve de güven uyandıran bir kişiliği yok. Kuşkuculuğu yüzünden birçok devlet adamını öldürüp "*adam kıtlığı*" meydana getirmiştir. Onun kötü davranışı sonucu işe yarar askerlerin bazıları kaçıp, yeni toparlanmakta olan Selçuklulara sığınmış. İleride başlayacak Selçuklu-Gazneli savaşlarında, Gazne'den Selçuklulara kaçan askerler ilk vatanlarına derin yaralar açacaklar.[168]

168 Hindistan Tarihi, 1. c. 187. s.

Sultan Mesut'un ilk zamanlarına ait bilgiler onu sevimsizleştiriyor. İleriki yıllar için neler söyleyebileceğimiz olayların gelişimiyle belirlenecek. Yaramaz hareketlerini göz önüne alan, nasihate ihtiyacı olduğuna inanan: "*Sahibi Divan-ı Risalet*" in öğütleri şöyle:

"*Efendimizin ömrü uzun olsun, eğlencelerden biraz el çekmeli, orduyu gözden geçirmeli, Hoca "**Arız**"'ın (Savunma Bakanı) bir hizmette bulunmak amacıyla asker aidatından yaptığı kesmelere son vermeli, askerin gönlünü almalı, değerli kimseleri büyük bir servet gibi elde tutmaya çalışmalıdır. Geçmiş Emir (Mahmut) işe yarayan kimselerden mal ve para esirgememiştir. Eğer o yiğitler mal ve para ile elde tutulmazlarsa, Allah korusun! Sonra düşmanların yiğitleri gelir, o saklanıp harcanmayan mal ve parayı alırlar. Bu yanlış tutumda her türlü tehlike vardır. Ben biliyorum ki, bu öğütlerim Efendimizin hoşuna gitmiyor; hak sözü acıdır, ancak başka çare yoktur. Müşfik kullar sözlerini söylemekten kendilerini alamazlar*."[169]

169 Aynı Eser, 188. s.

Yukarıdaki tavsiyeler Mesut'un nasıl bir İdare sergileyip, nasıl yaşadığını anlamamıza yeter. Belli ki, gidilen yolun sonu uçurum. İbnü-l Esir, Mesut'un dirlik ve düzeni sağladığını söyledikten sonra, Sultan Mahmut'un 1022'de hapse attığı vezir Ebû-l Kasım Ahmet b. El-Hasan el-Meymendi'yi hürriyetine kavuşturup, kendisine vezir yaptığını bildirir.[170] Bunun bir manası idamla, hapisle ve darıltıp kaçırmak suretiyle yanında kıymetli kimse kalmadığı şeklinde anlaşılabilir. Yahut kuşkucu mizacı kimseye güvendirmiyor da diyebiliriz.

170 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 309. s.

Dışta İlk Başarı

Sultan Mahmut'un ölümünden sonra baş gösteren kardeş kavgası, fırsat bekleyenler için iyi bir şans deneme imkânı doğurmuştur. Otorite boşluğunda Mükran Emiri İsa bağımsızlık sevdasıyla itaatten çıktı. Sultan Mesut'un gönderdiği ordu, âsi İsa'nın ordusunu bozduğu gibi, kendisinin de idamını gerçekleştirdi. İsa'nın yerine getirilen kardeşine bir şart koşulmuştu; Gazneli Devletine bağlılıktan asla ayrılmayacak!

İkincisi

Sultan Mahmut'un son günlerinde yaşanan kargaşa anlatılırken Büveyhîlerden bahsedildiydi, bunların bir kolu Kirman'a sahip. Mesut, ikinci hamlesini Kirman'a yapıp, burayı da kendi yönetimi içine aldı. (Birkaç sene sonra Kirman kaybedilecektir.)

Yeni Halife ve Mesut

Bağdat Halifesi el-Kadir Billâh, 991'de doldurduğu Hilâfet makamı ve dünya ile Aralık 1031'de, 87 yaşında iken vedalaştı, yerini oğlu el-Kaim Biemrillah aldı. [171] Yeni Halifenin gönderdiği elçinin önünde, Sultan Mesut'un gıyabî biat'ı gerçekleşti; hemen sonra da şu dilekler sıralandı elçisi aracılığıyla yeni Halifeye:

171 Aynı Eser, 320. s.

"*Horasan, Harizm, Zâbilistan (Gazne), Nimruz (Seyistan), bütün Hint ve Sint, Çağaniyan, Hutlan, Kubadiyan, Termiz, Kutsar; Valistan, Mükran, Rey, Cibal, İsfahan ta Âkabe-i Hulvan'a kadar bütün yerler, Cürcan ve Taberistan'ın menşurunu bana göndersin, dedi. Sonra:*

Halife, benim haber ve aracılığım olmadan Türkistan hanlarıyla (Kara Hanlılar) mektuplaşmasın, onlara hilat ve ünvan yollamasın.

Kirman ve Umman'ın Kırmitilerden alınmasına izin verilsin.

Büveyhoğulları Hilâfet makamına saygılı olup, Hac yolunu açık tutsunlar."[172]

172 Hintastan Tarihi, 1. c. 191. s.

Bilâhare gelmiş Gazne'ye, Sultan Mesut'un Halifeden istediği menşur. Buveyhîler Hac yolunun açılmasıyla ilgili tehditten çekinmiş olmalılar ki, çöl yolunun açılıp, su havuzlarının yapıldığını bildirdiler.

Çizilmiş Yol

Babasının ömrünün önemli bir bölümü Hindistan da geçmiş, zaferler kazanmış, ama fetih tamamlanmamıştı. Sultan Mesut yönünü aynı tarafa çevirip, bütün Hindistan'ın, tapusunu almaya çalışabilirdi. Onun insanî noksanları, adamlarına iyi muamele yapmamasında belirgindir; başka belirgin sıfatları ise farklı şekillerde anlatılır. Beyhaki'nin nakline göre: "*Mesut pek cesur, âlicenap, ancak şiddete meyyal ve değerli bir asker; fakat içkiye fazla düşkün*."[173]

173 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. Gazneliler Mad.

Birinci vasfı olarak gösterilen cesareti onu cephelere itecek, birçok başarılar elde etmesini sağlayacak. Fakat bir başka talihsizliği vardı Mesut'un. Karşısına kendinden daha Türk bir lider, daha Türk bir ordu çıkacak. Cesaret, vuruşkanlık ve bunlara duyulan ihtiyaç onlarda daha fazladır. Yurt edinme, varlıklarını geliştirerek muhafaza etme dertleri var Mesut'a rakip olan Türklerin…

Sultan Mesut'un kötü muamelesi için ne dense doğru. Birçok önemli komutanını darıltıp kaçırdığı, birçok değerli adamını öldürttüğü ve bunlara benzer tarafları aleyhine olacaktır. Yine de bunların hiç biri büyüyen Selçuklular kadar tehlike uçurumu değildi. Savaşların mantığını irdelemeye lüzum yok; ortada adları başka topluluklar varsa; dil, din, milliyet ayrı isimlerin tutkalı olamıyor, olamamış. Her isim sahibi kendinden olanların makamını yüceltmeye, mutluluğunu artırmaya çalışır. Mesut, Gaznelileri Mesut etme mücadelesi verecek ve aynısını Selçuk-oğulları da yapacak. Bunlar çatışacaklar.

Esasen birinci derecede sayılması gerekmez; ama yine de Selçuk-oğulları 1025'te hile ile yakalanıp, sonra sürgüne gönderilen Arslan Yabgu adına kinliydiler Gazne Sultanlığına. İnsanlar, zayıfsa yaşamaya, güçlüyse intikam almaya çalışırlar. Selçuk-oğulları bir miktar güçlendi, Arslan Yabgu da 1030'da hapisten kaçtı; yakalandı ve 1032'de öldü.

Sahte Kardeş

Bize göre, vehimliydi Sultan Mesut. İnsanlara güven hissinin zayıflığı bundan. Hindistan Komutanlığı Sultan Mahmut tarafından Eryaruk'a verilmişti zamanında. Mesut, ondan yana şüphe taşıdığı için, bir hileyle yakalatıp, yerine Niyl Tekin oğlu Ahmet adlı birini göndermişti.

Ahmet, âdeta Kavalalı Mehmet Ali Paşa gibi oldu. Hükmü altında geniş topraklar, kalabalık asker, kendinde de hırs var. Bir sefer yaptı, bol ganimetle, merkezi Lahor'a döndü, aldıklarından Gazne'ye pay vermedi. Damağına tat değince değişik fikirler çarpıştı zihninde. Askerini çoğaltmaya çalıştı. Hayâlindeki noktaya geldiğine inanınca, etrafa bir şayia saldı. Dilden dile dolaşan iddia'ya göre, Ahmet diyormuş ki:

"*Ben Sultan Mahmut'un gayri meşru oğluyum; dolayısıyla ona varis sayılırım*!"

Bu bir isyan idi, havadis Gazne'ye geldi. Hint'li bir komutan gönderildi Ahmet'in üzerine. Mağlup oldular ve komutan savaş esnasında öldürüldü. İkinci defa, yine Hindû olan Taylek adlı biri komutan olarak gitti. Ahmet'in ordusu Hintlilerden meydana gelmeydi; Taylek onlardan birçoğunu kendi safına çekti; ordusu bozulan Ahmet, kaçarken Sint nehrine düşüp, boğuldu.[174]

174 İslâm Ansiklopedisi 8. c. Sultan Mesut Mad.

Zaman'ın Âsi Çocuğu İsyan!

"*Kayıtsız şartsız itaat*" kavramı bilinmiyordu belki. Kurulan devletlerin ilk reisleri daha önce bir başka devlet yetkilisinin kölesi veya Bilâhare tayin ettiği valisidir. Misalleri görüldü; şimdi anlatılan Gaznelilerde görülüyor. Sâman-oğulları ile Gaznelilerin münasebetlerine dönülürse, Sultan Mahmut'un babasının tayin edilmiş vali olduğu hatırlanacak. Hârizm Gazneliler tarafından fethedilince, buraya Altuntaş vali olarak bırakılmıştı. (1017)

Başarılı bir valiydi. Civarda yaşayan göçebeler vardı, bunlar uzaklaştırıldı. (Tabii Türklerdi bunlar) Altuntaş; hassa birliklerine çok sayıda gulam (esir-köle) satın almış, bu tutumuyla Sultan Mahmut'u

şüphelendirmişti. İşin sonu bir isyana varabilirdi. Mahmut, çeşitli vesilelerle Altuntaş'ı Gazne'ye getirmeye uğraşmış, neticeye varamamıştı. Mesut da aynı yolları denedi, o da başarı şansı bulamıyor.[175]

175 Türkistan, 316. s.

Başlangıçta ne kadar faydalı hizmet görürse görsün, Altuntaş, Gazneliler için patlamaya hazır bombadan farksız hâle gelmiş, devamlı huzursuzluk kaynağıydı. O, 1032'de eceliyle öldü. Oğlu Harun babasının yerine geçmeyi bekleyedursun, Sultan Mesut, kendi oğlu Said'i Harizmşah(yani Harizm'in Hâkimi) Bilâhare tayin edip, Harun'u "*Halifetüd Darı Harizmşah*" ünvanıyla ona vekil yaptı.

Altuntaş'ın oğullarından biri de Sultan Mesut'un yanında (teminat olarak) bulunuyordu. Bir gün, sarhoş vaziyette etrafa bakınmak amacıyla dama çıktı, etrafı seyrederken, oradan düşüp öldü. Bu olayı duyan Harun, böyle basit bir kazanın vukuuna inanmadığını belirtti. Onun iddiasına göre, kardeşini Sultan Mesut öldürtmüş olabilir; hatta tereddütsüzdü bu hususta, Mesut, kardeşinin katilidir![176]

176 Hindistan Tarihi, 1. c. 193. s.

Harun kanaatinde samimi miydi, yoksa bozuşmak için bahane mi arıyor? Şu biliniyordu ki, babasının yerine kendisinin getirilmeyişine incinmişti. Mirasen hakkı olduğuna inandığı bir makamda vekil olarak bulunmayı içine sindiremiyor, hırslanıyor, tepkisini açığa vurmak için fırsat, imkân ve bahane arıyordu.

Türkmenler denen Selçuklular, Gazneliler için devamlı büyüyen tehlike çığıdır. Yerleştikleri bölgede, çeşitli sebeplerle rahatsızlık veren davranışlar sergiliyorlar. Soygunlar, yağmalar yapılıyor, benzeri başka olaylar da hiç eksik değil. Yani Selçuklular içi dolu silah durumunda, tetiklerini çekecek eli bekliyor gibiydiler…

Harun'un Yolu

Babası Altuntaş, sırtı devamlı okşanmak suretiyle itaat altında tutulmuş, başkaldırmamıştı. Önceleri Sultan Mahmut, sonra da oğlu Mesut dikkat ediyordu bu hususa. Bir mektup gönderen Mesut, demişti ki Harun'a: "*Biz Hacib-i Fazıl amcamız Altuntaş'ı babamız gibi biliriz*!" Samimî olsa da

olmasa da denmişti bunlar. Harun'a denemedi. Harun hakkı zannettiği makama getirilmedi için, Gaznelilere karşı isyan bayrağını çekti [177].

177 Tuğrul Bey ve Zamanı, 5. s.

Kara Hanlı Ali Tigin ve Selçuk-oğulları sıkıntı içindedirler. Harun'un bu vatansızları kazanması için toprak vadinde bulunması yeterliydi. Görüşmeler yapıldı, anlaşma sağlandı. Harun, Harizm'de hutbe'yi kendi adına okuttu. Yardım etmeleri karşılığında Selçuk-oğullarına, *"Harizm'de Ribatı Maş ve Şurâhan'ı yurt olarak verdi. Böylece (Ali Tekin'le beraber) Gaznelilere karşı üçlü bir ittifak oluşturulmuş oldu."*[178]

178 Selçuklu Devletleri Tarihi, 22. s.

Bu sıralarda, Ceyhun ötesinde bulunan bir takım Türkmenler de Tirmiz, Belh ve Toharistan yönlerini zorlamaktadırlar:[179] Ayrıca, aynı dönende, Kirman da huzursuzluk artmış, ahali ayaklanmıştı. Bunları bu yola sevk eden Büvey- hîlerin askerî desteğidir. Gazne ordusu, Büveyhî takviyeli Kirmanlılara yenilmiş ve şehirden kovulmuştur. Aynı zamanda Sultan Mesut'un aldığı ilk kötü savaş puanıdır bu. Tarih 1034'un sonu.

179 Hindistan tarihi, 1. c. 193. s.

Bulunduğu bölgede kurulan ittifakın amacı Mesut'un suyunu ısıtmak olduğu halde, bunu fazla önemsememiş görünüyor. Selçuklular üzerine gönderilen Merv komutanı Nuştekin, küçük bir başarı kazanmıştı, bu demek değil ki tehlike tamamen ortadan kalktı.

Mesut, Selçukluları fazla önemsemeyerek yönünü Hazar kıyılarına çevirdi. 100 bin kişilik ordu ve yarım yılı heba eden bir sefer olmuştur. Görünüş itibariyle başarı, gerçekte ise sadece masraf vardı.

Ali Tekin 1035'te ölmüş, onun adına hüküm sürmeye başlayanlarla Selçukluların araları açılmış. Bulundukları yerlerde barınacaklarına aklı kesmeyen idareciler, Türkmenleri (Selçukluları) Harizm bölgesine getirmişler. Ali Tigin'in ölümü Harun'u mühim bir ortaktan etmişti. Elinde bulunan Selçukluları öncü kuvvet olarak ileri sürüp, Horasan'a yürürken yolda öldürüldü. Harun'un yerine kardeşi Handan geçtiyse de, bu haberin duyulması üzerine ordular geri adım atmayı tercih ettiler. Ölümlere ekserî şaibe bulaştırılır; neredeyse kurallaşmıştır bu hâl! Harun'un ölümü de, Sultan Mesut'un, gizlice gönderdiği bir fedai eliyle olmuştu.[180] (Tarih Nisan 1035)

180 Selçuklu Devletleri Tarihi, 22. s.

Selçuk-oğulları, başarısız Horasan seferi teşebbüsünden sonra Harizm'e dönmeyip, başlarında Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler olduğu halde Horasan kenarlarına geldiler. Yerleri yurtları yoktu. Obalarını kuracakları sahipsiz bir arazi parçası bulmaya çalışıyorlar, o da yok. Bütün yoklara rağmen, bu insanların çadırlarını kurup, çoluk çocuklarını barındıracakları bir zemine şiddetle ihtiyaçları var: Atlı sayısı 10 bin kişiydi Selçuk-oğullarının; diğerleriyle beraber ne kadar nüfus'a sahip oldukları kolayca hesaplanabilir.

Vatansız Selçuklular mecburiyetten dolayı, izin almadan Gaznelilere ait, Merv, Serahs ve Ferâve civarında konakladılar; buralarda daha önceden beri bulunan Türkmenler de kendilerine katıldı. Başbuğları, Selçuklular adına, Horasan divan Başkanı Sûri'ye bir mektup gönderdiler. Sûri'den, kendileri namına Sultan Mesut'a rica etmesini diliyorlar. İstekleri, masum bir ihtiyaçlarının giderilmesi: Eğer, konakladığımız yerler bize bağışlanırsa, buralarda her türlü tehlikeye karşı bekçilik yaparız. "*Ancak dileğimiz kabul edilmezse iş çok kötü olur; çünkü bizim yeryüzünde gidecek yerimiz kalmadı*."[181]

181 Hindistan Tarihi, 1. c. 195. s. (Beyhaki'den)

Ve Savaş

Sultan Mesut'un önünde, ders alınacak bir benzer olay vardı. Sultan Mahmut dört bin kadar ailenin Horasan da ikâmetine izin vermiş, bunların karıştığı yolsuzluklar pişmanlık duyurmuştu. Şimdiki ise tam 10 bin atlı yani savaşçı. Bunlarla düşman olmak doğru değil, kendi yolunun üzerine mayın döşemek gibi, sığınma izni vermek ilerisi için daha tehlikeli; lâzım olan bir orta yol, lâkin o da mevcut değil.

Bir hayli münakaşası yapılan durum, müspet karşılanmadı ve Beydoğdu'nun komutasında bir ordu, Selçukluları kovmak üzere harekete geçirildi.

Şiddetli bir savaş başladı iki taraf arasında. Selçuklular ağır kayıplar verdi. Gazneli askerleri, rakiplerini bozdukları kanaatiyle ordugâhın yağmasıyla uğraşmaya başladılar. Dağda, galiplerin nelerle meşgûl olduklarını seyreden Çağrı Bey, zayıf noktayı tespit edip askerlerini

çabucak düze indirdi. Diri ve azimli **göçebeler** yıldırım hücumuyla aralarına dalınca, Gazne ordusu neye uğradığını şaşırdı. Netice itibariyle, önce yenilgiye uğrayan taraf öyle bir zayiat verdirdi ki galiplere, Gazneliler hem çok fazla askerî kayıpla ezildiler, hem de onurlarından oldular.

Yaşanan olaya, konumuz olan Gaznelilerin gözüyle bakmak zorundayız. Henüz bir çadırlık mülkleri bile olmayan Selçuk-oğullarına şanlı Gazne ordusu yenildi; bir diğer söylenişiyle Selçuklular, kendileri için Vatan değerinde bir zafer kazandılar. Hindistan da Racaları köle, putları toz toprak eden Gazne ordusu çil yavrusu gibi kaçışarak, Nişabura kadar gitti. Ganimet alma sırası karşı taraftaydı, onlar da gerekeni yapmakta hiç tereddüt göstermediler. Yoksul Selçukluların eline, "*altın, değerli eşya, silâh, giysi ve (bol miktarda) at geçmiştir*."

Bu zaferin anlamı Gazneliler için-özellikle- onur kırıcı, Selçuklular için'se devlet olma yolunda atılmış uzun bir adım." *Nitekim Sultan Mesut Tuğrul Bey'e Nesa'yı, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Musa İnanç Yabgu'ya Ferâve'yi Dikhan (Vali) ünvanıyla ıkta ettiğini bildiren Ferman (menşur) gönderdi. Bunun yanı sıra gerekli nişanlar, hediyeler ama Selçuklular Gaznelilere tâbi olacaklardı*."[182]

182 Selçuklu Devletleri Tarihi, 23. s.

Sanki birinin gümrah damarlarından kan boşalmış, diğerinin cılız damarlarına dolmuştu. Misafireten barınmak istedikleri yerde Selçuklular artık yarı bağımsız siyasî ve askerî güç olarak yaşayabilecekler. (Temmuz, 1035).

Dişleri Sökülmüş Aslan

'*Dişleri sökülmüş aslan*' denebilir sadece bu savaşın neticesi için. Fakat ağızlarında dişleri var da; bunu gerektiği gibi kullanmadılar. Bir de at'a benzeteceğiz Gazneli Devletini. İyi bir yarış atı, lâkin üstünde iyi bir sürücü olmayınca koşamıyor. Bu hususta, Sultan Mesut'u başarılı görmek için kendimizi zorlamayacağız.

Selçuklular karşısında alınan mağlûbiyet kısa bir süreliğine dağılan dikkatlerin neticesiydi. Benzer bir olaya benzetmek uygunsa Uhut savaşında Peygamber Efendimizin tavsiyesine uymayan İslâm ordusu da

böyle olmuştu. Yan etkileri görüldü küçük yenilginin. Ali Tigin (Tekin) oğulları Sağaniyan ve Tirmiz'e yürüdüler; ancak, üzerlerine gönderilen büyük orduyu görünce çekildiler. Türkmenler Horasanı yağmaya başladılar 1036'da Bunlar Tuğrul ve Çağrı Bey'in Türkmenleri değildi. Alaüddevle İsfahan da harekete geçti, durduruldu. Dişleri sökülmüş olsa da Aslanın, pençeleri hâlâ kuvvetliydi…

Olaylar senelere bürünmüş, iz bırakarak geçip gidiyorlar. Fakat Sultan Mesut'un henüz, pörsümüş Ali Tigin ahfadından ve başıbozuk Türkmen gruplarından endişesi yok. Yalnız, "*Selçuk*" adını yüceltme sevdasıyla ilerleyen Çağrı ve Tuğrul Bey'ler dikkat istiyor. Gün-be-gün, bu iki el tarafından gerilmekte olan ip Sultan Mesut'un boynuna oturabilir. Kardeşler bu ipi germeye mecbur kendileri ve bağlıları için.

Yeni, Selçuklu İstekleri

Sultan Mesut, mecburiyet hissiyle bazı topraklarını vermişti, yarı bağımsız yaşamaları için. Buna, önce şükrettiler, kısa zaman sonra ise nüfuslarının daha geniş toprağa ihtiyacı olduğunu anladılar. Çünkü kendilerine katılmış bulunan Oğuz kütleleri yerlerini daraltmıştı. Sultan Mesut'a bir elçi yollayıp, yeni vilayetler vermesini, karşılığında Gazne Devletine jandarmalık yapacaklarını söylettiler. Zor bir imtihandı Mesut için; ne evet diyebildi ne hayır. Manası net olmayan bir şeyler söyleyip Selçukluları başından savdı.

Hastalık, Adak ve Sefer

Sanki Gazneli Devleti, üzerinden silindir geçmiş ova gibi yassılmış, ayağa kalkması imkânsız haldeydi. Aslında bu kadar değil, hatta bundan biraz hafifte değil, sadece sarsıntı geçiriyor. Sultan Mesut fazlaca dert edindi gerileyişi, içine sindiremedi, üzüldü ve sonra hastalandı. Ölümcül değildi derdi. İyileşme emareleri başladığında, eğer dedi, Allah bana şifa lütfederse Hint seferine çıkacağım. Bu adak gösteriyor ki kuru toprak kazanma amacının ötesinde, kutsal bir gaza ruhu vardı yaptığında yapacağında.

Hastalığı tam olarak geçmeden, Ali Tigin oğullarının elçileri geldi. Dostluk çubuğu sayılan hısımlık gelmiş akıllarına, birbirimizden kız alıp kız verelim diyorlar. Bu istek Mesut için olumluydu. Hele de, uzun sürmesi muhtemel Hindistan yolculuğuna düşmeden önce arkada bir düşman eksiltmiş olmak fırsatı tepilmezdi.

Kara Hanlı – Selçuklu, Gazneli

Osmanlı'nın "**Hasta Adam**" ilân edildiği zamanki kaderini yaşıyor Gazneliler. Tam değilse de, benziyor. Aynı şekilde Kara Hanlılar iki koldan varlıklarını sürdürme mücadelesindeler. Türkmenler, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in temsil ettikleri topluluğun dışında ekmek ve çadır yeri derdindeler. Aldıkları Gazneli galibiyetiyle yıldızları parlayan Selçuklular Kara Hanlılarca, Sultan Mesut'un aleyhine kışkırtılmaktadırlar.

Talihsiz Sefer

Babasının Hindistan seferleriyle İslâm âleminin gönlünde taht kurduğunu biliyordu. Kendisi o tarafta önemli bir icraat'a mühür basamamış, mümkündür ki; bunun ızdırabı içindeydi. Hastalığında, sefer adağında bulunuşunu yanlış anlamıyorsak, bunun dini bir vazife olduğu inancında idi Sultan Mesut. Çok da müsait ortam yoktu; buna rağmen, sıhhatine kavuşunca Hindistan'a gitti, küçük bir kale fethine muvaffak oldu. (1037-1038 kışı)

Hindistan Seferi, bir sözün yerine getirilmesinden öte mana taşımıyor, çünkü elde edilen elden çıkarılanın yanında hiçbir şeydi. Selçuklular pusudaydı ve Sultanın yokluğu önlerine yeni bir fırsat çıkardı. Horasan ile Rey bölgeleri yağmalandığı gibi Niaşbur'da tehlike çanları çalmaktadır.

Selçuklular, Gazne koruluğuna düşmüş, yangın gibi etrafı kurutarak ilerlemekteydiler. Nişabur'a gelişlerini burayı alacakları manasına geldiğini bilen Sübaşı (ordu komutanı), acele dönmesi için Mesut'a haber gönderir, Mesut'tan haber alır: "*Aman dayan*!" Sözlerin binlercesi olsa da bir yudum su tesiri vermiyor, Gazne vilâyetleri Selçuk ateşiyle cayır cayır yanıyor. İbnü-l Esire göre, Nişabur çatışmasız teslim olmuştur. Buna rağmen Çağrı Bey yağma istemiş, ağabeyi, "asla" demiştir. Hatta diyor İbnü-l Esir:

“Tuğrul Bey bir bıçak çıkardı ve: ‘Allah’a yemin ederim ki, eğer en ufak bir şey yağma edersen kendimi öldürürüm’!”[183] Şehrin yağmadan kurtuluşu, kardeşler arasında yaşanan mücadele sonrası, Tuğrul Bey’in kararlılığıyla sağlanmıştır.

183 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 350. s.

Mesut Adına Hüzün

Başka bahçelerden meyve toplamaya çabalarken kendi bahçelerinden olanın hâli gibiydi Sultan Mesut’un durumu. Selçukluların zaferi, Halife tarafından tanınmakla meşruluk kazanmıştı. Tuğrul Bey Nişabur’da taht’a oturdu, derhal oluşturulan “*Divan-ı Mezalim*” de halkın şikâyetlerini dinledi. Hutbelerde Tuğrul’un adı geçiyor, hem de Sultanül – Muazzam (Büyük Sultan) olarak. Selçuklu Devleti teşkilatı düzenleniyor Nişabur’da. Çağrı Bey adına Merv’de hutbe okunup, Melikler meliki diye anılıyor:

“*Bir süre sonra Abbâsî Halifesi Kaaim Biemrillah, Nişabur’a Tuğrul Bey’e elçiler gönderiyor, Horasan da Selçuklu hâkimiyetini tanımış oluyor*.”[184]

184 Selçuklu Devletleri Tarihi, 24. s.

Sultan Mesut olayların şokundadır, ama ümidini yitirmemeye niyetli görünür, der ki: *“50 bin atlı ve 300 fil ile gelip, Horasan’ı Türkmenlerden temizlemeden Gazne’ye dönmeyeceğim!”*[185]

185 Hindistan tarihi, 1. c. 198. s.

Bu sözler taraftarlarının maneviyatını yükseltmek içindi, lâkin insanlar lafa değil icraata bakıyor. Halk ve asker yiğitleri sever. Sebeplerden ziyade sonuçlara kafalara yerleşir. Sultan Mesut kazandığında kahraman sayılıyordu, kayıplarla birden aşağılara yuvarlandı, gözden düştü. Veziri, gönderdiği mektupta, saltanata nazar değdiğinden dem vurarak, bunun, değişik yöntemlerle düzeltilebileceğini söylüyor.

Sona Gelinirken

Maddi zararlar olarak ölçülecek her şey üzücü, lâkin manevi değerlerin yerlerde sürünmesi daha acıydı. Yeni ve kendi toprakları üzerinde devlet olma çalışmaları sürdüren bir ordu tarafından ikinci yenilişiydi Gaznelilerin. Atı alan Üsküdarı geçiyordu bir bakıma. Sultan mesut vilâyetlerinden işgalcileri kovacak, baba yadigârı topraklarında bayrağını yeniden dalgalandıracak, yerlerde sürünen itibarını yükseğe çıkaracak. İyi bir ordu hazırlandı, Belh'e gelindi.

Uzun soluklu bir savaş başladığında maddi mana da galibin adı belliydi; Sultan Mesut. Çünkü Selçukluların 20 bin atlısına karşılık, Gazne ordusu 70 bin süvari ile 30 bin piyadeden oluşmaktaydı. Önceleri olması gerektiği gibi geçen vuruşmalar galip-mağlup ayırımına imkân vermedi. Selçuklular yenilmiş görünseler bile Gazneliler için, "*kazandılar*" denemiyor. Durumları oldukça nazikti Selçukluların, Çağrı Bey macera adamı değildi; ordusunu çöl'e kaçırdı. (1039 Nisan)

Sultan Mesut yaralı boğa gibi, sırtına saplanan değneğin acısıyla saldırıyor. Düşmanlarının kaçtığı yerde yakalanıp imha edilmesi lazımdı, bunun için kaçanların peşleri bırakılmadı. Selçuklular zor durumda, hayati karar aşamasında idiler. Onlarda var olma yok olma arasına sıkışmıştılar. Doludizgin uzaklara gidip canı kurtarmak var, onurluca savaşıp –muhtemelen- tükenmek var. İstişarî toplantı yaptılar; burada Çağrı Bey dedi ki: "*Horasandan atılırsak itibardan düşeriz; bir daha da buraları alamayız: insanlar bizden soğur*; "

Vatan demişlerdi Horasan'a ama öbürlerinin vatanı değimliydi? Bir zamanlar Sultan Mesut'un ürkütüp Selçukluların kucağına düşürdüğü kıymetli şahıslar vardı manevi güçlerini artırıyorlardı Selçukluların. Savaşa karar verildi Horasan için. Serahs çölünde birbirine girdi kılıçlar, 10 – 15 gün sonra, Çağrı Bey, kaçmanın evlâ olduğuna karar verdi. (Haziran 1039)

Çete Savaşları

Gazne ordusu kalabalık, Sultan Mesut azimli, toprağından yabancıları temizlemek zorunda. Selçuklular, buralardan giderlerse gök kubbenin altında barınakları yok. Meydan Savaşına takat yetiremeyen ordusunu imha olmaktan kurtarmaya çalışan Çağrı Bey çete usulünü uyguluyor.

Vur-kaç taktiği fayda sağlar Selçuk-oğullarına, şiddetli kış soğuğu iki tarafı da zangır zangır titretir. Devam edilmesi için mecburiyet olmasa çekilecek gibi değildi, soğuk ender görülenlerden. Uzun harp sahneleri anlatmak mümkün olduğu halde, ne kahramanlık gösterenlere alkışımız olacak ne diğerine gözyaşımız… Kısa kesiyoruz bu konuyu. Sonuç olarak, 100 bin kişilik Gazne ordusu, 20 bin kişilik Selçuklu ordusuna karşı amorti değerinde bir zafer kazanarak yuvasına dönmüştür. (Nisan 1039)

İki taraf arasında geçici bir anlaşma yapıldı. Bazı şehirlerde Selçuklular barınacaklar lâkin egemenlik hakkı Gaznelilerde kalacaktı.

Dandanakan Meydan Savaşı

Zaman, yaşlı adamı güçsüzleştirerek geçerken, yetişme çağındaki genci kuvvetlendirir. Aylar bile aleyhine işledi Gaznelilerin ve tabi Selçukluların lehine. Yeni iştirakler artırdı sayılarını, ümitlerini, inançlarını, güven duyguları tazelendi Tuğrul Bey'in, Çağrı Bey'in. Bazı savaşlar meydana geldi, yenmek-yenilmek derken sürüle sürüle bir yüksekçe yar başına gelindi. Buradaki toslaşmada taraflardan biri çukuru boylayabilir. Bu meydan savaşının yapılacağı yerin adı Dandanakan, mevki olarak Merv yakınları.

Çok gariptir… Malûm, Oğuzların 24 boyundan biri Kayı idi ve en soylusu sayılmaktaydı. Osmanoğulları gibi Gazneliler de bu boydandır. Selçuk-oğulları 24 boyun en az itibarlısı olan Kınık boyuna mensuptular ve dolayısıyla Kınık boyu beyleri Kayı boyu beyleri tarafından hakir görülüyorlardı. [186] Şimdi yapılacak savaş itibarlı ve de kalabalık Gazneliler ile itibarsız (!) Selçuklular arasında geçecek.

186 Büyük Türk Ansiklopedisi.

Az önce dediğimiz "*yar başı*" söz temsilidir. Gaznelilerin düşeceği uçuruma atfen Dandanakan Meydanı böyle anılmıştır. Buraya gelene kadar bir hayli vuruşmaların olduğu da görülmüştü. Bir şey de burada görüldü; Gazne ordusunda düzen bozulmuş, askerlerin birçoğu bozgunculuk çıkarıyordu. Sultan Mesut bir ihanete kurban gitmek üzereydi: "*Gazne ordusunda bulunan 270 gulam, Huttel atlısı ile anlaşarak, Arslan alametleri ile gece yarısı Sultan'ın ordugâhından kaçtılar.*"[187]

187 Kara Hanlılar, 347. s.

Henüz savaş başlamamış, galip-mağlûp belli değil, asker sayısı dikkate alınınca Gazneliler zafere yakın. Yine de yapılan bu gece yarısı firarı ve firarîlerin Selçuklulara sığınmaları manidardır. Asıl Gazne ordusundan olmayıp Böri Tigin'den kaçıp gelmiş olan bu askerler, Gaznelilerden, Selçukluların yanına kaçmakla casus oldukları kanaati doğurmuşlardır.

Gazne ordusunun aldığı feci yenilgi için, kaçaklar mazeret sayılmalı mı? Ne alakası var? Büyük stratejik hatalar işlenmişti.

Tuğrul – Çağrı kardeşlerin dehası askerî sayı farkını kapatmaya yetmişti. Dandanakan'da esas savaşın başlayacağı zamana kadar Gazneliler bitkin düşmüş, gerektiği gibi davranamıyorlardı. Uzatmayalım, üç gün süren, dünyanın önemli olaylarından biri sayılan bu savaş Selçukluların başarısıyla sonuçlanmıştır.

Selçuklular adına konuşanlar, Çağrı-Tuğrul Bey'leri yüceltme adına Mesut'u küçültürler, karşıtları farklı açılardan Mesut'u kurtarmaya çabalar. Tarihte az askerîn çok askerî yendiği defalarca görülmüştür, burada da görüldü. "Sultan Mesut şecaatle çarpıştı, fakat kumandanlarının kendini terk ettiğini ve düşman tarafından sarıldığını görerek, savaş meydanından çıkacak bir yol açıp, sağ ve salim Gazne'ye dönmeye muvaffak oldu."[188]

188 İslâm Ansiklopedisi, 8.c. Mesut Mad.

Buraya kısa bir not ilave edeceğiz: Oğuzların 24 boyu ile bunların içinde en az itibara sahip olanı söylenmişti. Bu bazı tarihçilerin görüşüne göre verilmiş bir puandı. Reşideddin tarafından Kayılar en muteber boy sayılmıştır. Mahmut Kaşgarî'de ise Kınıklar daha üstündür. [189]

189 Tarihte Türklük, 163. s.

Sultan Mesut'un Sonu

Savaş meydanını terk edişi onursuzcaydı. Daha bitmedik ümidi ve hesapları vardı yine de. Planlar yapıyor, yeniden Çağrı Bey'le çarpışmayı tasarlıyordu. Veziri, hiç olmazsa şimdilik, fikrinden vazgeçirdi. Bu sefer, bütün sülalesiyle hazinesini alıp Hindistan'a gitmeyi istedi, vezir buna da itirazda bulundu: "*Eğer, dedi bu duyulursa teb'a kırılır, gücenir.*" Daha ağır

sözler ekledi vezir: “*Sizden nefret ederler*.” Ama Mesut kafasında kurduğunu yapacak.

Altından tahtı aldığı, sonra gözlerini kör ettiği kardeşi Muhammed’i, ailesini ve diğer yakınlarını, ayrıca hazinesini yanına alan Mesut Gazne’den ayrıldı. Sint Nehri geçildiğinde, isyan eden köleleri hazineyi yağmaladılar. Gözleri görmeyen Muhammed’i Mesut’un elinden alıp, Sultan ilân ettiler. Mesut, sadık adamlarıyla kendini savunmaya çalıştı. Fakat isyancılarla baş edemeyip teslim oldu. zamanında kardeşi Muhammed’e yaptığını, bu sefer kendi gördü, ama gözlerine dokunulmayıp, sadece hapse atıldı.

Muhammed, gözleri görmediği için, getirildiği makamda kalmak istemedi. Şeklen taht sahibi olsa da, yönetimi, oğlu Ahmet’e bırakmayı tercih etti. Ağabeyi ile ilgili düşünceleri de merhametliydi. Hiçbir şeye ihtiyaç duymasın, rahat yaşasın, yesin içsin dedi lâkin oğlu aynı şeyi istemiyordu. İntikam hisleri tutuşmuş, babasının çektiklerini unutamamış, unutmaya da niyeti yok Ahmet’in. Bir bahaneyle babasından mührü alan Ahmet, amcası Mesut’un idam fermamını hazırlayıp mührü bastı, infaz tarihi 7,1, 1041.

Muhammed, hiç istemediği bir sonucun oğlu tarafından hazırlanışına kızdı, ağabeyinin ölümüne çok üzüldü. Kırıcı sözler sarf etti oğluna, ağabeyine ağladı. Yapabileceği başka ne vardı ki?

Sultan Mesut’un Ardından Söylenenler

Çok kişi çok konuşmuş-yazmış onun için. Hülasası, babası gibi siyasî deha sahibi değildi. Şüpheciydi. En yakınlarına bile güvenmezdi. Adam kullanmayı bilmediğinden ve ileriyi göremediğinden faydalanacağı birçok insanı küstürmüş, yanından kaçırmış ve birçoklarını da öldürtmüştü. Bazı adamlara zarar vermemiş, lâkin nasihatlarından istifade edebileceği halde buna hiç önem vermemiştir. Hep mi böyleydi? Hayır, ama ekseri böyle oldu.

Bedenen güçlüydü, cesurdu, cömert idi: *“Mesut, fukaraya karşı gösterdiği ilgi ve verdiği ihsanlarla şöhret kazanmıştı. Her sene, Fukara’ya bir milyon dirhem para dağıtırdı.”*[190] *“Babasının akıl ve dirayetinden mahrumdu*.”[191] Fakat ilmi çok severdi. Sarayına birçok ilim adamı

toplanmıştı. Şairler, ona yazdıkları methiyelerle dünyalık kazanırlardı. İmar işlerine de önem verirdi…

190 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 953. s.

191 İslâm Ansiklopedisi, 8. c. Mesut Mad.

Mevdud Dönemi

Sultan Mesut'un oğullarından Mevdud 1040 Eylülden beri Belh'te vali: doğum tarihi 1021-1022. babasının başına gelenler kulağına ulaşınca, saltanat iddiasıyla meydan-ı gaza'ya atıldı. Maiyetindeki orduyla Belh'ten çıkıp, Gazne'ye geldi. Burada hâkimiyet kuran Mevdud, amcası ve amcası oğluyla yapacağı savaşın hazırlığına girişti; sonra da Hindistan yoluna düştü.

Amca yeğen orduları yolda karşılaşıp, savaştılar, galip gelen Mevdud amcasını ve (küçük Addürrahim hariç) bütün çocuklarını öldürttü.

Mevdud Gazne'ye, ama pek huzuru yok, önünde muhtemel bir engel daha vardı. Multan valisi olan küçük kardeşi Mecdud, baba mirasından pay almak amacıyla kılıcı çekti. Fakat bu çocuk menzile erişemeden öldü.

Taht'ın püzürlerini şöyle böyle temizleyen Mevdud'un önüne dikilen en yüce dağ Selçuklulardır. Bundan sonra yapacağı bütün plânlar, bu yaman düşmanı bertaraf etmek üzerine olacak.

Mevdud'un Niyeti

Gaznelilerin alın teri-göz nuru ile dokudukları memleket kilimi Selçukluların döktüğü kanla lekeleniyor. Çürüyen parçalar elden çıkıyor. Mevdud, babasına ve dedesine bu toprakların hangi yollarla mal olduğunu düşündü. Üç neslin döktüğü kan kurumamış, toprak, vatan olmakta hayli nazlanmıştı. Son zamanlarda ise, bir lokma ekmek için sığınmacı rolüyle kenarlara konanlar, en değerli parçaları koparıyorlar. İstiyordu ki Mevdud, Selçukluları gasp ettikleri vilayetlerden söküp ata.

Ne derece sağlam bilgi olduğu anlaşılamayan bir habere göre, Mevdud Çağrı Bey'in kızıyla evli idi.[192] Biz nice dünürlükler gördük, bunların

çoğunun tesiri bir zifaf gecesi kadar ancak sürmüş, bir kısmı da, menfaatlerin kesiştiği noktada, kesilmiştir.

192 Hindistan Tarihi, 1. c. 205. s. (Firişte'den)

Alp Arslan Farkı

Mevdud, tek gayesine yoğunlaşıp, uzun bir süre de hazırlandı. Her şeyin tamamlandığına kâni olduğu, Ağustos 1043'te Horasan'a hücum etti. Karşı taraftan, "*Çağrı Bey, oğlu genç şehzade Alp Arslan'ı Gaznelilere karşı sefere gönderdi.*"[193] Henüz 14 yaşındaydı Alp Arslan. Çok daha küçük olduğu da söylenmektedir.

193 Selçuklu Devletleri Tarihi, 29. s.

İşte bu küçük Alp Arslan, ona bilenmiş olan Mevdud'un ordusunu perişan etti. Boynu büküldü Gaznelilerin, yapacak bir şey yoktu. Geri çekilip, yeniden toparlanacaktılar. Bir ay sonra Bust civarında rastladıkları Selçuklu müfrezelerini yenmekle teselli buldularsa da, biliyorlardı ki asıl ordu bu değildi.

Hindistan da birçok olaylar başladı Mevdud'un ilk senelerinde. Zorluklar çekildi; alınmış topraklar gitti geldi iki arada. Mevdud, oğlunu gönderip, onun adıyla Hindistan'da dengeyi kurmaya çalıştı.

Mevdud'un, şahsen bir defa Hindistan seferine çıktığı söylenir ve denir ki: "*Hindistanda birçok kaleler aldı*."[194]

194 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 953. s.

Âdeten midir gerçek mi bilemeyiz, iyi bir hükümdardı, cömertti ve altın ok kullanırdı, denir onun için.[195] Altın ok hikâyesi bütün vasıflarının özeti gibidir. Şayet, vurulan insan yaralı kalırsa tedavisini bu altınla yaptırabilir; ölürse cenaze masrafı karşılanır! Oku'nun altından yapılmasının temel esprisi bu imiş:

195 İslâm Ansiklopedisi, 8. c. Mevdud Mad.

Bir Karın Ağrısı ve Ölüm

Kuvvet bir bedenden diğer bedene akıyor, sanki aynen böyle. Gazneli bedeni takatsiz kalmış Selçuklu atak. Azmi kâfi gelmiyor Mevdud'un, yardımcılar arıyor. İsfahan Hâkiminden, Türkistan Hanı'ndan rica ettiği

desteği aldı, hırsla, Belh'e doğru yola çıktı. Karnında, kıvrandırıcı bir ağrı peyda oldu. Sefere devam edemeyip, geri döndü Gazne'ye. Ne hastalığı fazla devam etti ne ömrü 1049'da, 27-28 yaşında iken öldü.

Mutat Kargaşa

Aynı olaylar, aynı sahneleri canlandırıyor. Taht boşalır boşalmaz geçmişten kopyalanan figüranlar alıyor yerlerini. Ama hiç hesapta olmayanların görülmediği de söylenemez:

Mevdud'un, Çağrı Bey'in kızından doğduğu belirtilen bir oğlu vardı, adı Mesut, yaşı dört. "*Rebi oğlu Ali adında biri*"[196] Mesut'un oturacağı tahtı istediği gibi kullanabileceğini düşünüyordu. O üstün gayretiyle sabi Mesut'u tahta geçirdi, annesi de ona ata'lık yapacak.

196 Hindistan Tarihi, 1. c. 206. s.

Sultan Mesut'un oğullarından Ali Gazne'de bulunmaktaydı. Rebi oğlu Ali ile aralarında başlayan mücadeleyi, Mesut'un oğlu Ali kazanıp, tahtı Mevdud'un küçük oğlu II. Mesut'tan aldı. Daha sonra da Gazneli Mahmut'un oğlu yani Sultan Mesut''un kardeşi Abdürreşit Gazneliler Devletinin başına geçti. Aradaki olaylarda dişe dokunur- tat verici bir şey yok.

Abdürreşit Zamanı

Ağabeyi Mesut'la beraber Selçuklulara karşı savaşıp, Dandanakan bozgunu yaşanırken, canını kurtarmak için kaçmıştı Abdürreşit. Kendi kumandanlarından Nuş Tigin Karhi, emir olarak ilân etmişti onu. Mevdud zamanında, Hindûların zapt etmiş oldukları Magarkat kalesini geri almıştı.[197] Ve Nuş Tigin'in yardımıyla Gazneli tahtına kavuştu.

197 İslâm Ansiklopedisi, 4. c.

"*Kendisine* ***Şemsü Dinillah Seyfüddevle,*** *başka bir rivayete göre ise* ***Cemalüddevle*** *lâkabı verildi…*"[198] Âdettir, her türlü ünvan verilebilir de, önemli olan, taşıyanın buna lâyık ve ehil olmasıdır. Abdürreşit, pörsümüş

devlete yakışır zayıflıktaydı. Hastaya şifa verecek dirayeti yoktu, vefalı da değildi dostlarına karşı. İlk işi, velinimeti sayılan Nuş Tigin'i Hindistan Başkumandanlığına göndermek oldu. Tuğrul adlı bir Bey'i de, savaşçılığına güvenerek, Selçuklulara karşı yolladı. Bu zat'ın bir başka özelliği, Mevdud'un kayınbiraderi olmasıydı.

198 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 424. s.

Önce Tuğrul'un Selçuklular üzerine gönderiliş sebebine bakalım: Sultan Mesut'un oğlu Ali, Mevdud'un (Çağrı Bey'in kızı olan) hanımıyla evlenmişti. Gelin Hanım, ikinci kocasının başına da istenmedik iş gelince, babasının yanına gitmiş, ağabeyi Alp Arslan ile babası Çağrı Bey de Gazne üzerine yürüme hazırlığındaydılar. Cesur ve iyi savaş adamı olan Tuğrul, bu teşebbüsü uzakta durdurması için gönderilmiştir.

"Kâfir-i – Nimet (?) ve Melun"

Tuğrul için tarihler böyle dermiş; "*Kafir-i Nimet*"[199] Yanlış yazılmış da olabilir. Küfrân-ı Nimet tabiri var. Hainler, yediği ekmeğe hakkını vermeyenler, kendilerini nimetlen- direnlere kötülük yapanlar böyle anılırlar. Olaylara gelince…

199 Hindistan Tarihi, 1. c. 207. s.

Üzerlerine gelecek olan Selçuklulara karşı veya başka anlatıldığı gibi, Tuğrul bir miktar askerle Gazne'den ayrıldı. Bir hayli hileli savaşları olduysa da doğrudan gönderiliş gayesine uymayan şeylerdi. Askeri de çok değil. Ama doğrusu, kendisi iyi askerdi. Horasan Selçuklulardan alınacak, bu Gazneliler için pek mühim bir iş, bunu başaracak adam gerçek kahramandır.

Tuğrul, söylenen–istenen başarıyı Selçuklulara karşı sağlayabilir miydi? Bunun cevabı yok, çünkü olay farklı biçimde gelişmiştir. Şöyle:

Melûn'ya, nimet kadri bilmez ya, üstelik kurnaz ya Tuğrul, bütün iyi ve kötü kabiliyetlerini cem edip şahsi menfaatine kullanmaya kalkıştı.

Bir mektup gönderdi Abdürreşit'e: Elde ettiğini, elde etmek istediğini anlattı. Sonra da dedi ki: Horasan'ı alabilmem için mevcut askerim yetersiz, sen bana biraz yardımcı kuvvet gönder: Enine boyuna düşünecek

yetenekten ve adam tanıma becerisinden yoksun olan şahıs, derhal isteneni yaptı.

Dilediği kadar askere sahip olunca Tuğrul, yönünü Gazne'ye döndürdü. Çeşitli hilelerle, emri altındaki insanları Abdürreşit'in aleyhine kullanıp, başkenti teslim alarak Sultan'ı öldürttü. Peşinden de oturduğu tahtta meşruiyet kazanmak için Mesut'un kızıyla evlendi.[200]

200 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 442. s.

Tuğrul'un Melûnluğu böyle, efendisi Abdürreşitle beraber on bir şehzadeyi de öldürterek, zorla kendisine kadın yaptığı Mesut'un kızıyla Sultanlık demi sürecekti. Fakat hevesi kursağında kaldı. Bir Türk komutan tarafından, kısa süre sonra o da ölüm acısını tattı[201] ve yaptıkları hiçbir işe yaramadı.

201 Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Gazneliler Mad.

Şimdi, biraz geriye dönüp, anlatılan bir hâdiseye bakarak hem Abdürreşit'i hem de Tuğrul'u tanımaya çalışacağız:

Ne şekilde olursa olsun 40 gün Gazne Devletinin başı olmuştu. Hariçten birinin tahta göz koyup, sonra da onu sahiplenmesi olağan işlerden değildi. Bu işin nasıl olduğu sorulmuş kendisine, o da şöyle anlatmış:

"*Sultan Abdür-Reşit beni Selçuklulardan Davud (Çağrı Bey) ve Alp Arslan'a karşı yollayacağı sırada elimi tuttu ve benimle antlaştı, o vakit elinin korkudan titrediğini duydum. Sonra, bu korkak adamın padişahlığa lâyık olmadığını düşündüm ve kendim onun yerine geçmeyi tasarladım.*"[202]

202 Hindistan Tarihi, 1. c. 207. s.

Ferruhzad

Her iktidar değişimine birçok şehzadenin kanı karışsa da, Sebük-Tigin'in soyu kurutulamamıştı. Kaç kişi gelip geçti Mesut'tan sonra, ama hapiste yatan iki oğlu var hâlâ, bunlardan Ferruhzad adlı olan taht'a çıkarıldı, İbrahim beklemede kaldı.(1053)

Artık, Gaznelilerden önemli hamleler beklenmemekte, zaten hamleci bir şahsın geldiği de görülmemektedir. Hindistan Başkomutanlığında bulunan Nuş Tigin, varlığı hissedilir icraatlar sergiliyor. Lâkin küllenmiş ocaktan,

göğe yükselen alev çıkaracak üfürük sahibi yok. Selçuklular tek değilse de, en önemli hasım durumundaydı, biraz savaştılar, sonunda, iki taraf içinde pek hoş olmayan bir barış süreci başlatıldı. Bu taraf böyle iken, Hindistan'da Hindûlar kaybettikleri bazı yerlere yeniden kavuştular. Oradaki Türk ve Türk olmayan Müslümanlar için kötü günler gelip çattı ve 1054'de, Ferruhzâd öldü.

Sultan İbrahim

İbrahim, Sultan Mesut'un oğullarından biri. Ağabeyinin kurduğu Gazneli-Selçuklu barışı üzerine geldi. 1054-1099 arası, çok uzun sayılan yıllar İbrahim'le nasıl dolacak, bundan sonra onu göreceğiz.

İbrahim'in sofuluk tarafı, geçmiş Sultanlardan ağır basıyor olmalı ki, bilhassa belirtiliyor.[203] Aralarında barış hüküm sürüyor olsa da hasımlığın unutulduğu söylenebilir mi? Bunu zaman içinde göreceğiz. Yani Gaznelilerle Selçukluların dostluğunun safhalarına şahit olacağız. Bu sıralarda, Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan Gaznelilerden koparılan Horasan'ın valisidir.

203 Hindistan Tarihi, 1. c. 208. s.

İbrahim, sofuluğuna biraz da kahramanlık katmaya niyetlendi; Hindistan seferlerini ihya etti ve bazı kaleler aldı. Horasan Valisi Alp Arslan 1063'te Selçuklu tahtına geçti, barış devam ediyor. Hısımlığın faydasına inanıyorlardı ki Gazneli İbrahim'in oğlu Mesut (Bu üçüncü Mesut'tur) Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kızıyla evlendirildi. Bazı önemli eserlerde, gelin, Melik Şah'ın kızı olarak anılsa da bu doğru değil. 1055 doğumlu bir kimse 1072'de kayınbaba olabilir mi? Şimdi onun evlenmesiyle ilgili bir habere geçiyoruz ki aslında çocuk yaştadır, 1066'da:

Kıpçak ve Türkmenlerle 1065-1066'da savaşan, sonra Merv'e dönen Alp Arslan, Râdgân'a gelip, "*burada oğlu Melikşah'ı görkemli bir düğün töreni düzenleterek, Kara Hanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatunla evlendirdi. Ayrıca öteki oğlu Arslan Şah'ı Gazne Hükümdarı İbrahim'in kızıyla evlendirdi ve kendi kızını da İbrahim'in oğluna verdi.*"[204]

204 Selçuklu Devletleri Tarihi, 52. s.

Terken Hatun da çocuktur tabii, bilhassa önemli aile kızlarının normal yaşını bulana kadar baba evinde durdurulduğu mu var ki!

Karşılıklı kurulan hısımlıklar, ufak tefek olaylar sayılmazsa, Gaznelileri rahatlattı. Hindistan'da önemli başarılarla ganimetler devri başladı. Sanki Sultan Mahmut devri, solgun yüzüyle olsa da görünür gibiydi. Kendine duyduğu güvene misalen şu olayı zikredebiliriz: *"İbrahim, Tuğrul'u timsâlen, sikkeleri üzerinde Sultan ünvanı veren ilk Gaznevî hükümdarıdır."*[205] Bundan, Sultan Mahmut'un dahi bu ünvanı sikke de kullanmadığı anlaşılıyor.

205 İslâm Ansiklopedisi, 4.c.Gazneliler Mad.

Dindar İbrahim

Uçurumun kenarında ve dağın zirvesinde yaşayanlarda daha sık görülür uç davranışlar. İnsanların boyca-bedence normal olanları hareketleriyle de ılımandır, eksi yahut artıdakiler değil. Devlet başkanları, devletleri bir ahenk içinde giderken kendileri de orta yolda yürürler, kısacası bir değişiklik başka değişikliğe sebep. Bunun tezahürü Sultan İbrahim de dini yöndedir: İslâmiyet hakkındaki gayret, himmet ve dindarlığı ile tanınmıştı. Birçok hastaneler, camiler yaptırdı. Geceyi ibâdetle yahut Gazne sokaklarındaki durumu denetlemekle geçirirdi. Fukara'ya pek çok sadaka dağıtır, hastalara lüzumlu ilaçlar verdirirdi. **Üç aylar**da yani Recep, Şaban ve Ramazan aylarında oruç tutardı.[206]

206 Büyük Türk Tarihi 3. c. 955. s.

Faziletlerine dair daha fazlası da yazılı yukarıdaki alıntı yerinde: Mekke'ye her sene kıymetli hediyelerle beraber kendi yazdığı Kur'an-ı Kerim'i gönderdiğini, İmam Abad, Hayır Abad isimli şehirler kurduğunu öğreniyoruz.

Selçuklularla barış halindeydiler, bu büyük ferahlıktı Gazneliler için. Belki tembellik dönemiydi de. Selçuklular için fetih yılları olduğunu da söyleyelim:

Sultan İbrahim adını, sadece hayırseverliği, dindarlığı ile çekmez göndere; uzun saltanat dönemini evlilikleriyle de ihya (!) etmiştir. 1099'da öldüğünde, geriye 36 erkek evlat bırakmıştı ve bunların çoğu fenni ilimler

öğrenmişlerdi. Ayrıca tam 46 kızı vardı Sultan'ın. Kızlarının çoğunu şehzadelere değil bilginlere, güzel amel sahiplerine nikâhlamıştı. Komşu kavimlerle münasebetleri dostane olduğu için, onlar tarafından sevilip sayılmış. Sultanlar sultanı dedirtmişti kendisine. Bunlar Degünye (Deguignes)tarafından kaleme alınmış methiyelerdir ve inşallah doğrudur.

Üçüncü Mesut Devri

Biri büyüklük zamanında, biri duraklama zamanında iki Mesut hüküm sürmüştü Gaznelilerde. Yıkılmamanın marifet sayıldığı yıllarda İbrahim'in oğlu tahta geçti, buna Üçüncü Mesut denmektedir. Çoktan beri önemli iki meselesi var Gaznelilerin Selçuk-oğulları ve Hindistan. Birincisiyle barış devam ediyor, bu sayede Hindistan ara sıra yoklanabiliyor. Üçüncü Mesut zamanında, Lahor valisi Tuğa Tigin Hindistan'da Gence ötelerine başarılı bir sefer yaptı, eski günleri hatırlatan, birçok ganimetle döndü.[207]

207 İslâm Ansiklopedisi 4. c. Gazneliler Mad.

Daha fazla bir şey de yok bahsi geçen devrede. Devam etmekte olan Selçuklu barışı ve yapılan birkaç Hindistan seferi ile 1115'e gelindiğinde, Üçüncü Mesut öldü.

Mesut'un ölümünün hemen ardından oğlu Şirzad tahta geçti. Güçsüzlük çeşitli yönleriyle sarmıştı Gaznelileri. Zayıf vücutlara mikropların hücumu nasıl olursa, zayıflayan devletlere de asayişsizliğin hücumu öyle oluyor. Yeni Hükümdar, daha neyin ne olduğunu anlamasına fırsat verilmeden, kardeşi Arslan tarafından öldürtüldü.

Arslan Şah adıyla tahtı sahiplenen bu zat önüne barikat kurmasınlar diye, bütün kardeşlerini tutuklatıp rahata kavuşacaktı ki, Behram adlı kardeşi Sencer'e kaçtı. Sencer Selçukluların Horasan valisi, Sultan Alp Arslan'ın torunu, Behram da aynı zatın torunu ama kızından. Böyle olunca Sencer Behram'ın dayısı oğlu oluyor. Uzun yıllar muhafaza edilen barış, nihayet bu olayların zuhuruyla dinamitlenmiştir. Çünkü Behram, dayı oğlundan yardım istemektedir, o da buna, hayır diyememekte…

Gazneli İçin Gaznelilerle Savaş

Doğrusu, iyi sabredildi. Her iki taraf da, savaşla başlayan tanışıklığı uzun yıllar barışla devam ettirmişti. Yine de bir şey olmayabilirdi, eğer Behram Şah, Arslan Şah'ın elinden kurtulamasaydı. Ayrı annelerden dünyaya gelmiş olmak Behram Şah'a avantaj sağlıyor. Sencer'e, ağabeyinin davranışlarını kötü anlatıp, kendi annesine yani Selçuklu prensesine iyi davranmadığını söylüyor. Ülkesine saldırması için Behram, Sencer'i bu şekilde kışkırtıyor.

Sencer, Gazne üzerine yürüyüp, yeğenini kendi eliyle tahta oturtmayı düşündü. Havadisi alan Arslan Şah, Sencer'in ağabeyi Muhammed Topar'a şikâyette bulundu. Muhammed topar Sencer'e elçi gönderip tasarısından vazgeçmesini istedi. Elçiye özel olarak şunu da söyledi Muhammed Tapar: "*Eğer Sencer'i Arslan Şaha karşı sefer hazırlığında görürsen, sakın engel olma, bu mektubu da verme ona; çünkü böyle bir davranış onu küçük düşürür, aciz gösterir ve geri dönmez. Hâlbuki kardeşimin dünyaya hâkim olması benim için daha iyidir*."[208]

208 Selçuklu Devletleri Tarihi, 201. s.

Elçi geldiğinde ok yaydan çıkmıştır. Sencer, büyük bir ordu ile Gazne'ye geldi. Arslan Şah da bütün gücü ve filleri ile kendini müdafaaya gayret etti ise de eline bir şey geçmedi. Savaşın sonunda Sencer, Gazne ordusunu mağlup ederek, Hindistan'dan getirilen zengin ganimetlere el koydu. Böylece hâkimiyet, Sencer'in eliyle Behram Şah'a teslim edildi. Bu hibe'ye karşılık kendilerinden yana bir kaide koydu Sencer, dedi ki: "*Hutbelerde, ilk önce Selçuklu Sultanı Muhammed Taparın, ondan sonra benim, en sonra da Behram Şahın adı okunacak*!"[209]

209 Büyük Türk Tarihi, 3. c. 956. s.

Kendi ayakları üzerinde duramayanlar, payandalarına pay vermek mecburiyetinde kalır. Bu her zaman böyle olmuş, oluyor ve olacak.

Sencer'in ordusu Gazne ordusunu yendiğinde zoru gören Arslan Şah Hindistan'a kaçmıştı. Behram Şah taht'a yerleştirilince, Selçuklular çekip gittiler. Arslan Şah, kardeşiyle savaşmak üzere geri döndü, fakat bir başarı sağlayamadığı gibi, yakalanıp öldürülmekten de kurtulamadı. (1118)

Zor Yıllar (1118- 1152)

Kılıçların hakkı çok fazla. Dayı oğlu teyze oğlu, baba oğlu meydan-ı gazada fark etmez, kim ki keskin kılıç sahibi, bunun karşılığını alır.

Behram Şah'ın, yüreğinde istiklâl meşalesi yanmış, beyninde büyük hayâller filizlenmiş; dizlerde derman olmazsa neye yarar! Taht'a, Sencer'in kılıcının gölgesinde oturmuş, ona yıllık vergi ödemek mecburiyetinde bırakılmıştı. Gazne ırmağına akan altının kaynağı Hindistan idi ve Behram Şah, ataları gibi Hint seferine başladı. Başarılı geçiyordu seferler, lâkin engeller girdi araya.

Gazneden beklediği altınlar kısa bir süre aktı ve kesildi, Sencer sinirlendi. Bir Selçuklu valisi, kendi eliyle Gazneli Tahtına çıkardığı kişinin üzerine yürüdü. Behram Şah karşı koyamazdı, takatı yetmezdi buna, ama kaçabilirdi. Kaçtı. (1135) Yine, Sencer kıyamadı akrabasına, dedi ki: *"Affettim onu."* Bu müjdeyi haber alan Behram Şah vatanına döndü.

Gurlular

Yavaş yavaş bir kavmin palazlandığı görülüyor; bunlar İran menşeli bir kavimdir; Gurlular deniyor. Küçük bir Melik ünvanı taşımaktaydılar fakat Gaznelilerden akıp giden enerji'nin birazı sanki bunlara geçmiş bir hayli semirmişler.

Kutb-üd Din Muhammed Gur meliklerinden biriydi. Kardeşleriyle aralarında geçimsizlik baş göstermiş, o da Gaznelilere iltica etmek suretiyle paçayı kurtarmıştı. Burada Behram'ın kızıyla evlendirildi. Sonra kulaktan kulağa tehlikeli bir rivayet yayıldı. Söylenenlere göre, bir ayaklanma hazırlanıyor ve bunun baş aktörü Kutb-üd Din. Behram Şah fazla araştırmaya, irdelemeye bile lüzum görmeden, emir verip, şüpheli şahsı öldürttü. [210] (1146 Senesi)

210 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. Gazneliler Mad.

Kan'a Kan

Kardeş kardeşi öldürebilir, bunda âli menfaatler söz konusu sayılır çoğu zaman, varsa acısı sineye çekilir. Fakat bir yabancının öldürdüğü kardeşin

intikamı yolunda savaştan kaçınılmaz. Gurlular parlıyor, üzerlerine gölge düşürmemeleri gerek, zaten Gazneliler de artık sönen bir yıldız mevkiinde, ışıkları kendi çevrelerini bile aydınlatmıyor. Bu şartlar cesaret verici. Gurlular, istedikleri an Gaznelilere dişlerini gösterebilir!

Bahane hazır. Daha yeni ayaklarının üstünde durmaya başlayan Gurlu, yılların koşu rekortmeni Gazneliye hasımlığını ilân etmeye çekinmedi.

Vah! Gazneli'm vah diyesi geliyor insanın; kimlerin husûmetinden çekinir duruma düştüler. Neden böyle oldu? Türkistan'da kuvvetli bir filiz yeşermiş, devamlı akan Türk seli suluyor bunu, filiz çınar oluyordu kısa sürede… Toprağın iksiri Selçuk-oğullarına geçiyor, meselenin özeti bu:

Selçuklu Sultan Sencer hami rolündedir Gaznelilere. Lâkin niyet pek saf değil, zaten olamaz da dünya düzeni gereği! Her topluluk kendi fethinin peşinde. Gurlulardan asker bile var Selçuklu ordularında. Gurlular Gaznelilere saldırırsa kim kime yardım edecek? Behram Şah'ın yardıma ihtiyacı var, gelmekte olan ise bunun zıttı. Kısacası Kutb-üd Din'in kardeşlerinden Seyf-üd Din Sûri Gazne'ye hücum ederek, Behram Şah'ı şehirden kaçırdı. Lahor'a giden "*Behram Şah Kuram Vadisinde Afganlılardan ve Türk Halaçlardan topladığı ordu*"[211] ile dönüp savaştı Gurlularla. Seyf-üd-Din Sûri yakalanıp idam edildi. (1149)

211 İslâm Ans. …. Aynı Yer.

Acı İntikam

İntikam sahibi Gurlulardı. Pes etmediler. Sûri'nin ordusu kovulmuş, kendisi öldürülmüş, bu sefer de başka bir kardeş öç alma duygusuyla harekete geçmişti. O'nun adı Alâaddin Hüseyin. Gazne'ye giren Gurlu Alâaddin Hüseyin Behram Şah'ın ordusunu bozup, kendisini –yine- Lahor'a kaçırttı. Hüseyin, "*şehri tahrip ederek halkı kılıçtan geçirdi. Gazne yedi gün yedi gece ateşe verildi (1151). Alâeddin Hüseyin, bu davranışı sebebiyle tarihlerde Cihansûz (Dünyayı yakan) lakabıyla anıldı.*"[212]

212 Selçuklu Devletleri Tarihi, 222. s.

Sultan Sencer Gurluları Gazne'de rahat bırakmadı, onlar da çekilmek zorunda kaldılar. Fakat hasar vermeyi pek seviyorlardı, dönüşlerinde namlı, Bust şehrini öyle bir harap ettiler ki bir daha orası kendine gelemedi.

Behram Şah döndüğünde Gazne, Gazne olmaktan çıkmıştı. Behram da Behram'lıktan çıktı. Ne, Gurlu zulmüne uğrayan cansızlar doğrulabildi ne canlılar, Behram Şah da kendini toparlayamayıp kısa zaman içinde hayata veda etti. (1152)

Behram Şah'ın iktidar dönemi oldukça uzun, 1118'den 1152'ye kadar 34-35 sene. Gazneliler ve tabi bütün Türk-Müslüman devletler ilme ve imara düşkündüler. Behram Şahın da bu alanlarda biraz gayreti olmuş, Hintçe'den kitap tercümeleri dahi yaptırmıştı. Ne yazık ki, başta Gazneli Mahmut olmak üzere Gazne Sultanları Türk diline hor bakmıştılar. Çeviri kitaplar da, Türkçe değil Farsça idiler. Ana dil atılmıştı maalesef…

Anayurdun Terk Edilişi ve Hüsrev Şah

Anadili korunmamış, anayurt terk ediliyor; arada bir münasebet var mı yok mu? Bunu araştırmadık. "*Oğuzlar*" kendilerine bu ismi veren bir miktar Türk; belki Gazneliden ve Selçukludan daha Türk! Oğuzlar Sultan Sencer'i esir aldılar, Gazne'nin çürük tahtında Behram'ın oğlu Hüsrev oturuyor. (Dikkat edilirse, Fars isimleridir) Gazne, Oğuz saldırısına uğradı, Hüsrev Şah, dönmemek üzere Lahor'a çekildi; böylelikle Gazne, Sebük Tigin soyunun elinden tamamen çıktı. Yıl 1153.

Meydanda görünmeleri kendi gayretleriyle olmuş, en küçük ünvanla başlamıştılar işe. Büyüyüp Sultan oldular, küçülüp Şah. Lahor'a kaçan Hüsrev Şah, orada 1160'da öldü. Onun yerini, kendi adını verdiği oğlu aldı. Bu sırada "**Şah**"lık da kayıp gitti ellerinden; oğul Hüsrev'in ünvanı ancak **Melik**'tir. Hiçbir tarafta nüfuz'u (itibarı) olmayan, gölgesiz, sessiz, kendi halinde yaşayan bir melikti Hüsrev. Hindistan'da, sahibi sayıldığı yerlerde kımıldanmalar isyanlara döndü peş peşe… Hüsrev aciz kaldı karşılarında.

Gazneden Hüsrevi kaçıranlar Oğuzlardı, ama onları da Gurlular kovalamıştı ve Gazne Gurlulardaydı. Kan davası güdüyor Gurlular; Lahor'a kaçan Gaznelileri orada da rahat bırakmadılar. Sebük Tigin'in fethettiği Gazne'den, Hindistan akınları başlattı Gurlu Muiziddin, tıpkı Sultan Mahmut Gaznevî gibi. Güçsüz Hüsrev, yerli halkın yardımıyla Gurluları durdurmaya çabaladı beyhude. Muiziddin Hindistan'a yerleşti; Hüsrev'in yeri adamakıllı daraldı. Sonunda, son Gazneli kapana kıstırılıp esir düştü Gurlu Muiziddin'e. Son Gazneli idareci (Melik) Hüsrev esir olarak Gur'a gönderildi (1187).

Düğünler, şenlikler istekle anlatılır da cenaze merasimlerinin nakli hüzünlüdür. Adı Melik ise de, o Gazneli bir hükümdardı, hükmü bitti. Oğlu Bahrem Şah ile beraber Garcistan Balavran Kalesine götürüldüler. Gurlular Gazneli Devleti'nin sonunu getirmiştiler, son Meliki dört sene hapis tutarak acı çektirdiler. Bir garip olarak, 1191'de oğluyla beraber öldürülen Hüsrev, uzun zaman hükümedemeden hüküm sürdüğü için, geriye hiçbir nam bırakamamıştır.

Nasıl başladığı hatırlanırsa, aldıkları mesafeye hayret edilir. Nelere sahip olduklarını aklımızdan geçirirken, kimlerle kazandıklarını da düşüneceğiz. Birçok yan sebep, derinliği-acısı inkâr edilemez yaralar açıyor bedene; lâkin kifâyetsiz yöneticiler merhem olamadıkları için azıyor yara. Büyük devlet adamlarıyla büyüyen devlet, idarecileriyle aynı oranda küçülüveriyor.

Bir köle idi Sebük Tiğin. Oğullarına bir devlet değilse bile, devlet olmaya aday Beylik bırakarak veda etti cihana. Mahmut, koca Hindistanı dize getirdi; ülkesine servet yağdırdı, dünyaya duyurdu namını. Gerisi gelmedi takipçilerinden. Ne diyelim, ömrü bu kadarmış Gaznelilerin…

962 'de başladığı var sayılırsa, 225 yaşına değmişti 1187'de. Altı sene beriden başlatılırsa 219 senelik bir devlet çöktü. Onlardan geriye hiçbir şey kalmadığı, hiç kimse tarafından söylenemez. Ciddi bir devlet idi Gazneli Devleti. Bütün müesseseleriyle, çağdaşlarından etkilendikleri de etkiledikleri de olmuştu. Bir İran kavmi tarafından son darbeyi yediler, ama Selçuklu Türkleri oymuştu altlarını. Daha büyük Türk Devletine emanet edip dünyayı, çekip gittiler…

Harizmşahlar

Harizm, tarihi bir bölge. *“Amu-Derya (Ceyhun) Nehrinin Aral Gölü’ne döküldüğü çok zengin bir yer, bugün Hive denilmektedir.”*[213]

213 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 86. s.

Bilinen geçmişi çok eski olduğu için, doğru ile yanlışın birbirine girdiği çeşitli rivayetler mevcut. Harizm ahalisinin Doğu İranlı bir kavim olduğu söylenmekte ilk zamanları anlatılırken. Onların da çok eskiden Balhan Dağları mıntıkasında oturdukları, daha sonra Harizm’e geldikleri bildirilmektedir. Ta, M.Ö 1292 yılına ait bilgiler -yahut rivayetler-‘e bakılırsa:

“Türk padişahının memleketinde askerî hizmette bulunan 400 erkek, gazaba uğrayıp kovulmuşlar, sonra gelip Harizm’e yerleşmişler ve bu yüzden bunlar bir halita (karışık) unsur teşkil etmişler. Yani kendileri bir İranî kavim olduğu halde, yaratılış ve karakter itibarı ile Türk’e benzemişler.”[214]

214 İslâm Ansiklopedisi, 5-1. c. Harizm Mad.

Bizim esas anlatacağımız Harizm’in geçmiş tarihi değil. Türk Harizmşahlardan çok çok önceleri buralarda Türk adının anıldığını görünce bir ön bilgi olarak bunu aktarmış oluyoruz.

Her bölgenin kendine has birçok şeyi bulunuyor. Harizm’in idarecileri eski devirlerden itibaren Harizmşah olarak anıla gelmişler. Üzerinde durulacak Harizmşahlar, Gazneli Mahmut’un tayiniyle başlayan Harizmşahlar dönemidir. Ve, bir Türk Tarihidir bu dönem.

Harizmşahlar dönemi İslâmiyetten önce başlayıp, Afrigoğullarına ait olarak 995’e kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren ise Me’munoğullarına geçmiş bu yurt ve bu ünvan. Ta, Gazneli Mahmut’un vali Bilâhare tayinine kadar sürmüş, (1017). [215]

215 Harezim Şahlar Tarihi, 33. s.

Harizm’in Gaznelilere Geçişi

Sultan Mahmut ülkesi sınırlarını –bilhassa- Hindistan seferleriyle genişletmiş, oradan getirilen ganimetle hazinesi dolmuş, her türlü

zenginlikle itibarı da artmıştı. Harizm Me'munoğullarınca idare ediliyor, Mahmut'un gözü arada bir o tarafa kayıyor.

Gazneli-Harizimli münasebetinin tatlı bir başlangıcı var, hısımlık. İki ayrı söylenti var önümüzde: Birincisine (Utbi'ye) göre Harizmşah Ali ve kardeşi Memun Gazneli Mahmut'un iki kız kardeşiyle evlenmiş idiler.[216] Diğer anlatılışa bakılırsa; Ali, Mahmut'un kız kardeşi Kalçi ile evlenmiş, o ölünce, kardeşi Memun Sultan Mahmut'un rızasını alarak yengesiyle evlenmiştir.[217]

216 Türkistan , 295. s.

217 Hindistan Tarihi, 1. c. 156. s.

Evlilik ne türlü olursa olsun, Memun'un damatlığı doğru; düğün merasimleri de 1015-1016 yılında yapılmıştı. Halife el Kâdir Billâh, evliliğin değil, Şah'lığa geçişin nişanesi olarak Memun'a **Aynüd-Devle ve Zeynül-Mille** ünvanları verdi, ayrıca gerekli hediyeler gönderdi. Fakat Sultan Mahmut'tan çekinen Memun, başkentinde elçiler için kabul merasimi yapamadı. Ancak El Biruni, Halifenin elçisini karşılayıp, hediyeleri almak üzere çöle gönderildi.

Bir devlete bağımlı olan diğer devletin liderine Halifenin verdiği ünvanlar arabozuculuk manasına algılanabilirdi; nitekim öyle de oldu. Sultan Mahmut, eniştesini, sadakati hususunda denemek ihtiyacı duymuştu. Gazne'den Harizm'e gelen elçiler, bundan böyle, hutbe'nin Mahmut adına okunmasını, Sultan Mahmut'un emri olarak, Memun'a bildirdiler. Vaziyetin ciddiyeti kavranmış, Memun buna razı olmuş, sonra da ileri gelen adamlarıyla konuyu görüşmeye başlamıştı.

Netice olarak Sultan Mahmut'un isteği Memun'a rağmen reddedilmişti. Memun, kendi adamları tarafından ihanetle suçlanıp öldürülmüş; bunun üzerine Gazneliler harekete geçmişti. Sultan Mahmut o sıralar istediğini yapabilecek güçteydi, gerekeni de yapmıştı. Kendi bölümünde görmüştük, Sultan Mahmut'un, eniştesini öldürenlerden nasıl intikam aldığını. Sonra Harizm'e hâkim olmuş Gazneliler, Mahmut'un Hacib'i Altuntaş oraya naip tayin edilmiş ti.[218] O zaman itibarıyla, Altuntaş'ın ünvanı Harizmşah'tır.[219]

218 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 9. c. 209. s.

219 Hindistan Tarihi, 1. c. 163. s.

Bu, Harizm'de, üçüncü Harizmşah döneminin başlangıcıdır ve kurucu da Gazne Sultanı Mahmut adına, onun Hacib'i Altuntaş.

Altuntaş, şimdiye kadar gördüğümüz benzerleri gibi bir Türk köle idi. Gazneli Mahmut'un babası Sebük Tekin zamanında önemli savaşlar görüp, mevkiini yükseltmiş. Mahmut zamanında Hacib'liğe getirilmiş, sonra da görüldüğü gibi Harizmşah olmuştur: tabii Gaznelilerin valisi gibi Gazne'ye bağlı. (1017)

İnsanın insana, devletin devlete bağlılığı nedir ki? Zayıflık ve kudret… Taşıdıkları ünvan ne olursa olsun, temsil ettikleri ülke ne derece önemli veya önemsiz sayılsın, bazı insanların ruhunda bağımsızlık rüzgârı eser durur.

Altuntaş, Gaznelilerin valisi mevkiinde, kendisi ve herkes biliyor, fakat bağımsız bir şah gibi hareket ediyordu. Gazne ile Harizm arasındaki mesafeyi Sultan Mahmut'un bir daha aşamayacağını mı, yoksa onun gelmek istemeyeceğini mi düşünüyor her ne ise, kendi hâkimiyeti yönünde çalışmaya başladı.

Sultan Mahmut, iradesiyle Bilâhare tayin ettiği valisinden kuşkulanmaktaydı. Onun 1030'da ölümünden sonra Gazne Sultanı olan oğlu Mesut da Altuntaş'tan yana daha ağır kaygılar taşımış, hatta bu yönde *sinsice* davranışlar sergilemiştir. Bütün bunlar, Altuntaş'ın bağımsızmış gibi hareket edip Gaznelilere rağmen Kara Hanlılara yaklaşmaya çalışmasıyla izah edilmekte.

Sultan Mesut, Altuntaş'a mektup gönderip, "*babamın yerine koyduğum amcamsın*" demiş, sonra da onu öldürme plânı bile yapmıştır. Birisi eliyle öldürtecekti Mesut, fakat Altuntaş, suikastı fark edip, çabuk davranarak katili olacak kişiyi kendisi öldürtmüştür. Olayın bu şekilde gelişmesi üzerine Mesut, "*Altuntaş Amca*"sına bir mektup yazmış ve demiştir ki, benim, yapılmak istenenle alâkam yok, bütün suç Arız (Savunma Bakanı)'ındır.

Altuntaş güngörmüş bir adamdı. Kölelikten, basamak basamak Harizmşahlığa yükselmiş, bulunduğu her yere de hakkını vermişti. Sultan mesut'un özrüne – inanmamış olsa da- eyvallah, dedi. Kara Hanlı Ali Tigin'le yapılan mücadelede, çağrı'ya uyarak Gazne adına savaşa girdi. Yaralandığı halde, ordunun maneviyatı bozulmasın diye dişini sıktı, acısını içine akıttı, lâkin ertesi gün attan düşüp, elini kırdı. Barış görüşmesi

yapılırken Ali Tegin'in elçisiyle, Altuntaş son anlarını yaşadığını belli etmemiş, elçi gider gitmez gözlerini kapamıştır. (1031-1032 kışı)

Altuntaş'ın ölümünden sonra, yerini oğlu Harun aldı. Bu da, öyle kolay olmuş değil. Mesut, kendi oğlunu Harizmşah, Harun'u ona vekil yapmak istemişti.

Harun'un bir kardeşi Sultan Mesut'un yanında, bir nevi rehine idi. Bu çocuk ayyaşın biriydi, etrafı seyre çıktığı damdan düşerek öldü. "*Kötü niyetli kimseler*" Harun'a mektup yazarak kardeşinin Sultan'ın emriyle damdan aşağı atıldığını söylediler. Harun, Ali Tegin'le ve Selçuklularla bir anlaşma yapıp Ağustos 1034'te Sultanı tanımadığını açıkça ilân ederek Mesut'un adını hutbede okutturmadı.[220]

220 Türkistan, 317. s.

Harizmşahlığını ilân eden Harun'la Mesut'un arası tamamen açılmıştı. Kurnaz ve hileci biriydi Mesut, bir sürü hengâme arasında Harun'u öldürtmeyi başardı. (1035 yılı) Bu ölüm olayından sonra "*Harizmliler, Harun'un kardeşi İsmail Handân'ı Harizmşah ilân ettiler*."[221]

221 Harezimşahlar Tarihi, 35. s.

Harizm'de, Gazneli hâkimiyeti çeşitli yönlerden zaafa uğramaktadır. İsmail Hândan, günden güne gelişmekte ve Gaznelilere ait toprakları gasp etmeye çalışmakta olan Selçuk-oğullarıyla yakınlığı ilerletmiştir. Dostluk çabaları ân'ı kurtarmaktan başka işe yaramaz, Gazneli-Selçuklu savaşları başlar ve sürer uzun zaman. İki Türk kavmi arasındaki savaşların en büyük noktası Dandanakan'da konur Selçuklular tarafından. Dandanakan Meydan Savaşı (1040), emekleyerek idare edebilen Gazneli Devleti'nin sürünerek hayatını bir süre daha devam ettirmesinin, Selçukluların da bağımsız devlet olmasının adı sayılabilir.

Şah Melik

Cend Emiri bulunan Şah Melik, Selçuklulara düşman, Gaznelilere dost. Harizmşahlarla ilgili politikası zamanın icaplarına göre değişebilir. Selçuklulara 1034'te büyük kayıplar verdirmiş, bundan çok mutlu olmuştu. Henüz çiçek açmaya heveslenen küçük bir fidandı Selçuklular, ama aldıkları hasar unutulmayacak kadar ağır. Şah-Melik Harizmşah Harun'la

dost olabiliyor, fakat Harizm'de gözü olduğu için bu dostluğun dayanağı sağlam değildi.

Halli mümkün olmayan işler geliyor Gaznelilerin başına, elleriyle vali yaptıkları eski köle'nin ve sonra –bilhassa-oğullarının tutumu fena idi. Harizm bölgesi Gazneliler için kaybedilmiş bir toprak sayılıyor, fakat Sultan Mesut, yeni sahip bir başkası olsun istiyordu. Yani Altuntaş'ın oğlunda kalmasın, o hanedanlık kaybolup gitsin! İşte bunun için, İsmail Handan'ı bertaraf etsin diye Sultan Mesut 1038'de Cend Emiri Şah Melik'e Harizm'in tapusu manasına gelen bir menşur göndermişti.

Şah Melik, 1041'in şubatında Harizmşah Handan'la savaşa girişti, onu kaçırdı, hutbeyi Mesut adına okuttu. Lâkin o zaman Mesut ölmüştü.[222] Tabii, Dandanakan yeni bir hüviyet kazandırmıştı Selçuklulara. Husûmet vardı Şah Melikle aralarında ve en az sekiz bin Selçuklunun kanı bulaşmıştı Şah Melik'in eline. 1043'te Harizm'e gelen Selçuklular, burayı zapt edince düşmanları yakayı ele vermeden kaçtılar, kurtulamadılar yakalanmaktan, hapse girmekten ve nihayet orada ölmekten…

222 Türkistan, 324. s.

Demek ki, Harizm 1043'ten itibaren, Türk'ün yeni uzayan dalının gölgesindedir. Adları bilinmeyen kişiler idare etmiş uzun bir zaman, valiler olarak anılan bu kişiler –muhtemelen- Harizmşah ünvanı kullanamamışlardı. Bu valilerin daha ziyade mahallî reislerden seçildiği sanılıyor. Ve uzun bir dönem siyasî olaylar Harizm'e uğramamış gibi görünüyor. Buradan anlaşılan o ki, Horasan'a tam bağımlıdır Harizm'in valileri.

Kölelerin Şansı

Harizm'de yeni bir Hanedanlığın, öncekilerden daha gür doğuşu başlamaktadır. Anuş Tigin (Tegin ve Tekin olarak da yazılıyor) Garca Selçuklu Emirlerinden Bilge Tigin''in Garcistandan satın aldığı kölesi idi. Geldiği yerden dolayı **Garca** lakabı verilmişti.[223] Küçüktü, büyüdü. Yaşıyla beraber büyüdü işgal ettiği mevkiler. Huyları, gidişatı o kadar güzeldi ki, önemli meselelerin danışılacak adamı olmuştu. Kumandanlığı da çok başarılı, yani dört dörtlüktü Anuş Tigin. Dünyaya gelen oğluna

Muhammed adını koydu, devrin bütün imkânlarını kullanıp, en iyi şekilde tahsil yaptırıp, terbiye etti Muhammed'i.[224]

223 Aynı Eser, 345. s.

224 İbnü-l esir Tarihi Tercümesi, 10. c. 223. s.

Anuş Tigin, Sultan Melikşah'ın ibrikçi başılığına Bilâhare tayin edilmiş, Harizm'in geliri, onun salahiyeti dairesinde burada kullanılıyordu. Dolayıyla, Anuş Tigin'in taşıdığı ünvan "*Harizm valisi*"dir. Fakat kendisi Melikşah'ın sarayındaki hizmete devam ettiği için valisi olarak anıldığı Harizm'i hiç idare etmemiş, hatta şehre bir defa bile gitmemişti. "*Orada Harizmşah ünvanlı başka bir vali bulunuyordu ki, Melikşah'ın ölümünü müteâkip (1092) bütün imparatorlukta şiddetle baş gösteren karışıklıklar arasında Kıpçak Türklerine mensup Harizmşah Ekinci b. Koçkar adında bir vali'nin rol oynadığı görülüyor.*"[225]

225 Harizmşahlar Tarihi, 37. s.

Adı geçen Harizmşah, bazı Selçuklu Beyleri tarafından 1097'de öldürüldü. Emir Dad-Habeşî b. Altuntak adlı biri Sultan Berkyaruk tarafından Horasan Valilğine tayin edildi. Harizmşah Ekincinin öldürülmesi bir karışıklığa yol açmıştı, iyi bir vali gerekliydi, emir Dad-Habeşi Anuş Tigin'in iyi yetişmiş oğlu Muhammedi bu göreve lâyık gördü. Kutbüddin Muhammed denmekte, Muhammed b. Anuş Tigin denmekte ve tabii Harizmşahlığı hepsinden öndedir.

İleriki zamanlara sürecek yolculuğumuzda, Harizmi yöneten kişinin Horasan valisi tarafından tayin edildiği tuhafımıza gidecek. Zamanın her şeyi nasıl erittiği veya nasıl büyüttüğü malûm olsa da, bu günlerin Harizmşahları garip duygularla anılacak. Ve zamanı gelince biz, haşmet kemerinden soyunan o Harizmşahlar için üzüleceğiz.

Harizmşah Kutbiddin Muhammed (1097 – 1128)

Esas Harizmşahlar tarihine yeni giriliyor dense yalan olmaz. Yine bir soy sop meselesi ortaya atılabilir, fakat beyhude oyalanmış oluruz. Bu sülalenin ilki Anuş Tigin'in kim olduğu sorusu, şüphesiz, **Türk** cevabı buluyor da

hangi Türk boyundan idi suali kafa karıştırıyor. O halis muhlis Türk idiyse, tartışılan boyuyla uğraşmayacağız.

Harizmşah Muhammed; aldığı tahsilin, eğitimin olumlu cephelerini etrafına hissettiriyordu. Âdil bir idareci olarak gönüllerini kazanıyor aşağıdakilerin ve yukarıdakilerin. İbnü'l Esir'e bakılırsa; mükemmel bir insandı. Vaktini güzel işler yapmak için harcıyor, ilim ve din adamlarını kendine yaklaştırıyor, böylece itibarı daha da yüceliyor. Selçuk oğullarından Sencer, Horasan'a hâkim olunca (1097) Muhammed Harizmşah'ın Harizm ve çevresine hâkimiyetini onayladı. Bundan sonra Muhammed bütün yönleriyle kendini gösterme imkânına kavuştu.[226]

226 İbrü'l Esir Tarihi Tercümesi, 223-224. s.

Fazla bilgi verilmez onun 30 senelik dönemi için; önemli görülen Selçuklu devletine gösterdiği sadâkat. Bunun yansıması olarak gösterilen tutumuna misal: Muhammed, *"İki yılda bir Sencer'in sarayına giderdi. Aradaki yıllarda oğlu Atsız'ı gönderirdi*"[227] Bir de, önemli olay meydana gelmiştir onun devrinde. Bir isyanla öldürüldüğünü söylediğimiz Harizmşah Ekinci'nin oğlu Tuğrul Tigin, Sencer'in yanında bulunuyordu. "*Babasının ölümünden bir müddet sonra, kaçarak akrabalarının yanına gitti. Onun teşviki ile kalabalık bir ordu başında Harizm'e yürüyen Türk Melik'i ile birlikte Kutbuddin Muhammed'e karşı mücadeleye girişti*"[228]

227 Türkistan 346. s.

228 Harizmşahlar Tarihi, 42. s.

Muhammed, kalabalık askerlerin sıkıştırmasıyla başa çıkamayacağı endişesine kapılmıştı. Sultan Sencer'den yardım istedi. İstediği yardımın gelmesini bekleyecek hâli yoktu, gayretini, gücünü, becerisini ortaya koyup savaştı saldırganlarla. Sencer'in desteği geldiği vakitte, ortalık sükûnete kavuşturulmuştu.

Muhammed, geride temiz ad, iyi yönetici Harizmşah ünvanı ve ailesini bırakarak 30 seneyi tamamlayıp, 1128'de öldü. Güzel sıfatlarla anılıyordu. '**Padişah Kutbüd-din ve dünya, Ebul Feth, Muin-i Emiril Müminin**' gibi. Ve adına eserler yazıldı bu iyi insanın…

Harizmşah Atsız (1128 – 1156)

Büyük babası köle olduğu halde yükselebilen biriydi; babası hür doğup hür yetişmiş, birçok meziyetiyle tanınmıştı. Atsız'ın 1099'da doğduğu sanılıyor. Zamanın icaplarına göre yetiştirilmiş, babası Muhammed'in yanında tecrübe kazanmıştı. Harizmşah ünvanını alıp, babasının yerine geçtiğinde 29 yaşındadır. Sultan Sencer'in yanında epeyce kalmış, onun, hem sevgi ve güvenini hem de istifade edebileceği huylarını kazanmıştı. Kısacası, donanımlı bir lider olarak Harizm'e hizmete hazır.

Sultan Sencer, Alâeddin Atsız'a Harizmşahlık menşurunu gönderirken, onun ömür boyu itaatten ayrılmayacağını umuyordu. Gerçi, dedesi Anuş Tigin Harizm valiliğini Selçuklu sarayında geçirmişti, ama onun oğlu Harizm'de Selçukluya sadâkatten asla sapmamıştı. Aynı şeyi onun oğlu niçin göstermesin?

İnsanları birbirine yaklaştıran bazı olaylar vardır; bunlardan biri Sencer ile Atsız arasında yaşanmış, bundan sonra da Sultanın sevgisi artmıştı.

Kara Hanlılar iç karışıklığa düşmüşlerdi; Sencer'den Batı Kara Hanlılar yardım istediler. Sencer, yanına aldığı askerle gerekli yere gitti; Harizmşah Atsız da beraberinde. Bize lâzım olan kısmı ile ilgilenip gerisini geçeceğiz:

Biraz, boşa çağrılmış sayılıyor Sultan Sencer; hemen dönmeyip can sıkıntısını avlanmakla gidermeye çalışıyor. O avlanırken Harizmşah Atsız öğle uykusundadır. "*Bir rivayete göre*" diye başlar olayın takdimi. Sultan avlanırken hizmete yeni alınan askerlerden ve kölelerden bazıları, Sencer'i öldürmek üzere anlaşmışlar; tabii ki kurbanın hiçbir şeyden haberi yok. Atsız uykudan uyanmış, atına atlamış Sultanın bulunduğu yere gelmekte:

Atsız, olayın geçmekte olduğu mahale varmadan önce, âsiler Sultan Sencer'i sıkıştırmış. Hayatî tehlike baş gösterdiği an da yetişen Atsız, Sultanı ölümden kurtarıyor ve şu suale muhatap oluyor: '*Durumumu nasıl öğrendin*?' İlginç bir cevap veriyor Atsız: '*Rüyamda sizin tehlikede olduğunuzu gördüm ve hiç vakit kaybetmeden geldim*.' Bu ve buna benzer olaylar yüzünden parlıyor Atsızın yıldızı. Günden güne de gücüne güç katılıyor.[229]

229 Selçuklu Devletleri Tarihi, 216-217. s.

Şansın boynuna sarılabilen insan, onu okşayarak kendine bağlar, lâkin o boynu sıkarsa öldürür. Atsız, rüya ile gelen şansı, bakalım nasıl kullanacak? Çocukluğu, gençliği büyük bir padişahın şehzadesi gibi geçmiş, adına kasideler yazılmış, bir sürü lâkaplar verilerek taltif edilmişti. Sultan Sencer'in zaten var olan sevgisi, hayatını kurtardığı için daha da büyümüş,

üstelik minnet borçlanmış Atsız'a. Gerçi av'la ve Sultanın uğradığı suikastla ilgili hikâye doğru olmayabilir, lâkin bunun bir yakıştırma olması bile ikisinin birbirine yakınlığından başka bir şeyi anlatmaz. Başka eserler de bahseder yukarıdaki olaydan; ancak uyku ve rüya meselesi bazılarınca reddedilir. Atsız'ın; Sencer, düzenlenen sûikasttan kurtardığı doğrulanır. Buna benzemeyen, Fakat Atsızın Sencer nezdindeki itibarının yüksekliğini anlatan birçok başka mesele var. Biri şu: Saray adamları arasında, Atsız kıskanılan biri olmuştur. Bazı, mevki sahibi kişiler, Atsızla ilgili endişe ve kıskançlık ateşine düşmekle haksızlık mı yapıyorlardı acaba?

Hırs, İmtihan ve Şüphe

Sencer'in sarayında kıskanılıyor, çeşitli rivayetler ortada dolaşıyor, Sencer sessiz. 1130'da atlatılan ölüm tehlikesi ve orada Atsızın gösterdiği yiğitlik ve tabii bir de 1132'de Irak Sultanı Mesut'a karşı hareketi… Savaşıyla, feragatiyle Atsız'ın kıymeti inkâr edilemez. Sencer, duyduklarını azar azar üzerinde de görüyor Atsız'ın, Lâkin onun faziletine dair inancı, şüphe tohumunu çürütüyordu.

Harizmşah olarak, Harizm'den taşmak istiyor gibi bir havası var Atsız'ın, bu doğru olabilir ama suç mu? Etrafta, henüz yurt sahibi olamayıp – yakın zamana kadar Selçuk-oğullarının yaşadığı gibi-, göçebelikten kurtulamamış Türkler vardı. Bunlar sıkıştıkça Mangışlağ'a (Mankışlak) sığınırlardı. Atsız, bu sahaları itaati altına aldı. Başlangıçta her şeyin gidişatı iyidir, onun seferleri Sultan Sencer'i sevindiriyor. Fakat Atsız'ın, itaati altına aldığı yerlerde bağımsız hareketleri rahatsızlık vermeye başlamış, fısıltılar da eksilmeyince şüphe tohumu yeşermiştir.

Atsız aleyhinde sarf edilen sözlerden en fazla öne çıkarılan ve Sencer'i rahatsızlığa sevk eden, Cend ve Mankışlak'ta onun, efendisinden izinsiz yaptıklarıydı. Buralar ahalisi "*Müslüman vilâyetlerinin sadık muhafızları*"[230] sayıldığı için, bunların kanlarının akıtılması, artık Sencer'i iyice kızdırıyor.

230 Türkistan, 347. s.

Vaziyet öyle gösteriyor ki, artan şöhreti ve gücü Atsız'ın içine bağımsızlık fikrini dışa taşacak seviyede depolamış, bunu fark eden Sencer tedbir peşindedir. Yani ikisi de sinsi hamleler geçiriyor kafalarından.

Yıl 1135 idi. Sultan Sencer, Gazne'ye Behramşah üzerine harekete hazırlandı. Atsız da Horasan ordusunun başında yerini alıyor. İşte bu Gazne seferi esnasında Atsız, Sultan Sencer'in kendisine karşı iyi niyet beslemediğinin farkına vardı. Bir bahane bulmak istiyor geriye dönmek, muhtemel ölüm tehlikesinden sıyrılmak için. Duyuldu ki, Harizm'de karışıklık çıkmış. İşte fırsat, dedi Atsız. Sencer'den izin alıp, karışıklığı gidermek üzere Harizm'e döndü.

Sultan Sencer, Atsız'ın asıl niyetinden gafil değildi. Bilerek müsaade etti ve o giderken şöyle söylendi: "*Öyle bir adamın arkasını görüyorum ki, kuvvetli bir ihtimalle bir daha yüzünü görmeyeceğim!*"[231] Yanındakiler sordular: "*Madem böyle, niçin takip etmiyoruz*?" Dedi ki: "*Onun çok hizmetini gördük. Kendisini takip ve tay'ip eylemek (ayıplamak) bizim kerem ve merhametimize yakışmaz.*"[232]

231 Büyük Türk Tarihi, 5. c. 1371. s.
232 Harizmşahlar Tarihi, 46. s.

Gerçek, en Kalın Perdeyi Yırtar

Şu iktidar hırsı var ya –galiba-, bütün hırsların ifriti'dir. Hiçbir arzu, uğruna baş koyduracak insanı bu kadar kolay bulamaz. Örnekleri tarihin sandıklarında sayılamayacak çokluktadır. Saltanat hevesinin önce kaldırıp, sonra yere düşürdüğü pek çok baş var. Atsız'ın, yüreğinde filizlenen bağımsızlık fidanı içine sığamayacak azmanlığa ulaşıp, aklını ve mantığını hükmü altına almıştı. Ne vefanın asil manası, ne sadâkatin ruhu güzelleştiren duygusu kaldı; Atsız gemi azıya aldı. Harizm'de, bütün kuvvetini toplayıp, hırsının açtığı yola düştü.

Soydaşların Ayartılışı

Sultan Sencer'in devleti, Atsız'ın tekmesine aldırmayacak kadar sağlam ve büyük. Cend ve Mankışlag-göçebe Türk grupları Selçuklu Sencer adına Atsız tarafından itaat altına alınmışlardı. Belh'e bağlanmıştılar yine Atsız

tarafından. Kendisi itaatten çıkmış, sıra, adı geçenlerin koparılmasına gelmişti, Atsız buna çalıştı.

Cend ile Mankışlak ahalisi Türk ve Müslümandılar. Atsız, bunları kendine bağlama yolunda, sevgiyle iknayı değil kılıçla imhayı tercih etti. Birçok Müslüman Türk'ün boynu vuruldu. Sultan Sencer, bu olayları duydukça Atsız'a duyduğu minnetten ruhunu arındırdı. "*Kendisine tâbi olan ve İslâm dini uğrunda kâfirler ile cihad eden bu saha Müslümanlarının kanlarını döktüğü için, Atsız'ı takbih (çirkin görme) ve tektir etti. Atsız (da) bu fırsattan istifade ederek istiklâlini ilân etti.*"[233]

233 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c.

Sencer – Atsız Savaşı

Siyaset adamlarında hisler tam bağlayıcı ve değişmez değildir. Atsız'ın davranışları Sencer'in ona karşı olan düşüncelerini tamamen değiştirdi. Yurt kurmanın, kurulan yurdu muhafaza etmenin zorluğu ve mecburiyeti sevgiye bağlı hisleri bir sihirli silgi gibi siliyor. Sencer'in sevgisi silindi, Atsız'ı düşmanı olarak görmeye başladı. 1138'de, hazırlanan Selçuklu ordusu Harizm üzerine yürüdü.

Sencer'in gelmekte olduğunu öğrenen Atsız, askerini toplayıp, savunma tedbiri olarak Hezâresb kalesine sığındı. Ayrıca, Selçuk ordusunun geleceği normal yolu sular altında bırakarak, onları daha uzun ve Kumlu Çölü dolaşmaya mecbur bıraktı. Netice de, gecikmeli, meşakkatli yollar dolaşılmış olsa da, gelecekler geldi. "*İki taraf savaşa tutuştu. Harizmlilerin Sultanın askerlerine dayanacak gücü yoktu, bu yüzden karşı koyamadılar ve geri dönüp bozgun halinde kaçtılar. Çok sayıda Harizmli öldü. Öldürülenler arasında Harizmşah'ın oğlu da vardı. Babası buna çok üzüldü.*"[234]

234 İbnü-l Esir Tarihi Tercümesi, 11. c. 67. s.

Harizmşah Atsız'ın kolu kanadı kırılmış, efendisine karşı ayaklanmanın cezasını ummadığı kadar ağır ödemişti. Sarsılan itibarı bir tarafa, verdiği ölü-yaralı ve esir sayısı 10 bin kişiye yakın. Cirmi ne ki dayanabilsin bu kadar kayba? Atsız, bu feci yenilgiden sonra, her şeyi bırakıp kaçtı. Oğlu Atlıg savaşta ölmeyip esir düşmüştü. Diğer esirleri bağışlayan Sultan Sencer Atsıza daha büyük azap vermek için sevgili oğlunu öldürttü.

Harizmşahlığa Sencer, kardeşinin oğlu Melik Gıyaseddin Süleymanşah'ı Bilâhare tayin edip, başşehri Belh'e döndü (Şubat 1139). [235]

235 Harizmşahlar Tarihi, 48. s.

Atsız'ın Dönüşü

Yeğeni Gıyaseddin Süleymanşah'ın Harizmşahlığı, amca Sencer'in yüzünü güldüremedi. Selçuklulara ısanamamış olan Harizmliler Harizmşah'ın muamelesinden dahi hoşnut kalmamıştılar. Atsız, gittiği yerde toparlanmaya çalışıyordu. Sencer'in Belh'e döndüğünü, Gıyaseddin'den halkın memnun olmadığını öğrenince, tekrar döndü. Gıyaseddin Süleymanşah, sevgisini kazanamadığı Harizmlilerin desteğini de göremeyip, amcasının yanına kaçtı. Harizm, yeniden Atsız'ın eline geçti. (1140)

Şartların ve Davranışların Değişkenliği

Atsız, zayıf birini kaçırarak, yeniden sahibi olmuştu Harizm'in. Öfkesini alamadı, Buhâra'ya hücum ederek, burada esir aldığı valiyi önce hapse attırıp sonra idam ettirdi. Şehrin kalesi de bu arada yıktırılmıştır. Fakat rüzgâr ters yönden esiyor ve bu ters rüzgârın önünde bütün komşuları için bir kara belâ olan Kara Hıtaylar savruluyor Harizm'e doğru. Önce Mâverâünnehirde görülen Kara Hıtaylar Atsızın içine korku saldı, o da tekrar Sencer'e tâbi olmak zorunda kaldı. Kara Hıtayların Harizm'i işgal ettiğinden, Atsız'ın bunlarla anlaşmaya varıp, 30 bin dinar vergi vermeyi taahhüt ettiğinden de bahsedilir.[236] Doğrusu bu olsa gerek!

236 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kara Hitaylar Mad.

Kara Hıtaylar sel gibi akıp gelmişler, Müslüman olmadıkları halde bazı Müslümanlar bazı Müslümanlara karşı onlardan yardım talep ediyorlar. Kara Hanlılar, Karluklar derken Sencer olayların içine çekiliyor. İslâm adına Kara Hıtay Gür Han'ına mektup yazan Sencer, onu İslâma davet ediyor. Sonuç alınamayan girişimler ancak zaman kaybettirip, öfke artırıyor. Askerlerinin bir kısmı Türk olan Kara Hıtaylar ile tamamı Türk olan Selçuklular, **Kotvan** bozkırında karşı karşıya geliyorlar. Neticesi, Sultan

Sencer adına kötü bir savaş. Bozkır kan deryasına çevrilmiş, Selçuklular 30 bin kayıp vermiş, Sultan Sencer, kaçarak, kurtarabilmiş canını. (9 Eylül 1141)[237] Fakat canından, haysiyetinden bir parça alan eşi Terken (yahut Türkan) Hatun, Kara Hıtaylara tutsak olanlar arasındadır.

237 Selçuklu Devletleri Tarihi, 218. s.

Kısa bir müddet önce tekrar Sencer'e dönen, ona bağlanıp, sadâkatten sapmayacağını söyleyen Atsız, bu savaşta görünmüyor. Onun gelmeyişi izah edilebilir, ama Sencer'in ondan istifade etmek istemeyişini anlamak kolay değil. Şöyle bir iddia var İblü'l Esir'de:

"*Sultan Sencer Harizmşah Atsız'ın iki oğlunu öldürmüştü. Harizmşah bunun üzerine Mâverâünnehir'de bulunan Hıtaylara haber gönderip o bölgeyi ele geçirmeleri için onları tahrik ve süratle hareket etmeye teşvik etti, onlarla akrabalık kurup Sultanın ülkesine yürümeye kışkırttı…*"[238] Olmaz bir şey değil, olmamıştır bekli de, lâkin yakışıyor… Ama şunu da söylemek lâzım: Hıtaylar Harizmi de perişan etmiş Atsız'ı vergiye bağlamışlardı. Bu iş de bir gariplik var:

238 İbnü'l Esir tarihi Tercümesi, 11. c. 80. s.

Selçuklu Bozgunundan Sonra

Deniyor ki; Selçuklu askerleri üzerine kan olarak boşalan Kara Hıtayların kara bulutları Atsız'ın üzerinde bereketli yağmur tesiri göstermiştir. Bir ay önce yeminle bağlandığı Sencer'in perişan kaçışı, kaybettiği savaşta Hanımını dahi bırakıp gidişi sevindirmiş Atsız'ı, verdiği bütün sözler çıkıvermiş aklından. Sabit olan sözler ve davranışlar değil, nicesine âşina olduğumuz ikiyüzlülüklerden biriydi Atsız'ın ki. O, ânı kurtarması için gerekeni yapmış, başka ân başka hareketi getirmiş. Şartlar değişken, şahıslar kaypak.

Atsız istiklâlini ilân etti. Hazırladığı ordu ile Horasan'ın istilasına başladı. 1141, Ekim'de Serahs'a girip iyi bir karşılanma gördü, oradan Sencer'in başkent'i Merv'e geldi. Tanınmış âlimlerden Ahmet Bâherzi tarafından karşılandı. Kendisi şehir dışında karargâh kurmuş, bazı adamları halkın arasına dalmıştı. Birkaç âlimi daha yanına çağıran Atsız, onlarla iyi bir anlaşma yapmaya çalışıyordu ki, şehirde bazı askerlerin öldürüldüğü

duyuldu. Sebep mühim değil, kuvvetli olan taraftan birilerinin hayatına dokunulması tehlikelidir. Mamafih, Atsız iyi (!) niyetlerinden, din âlimlerine gösterdiği saygıdan vazgeçip Merv'e saldırdı. Ne âlim dedi ne cahil, birçok insanın canına kıydı, sonra da Sultan Sencer'in tahtına keyifle kuruldu. Pek fazla kalmadı Merv'de, tahtta da az oturup Harizm'e döndü. Yanında bir hayli âlim vardı; bunlardan bazıları şunlar: "*Ebulfazl Kirmanî, Ebû Mansur Abbaî, Ebû Muhammed Harakî*"[239]

239 Selçuklu Devletleri Tarihi, 219. s.

Başarısız Başarı

Atsız, atak ve cesur; mâceraperesttir ayrıca. Belki uzun plânlar yapmadan, kısa vadeli gelişmelerin peşinden koşuyordu. Sencer başını alıp uzaklara gitmişken, onun tahtına oturduğu halde, durmadı; belki korkmuştu sonra olabileceklerden. Harizm'e dönüyordu; Nişabur'u da zapt edip, adına hutbe okuttu. Halk Sencer'in adının yerini Atsız'ın almasını hazmedemeyip kargaşa çıkardı, Harizm ordusu olayları yatıştırdı. (Mayıs 1142)

Atsız Nişabur'da iken etrafa dağılan askerler bazı şehirleri yağmaladığı için, insanların bedduası alınmaktaydı. Atsız pervasızdı, fakat yine de fazla uzatmadan Harizm'e döndü. Kısa zaman sonra, bütün kazançlarını kaybeden Atsız ile bütün kayıplarına kavuşan Sencer vardı ortada. Eski efendisi üzerine geldi Atsız'ın ve pılısını pırtısını toplayıp kaçması gerekiyordu.

Zordu işi, eğilmeliydi, bunu yapmayıp dikelmeyi denedi. Sonra gördü ki pabuç pahalı, kırılmaktansa eğileyim deyip yaşamaya baktı. Mağlup olmuştu ordusu. Gururundan istenen fedakârlığı esirgemedi. Eski Efendisine bir kere daha boyun büküp affını rica etmek üzere elçiler, elçilerle hediyeler gönderdi. Afçılık karakterinin bariz vasıflarından biriydi; yalvarışlara dayanamayan Sultan Sencer, aralarında cereyan eden bütün tatsızlıklara bir kalem çekip affetti Atsız'ı. Sanki yaşanmamıştı Serahs, Merv, Nişabur olayları. Kanı akıtılmamıştı masum insanların. Bir an da asıl yerini buldu her şey. Büyük Sultan Sencer, Atsız'ın ele geçirdiği her şeyi ve Atsız'ı tekrar emrine aldı. (1144)

Tekrarın Tekrarı

Tam teşhisi konulamamış davranış bozukluğunun. Ne kadar çok anlaşmaya varıyor ve ne de çabuk bozuyor? Bağımsızlık tutkusu mu Atsız'ı istikrarsız yapıyor, yoksa ahlakî bir hastalığı mı var?

Sultan Sencer'e ne demeli? Bir devlet idare eden adam, bu kadar affedici olabilmeli mi, buna hakkı var mı? Hangisi suçlu hangisi masum, bunu anlayamadık; kimseyi suçlamadan olaylara bakalım:

Atsız, son yeminini, yakarışını yine unuttu. İmzasını yaladı, isyan bayrağını bir kere daha açtı. Sultan Sencer, isyan bayrağını yırtmak üzere harekete geçti.

Sencer'in Üçüncü Harizm Seferi

Başının belasını def etmek, bu sefer ondan tamamen kurtulmak niyetindeydi Sencer. Selçuklu ordusu üçüncü kez Harizm'e geldi, 1147 sonbaharı. İki ordu arasında yaşanan savaş tek kelimeyle müthiş, dehşetli! Çarpışmaların cereyan tarzından ziyade şâirlerin mısralarına nasıl yansıdığına bakacağız:

İran edebiyatının ünlü şâirlerinden Enverî, Sultan Sencer'in ordusunda savaşıyor, Atsız'ın askerleri arasında ise devrin büyük münşisi (yazısı ve dili kuvvetli) şâir Reşid Valhat var.[240] Enverî, yazdığı bir rübâiyi ok bağlayıp kaleye atmıştı.[241] Yazıldığı dilde çok güzel olduğundan şüphe etmediğimiz enverî'nin rûbâisi şöyle:

240 Harizmşahlar Tarihi, 58. s.

241 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. (Ahmet Ateş)

"*Ey Şâh, bütün yeryüzü ülkesi senin sayılır,*

Cihanın devleti ve ikbâli senin elindedir,

Bugün bir hamle yaparak Hezâresb'i al,

Yarın Harizm ve yüz hezâr esb (100 bin at) senin olacaktır.

Reşid Vatvat da aynı şekilde, yazdığı şiiri bir ok'a bağlayıp, karşı tarafa göndermişti (veya başkaları göndermiş). Diyor ki Vatvat:

"Ey Şâh, senin hasmın kahraman Rüstem'de olsa

Hezaresb'den bir eşek bile alamazsın"[242]

242 Devletşah tezkiresi, 1. c. 133. s.

Bu savaş, şiirleriyle daha meşhur olmuştu. Esas'a gelince; Sultan Sencer kazanmış, Atsız özür dileyerek yine affa nail olmuştur. Yukarıda iki mısraını verdiğimiz Reşid Vatvat Atsız kadar şanslı değildi. Bir "*eşek bile alamazsın*" dediği adamdan kaçacak yer bulamıyordu. Sultan Sencer, elinden ülkesini alanı bile bağışlayabilirken bir şaire kıyacak değil ya, sonunda onun da canı bağışlandı.

Sultan Sencer'in Esareti / Atsız'ın Ölümü

Uzun zaman geçmiş, Atsız'ın mûnis bende rolünün bozulduğuna dair haber yok. Sultan Sencer, Oğuz Türkleriyle savaşırken esir düştü (1153). "*Yine gün doğdu atsız için*" diyeceğiz, ama hiç de öyle değil. Atsız hareketlendi; lâkin bu defaki çalışmaları Sencer'in lehine. Kıpçak Türkleriyle ve Oğuz Türkleriyle savaşan, bütün bunları Selçuklular adına yapıyormuş görünen Atsız; gören, duyan, bilen insanları şaşırtıyordu. Niyeti ne olursa olsun, o Sencer'in esaretten kurtulması, ülkesinin de dağılmaması için mücadelesini hızlandırmıştı. Oğuz beylerine tuhaf bir mektup yazıp demiştir ki: "*Sencer'in merhametine sığınarak af dilerseniz, bağışlanmanız hususunda aracılık yaparım*". Hâlbuki Sencer onların yanında dolaşıyordu, esir olarak.

Atsız, çabalarının semeresini göremedi. Sencer, kumandanlarından birinin yardımıyla Nisan 1156'da esaretten kurtuldu. Harizmşah Atsız da asıl maksadı kimse tarafından öğrenilemeden Temmuz 1156'da felç geçirip, öldü.[243]

243 Türkistan, 352-354. s.

Âdeta bir roman kahramanıydı. Harizmşah olarak 29 yaşında vazifeye başlamış zikzaklı bir mücadele hayatı olmuştu. Daha çok Sultan Sencer'le aralarında geçenler onu unutulmaz arasına katacak. Hiç sözünde durmayan biri olarak anılırken bile, kalleşlerden tiksinildiği gibi tiksinilmeyecek Atsız'dan. Bıraktığı intiba böyle. Sultan Sencer defalarca zararını gördüğü halde bağışlıyordu ya, demek ki sıcak bir cazibesi vardı sahtekârlığının…

Pek çok hususta methedilir. Babasının ölümüne kadar geçen ömrünün iyi değerlendirildiği biliniyor. İlim adamlarını edebiyatçıları sevdiğini söylemeye bile lüzum yok; zira bu söz bütün o devirlerin Sultanları, hanları, şahları için söylenegelmiştir. Henüz bir imparatorluk değildi Harizmşahlar Devleti, buna rağmen Atsız, bir imparator namı bırakmış sayılır. **Alaüddin, Bahaüddin, Ebû Muzaffer, Hüsâm-i Emir-il mümin'in** gibi lâkapları vardı.[244]

244 Harizmşahlar Tarihi, 72. s.

Felç tedavisinde tabiplerin verdiği ilaçların dışına çıkmıştı (bütün hayatı böyleydi ya). Atsız'ın hastalığı, yanlış ilaçların tesiriyle artmış, dolayısıyla ölümü çabuklaşmıştır diyenler var.[245]

245 Büyük Türk Tarihi 5. c. 1374. s.

İl – Arslan (1156 – 1172)

İl Arslan, babası öldüğünde yanındaydı. Harizm dışında, Habûşan'da meydana gelen Atsız'ın vefatından sonra, orada bulunan kumandanlar ve asker Ebû-l Feth İl Arslan'a biat ettiler. Başkent Gürgenç'de işler hemen karıştığı için acilen yola düşüldü.

İl Arslan'ın küçük kardeşi Süleymanşah'ın Atabey'i (bir nevi Lala – eğitici) olan Oğul Bey, el çabukluğu ile efendisini tahta çıkarmak istiyordu. İl Arslan gelir gelmez, kardeşi Süleyman Şah'ın gözlerine mil çektirdi ve Oğul Bey'i öldürttü. Ne kadar muhalif varsa, bir şekilde onlar da bertaraf edildiler. Görüldüğü gibi taht'ın ayakları kana bulanmıştır. Gözlerine mil çekilen küçük kardeşin, üç gün sonra öldüğü söyleniyor. Ayrıca, onun başına gelene dayanamayıp intihar ettiği yönünde bilgi veren de var.[246]

246 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 10. c. 179. s.

"İl Arslan'ın resmen taht'a geçmesi 22 Ağustos'ta oldu. Saltanatına, ordunun maaşlarını ve iktalarını artırmak suretiyle destek kazandı. Merv'e dönmüş bulunan Sencer, aynı yılın Ramazanında (Ekim-Kasım) İl Arslan'a menşur gönderdi. 1157 yılı baharında Sencer, 71 yaşında iken öldü."[247]

247 Türkistan , 334. s.

Sencer’in ölümüyle beraber Selçukluların Doğu İran hâkimiyeti sona erdi. Sencer’in halefi Horasan’daki Mahmut Han, Harizimşahların bundan sonraki muhatabıydı. İl Arslan, Mahmut Hana bir mektup yazıp, Sencer’in vefatı münasebetiyle Harizm’de üç günlük yas ilân edeceğini bildirdi.

Bütün, lider ölümleri peşinden kargaşa getirir; bazıları bundan istifade yolları arar. Selçuklular; Oğuzlar ve Kara Hıtaylar ile meselelerini çözememişti, bunun üzerine Sultan Sencer’in ölümü, durumu daha vahim hâle getirdi. İl Arslan, fırsatçı biri olduğunu, yazdığı ilk mektupla açığa vurdu. Eskiden Harizmşahlar, Selçuklulara karşı “*bende*” tabirini kullandığı halde, İl Arslan kendisinden bahsederken “*Muhlis*” yani “*sadık dost*” diyerek şimşekleri üzerine çekmeye çalıştı. Sonra da itaatkârlıktan bahsetti.

Kara Hıtaylar Kara Belâ

Atsız’la ilgili bölümde, onun Kara Hitaylara yıllık vergi taahhüdünde bulunduğundan bahsedilmişti. İl Arslan vergiyi devam ettirmek zorunda kalmış, bütün isteksizliğine rağmen bundan sıyrılma imkânı bulamıyor. Cengiz Han’ın ve onun Moğollarının öncüsü mesabesinde görünen, Çin taraflarından gelme bu kavim, etrafı kasıp kavuruyor, onlara karşı gelenler zararlı çıkıyordu.

İl Arslan’ın önüne bazı kurtuluş yolları açıldı ise de, macerayı göze alamadığı için gelişen imkânların üstüne gidemedi. Halife ile Selçuklular arasında, Karluklarla Kara Hıtaylar arasında beliren anlaşmazlıkların aşılmasında roller üstlendi İl Arslan. Teşebbüsleri, tasarıları çoktu. Harizmşah olarak itibarda kazanıyordu, lâkin her taraf karışık ve bu karışıklığın kendisine sağladığı hiçbir fayda görünmüyor. Barthold’un, İl Arslan’la ilgili esaslı bilgileri ve tespitleri var: Harizmşahlar Horasan’da başarılar kazanmış İl Arslan Devrinde. Hatta girişimciliği sebebiyle, Dihistan hükümdarı onu “*metbû olarak tanımıştır*.” Oğuzların Dihistan’a girmeleri üzerine, buranın hükümdarı Âytak Harizm’e, metbûunun yanına kaçmıştır. Dihistan, Gurgân yağmalanıp, Gurgânlılar çeşitli vilâyetlere dağıtılmışlar Oğuzlar tarafından. “*Bununla beraber, Oğuzlar gittikten sonra Âytak, Harizmlilerin yardımıyla Dihistan ve Gurgân da tekrar hâkimiyetini kurmuştur.*”[248]

248 Aynı Eser, 357. s.

Harizmşahlar Devleti, hâlâ büyük olma zamanına gelmemiştir, ezilen küçük rolünde demek de doğru olmaz. Sıradan bir Hükümdarlık sayılsa da, bir devlet adı olan Dihistan'da, hutbe Âytak ile İl Arslan adına okunuyordu.

Başarılı göründüğü yerler var İl Arslan'ın; yalnız, bir de içini kemiren kurt var. Kara Hitaylar'a ödenmekte olan vergi malî açıdan çekilmez hâl almış ve gururunu da derinden yaralıyordu. Sonunda kesti vergiyi. Bunu Kara Hitaylar hazmedemeyip, Harizm'e doğru yürüdüler.

Yenilgi Ve Ölüm

Davranışları itidallı idi; fevrî hareketlerden sakınıyordu ta ki vergi meselesine kadar. Başka meseleler de olmakla beraber Harizm- Kara Hitay savaşının ana sebebi vergi'nin kesilmesi yahut "*zamanında ödenmemesi*" sayılıyor.

İl Arslan, Kara Hitayların gelmekte olduğunu haber alınca, su bentlerini açarak düşmanın geçeceği yolları çamur deryasına çevirip, yürüyüşlerini güçleştirdi. Askerlerinin çoğunluğunu Mâverâünnehir Karluklarından Ayyar Bey'in kumandasında ileriye gönderdi, fakat bu arada kendisi hastalanarak, bir müddet Âmuye'de kaldı. Harizm askerlerinin öncü birlikleri Kara Hitaylarla karşılaşıp, bozguna uğradı, Ayyar Bey esir düştü. Mağlûbiyet dolayısıyla rahatsızlığı bir kat daha artan Harizmşah İl Arslan, Gürgenç'e dönüşünde, kurtulamayarak öldü (19 Mart 1172).[249]

249 Harizmşahlar Tarihi, 83. s.

İl Arslan, babası kadar atak olamamış, fakat daha gerçekçi davranmış, büyük riskler almamıştı. Son savaş, bir manada onun arzusu hilafına çıkmıştır. Savaşın en önemli sebebi sayılan haraç meselesi ne yazık ki, oğullarının üzerine kalmış, böylece uğranılan kayıplar ve uğrunda ölünen davranış işe yaramamıştır.

Kardeşlerin Mücadelesi

İl Arslan'ın oğullarından Tekiş Cend valisi, onun küçüğü olup babasının yanında bulunan Süleyman Şah, Veliaht ilân edilmişti. Bir başka nazariye: Cend valisi, otomatikman taht adayıdır. Fakat o gelmeden, annesi Terken

Hatun oğlu Sultan Şah Mahmut'u taht'a geçirip Harizmşahlığını ilân etmiştir. Kardeşlerin anneleri aynı değildi. Harizmşah adını alan oğul olduğu halde, idare annenin elindedir.

Terken Hatun, Cend'deki Alâaddin Tekiş'e haber gönderip, Hazirm'e gelerek kardeşinin Taht sahibi olduğunu kabullenmesini yani biat etmesini bildirdi. Tekiş, elçilere yüz vermedi hiç. Ona göre, yapılan yanlıştı. Bu durumların seyri bellidir. Zor'a başvurulur. Bir tarafın kılıcı veya başı yere düşene kadar çarpışılır. En az olabilecek şey, yine bir tarafın mücadeleyi kazanıp, kaybedeni, gözlerinden ve hürriyetinden etmekti. Bunun için Terken Hatun orduyu hazırlattı, savaşılacak.

Düşman Kapısından Medet

Onur meselesidir, hırstır, hak aramaktır bunun adı. Alâeddin Tekiş kendisinin olacak tahtı, üvey annesinin gasp ettiğine inanıyordu.

Kara Hıtaylar yemişti babası İl Arslan'ın başını, kendi başını da onlar kurtarabilirdi belki? Eğer tahtı sahiplenmek onur işi idiyse, Tekiş gururunu onuruna feda ederek, Kara Hıtayların kapısını çalmaya gitti. Gürhan (Kara Hıtay Hükümdarına böyle deniyor) ölmüş, kızı devletin, onun kocası da ordunun başındaydı.

Alâeddin Tekiş, memleketini terk edip, yanlarına geliş sebebini anlattı imparatoriçe'ye… Aksayan haraçtan bahs açıp, saltanata geçtiğinde bunu fazlasıyla ve vaktinde ödeme sözü verdi. Vaadler Gürhan'ın kızını memnun edip heyecanlandırmıştı; kocasına büyük bir orduyla gidip, işi bitirmesini emr etti.

Kara Hıtaylara Sultan Şah karşı koymadan, "*ailesini ve hazinesini alarak kaçtı*".[250] Sadece on ay kadar işgal etmişti Harizmşah tahtını, o da, böyle son buldu.

250 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 91. s.

Alâeddin Tekiş (1173 – 1200)

Seviliyor olmalıydı ki, halk ve asker onun tahta geçişini sevinçle karşıladı. Boşa geçen zamanın acısını çıkarmalıydı Harizmşah Tekiş. Sultan

Şah'tan bir şey göremeyen, beklentisi olmayan kimseler memnundu yeni durumdan.

Madalyonun öbür, yüzü beri yüzünden ayrı değil. Horasan da, uzun mücadele vererek, kendi hükümdarlığını kuran Mü'eyyid Ay-abanın yanına giden Sultan Şah, yardımını talep etti. Tekiş'in Kara Hıtaylara yaptığı vaadlerle yarışırcasına, Müeyyid'in gönlünü çelip, gözünü boyayacak sözler sarf etti ölçüsüzce. Harizm'in zahire ve malları ayaklarına saçılacaktı Müeyyid Ay-aba'nın. Neticeyi kelâm, Horasan ordusu toplandı, Sultanşah'la beraber düştüler yola. Harizm'e yüz kilometre kadar yakın bir yerde Tekiş'in ordusuyla karşılaşıldı. Misafir ordu bozuldu, asker dağıldı, Müeyyid Ay-aba esir düştü. Harizmşah Tekiş'in yanına getirilen Ay-aba, onun emriyle, derhal öldürüldü.[251] 1174'ün Temmuz'uydu.[252]

251 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 11. c. 303. s.

252 Türkistan, 360. s.

Sultan Şah'ın İnadı

Yenildi Sultan Şah, ama uslanmadı ve vazgeçmedi dâvasından. Gurlular çıkmıştı ortaya, onlar "*Hindistan'dan Amu-Derya'ya kadar uzanan sahada büyük bir devlet*" olmuştular. [253] Sultan Şah gelip, Gurlulara sığındı ve bir hükümdar gibi karşılandı. Gazne Devletini ortadan kaldırmakla şöhret kazanmış olan Gurlular, düşmanları için küçümsenmez, önemli bir tehlike. Gurlu Sultanı Gıyaseddin Guri, Sultan Şah'a çok iyi muamelede bulundu, ona yardım da edecekti. Fakat Harizm şahlarla Kara Hıtayların arasında farklı bir olayın meydana gelişiyle buradaki davranış da değişti.

253 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Tekiş Mad.

Güçlüydüler, birçok bent'i yıkarak gelmişlerdi Mâverâünnehir'e. Harizmşahlar haraca bağlanmış, alınmasında hiç bir usûl tanınmıyor. Kara Hıtay vergi memurları, Gürhan'la Tekiş arasında bir dostluk olduğunu önemsemeyip, devlet adamı ağırlığını da unutup, tahakküm edici tavırlar takınıyorlar Harizm'de. Görevleri, kararlaştırılmış vergiyi alıp gitmek olduğu halde, hem Devlet Başkanına saygısızlık yapıp, hem de canlarının istediği gibi farklı isteklerde bulunuyorlar. Bu tür davranışları izzeti nefis meselesi yapan Tekiş, "*Hükümdarlık ve Müslümanlık hâmiyetiyle Hıtay*

hükümdarının yakınlarından birini öldürdü.” Daha sonra Harizmşah Tekiş’in, Harizm’in ileri gelenlerine verdiği emir istikâmetinde, herkes Hıtaylara mensup bir şahsı öldürdü ve gelenlerden bir tek sağ kalan olmadı.[254]

254 İbnü’l Esir Tarihi Tercümesi, 11. c. 304. s.

Dost, Düşman Oldu, Düşman Dost

İşte, yukarıda anlatılan olay duyulmuş, Sultan Şah’ı, Gurlu Gıyaseddin Kara Hıtay Gürhanı’na bunun için göndermişti. Yine taht’ta oturan müteveffa Gürhan’ın kızı ve ordu komutanı da onun kocası Fûmâ. Sultan Şah diller döktü, Harizmlilerin kendisini dört gözle beklediğini söyleyip, imparatoriçeyi buna inandırdı. Başarmış, istediği desteği sağlamıştı. “*Birkaç yıl önce Sultan Şah’ı hal etmiş olan Fûmâ, şimdi onu tekrar tahta çıkarmak için Harizm’e gönderildi.*”[255]

255 Türkistan, 362, s.

Kara Hıtaylar, başkentleri Balasagun’dan hareket edip, Harizm’in başkenti Gürgenç’e (Gürgânc) gelmeden, olacakları öğrenmişti Alâeddin Tekiş. Çoğu zaman alınmakta olan müdafaa tedbirinin en etkilisi Ceyhun Nehri bentlerini kullanmaktı, onu yaptı. Araziye bırakılan sular, geçiş yollarını yürünmez hâle getirdi. Kara Hıtaylar gördüler ki, zafer haraç almaktan daha zor, efendice ricat’a geçtiler.

Sükût’u hayâle uğramıştı Sultan Şah, ama dedi ki: “*Bunca yol eziyetine katlanıldı, tamamen boşa gitmesin, başka menfaatler temin edelim!*” Onun ricası üzerine, Fânû bir miktar asker verdi ve bu askerler Sultan Şah’ın, “*Merv, Serahs ve Tuş şehirleriyle havalisinde küçük bir emâret (*Emirlik-Beylik*) kurmasına yardım ettiler.*”[256] Sultan Şah ufak tefek başarılar elde etti de, başından uçan Devlet Kuşunu bir daha yakalayamadı. Bazı olaylar da onu yine göreceğiz.

256 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c. Harizmşahlar Md.

Biraz Daha Devlet Olmak

Kara Hıtaylar korkunçtu'ya, gerekli tedbirler karşısında onlarında eli ayağı bağlanabiliyormuş, bu görüldü. Sultan Şah'ın derdi onları fazla ilgilendirmeyip, risk'e girmek istemedikleri düşünülebilir, lâkin kesilen vergileri, öldürülen elçileri kolay kolay sineye çekilecek hadiseler sayılmaz. Bu olaylar Alâeddin Tekiş'in ufkunu genişletmesine yaradı; bundan sonra istikbale daha geniş pencereden bakacak…

Babası öldüğünde Cend valisiydi, Cend önemli bir yerdi ticarî ve askerî açıdan. Bir hudut şehri olması artırıyordu kıymetini. Buraya, en aziz oğlu Nâsırüddin Melikşah'ı vali Bilâhare tayin etmişti ve ilgili Fermanın da İslâm için ve millet için Cend'ın arz ettiği ehemmiyeti vurgulamıştı. Özetle diyordu ki Tekiş: "Orası bizim kahredici devletimizin başlangıç ve çıkış yeridir."

Coğrafi konumu itibarıyla dikkate muhtaçtı Cend. Etrafında "*kâfir kabileler*" vardı. Meselâ Kara Hıtaylar. Müslümanlar rahat yüzü görmüyor, melun sayılan bu kavim'den dolayı. Hiç harekete geçmeseler bile, varlıkları saatli bomba huzursuzluğu veriyor komşularına. Kısacası birileri bunlara bir ders vermeliydi! Onlarla aynı havalide bir de Kıpçak Türkleri yaşamaktaydı, bunlarında Harizmşahlar tarafından kazanılması şart oldu.

Şahlıktan Sultanlığa

Şahsi başarıları eski tarihçiler tarafından yüceltilir; niçin? Neler yapmış ki başarılı sayılmıştır? Kısa kısa değinilecek:

Sultan Şah adına taht almaya gelip, elleri boş dönen Kara Hıtaylar Harizmşah Tekiş için saatli bomba olmaktan çıkmıştı. Bütün tecrübeleri kullanılır silah hâline getirmiş, Sır-Derya (Seyhun Nehri) ötesindeki kâfirlerin memleketinde görünmeye başlamıştı Tekiş ve ordusu. [257]

257 İslâm ansiklopedisi, 12/1. c. Tekiş Mad.

Uzun zaman Selçukluların **Yavru Vatan**'ı gibiydi Harizm, bizim Kuzey Kıbrıs misali. Alâeddin Tekiş tam bağımsız devlet yoluna baş koymuş, bunun gerektirdiği adımları sırayla atıyor. Toprağına toprak katacak ve ününe ün. Gur Hükümdarı Gıyaseddin'e bir mektup yazmış, bundan, Barçınlıg-Kend ile havalisinin Harizmşahlar Devletine geçtiği anlaşılıyor ve daha önemli bir gelişme, Kıpçaklardan Uran boyu reisi Alp Kara, "*hesaba*

gelmeyecek derecede kalabalık kuvveti ile Harizmşah'ın hizmetine girmiştir."[258]

258 Aynı Yer.

Harizmşah Alâeddin Tekiş Kıpçaklarla, Kara Hıtayları İslâm ülkelerine zarar veremez hale getirecek. Mâverâünne- hir'e tertiplenen seferle Buhâra zapt edildi ve artık durum çok değişmişti ki, Harizmşah Tekiş, "**Sultan**" ünvanı kullanmaya başladı. (1182).

Harizmşah Alâeddin Tekiş'in seferleri kuru toprak zaptına benzemiyor. İslâmî gayretle gidiliyor savaşlara, milliyeti ne olursa olsun "**kâfirlere**" saldırılıyor. Şimdi aşağıda sunacağımız alıntı çok mühim bir mektubun deşifre edilişidir. Harizm'deki vezire yazılmıştır bu mektup. Deniyor ki: Sükûnet isteyen halka dokunulmasın. Fakat kâfirlerin tuzağına düşmüş fesatçı zalimler ve küstah mülhitler (sapıtmış, dinsizler) den meydana gelen bir güruh müstahkem şehirde toplanmışlardı. Sultan Tekiş, bunların yola getirilmeleri için uğraşıldığını, ama onların kulaklarının aldatıcı pamukla tıkanmış olduğunu gördüklerinden gereğinin yapıldığını anlatıyor.[259]

259 Türkistan, 364. s.

Savaşın başarıyla neticelenmesi elbette sevinçle karşılanmış, bu olay bir fetihname ile İslâm başkentlerine duyurulmuştu. Fetihnamede: "*Her saat mülk ve devlet kapıları bize daha ziyade açılmakta, fetih ve zafer sebepleri bize daha fazla âmade bulunmaktadır*" deniyor ve yapılan işin *cihâd-ı âzam*[260] olduğu üzerinde duruluyor. Ordunun övülmesi de enteresan kelimelerle yapılıyordu. *Ateş gibi korkunç, rüzgâr gibi süratli*, bir lahzada Ceyhun'u geçerek Buhâra toprağına girdi.

260 Harizmşahlar Tarihi, 94. s.

Harizmşah Alâeddin Tekiş, 1172'den beri sabırla-sebatla çalışmış, kuzey ve doğu sınırlarını güvenliğe kavuşturmuştu. Bundan sonra yönünü başka taraflara çevirebilecek.

Unutulan Sultan Şah

Küçük kardeş Sultan Şah, bulabildiği her taşa başını vurduğu halde amacına ulaşamamış, küçük bir Emirliğin başında çırpınıyordu. Azim ve irade vardı Sultan Şah'ta. Horasan'a hâkim olmuş, Gurlulara ait bölgelere akınlar yapıyor. Geçen seneler, Sultan Tekiş ile Gurlu Hükümdar Gıyaseddini aynı amaç uğrunda birleştirdi. İkisi birden Horasan saldırısına hazırlanıyorlardı, Sultan Şah durumdan haberdar oldu. Tehlike büyük, imkân küçük, böyle olunca politika üretmek lâzım: Sultan Şah bir elçi gönderip, Ağabeyine bağlılığını, iddialarından vaz geçtiğini bildirdi. Yabancılara bile engin merhamet sahibi olan Tekiş, kardeşini bağışladı. Horasan'a girme sebebi ortadan kalkınca, Harizm- şahlarla Gurluların ortak hareketi iptal edildi.

Çoğunluk itibariyle devlet yöneticileri ve daha küçükler sözlerine sadık değildiler. Isı değişimiyle inip çıkan, termometre içindeki cıva gibidir hareketleri. Sultan Şah şimdiki misâlimiz. Kara bulutları üstünden dağıtınca yalvarışı, ricayı unutuverip, eski davranışlarını tekrarladı.

Birbirine benzemeyen iki kardeşle karşı karşıyayız. Sultan Şah hayâli kahramanlıkların peşinde, Tekiş gerçeklerin. Belki şans da Tekiş'in yanındaydı. Horasan'da karışıklık hüküm sürerken, Tekiş oraya yöneldi ve Gurlu Gıyaseddin'e bir mektup gönderd: *"50 bin kişilik bir Türk ordusuyla geliyorum."* Alâeddin Tekiş, iyice havaya girmiş, hitabında bunu anlatma gayretinde:'*Biraderim*!'derdi önceleri, şimdi:*'Oğlum*!*'* diyor, Gurlu Gıyaseddin'e.

Tekiş'in başarılarında, inancına sıkı bağlılığın, adaletle davranışının rolü inkâr edilemez. Mümkün olduğunca, dindaşlarına zarar vermeden fetihler yapmaya çalışıyor. Bunun en belirgin misali Buhâra'da görülür. Zorla zapt edilen şehir, teamül gereği askerin yağmasına uğruyordu da, buna gönlü el vermemiş, ordusunu geri çekmişti. Gece kaçmaya çalışan bin kişilik bir grup, yakalanıp huzuruna getirildiğinde, hiçbir muamele yapılmadan affa nail olmuştu.

Sanki adaleti yayma gibi bir vazifesi vardı Alâeddin Tekiş'in. Gelişen olaylar ona birçok fırsatlar bahşediyor, o da iç dünyasını cömertçe dışa vuruyor. Horasan, Selçuklu Emiri Müeyyed Ay-aba tarafından yönetiliyordu, onun ölümüyle oğlu Togan (Doğan) Şah'a, onun da ölümüyle genç oğlu Sencer Şah'a kalmıştı. (1165) Yaşının küçük oluşu Atabey (Lala-vezir) Mengli Bey'e imkân verdi. Bu zat vicdansızdı, halkı soydu, kötü

muameleye tâbi tuttu ve huzursuzluk gırtlağa kadar çıktı. Olaylardan haberdar olan Alâeddin Tekiş Horasan üzerine yürüdü.[261] (1186 yılı)

261 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 11. c. 305. s.

Horasan vilâyetlerinden bir kısmı Sultan Şah'ın yönetimindeydi, onun halkı soyan vezirle işbirliğinden bahsedilmektedir. Böyle olunca, Tekiş'in seferi kardeşini de etkileyecekti; zira muhataplardan biriydi.

Buhâra'da işler hiç de kolay gitmemiş, aylarca uğraşılmış, ama sonuç aydınlık. Tekiş, büyük oğlu Melik Şah'ı Nişabur valiliğine atadı. Lalası-atabeyi elinde oyuncak olan genç Sencer Şah'ı Harizm'e gönderdi. Bununla ilgili olaylar çok fazla; özeti şu: Tekiş bu çocuğa kızını verip, kendisi de onun annesiyle evlenmiş. Bir süre sonra ülkesi insanlarıyla haberleştiği ortaya çıkmış Sencer Şah'ın ve damadının gözlerine acımamış Alâeddin Tekiş. Sonra da, gözleri kör edilen damat 1198'de ölmüş.

Horasan'a girilmesine sebep olan Atabey Mengli ile ilgili hikâyeler oldukça uzun; kısaca söyleyeceğiz. Derler ki, Tekiş şehri teslim almakta çok zorlanıyordu. Canını bağışlayacağı vadinde bulunarak, Mengliden teslim aldı.

Belirli anlaşmalar yapılmıştı Mengli'nin ve başkalarının istikbaline dair. Olaylar ters yönde gelişti, Mengli, Tekiş'in çok sevdiği birçok kişinin canına kıydı. Mengli, bu hareketiyle öldürülmeyi hak etmişti, lâkin ortada hayatına dokunulmayacağı hususunda verilmiş bir söz var!

Alâeddin Tekiş ikilemde kalmış, sözü ile öfkesi arasında sıkışmış, hangisine meyledeceğini bilemez hâlde iken, ulemanın bulduğu usûl yetişti imdadına. Ne demokrasilerede çare tükenir ne şeraitte: Kısas hükmü icra edilerek, Mengli'nin hayatına son verildi. Alâeddin Tekiş'in gönlü de vicdanı da rahat.

Toprakla Beraber Büyüme

Harizmşah Alâeddin Tekiş idi başlangıçta. Fetihler yaptı, zaptettiği şehirlerle şanı arttı: **Sultan Alâüddünya ve'd-din Ebû'l Muzaffer ve Muhammed Tekiş Burhân-u Emir'il Mümînin.** Bu uzun ünvanları, göğsünü gererek kullanmak istiyor, inanıyordu bunu hak ettiğine. Namı dalga dalga yayılmıştı. Tus'un meşhur Râdekân koruluğunda, büyük

otağının önünde kurdurduğu muhteşem saltanat tahtına oturuyor, (1189) komşu ülkelerden birçok şair ve edip ona yazdıkları kasidelerle ihsanlara gark oluyorlardı.[262]

262 Harizmşahlar Tarihi, 112-113. s.

O böyle büyürken ve büyütürken ülkesini, kardeşi çelme takmadan duramıyor. Uslu çocuk olma sözü verir Sultan Şah, buna inanmak ister Alâeddin Tekiş, fakat huylu huyundan vaz geçer mi? Gurluların toprağına saldırdı Sultan Şah. Hükümdar Gıyaseddin üzerine gitmekte tereddüt yaşıyor, çünkü ağabeyi tarafından desteklenir korkusu var içinde. Sulh yolunu denemek istedi Gıyaseddin. Çok uğraşıldı, fakat savaşsız çözüme ulaşmak mümkün değil. Çarpışmanın başlangıcında yüzü gülüyordu Sultan Şah'ın, vakit ilerledikçe değişti manzaranın rengi. Ordusu efradının çoğu serseri takımından idi, fazla fedakârlığa katlanamadan dağıldılar, mecburen, kendisi de çekildi savaş meydanından.

Ordusuyla beraber morali de bozulmuş, kısmen kendine olan güveni sarsılmış, ruhen tam bir şaşkın ördeğe dönmüştü. Yanlış yollara sapabilir, bataklığa dalabilir, yağmurdan kaçarken doluya tutulabilir! Yapacağı en zararlı hareketlerden biri Kara Hıtaylarla yakınlık kurmasıydı ve bu en kuvvetli ihtimallerden sayılmaktaydı. Mütemadiyen hatalarına şahit olup, bunun ceremesini çeken Alâeddin Tekiş, aklından geçen eylemin tahakkuku için imkân ve fırsat vermek istemeyecek. Zira yapılması muhtemel olan hareket, hasım tarafın (Kara Hıtayların) gücünü, Harizmşahlar aleyhine artıracak. Korkulu rüya görmekten uyanık durmak evlâdır. Düsturu bu olacak Alâeddin Tekiş'in, böyle bir hareket meydana gelmeden, kardeşini etkisizleştirecek idi.

Düşünüldüğü gibi, Sultan Şah Ceyhun'u geçip Kara Hıtaylara sığınacak idi, lâkin buna imkânı el vermedi. Beceremedi demek de uyar. Ağabeyi AlâeddinTekişin, peşinde olduğunu öğrenen Sultan Şah, kısa bir süre önce savaştığı Gurlulara sığındı. Karşılanışı çok iyi, Hükümdarın ona davranışı dostane, sade kendisi değil memnun edilen, askeri de hoşnut gösterilen ilgiden.

Alâeddin Tekiş, idealleri olan lider ve yapacağı işi o kadar çok ki. Kafasından silip atmak istiyor Sultan Şah gailesini. Gur Hükümdarı Gıyaseddin'den, kardeşini iade etmesini istedi, fakat ne mümkün: *"O da senin gibi, hükümdar oğludur, babasının mülkü üzerinde hakkı vardır."* Gurlu'nun cevabı böyle, misafirini iade etmemek istiyor ve bunun için

gerekçesi makûl! Meselenin esasına bakılırsa, kadimleşen bir hasımlığa uzanan yolda, Harizmşahlara zarar verebilecek herkes ve her şey makbuludur Gurluların. Sultan Şah, arada bir oyalar Tekiş'i, Gıyaseddin biraz rahat eder. Alâeddin Tekiş istediğini alamadı, bir müddet kırık ok ucu gibi içinde taşıyacak acısını hissederek. Bunun çıkarılması için uğraşmak, uğraşmak için de zaman lâzım. Gurlular, Harizmşahların başına açılan başka gaileler yüzünden rahat bırakıldılar. (1192)

Irak'ta Anarşi

Irak Selçukluları anafor'a düşmüş gibiydi. Bir yığın insan saltanat kavgasına tutuşmuş, her birinin sallaması, devletin temelini oynatıyor. Bir sürü derebeyi türemiş, kimin gücü kime yeterse onu öldürüyor. Selçukluların, Rey şehrinde yürüttükleri mücadele Alâeddin Tekiş'i yakından ilgilendiriyor ve bizim onun için dediğimiz başlıca gaile buydu. Epey zamandır, Harizmşahların, yıkılmaya yüz tutan devletin harabesinde gözü var; sahiplenmek için tehdide başlamışlardı.

Sultan Tuğrul, Irak'ı Alâeddin Tekiş'e kaptırmamak için Rey'e gitti. Savaşa meydan vermeden, aralarında bir anlaşma yaptılar; buna göre artık Rey şehri Harizmlilerindir. 1192'de gerçekleşen anlaşmanın üzerinden bir sene geçmişti.

Sultan III.Tuğrul, anlaşmayı hiçe sayıp, ordusuyla Rey'e geldi ve şehri teslim aldı. Sonra Tebarek Kalesini kuşatıp, içerdeki Harizmli askerlere eman verdi.

Eman vermek, '*silâhlarınızı bırakıp, çarpışmaya girmez iseniz canınıza dokunulmaz, isterseniz çekip gidersiniz'* demektir. En dar manası bu. Güvende olduklarına inanıp dışarı çıkan Harizmliler esir muamelesine tâbi tutuldukları yetmezmiş gibi, bunların bir kısmı katledildi. İşte bu olaydan sonra III. Tuğrul'a rakip olan Kutlug İnanç, Alâeddin Tekiş'in yardımını istedi. [263]

263 Selçuklu Devletleri Tarihi, 293. s.

Harizmşah Tekiş ordusuyla Rey'e girdiğinde, ondan yardım isteyen Kutlug İnanç ile olaylarda önemli rolü bulunan annesi şok yaşadılar. Böyle

büyük bir Sultan’ı çağırmakla hata işlediklerine inanmışlardı. Kendi hayatlarından korkup, bir kale’ye kapanmayı bile düşündüler. [264]

264 Harezimşahlar Tarihi, 119. s.

Davetçiler dizlerini dövedursunlar, Sultan Tekiş Rey civarındaki Tebarek kalesini zapt etti ve bütün bölgeye hâkim oldu. Sultan III. Tuğrul dostluk kurma hevesine kapılıp, kızını Tekiş’in oğlu Yusuf’a vermeyi istedi.

Irak’ta fazla kalacak zamanı yoktu Alâeddin Tekiş’in. Duydu ki, yaramaz kardeşi Harizm üzerine yürümüş. *Ne kendi etti rahat, ne halka verdi huzur* mısraı Sultan Şah için uygundur. Ağabeyinin yokluğundan istifade hevesine kapılmıştı, her zaman ki gibi yine ham hayâlini gerçekleştirmeye muvaffak olamadı; Ağabeyinin apar-topar gelmekte olduğunu duyunca firar etti.

Benzerliği fazla değil belki, ama Fatihin bahtsız oğlu Cem Sultanı çağrıştırıyor Sultan Şah. Cem Sultan, tahtı ağabeyinden zorla almak için akıl almaz mâceralara atılacak; Sultan Şah, ondan dört asır önce yaşıyor bunu. Yılmıyor, korkmuyor, her hüzün yarasını, bir ümit merhemiyle sıvayıp, iyileştirmeye koyuluyor. Sultan Şah, III. Tuğrul ve (İranlılardan) Mâzenderân İspehbed ile anlaştı: üçü bir arada mücadele edip Horasanı alacak, sonra aralarında paylaşacaklar.

Bu üçlü ittifak kurulurken, Tekiş yeni akınlar yaptı, yeni vilâyetler kazandı, hem de Irak yolunu güvenli duruma getirdi. Daha sonra da: *“Sultan Şah’ın başlıca dayanak yeri olan Serahs’ı ele geçirdi.”*[265]

265 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Tekiş Mad.

Sultan Şah’ın Ölümü

Yaptıklarında, doğrulardan fazla yanlışlar olmuştur. Lâkin mücadelesinden vazgeçmedi. Muhtemeldir ki, hakkı olduğuna inandığı yere gelmeyi istiyordu. Bunun için kullandı bütün gücünü. Bir acı olay vukû buldu, daha doğrusu arkadan vuruldu Sultan Şah. Serahs’ın Bedreddin Çakır adlı kumandanı, AlâeddinTekiş’in geldiğini görünce, hangi duyguya kapıldıysa saf değiştirdi. Sultan Şah’a bağlı bir kısım muhafızları tutuklayıp, çabuk gelmesi için Tekiş’e haber gönderdi ve o gelince de anahtarları eliyle teslim etti. *“Sultan Şah, başarısız geçen hayatının son*

ümidini de sönmüş gördü, teessüründen hastalandı ve iki gün içinde öldü.”[266] (Eylül, 1193)

266 Harizmşahlar, 122. s.

Tekiş’in Üstünden Dağ Kalktı

Kardeş ölümüyle yüreği yandı mı bilemeyiz. Üstünden dağ gibi ağır bir yükün kalkışıyla rahatladığı rahatça söylenebilir. Yirmi senedir, ne zaman önemli adımlar atsa ileriye doğru, hep arkasından çekiyordu Sultan Şah. O öldü, ona tâbi olan memleketler ile ordusu ve hazinesi de Tekiş’e intikal etti.[267] Liderler ve liderlik mücadelesi verenler, normal insanlardan daha farklı şeylere sevinip üzülüyorlar. Alâeddin Tekiş için Sultan Şah’ın ortadan kalkması, bir belalı rakipten kurtulması demekti; dolayısıyla sevinmiş olması lâzım. Eğer bundan sonra yeni ayak bağı çıkmazsa, Harizmşah Alâeddin Tekiş, hedefine daha hızlı koşacak…

267 İslâm Ansiklopedisi 5/1. c. Harizmşahlar Mad.

Yine Irak-İmparatorluk Devri

Irak’ta kargaşa, kaldığı yerden devam ediyor. Kardeşi ortadan kalkınca rahatlayan Alâeddin Tekiş, Irak olaylarını, Sultan III. Tuğrul’un savaşlarını cevaplamak üzere hareketlendi. Kutlug İnanç’la işbirliğine girilip, savaşıldı. Yakalanan Tuğrul’un başı gövdesinden ayrıldı (Mart 1194). Bu hareket çirkin geldi Harizmşah’a; Kutlug’a dedi ki: “*Eğer canlı olarak getirseydiniz, benim daha çok hoşuma giderdi*.” Sultan III. Tuğrul’un kesik başı, Bağdat’a gönderildi, cesedi ise I. Tuğrul’un Rey’deki mezarına gömüldü.[268]

268 Selçuklu Devletleri Tarihi, 293. s.

Kurulmasına yoktan başlanmış, aşama aşama ilerlenmişti. Birlik ruhuyla atılan ileri adımlar, araya ikiliğin girmesiyle geri geri çekildi. İlk Tuğrul Bey’in fedakârlığını, dirayetini gösteremeyen son zaman idarecileri devleti

zayıflattı, Sultan III. Tuğrul'un öldürülmesiyle beraber, *"Irak Selçuklu Devleti ortadan kalktı ve bölge Harizmşahlara intikal etti."*[269]

269 İslâm Ansiklopedisi, 10. c. Selçuklular Mad.

Netâmeli Bölge

Irak huzur vermez insana; rahatlık bu topraklardan ırak. Milâdi 680'de, Peygamber Efendimizin torunu, Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in başına gelenler unutulmuyor. Arada cereyan eden nice kanlı olaylar var. Saddam'ın zulmü var ve devem etmekte olan Amerikan zulmü…

Sultan Alâeddin Tekiş, Hemedan da Irak tahtına oturdu, hemen, Halife Nasr ile araları açıldı.

Sultan III.Tuğrul'un Bağdat'a gönderilen kesik başının şehir içinde teşhiri yetmemiş Halife Nasr'a. Bu, bir başarıdır netice olarak, ama tek başına Alâeddin Tekiş'in başarısı değil; Halife, kendisinin de yüksek payı olduğuna inanıyordu. Pek tabii bunun karşılığını siyaseten görmeyi istiyor. Yani artık, Halife (Vatikan'ın muhterem pederi gibi) ruhani reislikle tatmin olma niyetinde değil!

Selçuklular büyük tehlikeydi Halife için, bundan dolayı Harizmşah Tekiş'in onları alt etmesi memnuniyet verici. Bir de görüldü ki, Irak'ın yeni hâkimi de en az öncekiler kadar başına buyruk olma hevesinde.

"Halife en-Nasr Lidinillâh-Selçuklularla savaşmak üzere- Harizmşaha yardımcı kuvvetler göndermişti" diyor. İbnü'l Esir. Demek ki, manevî şahsiyeti bir yana, kılıçların hakkını istiyor Halife, kazanılan zafere Abbâsîleri ortak sayıyordu. Tabii, Harizmşahlarda böyle bir minnet duygusundan emâre yok. Sultan Tekiş Hemedan da tahta oturmuş, hiç kimseyi zaferine ortak edecek gibi değil.

Halife en Nasr Lidinillâh'ın da bir hesabı var; vezir İbn Kaşşâb'ı Sultan Tekiş'e gönderdi. Hilatlar, hediyeler ve teşriflerle yola çıkan vezire, Kürt ve Bedevi Araplardan kurulu 10 bin kişilik bir ordu refakat ediyor. Abbâsî elçisi ve yanındaki ordu, Hemedan'a 5-6 kilometre mesafedeki Esedâbâd'a kadar gelip, burada karargâh kurdu. Halife adına konuşma yetkisi bulunan vezir, her tarafından kibir dökülen bir haber gönderdi Sultan Alâeddin Tekiş'e. Diyor ki: *"Harizmşah tahtını "Divân-ı Aziz'e" Yâni Bağdat*

Hilâfetine borçludur.”[270] Nedir beklenen? Velinimeti-efendisinin gönderdiği hediyeleri almak için, yanında çok az insan bulunması kaydıyla, gayet tevâzu içinde veziri karşılamaya gelmeli, Halifenin gönderdiği hilatları çadırda giymeli ve vezirin rikâbında yaya yürümelidir![271]

270 Türkistan, 370. s.

271 Harizmşahlar Tarihi, 127. s.

Bu tavır ukalaca. Söylenenler, büyük fetihler yapmış bir devlet adamına karşı yakışır sözler miydi? Ama Vezir, Halifenin ağzından bunları söyletti. “*Rikâbımızda*” yâni atımızın üzengisinin yanında yaya yürümeli, böylece, bizim şahsımızda Halifeye saygı göstermelisin, diyor.

Meselenin gurur incitici yanına sıra gelmeden, vezirin maksadı üzerinde duruldu ve hemen, tuzak kurulduğu kanaatine varıldı. 10 bin kişilik askerî kuvvetten haberleri yok, buna rağmen, vezirin iyi niyet beslemediğini, faka bastırmaya çalıştığını tahmin ettiler. Söz ve fikir sahiplerinin vardığı müşterek kanaat bir tuzak kurulduğu yönündeydi, buna Harizmşah Tekiş de inandı.

Alâeddin Tekiş *gelmem* demedi; yeterli tedbiri alarak Halifenin avcısı vezir Kaşşâb’ın yanına gitti. Hazırlığı tam yapmış, tuzakçıyı kıskıvrak yakalayıp, dersini verecek. *“Fakat vezir onun önünden kaçarak bir dağa sığındı ve oraya kapanıp kendini sağlama aldı.”*[272]

272 İbnü’l esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 94. s.

Abbâsî Halifesi en Nasr Lidinillah amacına ulaşamadı, vezir sıkıyı görünce kaçtı. Hazirm ordusunun başında Tekiş, vezir Kaşşâb’ı Dinever’e kadar kovalayıp, geri döndü.

Nasr, 1180’de aldığı görevi 1225’e kadar sürdürecek, bütün bu zaman içinde Harizmşahların tehlikeli bir düşman olduğunu aklından hiç çıkarmayacak. Fakat şimdilik Alâeddin Tekiş’in meseleyi olduğu yerde bırakma mecburiyeti vardır. Rey ve civarı sorumluluğunu oğlu Yûnus Han’a veren Tekiş, büyük kumandanlarından Mayacık’ı ona Atabey Bilâhare tayin edip Harizm’in yolunu tuttu. Gerçi Irak Iraklığını yine yapacak, ama daha acil durum çıkmış, yeni bir vukuat meydana gelmiş, onun halli öncelik taşıyor, bu yüzden dönüş âciliyet kazanmıştır. (Haziran 1194)

Kıpçak Savaşı

Kıpçaklar bir kütle olmayı becerememiş, bidayetten beri dağınık yaşarlar. Devlet kurma heves yahut becerileri de yok Kıpçakların. Birçok Boy'dan biri olan Uran Boyu'nun reisi, "*hesaba gelmeyen kalabalık askeriyle*" Harizmşahlara katılmış, Sultan Tekiş'in ordusunda, kendi adamlarıyla beraber gazalara iştirak etmekteydi.

Alâeddin Tekiş Bağdat'ta Selçuklularla uğraşırken, Sir Derya (Seyhun) boylarındaki Kıpçaklar, reisleri Katır Buku Han önderliğinde Harizmşahlar aleyhine faaliyetlerde bulunuyor. İşte bu sebeple Tekiş, alelacele Harizm'e dönüp, Katır Buku Kıpçaklarının üzerine gitti.

Harizm ordusu Cend'e yaklaşınca, düşmanları kaçmaya başladı. Tekiş, Kıpçakları, cezalandırmak için takip ediyor, yakalayacak, fakat bir terslik oldu. Daha önceden içlerine girip, başka savaşlara da bir arada giren, başlarında Alp Kara'nın bulunduğu Uran Boyu Kıpçakları, şimdi kardeşleriyle karşı karşıya geleceklerdi; savaşmak istemediler. "*Hattâ daha ileri giderek Harizmşahlara ihanet hususunda Katır Buku ile anlaştılar. İki taraf 18 Mayıs 1195'de karşılaştıkları zaman Uranlar mevkilerini terk ile ordunun ağırlık ve levazımlarını yağmaladılar. İslâm kuvvetleri bozuldu, çoğu harp meydanında öldü. Birçoğu da susuz çölde telef oldu.*"[273]

273 Harizmşahlar Tarihi, 129. s.

Irak Yine Karışık

Harizmşahlar asla düşünemeyecekleri bir hezimeti gördüler Kıpçaklardan. Acısını çıkarma imkânı aranırdı, Irak'tan gelen haberler izin vermiyor. Öyle bir karışmış ki Irak ufku, ayırmak için Harizm kılıçları lâzım.

Kutluğ İnanç, III. Tuğrul'dan kurtulmak için Tekiş'in yardımını istemiş, sonunda dediği olmuş, lâkin Irak'ta Harizm hâkimiyeti de kurulmuştu. Kıpçaklar hâdisesi patlak verince Irak'ta her şey arapsaçına dönmüş.

Önce, Kutlug İnanç, Hemedanı ele geçirmeye çalışıyor. Harizmlilerin Irak Başkomutanı Mayacık, yanında Tekiş'in oğlu Yunus Han olduğu halde Kutlug'un üzerine gidip, onu mağlup ediyor. Mayacık kaçıyor, fakat bu

kaçış daha güçlü dönmek içindir. Zaten Harizmşahlardan rahatsızlık duyan Halife, birinci hamlesinde başarı sağlayamayıp kaçan veziri Kaşsâb ile Kutluğu destekliyor. Müşterek ordunun hücumu karşısında Mayacık'ın durumu ümitsiz. Neticede, Kaşşâb ile desteklenen Kutluğun çabası semeresini veriyor ve Hemedan Harizmşahların elinden çıkıyor.

Halife, kutsal bir makamın temsilcisi gibi algılanır ise de, gerçek tam öyle değil. Peygamber Efendimizin arkadaşları ve damatları zamanında bitmişti taşınan kutsiyet. Lâkin seçilen yahut başka yolla oraya gelen hiç kimse, milletin zannını hakikat gibi kullanmaktan imtina etmemiştir. Adı ne olursa olsun bir dünya adamıydı Halife Nasr ve diğerleri, bir devletin yönetcisiydiler. Onlara vezirlik edenler de dünyacıydı tabiatıyla. Vezir Kaşşâb, Tekiş'in Hemedan'da yaptırdığı saraya kurulup; etrafa valiler, memurlar gönderiyor, daha doğrusu iktidar olmanın keyfini sürüp, lezzetini tadıyordu. (Mayıs 1196)

Kutlug İnanç mı? O da elde ettiği başarılardan başı dönmüş vaziyette sağa sola saldırıyor. Can-ciğer olup beraber savaşmıştılar Kaşşâb ile III. Tuğrul. Şehirlerin zaptına sıra gelince aralarına kara kedi girdi. Kutlug istiyordu ki kendi şanı yücelsin, kendi hanedanlığını kursun; Kaşşâb da benzerini isteyince menfaat uyuşmazlığı kan uyuşmazlığı doğurdu. Onların zapt ettikleri şehirlerde sergiledikleri şiddet, zulüm, yağma hiçbir Müslüman'a yakışmaz, hatta hiçbir insana. Kutlug doludizgin giderken, Harizm komutanı Mayacık yem attı önüne. Vezir Kaşşâb'la Kutlug'un arası açıldı.

Sultan Alâeddin Tekiş'den çekiniyordu Kutlug. Bunları bilen Mayacık, gizli bir haber gönderip, *"birleşelim, Sultanı ortadan kaldıralım"* dedi. Buna inanan aç gözlü Kutlug, tuzağa düşürülerek öldürüldü.

Bütün anlatılanlar olurken Sultan Tekiş Kıpçak gailesiyle uğraşıyordu ve sonra da yolda idi. Kutlug derdinden kurtulmak her şey değil, Abbâsî Halifesinin ordusuydu esas uğraşılacak olan. Bu arada vezir Kaşşâb hastalanıp bir müddet çekmiş ve ölmüştü. Muhtemeldir ki onun aradan çıkışının, askerleri üzerinde menfî tesiri görülmüştür.

Mayacık, Tekiş'in gelişiyle kuvvet kazandı. Halifenin ordusunu Hemedan'dan kovaladılar (Temmuz 1996). Sultan Tekiş Irak işlerini yoluna koymaya çalışırken, kendilerine hayli kan ve ter döktüren vezir Kaşşâb'ın cesedini mezardan çıkarıp, başını kesip Harizm'e gönderdiler. Olup geçenler moralini bozup, ümidini kesmeliydi Halifenin, ama öyle olmamış,

hâlâ muzaffer kumandan edasında. Sultan Tekiş'e gönderdiği haberde diyor ki en Nasr Lidinillah: "*Size Harizm yeter, Batı İran'ı terk edin*"[274] Tekiş'in cevabı: "*Mevcudu 170 bin kişi olan ordumuzun beslenmesi için arazimiz dardır. Bu itibarla Halifenin, elindeki Hûzistan'ı da bize terk etmesi münasip olur.*"[275]

274 Türkistan, 370. s.

275 Harizmşahlar Tarihi, 137. s.

Halife Nasr ile Harizmşah Tekiş'in dostluk kuramayışlarına sebep, zapt edilen toprakların paylaşılamaması olduğu gibi, bir de hutbe meselesi vardı. Tekiş'in Bağdat'ta, kendi adına hutbe okutmak istemesi Halife Nasrı can evinden vuruyor, bunu hazmetmek istemiyor, hırçınlaşıyor. Ama at binenin kılıç kuşananın!

Hemedan'da halk'a lütûf ve ihsanlarda bulunan Tekiş, dini otoritelerin gönlünü kazanacak davranışlar da sergiledi. Hem ahali memnun edildi hem din hususunda hürmet görenler; böylece iki yönlü fetih gerçekleşmiş oldu. Gözlerinden rahatsız olmasına rağmen oğlu Yunus Han, Hemedan da bırakıldı. Bu yakınlarda veliaht Nâsırüddin Merv'de öldü. Sir Derya ötesi devamlı çıbanbaşı olmaktaydı, yine orada karışıklık çıktı.

Tekrar Kıpçaklar

Sultan Tekiş, yanındaki dost Kıpçaklarla beraber üstüne gittiği düşman Kıpçaklara yenilmiş, çünkü dost bilinenler ihanet etmişti. Yine bir ihanet söz konusu olmakla beraber, bu Harizmlilerin menfaatinedir.

Kıpçaklardan bir Boy'un reisi olduğunu gördüğümüz Katır Buku Han darbe vurmuştu önceden. Onun, yeğeni Alp Direk'le her nedense arası açılmış, yeğen bir elçi gönderdiği Sultan Tekiş'e diyor ki: "*Eğer bana yardımcı olursan Katır Buku'yu ortadan kaldırır, onun hükmü altındaki yerleri sana bağlayabilirim*."

İşte zaman, devlet adamları, umumî olarak insanların vatan ve millet telâkkisi böyle! Kıpçaklar belirli bir sınır içinde düzen kurabilmiş, devlet olabilmiş değiller; onun için toprağı haysiyetleri gibi görmüyorlar. Sultan Tekiş'e yapılan teklif biraz sebepsiz gibi ise de, gerçekleşmesi hâlinde ortaya çıkacak netice hoş. Horasan'dan sorumlu olan oğlu Kutbüddin

Muhammed'i de yanına alan Sultan Tekiş yola düştü. Çarpışıldı, Katır Buku'nun ordusu yenilip, kendisi ve bazı büyük kumandanları esir alındı. Ne olursa olsun, bunun da adı zafer ve mimarı Kıpçaklardan Alp Dirik. Tarih: Şubat 1198.

Buraya kadar görülenler enteresan sayılır. Lâkin az sonra göreceğimizin yanında esamisi bile okunmaz. Yine iki kahraman var meydanda, bunlar değişik roller üstlenip, çok da güzel oynayacaklar.

Alp Dirik, amcası veya dayısı olan Katır Buku'ya kalleşlik, Tekiş'e dostluk yapmıştı. Esir düşen düşman kaderine rıza göstermiş, başına geleceklerin endişesi içinde yaşıyor. Ama bu defa, onun yerini almış olan Alp Dirik, fesat çıkarmada bir adım daha ileri gitti. Esir bulunan Katır Buku hem kendini kurtarmak, hem de Tekiş'i rahatlatmak niyetine girdi. Sultan Tekiş büyük bir ordu verdi Katır Buku'nun emrine. İki yakın akraba kapıştı ve kazanan taraf Harizmşahların yüzünü güldürdü. Tabii bu zaferin sahibi olan Katır Buku, esaretten kurtuldu. 1199 sonu.

Sıra Mayacıkta

Tarih'in sürprizi bol. Önemli mevkileri işgal edenlerin çoğunun iki günü birbirine benzemiyor. Meselâ Mayacık? Bağdat'ta Tekiş'in oğluna Atabey tayin edilmiş, aklı başında büyük bir komutan. Yaptığı yararlı işler çok, konumu da son derece önemli.

Harizimşah Tekiş, uzaklarda iken güvenle bakıyordu arkasına. Mayacık önemli önemsiz birçok savaşa girip çıktı, hep yüzü ak oldu, yüzünü güldürdü kendisine güvenenin. Bir kahraman idi Mayacık, bunu Abbâsî Halifesi Nasr da görüp takdir ediyor, lâkin onun niyeti başka! Aleyhine geliştiğine inandığı Harizmşahlara nasıl çelme takacağını düşünüyor Halife. Hasmı değil de, kendi komutanlarından yahut kendisine bağlı komşu devletlerden birinin reisiymiş gibi davrandı Mayacık'a. Kazandığı zaferler için kutladı. Ona hitabında acayip bir hile kokusu var:"*Melik-i muazzam, İskender-i zaman, Hüsrev-i âfak Cihân Pehlivan Rüstem-i sâni Kişver-Küşay Şemsüd din Mayacık*."

Zaferleri Hemedan'da kazanmış, Halifenin cömert iltifatlarına burada nail olmuş. Harizmşahların büyük komutanı olarak bulunuyordu, ne Melikti ne de şah. Bir ferman geldi Sultan Tekiş'den Mayacık'a; bununla aklına

başına devşirmesi amaçlanıp, bulunduğu mevkî hatırlatılıyor: “*Mayacık bizim bendemizdir, adaleti mâlûmumuzdur. Kendisine evvelce emrettiğimiz hususların icrası için Irak’a nâib nesbedilmiştir. Oradaki reislerin, kadıların ve âmillerin mercii odur*.”

Bununla, uçtuğu kanadın Sultan Tekiş’e ait olduğu açıklanmış, lâkin anlamamış yahut anlamazlıktan gelmiştir Mayacık. Gücünü düşmana gösterdiği ile kalmayıp, halka zulmetmeye başladı. Onun yaptıklarını aklı başında bir Müslüman kâfire yapmaz. Su gibi insan kanı akıtıyor, her şeylerini ellerinden aldığı kimseler, “*artık İllallah*” diyorlar, o habire eziyet yarışında… Ahalinin şikâyetleri ulaştı Sultan Alâeddin Tekiş’e, o da zalimim başını ezmek için geldi.

Devletin, milletin selâmetidir asıl olan; bunun için evlâtlar harcanır da, kumandanlar bırakılır mı? Sultan Tekiş’e bağlı ordu ile Mayacık’ın kendine bağladığı ordu arasında savaş yapıldı. Yenilen Mayacık, elleri bağlı olarak bir devenin sırtında getirildi Tekiş’in huzuruna. Cezası ağır olmalıydı, fakat vefa duygusu var insanda. Geçmişteki hizmetleri kondu ihanetinin önüne, hayatı bağışlandı. Tamamen masum olmadığı anlaşılsın diye, sembolik bir ceza verildi, bir sene hapis yatacak. Bir başka rivayet de ise hemen öldürüldüğü söylenmektedir. Değişik bilgilerin telifinden ortaya çıkan muhtemel sonuç şu olmalı: Mayacık, hapse atıldıktan bir müddet sonra öldürülmüştür.

Sultan Alâeddin Tekiş’in Ölümü

Doğum tarihini bilmiyoruz. İktidara geleli 27 sene olmuştu. Bu zaman zarfında neler yaptığını ana hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Harizmşahlar Devleti onun gayretleriyle imparatorluğa yükseldi. Bu başarıda payı olanlar, “*Kanglı, Kıpçak, Uran vb. Türklerin meydana getirdiği ordu’dur. Devletin sınırları Bağdat yakınlarından Orta Asya’da Talas civarına kadar uzuyordu.*”[276]

276 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Tekiş Mad.

Son günlerde Batınîler meselesi çıkmıştı. Sebep Batınî (İsmaili)’ler tarafından vezir Nizamülmülk Mesut’un öldürülmesi. Ağır bir darbe sayılmış bu ölüm; intikam için veliaht Kutbüd-din Muhammed gönderilmişti. Sultan Tekiş dahi, sıhhî durumunun namüsait oluşuna

aldırmadan, oğluna yardım amacıyla sefere hazırlandı. Tabiplerin ısrarını dinlemeyip harekete geçti ise de, yolu bile tamamlayamadan, Nesa civarında ruhunu teslim etti. (4 Temmuz 1200)

Kutbüd-din (Alâeddin) Muhammed (1200-1220)

Sultan Tekiş'in Veliahtı. Batınîlerle cenkte idi babası öldüğünde. Torşiz Kalesi kuşatma altına alınmış, içeridekiler bunaltılmış, sulh için yol arıyorlar. Ölüm haberi geldiğinde dört ayı doldurmuştu mücadele. Her türlü tavize hazırdı Torşiz sakinleri, çünkü bilmiyorlardı Muhammed'in gitmek zorunda kaldığını. Birçok fedakârlığa katlanıp, üstüne de 100 bin dinar vererek kurtuldu Torşizliler, Muhammed, süratle Harizm'e döndü.

Ancak 3 Ağustos 1200'de gelebildi Kutbü'ddin Muhammed. Ölümün üzerinden bir ay geçmiş, alternatifsizliği sayesinde hakkı gasp edilmemişti. Devlet büyükleri ve kumandanlar kendi aralarında bir toplantı yaptıktan sonra, Veliahtı tahta oturttular. Şehzadeliği müddetince kullanılan '**Kutbüddin**' adını ikinci plâna itecek olan **Alâeddin** Lâkabını taktılar. Bundan sonra daha ziyade böyle anılacak. Usûle uygun olarak, ilgili devletlere elçiler yollanıp, tahtın yeni sahibi ilân edildi.

Geniş sınırlara sahip bir devlet kalmıştı baba mirası alarak. Bir yığın da dert intikal etmişti büyük devletle beraber. Tekiş'in ölümünü takiben yeni sıkıntılar da üretilmişti ve bu sıkıntıların içinde, geç üretilmiş yeni varis dahi vardı. Iraktaki, Harizmşahlara ait topraklar paylaşılmış kısa zaman içinde. Askerlerin bir kısmı kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı kovulmuş, bazı kişiler de sesini duyurmak için esip yağıyor.

Hiç yoktan bir rakip icat edilip, sürüldü Alâeddin Muhammed'in karşısına. Sultan Tekiş'in torunu, Alâeddin'in kardeşinin oğlu Hindû Han, arabozucular tarafından tahta hazırlanıyor. Amcasının hakkı olduğu unutturulan genç, gözünü tahta dikmiş, bakalım ne olacak?

Gurlularla Savaş

Eğer birileri rahat duruyorsa, suyu bulandırmaya çalışmıyorsa bunun sebebi ne huzur merakıdır, ne barış sevgisi… Tahta geçebilmek için ümidi

cüzi olan da dahi hırs namütenahi. Tek tek suçlu saymak da haksızlıktır mesulleri namına, zira zamanın modası bu. Müsait ortamdır beklenen, aday için ve destekçileri için…

Bir büyük sultanın ölümü ve peşinden gelişen olaylar ümit vermiş Gurlulara, Harizm şehirleri istilâya uğruyor. Dillerde bir söz dolaşıyor aynı günlerde: "*Padişahlık Selçuklu Hanedanına bile kalmamıştır. Harizmşah toprağa gömüldü.*" Böyle diyorlar, en azından bir fetret devri yaşanacağı inancını taşıyıp Harizmşahlara ait topraklarda terör estiriyorlar. Elbette acele ediyordu Gurlular. Fetret kısa sürerse, kendine gelen Alâeddin Muhammed kendi üzerlerine gelir. Kısa günün kârı deyip fırtına süratiyle, Merv, Tus ve Nişabur'u zaptettiler. Harizmşahların şehirleri gasp edilip Şehzadeleri esir alınıyor; başkentleri Gur'a götürülüyor esir Şehzade Hindû Han.

Hesaplar ince, beklentiler fazla. Taht'a oturma hülyasına kaptırılan Hindû Han, "*Merv ve Serahs vilayetlerinin idaresine memur edildi.*"[277] Ona bu görevi veren Gurlular, demek ki, Harizmşahların ruhuna fatiha okuma zamanı gelmiş. En önemli vilayetlerini almışlar, devletin belini kırmışlar, şehirlerin yönetimini de aynı devletin Şehzadesine bırakıyorlar; kendilerine biçtikleri rol ve mevkî pek âlâ…

277 İslâm Ansiklopedisi 5/1. c. Harizmşahlar Mad.

Bunlar geçiş dönemi krizleriydi. Alâeddin Muhammed toparlandı, yapılanları yapanların yanına bırakmadı. Gurlular bütün aldıklarını bırakmak zorunda kaldılar. Taht iddiacısı yeğen Hindû Han dahî amcasının eline düşmemek için Gurlu dostlarının yanına kaçtı. (Yıl 1201)

Sultan Tekiş'in, 1197'de ölen oğlu Melikşah'dan torunuydu Hindû Han. Harizmliler İslâm adına gaza yaparlarken böyle bir ismi neden seçmişlerse anlayamadık.

Gurlular, Gazne devleti kalıntılarını Hindistan'dan kazımışlar, onlardan intikal eden birçok askeri de aralarına almışlardı. Bir İran kavmi idi Gurlular, ama Harizmşahlarla aynı menşeden gelen Gazneli askerlerle beraber Harizm şehirlerini almıştılar. Güçleri vardı belki, lâkin adaletleri yoktu. Alâeddin Muhammed'in önünden niçin kaçıştılar? Mekânı zapt etmeyi başarmışlar, fakat halkın gönlünde yer bulamamışlar; halkın desteğini alamadan barınmak zor.[278] Bir de Sultan Alâeddin Muhammed'in gücünü unutmamak lâzım.

278 Türkistan, 372. s.

Gazneli-Gurlu hasımlığı yeni başlamış değil, bitmedi de. Bir taraf kendine yer açmak için didinecek, öbürü varlığını muhafazaya çalışacak, biz de olanları seyredeceğiz.

Sefer'e Çıkış ve Dönüş

Gurluları yönetenler iki kardeş. Güzel bir paylaşım var aralarında. Baş rolde Gıyaseddin, onun altında ki Alâeddin Muhammed. İkinci durumdaki kardeş, ordusunun başında Herat muharebesine çıktı.

Bu seferin başlatılış sebebi: Harizmşah Muhammed Tekiş'in huysuz kardeşi Sultanşah'ın ölümünden sonra, ona hizmet eden iki kardeş, Gurlu Sultan Gıyaseddin'e sığınmışlardı. Bunlar ev sahipleri tarafından hoşça karşılanıp, itibar görmüşler, hatta birine "*El Emir el Hâcci*" ünvanı verilmiş. Kendilerine yapılan iyi muamelenin karşılığı belki iyilik olmalıydı, lâkin bu iki kardeş Alâeddin Muhammed'e mektup yazıyor, Herat'a gelmesini söylüyor ve şehri kendisine teslim edeceklerini garanti ediyorlar.[279]

279 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 147. s.

İki kaçak kardeşin verdiği sözlü-yazılı garantinin garantisi yok, olması zaten mümkün değil; ama işine öyle geldiği için herhalde, Harizmşah Muhammed bunlara inanmak istemiş, harekete geçmişti. Kuşatma başladı, 40 gün kadar devam etti, netice yok. Daha sonra da in gelmekte olduğu duyulunca dönüş yolculuğu başladı. Dönüş kararlaştırılmış, yola düşülmüştü. "*Tâlekan yolundan gelen ile Merv-i Rûd'da karşılaşıldı*."[280]

280 Harizmşahlar Tarihi, 154. s.

İki taraf öncü birlikleri arasında başlayan çarpışmalar şiddetli oldu, insan zayiatı çok fazla. Gurlular, Harizmlileri burada oyalamak isterken, öbür yandan Horasan'ı yeniden ele geçirme emeli güdüyorlar, ana göre taktik uyguluyorlardı. Bunu fark eden Alâeddin Muhammed, Merv'e doğru çekildi. Harizmliler Serahs'a ulaştığında, Gur elçileri gelip Horasan'ın bazı şehirlerini ve bir miktar da tazminat istediler. Barışın şartı bu idi Gurlular için. Hoş olmayan teklifi kabul etmeyen Alâeddin Muhammed, ordusunu alıp Harizm'e çekildi.

Gurlular galibiyeti çantada keklik sayıyor, onun için de pervasız davranıyorlardı; kumandasındaki ordu Tus şehrine geldi. Burada ihtiyaçlarının karşılanması yerli ahaliye düşüyor, onlar da ağır yük altına perişan oluyordu. Bir türlü rahat yüzü göremediler. Halkın dalga dalga büyüyen nefreti karşısında kendileri de huzur bulamıyordu. Neyse ki, Hükümdar Gıyaseddin'in ölüm haberi geldi, bunun üzerine diğer kardeşin emriyle derhal toparlanan Gurlular yurtlarına döndüler. (Ocak 2003)

Tekrar Herat

Her devlet muzdarip olur değişim sürecinden. Hükümdarı Gıyaseddin'in ölümüyle, Gurlular da iç çalkantıya kapıldılar. Sultan Alâeddin Muhammed için bir fırsat doğmuş, bundan istifade etmesi gerek. Aynı sıralarda bir başka gelişme daha vukû bulmuş, Harizmlilerle savaşan Gurluların Merv'deki valisi yenilip, katledilmişti. Hareket için bundan uygun zaman bulunmaz.

Herat, Gurluların Horasan'a doğru ilerlemelerini sağlayacak önemli merkezlerden. Sağlam bir atlama taşı. İyi hazırlanmış, büyük Harizm ordusu 1204 ocağında yola düştü. Şehrin kuşatması Mart ayında başladı. Nisan sonuna kadar devam eden şiddetli çarpışmalarda, daha ziyade kayba uğrayan, hırpalanan taraf Gurlular. Vuruşmalar sokak aralarına kadar sıçramıştı ve Harizmliler çok zayiat verdiriyordu.

Şehir surları tahrip ediliyor, tamirine çalışanlar vücutlarına isabet eden oklarla, av kuşları gibi dökülüyorlar duvar diplerine. O kadar seri öldürülüyor ki insanlar, cesetleri toplamak, defnetmek mümkün değil. Bu arada, Hükümdar Şihabeddin Hindistandaydı. Herat Kalesi komutanı Alp Gâzi günden güne felâkete sürüklendiklerini görerek yaşıyor sulh için çare düşünüyor, yol arıyor. Alp Gazi hem mağlup olmuş bir komutandı, hem de ciddi biçimde hasta. Bütün enerjisini barış yoluna harcamaya da mecburdu.

Gurluların kaybı çok yönlü; öncelikle gururları kırılmıştı, Herat'ın ellerinden çıkışıyla kanatları da kırıldı. Herat, ilk defa Harizmşahların eline geçmiş oluyor.[281] Her şeyleri bitmiş çare olarak ellerinde sadece sulh etme şansı var. Sultan'a teklifini bildirmek, direktifini almak için huzura geldi Alp Gazi. Konuştular anlaştılar:

281 Türkistan, 372. s.

Bundan sonra, Horasan'a geçiş yolu Herat Gurlular için yasak bölge. Gurlular, Harizm ülkesine Herat'tan geçemeyecek, bunun yanında Harizmliler de Gur toprağına ayak basmayacak. Eğer verilen sözlerde durulabilirse, bir saldırmazlık anlaşması yapılmış oluyor ki, bu iki taraf için de rahatlık demektir. Bu anlaşma şartlarında iki taraf müsavi görünüyor; fakat bir artısı var Harizmlilerin; tespit edilecek bir meblağ üzerinden, Gurlular para ödeyecek:

Para'nın temini kolay değildi. Hazine boş olduğu için halkın boğazı sıkılıyor, garibanlardan toplanıyor paralar. Sultan Alâeddin Muhammed, insanların acı çekerek vereceği paradan hayır beklemiyordu; dolayısıyla bunu bağışladı.

Başarılı bir sefer olmuştu. Ufak tefek hudut baskınları meydana geldi, asker toplandı. Yolculuk başladı Merv'e doğru. Hasta olduğunu bildiğimiz Hükümdar adına sulh anlaşması yapan Alp Gazi, bu günlerde öldü.

Gurluların Hükümdarı, ülkesinin uzak yerlerdeki meselelerini düzene koymak için gittiği Hindistan'dan üzüntüyle döndü. Daha önce Harizmşahlar tarafından öldürülmüş bulunan Merv valisi için kin kusuyordu Sultan Alâeddin Muhammed'e. Herat'ta yaşananlar bir kat daha artırdı öfkesini. Kendini oldukça kuvvetli, rakibini zayıf görüyor. Gazabı son haddine gelmişti 'in. Fazla vakit geçmemişti anlaşma üzerinden, ama ne önemi var! "*Harizim mülkünü istilâ ederek, Alâeddin'in akınlarına son vermek maksadı ile bir ordu hazırladı*."[282]

282 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. Guri'ler Mad.

Savaş'ın Zoru

Gurlular Harizm'e doğru harekete geçtiler; haberin ulaşmasıyla beraber, Alâeddin Muhammed de ordusunu hazırladı. Düşman, küçümsenemeyecek kadar zorluydu, üstelik kin ile yoğrulup, daha da tehlikeli duruma gelmiş. Korkuya kapılan Harizmşah, en güçlü hâliyle hazır olmak istiyordu; Horasan'dan asker toplandığı gibi, bu hususta Kara Hıtayların dahi yardımını talep etti.

Gurlu ordusu bütün azametiyle gelip, Merv dışına konuşlandı. Burada, iki hükümdar arasında ağır tehditler içeren mektuplarla sinir savaşı başladı ilk önce ve sonra ilk çarpışmalar başladı. Ezilen, en çok kanı akıtılan

Harizmliler oluyor. Belki Gurlular da zayiat veriyor, fakat gidişat Harizmliler hesabına çok kötü. “*Karınca sürüleri kadar bol*”[283] olan Gurlular kırılmakla bitmiyor. Harizmlilerin yere düşen askerleri, ayakta kalanların durumunu da zorlaştırıyor. Normal savaş kuralları dahi dikkate alınmıyor Şihabeddin Gurî tarafından esirler bile öldürülüyor.

283 Harizmşahlar Tarihi, 157. s.

Su’dan Medet Ummak

Harizmlilerin klasik silâhlarından biridir su. Kanal bentlerinin kapakları açılıp, su araziye bırakıldı. Düşmanın ilerleyişi aksadı. Çamur deryasına dönen saha hareketi ağırlaştırıyor, bu ancak zaman kazandırabiliyor Muhammed’e. Zaman ne kazandıracak? Daha erken olabilecek varış süresi bir buçuk ay’ı buldu, Gurlular, netice itibariyle Harizmşah- ların başkenti Gürgenc’e gelip, şehri kuşattılar.

Dinî Duyguların Alevlenmesi

Hindistan’da ayağı eli olanın altında fili oluyor. Gurlu ordusu birçok yönden Harizm ordusundan üstün idi ve birçokta Fil ile takviyeliydi. Maddî kuvvetlerin orantısı olmayınca, din kuvveti sokulacaktı devreye. Dinî otoritelere iş düştü böylece. Câmiler, halkı **cihad**’a çağıran imamların konuşmalarıyla önemli bir görev ifa ettiler:

“*Bilhassa Şafii fakihi imam Şihabüddin Hayvakî’nin minberlerden, ahaliyi düşmana karşı mücadeleye davet eden sesi, ‘malını ve canını koruma yolunda ölen şehittir’ meâlindeki hadîs’e istinaden yaptığı vaazlar, müessir ve telkin dolu hutbeleri, küçük-büyük bilumum Gurganc’lıları(Gürgenç’lileri) ayağa kaldırmış ve müttehid bir kütle haline gelen bu insan topluluğu üzerinde vatan müdafaasının kudsîliğini ilân eden lâhutî bir rüzgar estirmişti.*”[284]

284 Aynı Eser, 158. s.

Mütemadiyen verilen dinî telkinler, insanların fedakârlık damarlarını açmış, herkes malını ve canını ortaya koymuştu. Alâeddin Muhammed’in

validesi Terken Hatun da din ulularından aşağı kalmayıp, halkın hissiyatını ateşleyen çeşitli formüller icat etmişti. Terken Hatun'un savaş hilesi, önceden farklı biçimlerde farklı devletler tarafından uygulanmıştı, sonrakilerce de değişik biçimleri uygulanacak: Bu, asker mevcudunu olduğundan fazla gösterme gayretidir sadece. Kâğıttan, binlerce miğfer hazırlatıp surlara koydurttu. Düşman yanıltılabilirse, gözü de korkutulmuş olur!

Gürgenç te yapılan bunlardı. Umulduğu nispette işe yaramıştı. Sultan Alâeddin Muhammed dışarıda olduğu için, , Gürgenci askersiz, hiç değilse çok az askerli bulacağını sanıyor, hemen teslim olacağına inanıyordu. Bir de baktı ki, surlarda sayısız asker görünmekte (Uzaktan bakınca kâğıt miğferler gerçek asker başları gibi algılanıyor). Bu vaziyet karşısında endişeye kapılan Gurlular hücumu ertelediler. Sultan Muhammed hâlâ ortalarda yoktu. Bilâhare geldi, ama çarpışmalarda o kadar fazla kayıp vermişti ki, "*beraberinde ancak 100 süvari bulunuyordu*."[285]

285 Türkistan, 373. s.

Halkın, şehirlerini müdafaaya hazırlanmalarının yanı sıra dışarıdan istenen yardımlarda vardı, bunlar yavaş yavaş gelmeye başladılar. Ceyhun'un doğusunda Gurlu ordugâhı batısında Harizmşahlar bulunuyor. Bu arada Kara Hıtay askerleri geldi, az sonra, da, Semerkand Hükümdarı Kara Hanlı Osman'ın kuvvetleri göründü.

Firar

Ummadığı bir manzara karşısındaydı Guri. Geceleyin, yük de ağır eşyalarını yaktırdı. Atların ve develerin fazlalarını da gözden çıkarıp, firarda karar kıldı.

Harizmliler seyirci kalmadı düşmanın gidişine. Peşlerine düşüp kovaladılar. Çarpışmayı deneyen Gurlular perişan edildi. Bol miktarda ganimet alındı Gurlulardan, can kayıpları da bir o kadardı. Harizmliler için önemli bir gaile böyle defedilmiş oldu. (Eylül 1204)

Bir Başka Cephe'den

Harizimşahlar dini motifleri kullanıp, halkın her türlü yardımını temin etmiş, netice sevinçle karşılanmıştı. Gurlu- lar kaçırıldı. Canını kurtardığına sevinen Şihabeddin Guri, elinde kalan az sayıdaki adamıyla beraber Endhûd Kalesine sığındı. Harizmliler takipten dönmüştü, ama bu defa Kara Hıtaylar peşlerindeydi Gurluların.

Bize ilginç geliyor. Harizmşahlar Müslümandır, onlara yardıma gelen Kara Hanlı Osman da Müslüman. Fakat Osman, Müslüman olmayan Kara Hıtaylara bağlıydı ve onların emriyle gelmişti yardıma. Guri mağlup olup bir kaleye sığınmış, durumu kötü, inancı iyi, çünkü Müslüman. Eğer Kara Hıtaylar bastırırsa Gurlu Hükümdarı yakalanacak. Osman'ın gönlü, bir İslâm hükümdarının*"kâfirlerin" eline esir düşmesine razı olmadı.*[286]

286 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kara Hanlılar Mad.

Diplomatik maharetini ortaya koyan Semerkand Sultanı Osman, Kara Hıtayları ikna etmeyi başardı. Şihabeddin'e dokunmayan Kara Hıtaylar, onun yanında bulunan hazineyi almakla yetindiler. Canını Gazne'ye atabilen Şihabeddin uğradığı bunca zarar-ziyana rağmen mutlu, yoktan bir zafer kazanan Alâeddin Muhammed'in sevinci daha fazla.

Şimdi N'olacak?

Alâeddin Muhammed'in dört senesi böyle buhranlı geçti. Yabancı desteği olmasa fena bir durum kaçınılmaz görünüyordu; ama şimdilik vaziyet çok iyi. Horasan'a hâkim olunmuş, Gurlular sindirilmiş. Şimdi düşünülmesi gereken bir mesele var ilgililerin kafasında. Kara Hıtayların dostluğuna ne kadar güvenilir? Bugün, sayelerinde kazanılan başarı için onlara minnet duyulmalı, lâkin yarın uğranılacak başarısızlığın ardında Kara Hıtayların olabileceği de gözden ırak tutulmamalıydı. Alâeddin Muhammed bu endişe ile zuhuru muhtemel Kara Hıtay tehlikesine karşı mümkün olan hazırlığa önem verdi.

Zaruri Dostluk

Gurlular çekip gitmiş, onlarla yapılan savaş gerilerde kalmış. Yeni günler yeni politikalarla değerli kılınmalıdır. Harizm sarayının ileri gelenlerinden

biri, bu mülahaza ile Şihabeddin’e gönderildi. İletilen mesaj:

“*Sen İslâm adına Hindistanda cihat yapmaktasın, bu hususta kazandığın nâm malûmdur. Biz de Müslümanız ve bu yolda mesafe almaya çalışıyoruz. Kara Hıtaylar kâfir, dolayısıyla hem bizi ezmek isterler hem sizi. Şimdi ikimiz de savaş yorgunuyuz; birbirimizi daha fazla hırpalamayalım. Kısacası, artık biz dost olalım*!” Meâlen böyleydi Alâeddin Muhammed’in söylettikleri.

Şihabeddin Gûri, sanki derin bir kuyuya düşmüş gibiydi ve bu teklif sanki o derin kuyuya sarkıtılmış kuvvetli bir ip. Harizmşahlarla savaş pahalıya mâl olmuş Gurlulara, devletlerine bağlı muhtelif ülkeler bağlarını çözmüş, vilâyetlerinde bağımsız hükümetler türemiş, tam da, “*ben ne yapacağım*?”karamsarlığına kapılmışken Şihabeddin hayâl edemeyeceği bir teklifle karşılaşmıştı. Hiçbir itiraza yeltenmeden bu teklifi derhal kabul eden ve biraz daha ileri giden *“ Gur Sultanı, Harizmşah istediği zaman yardımda bulunacağını da taahhüd edip, bu hususta vesikalar hazırlattı.”*[287]

287 Harizmşahlar Tarihi, 160. s.

Ocak 1205’de yapılan anlaşmaya göre Herat hariç, Merv-i Rûd dâhil bütün Horasan bölgesi Harizmşah’a bağlanmıştır. Eğer evvelki anlaşmaların âkıbetine uğramaz ise, dostluk çerçevesi içinde kalınarak, iki Müslüman devlet birbirini incitmeyip, başka meselelere bakacaklar.

Barış Bir Çürük Baraka

Vahşi hayvanların ehlileştirilmişine güvenilir, lâkin hükümdarların anlaşmasına asla! İki ay geçmişti dostluk mukavelesinin üzerinden. Belh valisi Taceddin Zengi bir miktar Gurlu askerle Merv-i Rûd’a saldırdı, muhafızı öldürüp, halka zulmetti. Sonra Merv’e doğru ilerledi Bay Vali.

Bu hareket, yine devlet adamlığına ve insanlığa aykırıdır. Ciddiyet ve iştiyakla kabul edilen bir anlaşma daha atılmıştır sadakatsizlik çöplüğüne. Belh Valisi Taceddin Zengi’nin bu akılsız marifetinden hükümdarın haberi yok, zira Şihabeddin Gûri Hindistan seferindeydi. Gurluların valisi, üzerine gönderilen Harizm ordusu tarafından ordusu bozulduktan sonra esir alındı. Öbür yandan, Hint seferinden dönmekte olan Gur Hükümdarı Şihabeddin, yolda uğradığı bir sûikasta kurban gidip, öldü. (1206 senesi)

Şihabeddin'den Sonra Gurlular

Oturmuş müesseselere sahip değildiler. İmparatorluk olmuşlar lâkin onları ayakta tutan son direk Şihabeddin idi ve onun devrilişiyle devlet parçalandı. Birbirine rakip ayrı ayrı siyasî teşekküller çıktı ortaya; bunların başında, Türk Memlûklerinden yetişmiş vali ve kumandanlar ile Gurlu ricâli, bir de hanedana mensup prensler bulunuyordu. Hindistan sahaları dâhil hiçbir yer Harizmşahlarla Kara Hıtaylar gibi iki büyük siyasî kuvvet karşısında Gurluların bağımsız yaşamalarına imkân kalmadı.

Gurluların başına gelen bu felâketli dağılmadan Alâeddin Muhammed mümkün olan istifadeyi sağladı. Herat'a kolayca el koyan Harizmliler hiç mukavemet görmeden Belh'i de teslim aldılar. Sultan Alâeddin Muhammed, boyun eğenleri incitmeden, kimseye zulüm etmeden, halka ihsanlarda bulunduktan sonra Harizm'e döndü (Yıl 1207)

Hedef Mâverâünnehir

Sıra Kara Hıtaylara gelmiştir. Moğol asıllı idiler, iyi savaşçı oldukları, kazandıkları başarılarla tescillenmişti Kara Hıtayların. Kara Hanlılar onların büyüklüğünü kabul edip himayelerine sığınmışlardı. Mâverâünnehir, Türklerin o zamanlar için **Kızıl Elma**'sı ve anılan kavmin işgalindeydi. Türkler buraya ne kadar değer veriyor olsalar da bir türlü tapu kaydını almaya muvaffak olamamıştılar. Arap hâkimiyetine de girmişti Mâverâünnehir. Kara Hıtaylar sonuncu sahipleri. Bu bölge içinde kalan Semerkand ve Buhâra Hükümdarlıkları yarı bağımsız, Kara Hıtaylara vergi ödeyerek ayakta duruyorlar. Bunlar Harizmşaha tâbi olup, adına hutbe okutup, sikke kestirmeyi teklif ettiler. Ama Kara Hıtaylar kovulmalıydı öncelikle.

Semerkand Hükümdarı Osman, Kara Hanlı Türk'ü, bunu biliyoruz. Buhâra'yı yönetenler, **Burhan Ailesi** olarak tanınan itibarlı bir soy idi. Kökenleri Hz. Ömer'e dayanır, diye bir rivayet var. [288] Burhan ailesinden namlı âlimler çıkmış, değerli fıkıh kitapları yazmışlar. İdarenin başında bulunanlar, gerilerden gelen bilhassa dinî alandaki namlarının da meyvesini devşiriyor, halktan derin bir saygı görüyorlardı. *Sadr-ı Cihan* lâkabı

verilmiş bunlara, manası “*Cihan’ın göğsü’*dür. Başka lâkapları, ünvanları da var. Küçük de olsa hükümdarlık denebiliyor Buhâra’ya. Dindar ve ilim ehli şahsiyetler temsil ediyor Buhâralıları, hak da Müslüman. Böyle olduğu için, “*Kâfir*” denilen Kara Hıtaylardan, Müslüman Harizmşahlar onlara çok daha yakın, kendi rızalarıyla bağlanmayı istediler.

288 Diyânet vakfı İslâm Ans. 6.c. Burhan Ailesi md. Ali Özgül

Buhâra’nın hâkimlerine “**Sadr-ı Cihan**” denmesi İslâmî ilimlere olan tutkularından ve vukufiyetlerinden dolayı, manası “*Cihan’ın göğsü’*dür. Ailenin işbaşına gelen bütün fertleri lekesiz değildir, şüphesiz içlerinde yaramaz huyları olan da vardır. Meselâ bahsedilen yıllarda idareci bulunan Muhammed b. Ahmet! Hac farizasını yerine getirmeye gittiği Mekke’de, kendisi gibi hacı adayları ona aşırı kibirli davranışlarından dolayı ‘**Sadr-ı Cehennem**’ demişler.[289] Kara Hıtayların bunlara saygılı davrandığı söylenir; bunun sosyal, siyasî pek çok sebepleri olduğu meydanda. Saygılı oluşlarının göstergesi, vergi memurlarını onlardan emir almaya mecbur etmeleri imiş.

289 Türkistan, 440.s.

Fakat bir başka olayın meydana gelişiyle bütün işler değişti.“*Kalkan Tüccarı*”nın oğlu Sancar diye biri, etrafına bir sürü sergerde toplayıp, serserice hareketlere başlıyor. İpsiz takımının hareketleriyle, idarecilerin otoritesi sarsılıyor, bunlar şikâyet ediliyor Kara Hıtaylara, ama olunlu bir tepki vermeden, sessiz kalıyorlar. İşte bu olay üzerine, hükümdarlığının başındaki (doğrusu ailenin başındaki) Burhaneddin Sadr-ı Cihan ünvanlı Muhammed b. Ahmet, Harizmşahlara bağlanma kararına varıp harekete geçti.

Buhâra’ya 1207 yazında gelen Alâeddin Muhammed, halkın şikâyetlerini dikkate alarak, eşkıya sürüsünü cezalandırdı. Kendisini Melik ilân etmiş bulunan eşkıya başı Sancar Harizm’e gönderildi. Semerkand’ın Harizmşahlara teslimi ise Kara Hanlı Osman tarafından yapılmıştır. “*Muhammed, arkada bıraktıkları hakkında kuvvetli garanti aldıktan sonra, Kara Hıtay ülkesinden daha ilerilere girdi*.”[290]

290 Büyük Türk Tarihi, 5. c. 1385. s.

Şans gülüyordu Alâeddin Muhammed’e. Emeksiz zaferler kazanıyor, bir ok atıp, kılıç sallamadan kahraman oluyor son zamanlarda. Bunun gururuna kapıldı, kendini gökyüzünde görmeye başladı. Lâkapları vardı, onlarla

yetinmedi, **İskender-i Sâni** –İkinci İskender- ve **Sancar** lâkaplarını aldı. İskenderlikle büyük cihangir olduğunu, Sancar –Sencer- ile de "*Selçukluların vârisi ve İslâm dünyasının Sultanı olduğunu*" iddia ediyordu.[291]

291 İslâm Ansiklopedisi, 5/1 c. Harizmşahlar Mad.

Zararlı Rivayetler

Savaşlı-savaşsız fetihler gerçekleşti Mâverâünnehirde. Muhammed'in ufku genişledi, dünyanın biriciği rolünü ezberlemeye çalışıyor, aldığı yeni ünvanlarla beraber Horasan'da söylentiler yayıldı aşağılardan yukarılara doğru: "*Sultan Kara Hıtaylara esir düştü*". "*Sultan öldü*." Bağlanmışlığın hükmü olur mu bu durumda? Herat ve Nişabur'da bağlılık yeminleri bozuldu, ipleri koparıldı çabucak. İsyanlar patladı peş peşe, şuursuzca. Tabii ki, Sultan ölmemiş, üstelik gücünün kuvvetinin doruğundaydı. Derhal gerekenler yapılıp, isyankârlar hak ettiklerini buldular. Yıl 1208.

Bir Cihangirin Doğuşu

Harizmli Alâeddin Muhammed, babası Tekiş'den kalan ülkenin sınırlarını genişletip, kendi şanını, itibarını pekiştiriyor, artırıyor, işler gayet iyi gidiyordu. Fatih olacak, cihangir olacak, en büyük ne ise o olacak. Oysa daha istikrarlı büyüyen bir çınar fışkırmıştı Moğolistan da, kök dalları durmadan uzuyor alttan alta. Bunun adı Temuçin-Cengiz Han. Dağınık ve birbirine rakip Moğol boylarını bir bayrak altında topluyor, karşısına dikilen kim olursa olsun âkıbeti için tek ihtimal görülüyor; yere serilmek! Harizmşah, '*en büyük benim'* gururuna kapıldığı yıllardadır en büyüğün reklamsız büyüdüğü zaman. Yolları kesişecek, seyredeceğiz…

Naymanların Moğollaşmış Türk oldukları söylenir. Cengiz Han hükümranlık alanını genişleterek, 1204'te başlayan Nayman Devletini dağıtma, hükmü altına alma girişimini zaferle sonuçlandırdı. Babası Tayang Han'ı hiç beğenmeyen Küçlük-Güçlük- bir miktar adamı yanında olduğu halde, çeşitli yollardan geçerek, masalsı mâceralardan sonra Kara Hıtaylara

sığındı. Yine, mâceracı tabiatına yakışır davranışlar sergileyerek, önce Kara Hıtay Hanına damat, sonra da devlete sahip oldu, bunlar ileride anlatılacak.

Semerkand Ne Hâlde?

Harizmşahlar'a kendi isteğiyle bağlanan Semerkand Hâkimi Kara Hanlı Osman, yine oranın idâreciliğinde bırakılmıştı. Üstelik, ona kızını vermişti Sultan Alâeddin Muhammed. Bir süre sonra niyet ve davranışını değiştiren Osman, Harizmlileri öldürttü ve Kara Hıtay hükümdarı Gür Han'a, bağlılığını bildirdi.[292]

292 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 93. s.

Ne milliyetin ne de dinin yakınlaştırıcı olamadığı görülüyor çoğu zaman. İdareci insanların, neredeyse genelinin müşterek vasfı sadâkatsizlik. Biri tarafından diğeri, sadece köprüyü geçirecek vasıta yerine konuyor. Buna öyle alışılmıştır ki, ne aldatanın yüzü kızarıyor, ne aldatılan hayâl kırıklığı hissetmekteydi. Mühimsenen tek şey, kazanılan ve kaybedilen, gerisi boş! Kara Hanlılardan Semerkand Hâkimi Osman'ın tutumu buna açık misaldir. Kara Hıtaylar zayıfladığı için, Osman yönünü Harizmşahlara çevirmişti. Üstelik Gür Han'ın damadıydı. Sultan da kızını vermişti Osman'a. Nedense davranışında adil değildi. Beklenirdi ki, Sultan Muhammed'in kızını el üstünde tutsun, normaliydi bu. Ama aksini yaptığı duyuldu kısa zaman içinde. Harizmşah'ın kızı kötü muamele görüyor, Kar Hıtay Hanı'nın kızı üstün tutulmaktaydı. Daha da kötüsü Müslüman Sultan'ın kızı "**kâfir**" Gür Han'ın kızına hizmete mecbur edilmiş.

Osman'ın Harizmlileri katle başladığında, eğer kalede saklanmasaydı Sultanın kızı da öldürülecekti.[293] İste böyle, birçok sebep bir araya gelmiş, Sultan Alâeddin Muhammed, bunlardan dolayı yürümüştü Semerkand'a.

293 Türkistan, 389. s.

Sultan Alâeddin Muhammed için, zayıflamış Kara Hıtaylar korkulacak düşman değildi; Osman ise zaten ikinci derecede bir devletçiğin tayin edilmiş lideri. Harizm ordusu Semerkand'ı kuşattı. Bu sefer acıma hissi törpülenmiş, intikam parolasıyla hareket ediliyor. Bütün Kara Hanlı sülâlesi öldürüldü. Semerkand, Harizmşahların ikinci başkent'i yapıldı. Bu büyülü

şehir, şanına yakışır cami ve sarayla süslendikten sonra, Mâverâünnehir kuzeyine yapılacak akınlar programlanmaya başladı. (Yıl 1212)

Küçlüğe Gelince

Hem gözü karaydı Küçlük hem hileci. Babasını aşağılayacak kadar saygısız, en dar gününde kucağına sığındığı adama kalleşlik yapabilecek kadar vefasız, zekâsının en iyi çalıştığı saha kurnazlıkla ilgili. Kara Hıtay Gür Hanına güven duygusu aşılayıp, ordusuna girdi. Gerçekten başarılar gösterip saraya alındı. Az sonra evlât gibi görünmeye başlayıp Gür Hanın kızıyla evlendi. Sadakatinden şüphe edilmiyordu. Kayın-babasının izniyle, kendi kabilesi Naymanları ve diğerlerini bir araya topladı.

Küçlük için tek amaç, bütün nimetlerinden sonuna kadar yararlandığı Gür Hanı devirip, yerine geçmekti, bunda başarılı oldu. Bir iyiliği var ki, karısının babasının canına dokunmadı; o da bir iki sene sonra kendiliğinden öldü. Denir ki, Küçlük kayın-babasına daima itaatkâr, hürmetkâr davrandı; onun yanında oturmayıp, ayakta dururdu. Şunu da belirtelim: Küçlük bu saygılı davranışı, Gür Hanın kızı olan eşinin zorlamasıyla gösteriyordu. [294]

294 Harizmşahlar Tarihi, 193. s.

Küçlük'ün Kara Hıtay Hanı oluşu farklı biçimlerde anlatılıyor. İbnü-l Esir'den istifade ile doğrusunu öğrenmek istiyoruz: Ondan anladığımız şöyle: Küçlük, kendi kabilesiyle beraber başka bazı grupları da etrafına toplamış, bu arada haber gönderdiği Alâeddin Muhammed'den de yardım istemiş. Gür Han da talep etmiş Harizm yardımını ve her ikisi de olumlu cevap almışlar. Kara Hıtay ordusu ile Küçlük'ün temin ettiği ordu savaşacakları yere geldiklerinde Harizm ordusu da, onları seyredeceği bir mahale karargâh kurmuş. Muhtemelen Küçlük tarafına yardımcı da olunmuş. Savaşta Kara Hıtaylar yenilince, onların her şeyleri Küçlük'ün eline geçmiş. Kara Hıtayların büyük çoğunluğu savaş meydanından sağ çıkamamış, denebilir ki gayri Müslim Kara Hıtaylar aşağı yukarı, tükenmiş.

Sultan Alâeddin Muhammed, uyanık rolüne soyunmuş olup, Kara Hıtayların mağlûbiyeti kesinleşince savaşa girip, ordusuyla en fazla düşman öldürme rekorunu kırmış. Bundan sonra bir mektup yazıp Küçlük'e; demiş ki: '*Ben olmasaydım galip gelemezdin. Kara Hıtaylardan eline geçen şehirleri aramızda paylaşmamız lâzım.*' Küçlük'ün kimseye eyvallahı yok,

verdiği cevap sert: '*Benim, sana sallayacağım kılıçtan başka verecek hiçbir şeyim yoktur. Her halde sen Kara Hıtaylardan daha güçlü ve daha büyük bir hükümdar değilsin. Şayet susup sesini çıkarmamakla yetinirsen mesele yok; aksi halde üzerine yürür, Kara Hıtayların başına getirdiğim felâketten daha büyük bir felâket ile karşı karşıya bırakırım.*'[295]

295 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 223-224. s.

Çetin ceviz olduğuna inandırdı Küçlük. Sultan Alâeddin korktu, çete savaşlarıyla zaman kazanmaya çalıştı, fakat daha ileri gidemedi. Ağır hakaretlere maruz kaldı Küçlük tarafından, hiç karşılık vermeden sustu. Ağzı mühürlenmiş, dizlerinden derman, yüreğinden cesaret çekilmiş nedense? Daha önceleri şahsında var olduğu zannedilen hamiyet, ataklık ve başka liderlik timsali sayılan ne varsa terk etmiş kendisini, garip bir çekingenliğe bürünmüş koca Sultan Alâeddin ve İskender-i sâni. (!) Hatta Mâverâünnehir'in Küçlük tarafından istilâ edileceği endişesine kapılmış; İsficâb, Şâş, Fergana ve Kâsân'da yaşayan insanlara şehirleri boşaltmalarını emretmişti. Daha da fenası ahaliye, kendi şehirlerini tahrip etmelerini bilhassa tembih ediyor, güney batıya göçmelerini istiyordu. [296] Böyle yapılırsa öldürülecek insan, istifade edilecek evler kalmayacağı için, Küçlük oralara boşu boşuna gitmek istemez imiş!

296 Türkistan, 392. s.

Garip bir durum. Bir yerde hata olabilir ama biz göremiyoruz. Harizmşahlar Müslüman devletler arasında en kuvvetli olandır. Gurlulara karşı üstünlük sağlamış, Kara Hıtayları ayakta duramaz hale getirmiştiler, başka önemli başarıları da var. Küçlüğün babası, Cengiz Han Moğollarına mağlup olmuş, kendisi bir komutanın önünden kaçmak zorunda kalmıştı. Yani, Cengiz'in bir komutanıyla baş edememişti o. Kara Hıtayların mağlup edilmesi önemlidir, fakat zaten can çekişiyorlardı ve Harizmlilerin kılıçları da boşa kanlanılmış değildi. Sultan Muhammed'in bilinen gücüyle, şanlı geçmişiyle uyuşmayan bir davranış sergileniyor Harizmşah Muhammed tarafından, onun Küçlük'ten bu kadar korkmasını makûl görmek mümkün değil.

Başka Meşgaleler-Taceddin Ali Şah

Biraz gerilere gidip hafızamızı tazeleyeceğiz. Barcınlıg Kend, 1181'de Harizm'e bağlanmış, idaresi Sultan Tekiş'in oğlu, Muhammed'in kardeşi Taceddin Ali Şah'a bırakılmıştı. Bu zat, 1200'de Irak'a Bilâhare tayin edildi. Alâeddin Muhammed aynı sene içinde iktidara geçti ve nedense, kardeşinin Nişabur'da hizmetini uygun gördü; kardeşi de buna uydu. Hindû Han'ın Gurlulara ilticasını müteakip, Gıyaseddin Gurî Nişâbur'u kuşattı, kısa zamanda teslim aldı. Saklandığı yerde bulunup huzura getirilen Ali Şah'ı, tahtta yanına oturtan Gıyaseddin, ona ne kadar değer verdiğini gösterdi. Harizmşahlarla Gurlular arasında cereyan eden savaş iyi netice verince (1205), Taceddin Ali Şah, ağabeyinin emri altında, Mâzenderan – Taberistan bölgesinin Hazirmşahlara bağlanmasını başardı (1207). Bu olaydan sonra kendine güveni geldi Ali Şah'ın. Bir sene sonra yayılan rivayetler Alâeddin Muhammed'in Mâverâünnehir'de öldüğü yönündeydi. İşte o zaman saltanat dâvasına kalktı Ali Şah, ama ağabeyinin sağ-salim Harizm'e dönüşü her şeyi değiştirdi. Korkuya kapılan Ali Şah Gurlu Gıyaseddin Mahmut'a iltica edip, onun yanında itibara gark olundu.

Sultan Alâeddin, aciliyeti olan işlerinin hallinden sonra, kardeşiyle hesaplaşma niyetine girmişti. Gıyaseddin'in oğlu Mahmut'a bir elçi gönderip, Taceddin Ali Şah'ın tevkif edilmesini istedi, dediği yapıldı. Tutuklu olarak gelişi ve hapse atılışı Ali Şah'ın yanında gelen Horasanlı ve Harizmli Türkleri çok rahatsız etmiştir. Bunlar, hazırladıkları bir komplo ile Mahmut'u sarayında öldürdüler. (1212)[297]

297 İslâm Ansiklopedisi, 4. c. Gurîler Mad.

Gurlu Hükümdarı Mahmut'un oğlu Bahaeddin Sâm henüz 14 yaşındaydı, gençliğine rağmen babasının yerine geçirildi. Taceddin Ali Şah'ın tutukluluğu devam ediyordu; buna adamakıllı içerleyen taraftarları isyana başladılar. İdareye hâkim olanlar işi sıkı tutunca, isyankârlar değil mahkûmu kurtarmak, kendi canlarını dahi feci şekilde öldürülmekten kurtaramadılar.[298]

298 Harizmşahlar Tarihi, 194. s.

Olayların meydana geldiği mahal, Gurluların devlet merkezi Firûzkûh'tur. Karışıklık haddi aştı. Vaktiyle bir **Cihan Sûz**'dan bahsedilmişti. Gur Hükümdarıydı, adı Alâeddin Hüseyin. Zapt ettiği Gazne'yi yedi gün ateşler içinde bırakmış, çıkardığı yangınlardan kinâye kendisine lâkap olarak **Cihan Sûz** (Cihan Yakan) yakıştırılmıştı (1151'de).

İşte bu adamın oğlu Alâeddin Atsız Harizm'de bulunuyor, sırası gelince verilen rolü oynayacak.

Başşehir Firûzkûh tehlike içinde kalmış, isyanlar dehşet saçıyor, az sonra kime ne olacağı bilinmez durumda. Karmaşanın geldiği son noktada, Harizmşah Muhammed'in emri üzerine mahkûm edilen Taceddin Ali Şah hürriyetine kavuşturulup, Türklerin ve bazı Gurluların gayretiyle tahta oturtuldu.

Tâceddin Ali Şah ile ağabeyi Alâeddin Muhammed'in arası iyi olmadığından, bu yapılanlar bir meydan okuma sayılmıştır. Zaten hazırlıklı olan Harizmşah, Firûzkûh üzerine yürüdü, kaleyi zapt etti ve bütün Gur mülkünü Harizm imparatorluğuna ilâve etti. Cihan Sûz'un oğlu Alâeddin Atsız, Harizmşah Alâeddin Muhammed'e bağlı kalması şartıyla, ismen sultan ilân edildi.[299]

299 Aynı Yer.

Bu özetle, şuraya gelmek istiyoruz: Alâeddin Muhammed, Harizmşahlar tahtına 1200'de oturmuştu. O günden bu güne, 14 sene içinde Mâzenderan Hükümdarlığı, Kara Hıtay Hükümdarlığı, Kara Hanlılar (Semerkand Hükümdarlığı) ve son olarak ta Gurlular Hükümdarlığı ortadan kaldırıldı. Bunlara ait bütün şehirler, Harizm İmpratorluğuna dâhil edildi, bu mühim derecede rahatlık- ferahlık demektir.

Bozkır Alevi

Cengiz Hanı tanımayanlar için, konuşmak kolay. Bozkırın ortasında, toprağın altında kaynayan bir volkan; zehirli yılan gibi süratle kıvrılarak akan bir tehlikedir Cengiz Han. Onu bilmeyenler, o zamanın dünyasından habersiz sayılır. Alâeddin Muhammed dahi habersizlerden biriydi.

Harizmlilerle Halifenin arası açık. Sultan Alâeddin Muhammed, ordusunu hazırladı, Bağdat üzerine yürüyor, beraberinde sahibi olduğu geniş imparatorluğun gururu var. Kar yağdı, tasarıları üşüdü. Yolculuk zorlaştı iyiden iyiye ve bir de Cengiz Han'ın haberi yetişti. Bir başka bahara ertelendi Halifeyle hesaplaşmak, Harizm'e dönüldü.

Alâeddin Muhammed, ileride göreceğimiz davranışlarıyla hayâl kırıklığı yaratacak. Onu bildiğimiz için şimdiden söyleyebiliriz: Sahip olduğu devletin sınırları, sahip olduğu beyninden, cesaretinden, ufkundan,

dirayetinden çok genişti: *Neredeyse bütün İran, Mâverâünnehir, Afganistan ve Basra Körfezi'nden Sir Derya kıyılarına, Hazar Denizi'nden Hindistan kıyılarına uzanıyor*… Cengiz Han ise küçük bir oba'nın başında büyüye büyüye gelmiş, Gürgenc, Semerkand, Buhâra, Herat ve Gazne şehirlerinin sahipleri Harizmlilere komşu olmuştu. [300] Bu iki devlet arasında başlayacak olan münasebetler, sadece ikisi için değil, dünya tarihi bakımından bile önem arz edecektir.

300 Moğol İmparatorluğu, 174. s.

Gurur

Cengiz Han, Sultan Alâeddin mevzuu başlayacak ve uzun sürecek. İki devlet adamının, kapışmadan önce iyi tanıtılması gerektiğine inanıyoruz. Bazıları tesadüfî büyüdüğünü söylese de, üst üste birçok hayırlı tesadüfün bir araya geldiğine inanılmaz. Anlama gayreti içinde olduk baştan beri, fark ettiğimiz şudur. Sultan Alâeddin Muhammed, belirli bir seviyeye gelene kadar normal hareketlerin adamıydı. Ülkesine ülkeler kattıkça hırsı arttı, gücünün sınırlarını, düşünüp idrak edemez oldu. Hayâlinde, Çinin fethi vardı, Pekin'in Moğollara teslimini duyunca üzüldü. Aslında Moğolları -daha doğrusu- Cengiz Han'ı tanımıyordu (bilse, hiç de tanımak istemezdi). Kendisini gurura teslim etmiştir son zamanlarda. Aldığı ünvanlardan belli. Kendini, bulunduğu zamandan 15 asır önce, Balkanlar'dan kalkıp Türkistan'a Hindistan'a sefer yapan ve geçtiği yerleri zapt eden Makedonyalı **Büyük İskender**'e benzetiyor, "*İskender-i Sani*"ünvanı alıyor manasızca!

Bir romantik'in rüyası denebilir lâkap almalara, ama davranışlarında görülen terslikler tevil edilemez. Devletini büyüttükçe, mevcut inanç ve gelenekle arasına kalın bir perde çekmeye başladı. Canı hangi eğlenceyi çekerse onunla oyalanıyor. Sıkça, bir nevi cirit oyunu olan cevgen oynuyor; varsın oynasın, lâkin koca koca devlet adamlarını ayakta, oyunu seyre mecbur ediyor. Başka seyirciler var bir hayli, onlar esirler ve ayakları zincirli.

Bundan daha can sıkıcı olan bir yeni uygulaması köklü Türk geleneğiyle ilgili; **Nevbet**, bir devletin hâkimiyet alâmetlerinden sayılan, zamanın

musiki aletleriyle verilen konserdir. Biraz modern bir tabir oldu, ama maksat anlaşılmıştır herhalde. Beş vakit Namaz gibi, Nevbet de beş vakit vurulurdu. Herkesle aynı olmamayı istediğinden, kendi Nevbetini ikiye indirip, beş vakti küçük hükümdar mevkîlerinde bulunan oğullarına bıraktı. Biri güneş doğarken vuruluyor Nevbetinin biri batarken, en ilginç olan da bunun adıydı. **Zülkarneyn Nevbeti**. Çok renkli bir kişiliği olduğu belli de, kendine yakışır renkler değildi buldukları. Yenilikçiliği de insanların haysiyetiyle oynandığı için çok fena:

“… *Kullanılan davullar altın kaplamalı, değnekleri inci kakmalı, diğer âletler de yine inci ve mücevheratla süslü olarak hazırlanmıştı. Elbette ki, çalanlar da en parlak üniformalara bürünmüşlerdi. Zül Karneyn nöbeti (nevbeti)’nin açılışına bizzat nezaret eden Sultan. İlk nöbetin, sarayında mevkuf hükümdarlar ve hükümdar oğulları tarafından çalışmasını emretmişti. Küşadı icra edenler arasında son Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul’un oğlu; Gurlulardan Gıyaseddin Mahmud’un oğulları: Bahaüddin Sâm ve Şemsüddin Muhammed; Bâmiyan sahibi Melik Alâeddin; Belh valisi İmâmüddin Ömer ile oğlu Tirmiz sahibi Melik Behramşah; Buhâra’yı istila eden Sancar; Nesâ sahibi İmamüddin Muhammed’in oğulları; Vahş sahibi Cemâleddin Ömer; Sığnak Meliki’nin iki oğlu… Sultanın yeğeni Erboz Han, vezir Nizamülmülk Nasırîddin Muhammed ve böyleleri de sıraya alınarak çalgıcıların sayısı 27’ye çıkarıldı.*”[301]

301 Harizmşahlar Tarihi, 206-207. s.

Meşhur bir cellât Ayaz Cihan Pehlivan vardı; onu da 10 bin kişilik özel süvari birliğinin komutanı yapan Sultan, biraz şüphelendiği kişileri hemen öldürtüyor. Herhangi sebeple olursa olsun, canını sıkanların canını da bağışlamıyor.

Kötü davranışlarına son misal: Şeyh Mecdeddin Bağdadî genç bir âlimdi. Zamanımıza kadar gelen Kübreviye tarikatı kurucusu Necmeddin Kübra’nın talebisiydi Necdeddin. İlim çevrelerinde ve halk nezdinde itibarı gayet yüksek olan bu genç şeyh, Sultanın emriyle öldürüldü. Söylendiğine göre Şeyh Mecdeddin, Sultanın yanlışlarını yüzüne karşı söylermiş o da sarhoşluk anında ölüm emrini vermiş. [302] Gerçi sonra görmüş milletin galeyanını, üzülmüş, pişman olmuş, Şeyhin oğlu Necmeddin’e ihsanlarda bulunmuş, fakat can alınarak işlenen hatanın tamiri ne mümkün!

302 Büyük Türk Tarihi, 5. c. 1388. s.

Tevazû

Kısaca bakmayı istediğimiz bir portremiz daha var: İkisinin karşılaştırılması için. Az önce birkaç yanlışını sergilediğimiz devlet adamı Müslüman Türk, savaşlarına gaza diyebilmektedir. Eğer buraya kadar öğrendiklerimiz doğruysa, inandığı ve olması gerektiği gibi yaşamıyormuş Sultan Alâeddin Muhammed. Cengiz'e gelince; o din hakkında bir şey bilmiyor. Hak Din İslâmiyet ile hiç tanışmamış, Gök Tanrı'ya inanıyor. Belirli form'u olan ibâdeti yok.

Çocukluğunda, başı darda kalmış "**Burhan Haldun**" dağında gizlenerek hayatını kurtarmıştı. Bundan sonra, önemli hareketlerin arifesinde, kutsallık izafe ettiği bu dağa çıkar, üç gün oruç tutar, inandığı Tanrı'sına orada yalvarır. Secdeye kapanırdı.'Ben yaptım' demekten kaçınıyordu Cengiz Han. Bir Müslümanın Tanrı'sı huzurunda secdeye kapanışına benzer, yüzünü toprağa sürüyor, nefsini üç günlük oruçla terbiye ediyor, **sade** kelimesinin bütün manasını içine alacak kadar sade yaşıyordu. Şöhreti arttıkça çevresindeki insanlar da çoğalıyordu. Kazandığı itibardan dolayı kendi birliğine katılan iki kişiye şöyle söylemişti:

"*Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı; onlar beni korudular*…"[303]

303 Moğolların Gizli Tarihi, 60. s.

Düşüş'e Doğru

Aslında iyi bir seyir takip edilmişti; şimdi göreceğimiz olaylar kötü, fakat geçmişin böyle olmadığını unutmayacağız. Bir sağlam vida'nın yalama oluşu gibi Harizmşahlar Devleti bozulmanın eşiğinde. Sultan, gurur dalgalarına kapılmış, veziri servet ve dünya hazlarının oburu. Ordu'da askerler arası uyum yok. Kıpçaklar, Uranlar, Karluklar, Uğraklar, Tacikler ve Kalaçlar. Ağırlığı Türk olsa da farklı görenek sahibiydiler ve öyle yaşıyorlardı. Hiç kimseye karşı saygılı olmayan Sultan, annesi Terken Hatun'a aşırı müsamahakârdı. İktidar meraklısı olan bu kadın, ikinci bir

hükümdar gibi salâhiyet kullanabiliyor. Ünvanı "**Hüdâverdi Cihan**" idi, yani Cihanın sahibi. Tuğrasında bulunan uzun cümle ile de, imparatorluğun iç ve dış işlerinde oğluyla aynı yetkiye sahip olduğu, iktidar ortağı olduğu ifade edilmişti. Hatta: "*Cüveyni Terken Hatun'un ayrı pâyitahtı, sarayı ve ayrı ıktâ'ları olduğundan bahsetmektedir*."[304]

304 Harizmşahlar Tarihi, 209. s.

Halifeyle Zıtlık

Siyaset ilmini de, devletler-milletler arası politik inceliği de umursamaz olmuştu Muhammed. Her sabah aynaya bakıp, "*benden güzel var mı*" diye böbürlenen, masalın kötü kraliçesi gibi davranıyor. Bağdat'ta oturan Abbâsî Halifesi İslâm âleminde otorite sayılmaktaydı. Temsil etmekten aciz bulunuyorsa bile, nezaketen öyle bir vazife sahibi görünümü verilirdi. Selçuklular, Halifeyi ruhâni reis olarak kabullendiler, dünyevî bir hususiyeti yokmuş gibi davrandılar, bir zaman böyle gitti. Halife En Nasr Lidinillah, Selçukluların o makama verdiği rolden hoşnut değil, varlığını iki yönlü de etkin kılmak istiyordu. Sultan Alâeddin Muhammed bir elçi gönderip, Halifeye münasip gördüğü konumu bildirdi: "*Sen dini reis olarak kal ve bir Müslüman Hükümdar olan benim hâkimiyetim altında ol*!"

Halife En Nasr Lidinillah, Harizmşahlara karşı hep soğuktur, elçinin yüzüne bile bakmadı. Her zaman yaptığı gibi yine takındığı tavır muhatabını tahkir edici. Halife, siyasi düşünceden sıyrılamadığı için, tercihlerini din ölçüsüne vurmuyor. Harizmşahların Kara Hıtaylarla yaptığı savaşta, İslâm âleminin reisi durumunda olduğuna aldırmadan, **kâfir** denen düşman tarafını desteklemişti.

Halifenin Elçisi

Alâeddin Muhammed'in tavrı hasmanedir; bunu herkes gibi Halife de biliyor. Harizmşahlar ordusunun Bağdat'a yürüyeceği duyulmuştu, korku ve tedirginlik arttı Halife de. Meşhur Sûfilerden Şihabeddin Süherverdi, İslâm ülkelerinde itibarı yüksek biriydi, Halifenin elçisi olarak Harizm'e geldi. Alâeddin Muhammed, İslâm'a bağlılığını ispat için, bir İslâm büyüğü

sayılan Sühreverdi'yi sarayının avlusunda karşıladı. Umuyordu ki, nezâketi takdir edilir.

Bağdat elçisi, belli bir hususta kanaat sahibiydi. Ona göre, karşılıklı sergilenen tavırlarda Halife haklı, Sultan haksız. Bir Hadis-i Şerif okuyarak başladı konuşmasına. Bunu dinleyen sonra Sultan, kinâyeli bir karşılık verdi:

"*Arapça'ya az âşina bir Türk'üm, ama nakledilen hadisin manasını anladım. Ben Abbas-oğullarından hiç birine fenalık yapmadım ve kendi hesabıma onlar hakkında kötü niyet beslemiş de değilim. Fakat Emiril Müminin mahbeslerinde Abbas ailesinden birçok kimselerin müebbeden kapatılmış olduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Şeyh bu hadisi bizzat Halifeye duyurursa daha faydalı bir iş yapmış olur kanaatindeyim.*"[305]

305 Aynı Eser, 218. s.

Hüsran

Halife ile Harizmşah arasında dostluk kurulması imkânsıza yakın. Alâeddin Muhammed, kendi elçisine en Nasr Lidinillah'ın yüz vermeyişini ölçü almadan, Sühreverdi'ye saygıda kusur etmedi, fakat yine de görüşmeden hâsıl olan sonuç olumsuzdu. Yani, Bağdat üzerine Harizmlilerin yürüyüşüne namlı bir sufî dahi engel olamadı; Harizmşah-Halife kavgasının tam olarak başlayışı bundan sonradır.

Alâeddin'in politikası, direkt olarak en Narsa saldırmaktan ziyade, onun manevî gücünü kırmaya yönelik idi. Etrafa şöyle bir kanaat yaymaya çalıştı: Halife en Nasr Lidinillah, taşıdığı sıfata lâyık hiçbir hareket göstermemiştir. Gazalara iştirak etmez, her şeyden önce bu bir noksanlık sayılmalı! İslâm dünyasını hoşnut edecek nasıl bir iş yapmıştır ki, Müslümamlar onu yüce tanıya? Halifeyi, tespit edebildiği eksileriyle gözden düşürmeye gayret eden Harizmşah Muhammed, kendisini de, ömrünü küffar'la gazaya adamış bir lider olarak takdime uğraşmaktaydı. Niyetini gizlemeye lüzum görmedi; en Narsı görevinden alıp, yerine daha münâsip birini getirecek!

İyi de, Harizmşah Alâeddin halife tayin edebilecek mevkîde ve güçte midir? Ulema tarafından destek görmeyen, Hilâfetle ilgili bir fikir hayata geçirilemez, geçirilse de yaşama şansı bulamaz. Bu meselede Alâeddin Muhammed, "*Semerkand ve Buhâra'da bulunan ve Şehir reisliği, kadılık,*

muhtesiplik gibi cemiyetin düzenleyicisi konumundaki mevkileri elinde bulunduran ulemaya da güvenemiyordu. Bunu Irak seferine çıkarken onların en meşhurlarından Buhara Sadr-ı Cihanı olan Burhaneddin Muhammed'i iki oğlu ve kardeşi ile birlikte merkezi Gürgenc'e getirerek gözetim altında tutmayı ihtiyaten uygun bulmakla göstermişti." [306]

306 Mehmet Ali Çakmak (Yard. Doç. Dr. – İnternet'ten)

Çok olan hatalarından bazılarını gördük, bazılarını ileride göreceğiz Harizmşah Muhammed'in. Kime nasıl davranması gerektiğini bilmiyor yahut karakteri icabı iyi davranamıyor. Toplumda din otoritelerinin saygınlığı yüksek, Harizmşah'ın yanında yok. Aslında böyle değilse dahi, hareketlerinin manası böyle. Bugün toplum liderleri denen kişilerin konumunda olan o günkü pek çok insan darıltılmış, bu oldukça aleyhte netice doğuracak önemdedir. Fakat Harizmşah burnunun doğrusuna gitmekten, bir kayaya toslayıp da kafasını yarıncaya kadar vazgeçmeyecek.

Neye mâl olursa olsun Halife görevden uzaklaştırılacak, eski dosyaları karıştırıp, '*esasen Abbas ailesi, hakkı olmayan Hilâfeti Hüseyin evlâdından gasp etmiştir,*' dedi. Bu tezi ile de sünnî ulemanın tamamen kendisinden kopmasına yol açmıştır ve Harizmşah Muhammed devam edecektir hatalar zincirini uzatmaya. Neticeye gelince: *Hilâfet, hakkı olmayan Abbâsî ailesi tarafından nasıl gasp edildi ise, şimdi de hak yerine bulacak, diyerek* en Nasır Lidinillah'ın meşrû halife olmadığına dair, bir kısım ulemadan fetvalar aldı. Sonra da, gayrı meşru halifeyi görevden azl edip, yerine, Hazreti Ali neslinden Seyyid Termizi'yi tayin ettiğini bildirdi. Akabinde, Harizmşahlarda ve onlara bağlı olan bazı yerlerde, Seyyid Termizi'nin adı okunmaya başladı. Bu demektir ki, Alâeddin Muhammed'in Halife azil ve tayin yetkisi genel kabul görmemiş. Normal bir sonuç, ama bunu anlamak istemeyen anlamaz, zararını milleti çeker…

En Nasr Lidinillah zamanı (1180-1225) iki tarafın zıtlığıyla doludur. Harizmşah tarafından gasıp sayılmış olsa da, uzun yıllar daha makamında kalacak. Karşılıklı zıtlaşmaların son durağı savaştır, bu da yaşanacak ve başladı bile:

Bağdat seferi 1217 sonbaharında başladığı halde erken bastıran kış ümitleri kırdı. Hayâller kara saplandı. Şiddetli yağmur altında ıslandı askerler; sonra kar fırtınasına yakalandılar Esedâbad geçidinde. Çadırlar kuruldu beyaz afetten korunmak için. Kısa zamanda her şey kar altında

kaldı. Bir hayli at ve deve telef oldu soğuktan; ordu mevcudunun çoğunluğu dayanamadı soğuğa, direnemedi hayata. Az miktarda asker kalmış, onlar da yaşamak için dağılmışlardı. Yaşama umuduyla dağılanlar, bir başka düşman olan Benî Perçem kabileleriyle Hakkâri Kürtlerinin hücumları arasında eridiler. Harizmşah'ın o güzide ordusu, ağırlıklarıyla beraber Bağdat yolunda batağa saplandı.

Maddî kayıplar ağır, insan kaybı haddinden fazla. Lâkin telafisi mümkün olmayan bir başka yara daha açılmıştı Sultan Alâeddin Muhammed'in sinesinde. Nice hatası olursa olsun Halifenin, o Müslümanların lideri konumunda; herkes inanmak istiyordu onun Allah tarafından korunduğuna. Asıl olan şahsı değil elbet, bulunduğu makamdı. Beklenmedik zamanda gerçekleşen tabii hadise Halife'nin lehine, dolayısıyla Harizmşah'ın aleyhine yorumlandı. İşler bundan sonra hiç iyi olmayacak.

Nefret Çemberi

Alâeddin Muhammed belirli seviyeye geldikten sonra gurura-kibire kapılmıştı. Bazı meselelerde şans faktörü hesaba katılır, ama her zaman değil. Ve şans dahi silâh gibidir, yerinde kullanmayan onunla kendini vurabilir! Bağdat yolu ordusuna mezar oldu, halkın kafasında canlanan düşünce Harizmşahı gönüllerde mahkûm etti.

"*Düşenin dostu olmaz*" denir ya, bu deyime bir de şöyle bakılsa: "*Dostu olan düşmez*." Bu bir ütopya ise de kahramanımıza yakışır. Dostlarını darıltmaktan hiç çekinmedi. Düşman kazanmada maharetini sergilemeye bayılıyordu; bunun en müşahhas örneği, öldürttüğü şeyh Mecdeddin Bağdadi'dir. Toplumun saygı duyduğu hiçbir şey hiçbir kimse, kazanmayı düşünen bir lider tarafından alenen dışlanamaz, cezalandırılamaz. Böyle davrananlar, bunun ceremesine de katlanmak zorunda.

Ana – Oğul Rekabeti

Terken (Türkan) Hatun iktidar hususunda oğluyla yarış halindeydi. Şahsına ait orduları ve idaresi kendine ait vilayetleri var. Harizmşah ordusunda ağırlığı oğlundan daha fazla. Esas sebep bu mudur, yoksa Alâeddin Muhammed'in engin ana sevgisi mi? Her ne ise, Terken Hatun

istediğini yaptıracak durumda, vezir Bilâhare tayininde dahi Terken Hatun'un istediği oluyordu. Daha ileri de gidebiliyor, veliaht seçimine el atıyor, teamüllere aykırı olmasına rağmen üçüncü şahsa şans tanıyor. Celâleddin Mengüberdi'ye, en büyük oğul olduğu için Veliaht gözüyle bakılıyordu. Ona da itiraz etti anası ve Muhammed sustu. İkinci oğul olan Rükneddin Gursançtı da atlandı. Üçüncü sıradaki "*Kutbeddin Uzlâg Şah veliaht tayin edildi*."[307] Bu aykırı hareketlerin sebebi; Celâleddin'in annesi, Türkan Hatun tarafından sevilmiyor, Kutbeddin Uzlâg Şah'ın annesi kendi kabilesinden olduğu için, onun oğlu tercih ediliyordu. [308]

307 Türkistan, 402. s.

308 Harizmşahlar Tarihi, 210. s.

Alâeddin Muhammed'in aksine, annesi, kendi hükmü altındaki yerlerde eski Halife adına hutbe okutmayı sürdürdü. Bunlar ve benzer olaylar karşısında oğul ile annesinin hep zıtlaştığı görülmekteydi. İşin özü şu ki, Harizmşahlar İmparatorluğu kendi içinde uyumsuz, son zamanlarda dışarıya karşı da başarısız.

Harizmşahlar ve Moğollar

İlk temas birkaç sene öncesine ait. Cengiz Han, topraklarını sürekli genişleterek, Harizmşahlara komşu olmuştu. Gönlü daima bir sonraki hareketle doludur. Çin'e gidip, Pekin'i almıştır idaresine. Alâeddin Muhammed bile böyle bir hayâle kapılmıştı, hiç aklına getiremeyeceği bir şey olup, Cengiz Han Pekin'i düşürmüş, bunu duydu.

Kimdir bu Cengiz Han, nasıl biridir, ordusu ne güçtedir? Merak ediyordu Alâeddin Muhammed. Bütün bunları ve daha fazlasını öğrenmek için bozkırın yeni efendisine elçi gönderdi. Cengiz Han'la, Harizm elçisi buluştu görüştü, ev sahibi konumunda olan nazik davranıp, iyi muamelede bulundu. Harizmşah'a, sevinçle karşılaması gereken bir mesaj göndermek niyetindedir Cengiz Han: "*Ben Doğu Hükümdarıyım sen Batı Hükümdarı. Dostça geçinelim, Tüccarlar gelip gitsin iki devlet arasında*…"

Cengiz Han, henüz Cihan Devleti kurma fikrine henüz gelmemiş, daha mütevazı sınırlar içinde mutlu olabiliyor. Harizmşahlar İmparatorluğu ile bir sürtüşme yaşamayı da düşünüyor değildi o günlerde. Ve o sıralar,

“uluslar arası ticaretin önemli kısmı Uygurlar ve Müslümanların elindeydi. Doğu yönünde çok uzaklara gitmeye çekinmeyen Müslümanlar; Batı, Moğolistan ve Çin arasındaki ticaretin bir kısmını gerçekleştiriyordu. Han ve Şah’ın çıkanları aynıydı.”[309]

309 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 174. s.

Cengiz Han, herhalde dostluğun pekiştirilmesi, ticari faaliyetin başlaması taraftarı. Harizm elçisine mukabil, bir heyet teşkil ederek Sultana gönderdi. Gariptir, elçilerin Cengiz Han adına söyledikleri ile esas görünen niyet farklı olmuş. Eğer doğruysa?

Cengiz Han’ın hayatını biliyoruz. Dağınık Moğol kabilelerini birleştirmek için neler çektiği, bunu nasıl başardığı malûm. Ve Cengiz Han nereden başlayıp, nereye geldiğini bildiği gibi, Harizmşahları da biliyor. Ne kendini yüksekte görme ne de öbürünü aşağıda görme imkânına sahipti. İki ülke arasında siyasî ve ticarî münâsebetin kurulup geliştirilmesinde fayda vardır diye düşünmekteydi.

Alâeddin Muhammed’e gönderilmek üzere hazırlanan elçilik heyetinin başına, önemli üç büyük Müslümanı getirmiştir, bunlar Harizmli Mahmut, Buhâra’lı Ali Hoca ve Utrarlı(Otrar) Yusuf Kenkâ idi.[310] Yanlarında bol miktarda hediye taşıyordu Cengiz Han’ın elçileri. Çin dağlarından çıkarılmış, deve hörgücü büyüklüğünde ve bir arabayla taşınabilen altın külçesi, Çin kumaşları, kıymetli maden külçeleri, yeşim parçaları vs. Bütün bunlar bir dostluk köprüsü kurulmasına vesile olsun diye, Harizmşah’ın ayaklarına serilecek.

310 Türkistan, 421. s.

Cengiz Han’ın elçileri, Alâeddin Muhammet tarafından Mâverâünnehirde, 1218 baharında kabul edildiler. Elçiler özetle, Cengiz Han’ın Harizmşahların büyüklüğünü bilip takdir ettiğini söylediler. Sınırlarının genişliğini, Muhammed’in ne kadar güçlü bir imparator olduğunu da biliyormuş Cengiz Han.

Doğruluğu şüpheli bir rivayet var, onu da buraya alıyoruz. Cengiz Han, Alâeddin Muhammed’e en sevgili oğullarından biri gibi bakıyormuş, bunu da bildirmiş elçiler. İşte o zaman tepesi atmış Harizmşah’ın ve demiş ki: “*Benim memleketimin genişliğini, ordularımın çokluğunu biliyorsunuz, nasıl oluyor da Hanınız bana oğul diye hitaba cesaret ediyor*?” Elçi, görmüş ki ‘**oğul**’ hitabı ağır hakaret olarak algılanmış, işler sarpa saracak,

âni bir manevra ile şöyle sürdürmüş konuşmasını: “*Sultan’ın milletlerine, hesapsız kuvvetlerine oranla Cengiz’in ordusu bir süvari birliği karşısındaki basit bir atlı yahut gecenin karanlığında bir ışık huzmesi gibi kalır*.”[311]

311 İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 95. s.

Elçinin sarf ettiği son cümle ile öfke bulutu dağılmış Harizmşah’ın gözlerinden. Ertesi gün, Harizmli Mahmut’u tek başına huzura getirten Alâeddin Muhammed ona şöyle demiş: “*Mademki Müslümanız ve hemşehriyiz, o halde bir kâfirin yanında benim casusum gibi çalış; bende seni memnun edeyim*!” Mahmut, bir anlık şok yaşadıktan sonra, canı korkusundan kabul demiş, Sultan avans mahiyetinde bir mücevher vermiş ona. Bu gizli görüşmeyi Nesevî nakletmekte ve Barthold sormaktadır: Böyle bir hadise gizlilik içinde meydana geldiği halde, sen nasıl öğrenebildin?

Neticeye gelirsek; her şey tatlıya bağlanıp, iki tarafın da lehine olacağı düşünülen anlaşma sağlanmıştır. Birbirlerinin haklarına saygılı olacaklar, iki ülke arasında ticari kervanlar gidip gelecek.

Kazanılacak, Fakat Kandırmak Yok

Yapılan anlaşma, eğer kıymeti bilinirse iki ülkeyi de rahatsız etmeyecek. İlk ticari kervan Harizm’den yola çıktı. Başlarında Ahmet-i Hocendî, Emir Hüseyinoğlu ve Ahmet Balçiç adlarında üç kişi var. Moğolistan’a gelip, sınırda kontrolden geçip, Cengiz Han’ın yanına gönderildiler.

Cengiz Han, bildiği ve kendi koyduğu kuralları uygulayan nev-i şahsına münhasır bir lider. Harizm ticari kervanını memnûniyetle karşıladıktan sonra, şöyle üstünkörü bir imtihan etmek istedi tacirleri. Müşteri olduğu bir elbiseye Hocend’li Ahmet 225 dinar istedi. O elbisenin aynısı kendilerinde var ve fiyatı sadece 10 dinar. Cengiz Han celâllendi; bu kadar da olmaz ki, deyip tutuklattı aç gözlü taciri; mallarını da müsadere ettirdi.

Tabii ki, bu olaydan ürkmüştü diğer tüccarlar. Mallarına, ederinden çok düşük fiyatlar söylediler. Cengiz Han, hayır dedi; ne aldatılacağız, ne de aldatacağız! Harizmlilerin bütün malları değerlerinden yükseğe, fakat ilk imtihan edilen Hocend’li Ahmet’in söylediğinden aşağı bir fiyata satın

alındı. Tüccarlar yapılan ticarete sevindiler, tutuklanan tüccar da serbest bırakılınca, neşe içinde döndüler yurtlarına.

Moğol Kervanı

Cengiz Han, Harizm'e bir kervan hazırlattı. Mevcudu 500 kişi kadar, "*başlarında Utrârlı Ömer, El Hammâl-i Merâgî, Buhâralı Fahreddin-i Denzeki ve Eminüddin-il Herevi adlı şahıslar bulunuyor*."[312] Bu kalabalık kervan heyeti tamamen Müslümanlardan seçilmiş olup, sadece elçilik görevi yapacak birkaç Moğol vardı aralarında.

312 Harizmşahlar Tarihi, 233. s.

Utrâr (Otrar) Fâciası

Daha ziyade Otrar olarak geçen bu şehir, Harizm'in doğu hududundadır. Burada, "*Terken Hatun'un akrabalarından –galiba birâderinin oğlu- İnalcuk, vali olarak bulunuyor.*"[313]

313 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c. Harizmşahlar Mad.

Moğol Kervanı Harizm'e girmek için Otrar'dan geçmek zorunda. Vali İnalcuk birer birer muayene eder kıymetli malları ve sahiplerini. Bundan sonra Harizmşahlar Devleti'nin küçük kıyameti hazırlanır. Vahim bir hata yapan vali, Moğolları kılıçtan geçirtip, mallarına el koyar. Neden ve nasıl olduğu hakkında rivayetler muhtelif. Ord. Prof. M. Fuat Köprülü der ki: Otrar Valisi İnalcuk heyet üyelerini casuslukla suçlayıp öldürtmüş, ancak bir kişi kaçarak kurtulmuş ve olayı nakletmiştir Cengiz Han'a.[314]

314 İslâm Ansiklopedisi, 9. c. Otrar Mad.

Muhtelif anlatılışlardan birini daha alıp diğerlerini es geçeceğiz; çünkü benzerlikleri çok. Moğol Kervanı Otrar'a gelince vali, Harizmşah'a bir mektup yazıp, taşınan malın muazzamlığını, büyük bir servet değerinde olduğunu bildirdi:

"*Bu durumu öğrenen Harizmşah, valisine yazdığı mektupta derhal bunların öldürülmelerini ve ellerinde bulunan malların alınarak kendisine*

gönderilmesini emretmişti. Otrar valisi bu emir üzerine, tüccar heyetini öldürerek ellerinde bulunan büyük miktarda altın ve gümüş külçelerini Harizmşah'a gönderdi…"[315]

315 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 316. s.

Gelişme ve meydana gelme biçimi değişik senaryolar halinde anlatılsa ne çıkar? Otrar'da böyle bir facia yaşanmıştır. İnsanlık suçuydu, başka ad aramaya lüzum yok. Ayrıca, doğruysa, yapılmasını emreden açısından ve yapan açısından ahmaklığın daniskasıydı. Doğrudan veya dolaylı, Alâeddin Muhammed'in olaya müdâhil olduğu kesin; intihardan farkı olmayan böyle bir fecaatin aktörlerine pes doğrusu. İntihar deyişimizde boşa değil. Müslüman inanır ki, can Allah emanetidir. Kendini öldüren katil olur, eğer affedilmez ise cehenneme atılır. Şimdi burada Moğol cehenneminin kapısını tekmeyle açmış olmadı mı Harizmşah? Cengiz ne demiş, olanları duyunca? "*Bu haince ahit bozmadır*!"

Moğollar-Türkler

Cengiz Han’ın tepkisini biraz erteleyerek anlatacağız. Hemen şunu söyleyelim, fevri bir hareketle orduyu hazırlayıp Mâverâünnehir’e yürümemiştir. Biraz fantezi olacak ise de, araya farklı bir meseleyi yerleştiriyoruz. Yerine göre kanlı zalim olabilen, Harizmlileri yeneceğine güveni olan Cengiz’i sükûnete sevk eden sebep acaba kanı’yla mı ilgilidir? Henüz çözülememiş konulardan biridir Türk-Moğol meselesi ve ayrıca Cengiz Han’ın durumu. Geçmişte çok şeyler söylenmiş-yazılmış bu konu üzerinde. Meselâ:

“ *Türk ve Moğol birleşmesi öylesine güçlüdür ki, herkes bunların tek bir ulus olduğunu düşünmektedir. Büyük bilgin Nasirettin Tusi yalın bir ifadeyle: ‘Moğollar bir Türk boyu’dur’ (der), ve Muhammed Haydar: ‘Türkler ve Moğollar aynı ulusu meydana getirmekte’ demektedir. Bu konuyla çok ilgilenen Reşidüddin ayrıntıya girer: ‘Türk ve Moğol milletlerinin halkları birbirine benzese, kökende aynı adı taşısalar bile, Moğollar Türklerin bir sınıfıdır ve aralarında birçok farklılık vardır.’ Öte yandan şu açıklamayı yapar:*

Bugün Moğol olarak adlandırdığımız uluslar, antik çağda bu şekilde adlandırılmamış ve bu ad var oldukları dönemden sonra icat edilmiştir (…). Günümüzde bile, Moğol milleti yalnızca Türk uluslarından biridir. Tüm diğer Türk boylarının Moğol adını almaları, elde ettikleri şan ve güçlerinden dolayıdır. Bu, aynı boyların daha önceleri Tatar adını almalarına yol açan nedenle aynıdır. Tatarların kendileri de en tanınmış, Türk boylarından biriydi.”[316]

316 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 153 – 154. s.

“D’Ohsson, Asyalı tarihçilerin eserlerini çok fazla kullanması sayesinde, bu yazarların Türk kelimesini Avrupa’da hep ‘Tatar’ olarak bilinen göçebe ve çoban boyları tanımlamak için kullandıklarının farkındaydı. Bir yerde şöyle yazıyor: ‘ Moğollar, Tacik veya Tazik ismini Müslümanlara verdiler ve bu dönemin tarih eserlerinde bu kelimeyi ‘Türk’ kelimesinin karşıtı olarak kullandıkları görülecektir. Birincisi veya Arap kökenli olup olmadıklarına bakılmaksızın, şehirlerin ve ekilen alanların Müslüman sakinlerini adlandırmaya yaramıştır; ‘Türk’ adıyla ise Türk ve Tatar ırklarından

göçebe halklar göz önünde bulunduruluyordu. Çingis Han ve Moğolların kendilerini 'Türk' olarak adlandırmaları bu genel kabul dâhilindeydi; hâlbuki onlar, 'Tatar' ismini reddediyorlardı." [317]

317 Tarih-i Reşidî, 114.s.

Bu tespitler ne derece doğrudur? Bir kere çok ciddi olarak destekleyen tarih bilginleri var, burası malûm. Ama yine de fazla iddialı olmanın gereği yok. Bütün Moğolları Türk saymanın bir karşılığı da, Türkleri Moğol saymak olmaz mı? Cengiz Han'ın Şato Türklerinden geldiği söylenmekteydi Zeki Velidi Togan tarafından. Esasen girmemiz şart değil ırkî meselelere. Harizmşahlar Devleti kurucuları saf Türk sayılmakta ve Müslümanlar. Cengiz Han ve temsil ettiği kavime Moğol deniyor, **kâfir** deniyor ve karşılıklı savaşıyorlar; biz de bunları nakle çalışalım:

Cengiz Han'ın İtidali

Otrar'da meydana gelen kanlı hâdiseden sonra, Cengiz Han'ın yanına ulaşabilen bir veya birden fazla kişi tarafından, başlarına gelenler tafsilatıyla anlatıldı. Katliamın bütün sorumluluğu, oranın valisi İnalcuk olarak gösterilmekteydi. Harizmşah'la vali İnalcuk arasında bir iletişim kurulmuş olsaydı da nereden bilsinler?

Cengiz Han, bilinen taibiatının aksine –belki de tabiatı buydu- hazımlı davrandı. Korkusuz ve güçlü idi Cengiz Han, fakat ilk düşündüğü öç almak olmadı; Alâeddin Muhammed'e derhal elçi gönderip, '*kötü ve çirkin*' durumun düzeltilmesi gerektiğini söyletti. İşlenen feci ve insanlık dışı cinâyet idi, lâkin bir devlet başkanının soğukkanlı olması gerekir. Harizmşah'ın yapacağı tek şey var; eğer katil vali Cengiz Han'a teslim edilirse savaş önlenmiş olur. Görünüşte mütevazı bir istekti bu, hele de Cengiz Han için!

Sopanın İki Ucu'da Ateş

Önünde, avuçlaması gereken bir sopa var, ne tarafından tutarsa tutsun yanacak. Zor bir karar, ağır bir imtihan. Muhammed, istese valiyi teslim edebilir mi, buna imkânı varsa yapmalı mı?

Evvelâ Terken Hatun'a bakalım. Doğru, o Alâeddin Muhammed'in annesi, fakat bir taraftan da rakip rolü oynuyor, hem de bu tarafı annelik tarafını geçmiş gibi. Ordusu var, büyük vilâyetleri var, Muhammed'in ordusunda Terken Hatun'un itibarı ve otoritesi daha fazla. Çünkü İnalcuk Terken Hatun'un yeğeni, Harizm "*ordusunun çoğunluğu başlıca kumandanları İnalcuk'un kabilesinden (olduğu gibi) bunlar devlete de tahakküm ediyorlardı*."[318]

318 Harizmşahlar Tarihi, 243. s. (Neseviden)

Tarihçilerin oybirliği var Muhammed'in aklıselimden uzak olduğuna dair. '*Haksızlık ediyorlar*' diyebilir miyiz? Gururunu put yapmış, aklını mantığını ona taptırıyor; hesaptan kitaptan habersiz. Evet, böyle; çünkü yalvaracak mevkîde olduğunu fark edemese bile hiç olmazsa ateşe benzin atmamalıydı, attı ve suçunu katmerledi. Şuursuzca verdiği emirle, Cengiz Han'ın yolladığı adamlarından biri öldürüldü, diğer ikisi de Moğalistan'a kafatasları ezilmiş biçimde yollandı. Moğollar artık bu cinâyetlerin ve küçük düşürülmelerin intikamını almaktan geri kalamazdı.[319]

319 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 175. s.

Harizmşahların Gayya Kuyusu

Cengiz Han kati olarak anladı ki, savaşmaktan başka çare yok. Hiçbir şekilde gurura kibire kapılmadan, 1219 yılı sonbaharında hazırlıklara başladı. Uzun süren bu dönemden sonra, sıra mutat yakarışına geldi. "*Cengiz Han Çin'e gitmeden önce yaptığı gibi yüksek bir dağa çıktı*." Başı açık, kemeri boynunda (Reşidüddin), yüzünü toprağa koyup üç gün yemeden içmeden durarak (Bar Hebreaus), Gökten haklı intikamı için yardım yakardı. Cengiz Han'ın duası Müslüman ülkelerde büyük yankı uyandırdı.

Bu kadar kışkırtılmamalıydı Cengiz Han ve aşağılanmamalıydı Moğollar. Her neden ise son derece uysal davranmış, sulh için olabilecek her şeyi vermişti Harizmşah'a. O devamlı, yaptıklarının üstüne tüy dikmekle marifet(!) sergilemiş. Dünya Cengiz Han'ın esnemesinden çekinirken, haber göndermiş Alâeddin Muhammed: "*Dünyanın öbür ucunda bile olsan üzerine gelir, senin adamlarına karşı giriştiğim katliamı sana ve*

yanındakilere de uygular, intikam almadıkça seni rahat bırakmam”.[320]

‘*Hem suçlu hem güçlü’* pozunda. Canını yaktığı adama kendi canı yakılmış gibi tehdit savurması garip! Söz ağızdan çıkmış, ne manası değişebilecek ne de hedefi; kıran kırana çarpışmalar başlayacak. Biz de göreceğiz; ak koyun kara koyun belli olacak. Aklı başına gelecek bir tarafın, ama neye yarar iş işten geçtikten sonra.

320 İbnü’l Esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 318. s.

Harizm de Hazırlık

Akıllıca veya delice, gemiler yakılmıştı bir kere. Savaşılacak. Bir pansuman niteliğinde olmayıp, hayattan kopma ile hayata bağlanma arasında iki ihtimali var bu savaşın. Daha ziyade Harizmliler için böyle. Bir taraf ‘**kâfir’** bir taraf Müslüman. Kendini bütün Müslümanların lideri mevkiinde görmek isteyen, büyük sancağı açıp, altına inananları toplayacak, yani cihat ilân edecek, lâkin Bağdat Halifesiyle çatışma halinde. En Nasr Lidinillah onu en kötü düşmanı olarak görüyordu ve hatta (daha önce Kara Hıtayları tuttuğu gibi, bu defa da) Moğolları ona tercih edebilirdi.[321]

321 Bozkır imparatorluğu, 232. s.

Halkını kendinden soğutmuş, Müslümanlar nazarında itibarı sıfırlanmıştı Alâeddin Muhammed’in. Savaş gerekçesiyle yeni vergiler koydu, yeni askerler alarak ordusunu büyüttü, neye yarar ki. Mâceraperestliği yüzünden on binlerce askeri ateş hattına sürecek, milyonlarca insanı sonu bilinmeyen, şekli kestirilemeyen felâketin içine atacak:

Hazırlık safhaları iki taraf için de son fırsat idi, bunu iyi değerlendiren Moğollar oldu. Tarihin aykırı tarafları da vardır, bilinir; ters düşer insan mantığına. Şimdi görünenler de böyledir. Büyük bir Türk-İslâm İmparatorluğu olduğu halde Harizmşahlar, gönüllü taraftar bulamıyorlar ‘**kâfir**’ Moğollara karşı. Bunun zıddı olarak, Cengiz Han’ın ordusu destek görmekteydi Müslüman Türklerden. Moğol askeri sayısı 70 bin civarında sanılıyor; daha yüksek olabilirdi bu rakam, ama kumandan Mukali’yle beraber Cengiz askerlerinin bir kısmı Çin’de kalmıştı.

“Örnek Bir Sefer”

Cengiz Han’ın Harizmşah üzerine açtığı sefer, düzgünlüğüyle örnek sayılmaktadır. 1219 Sonbaharında yola düşen ordu, “*düz bir çizgi halinde üç bin kilometre yol alacak, ayrıca yüksek dağlar aşacaktı*.” Karlukların ülkesine gelindiği zaman buranın Hükümdarı, Moğolların tâbisi Arslan Han altı bin askerle orduya katıldı. Almalık’tan Sağnak Tekin, kuvvetleriyle iştirak etti Moğol ordusuna. Bunlara ilâveten, Uygur İdikut’u Barçuk adamlarıyla beraber geldi: “*Böylece Harizmşah’ın ülkesine yapılacak sefere katılacak bütün ordular toplanmış oldular.*”[322]

322 Türkistan, 428. s.

Tarafsızlık, tarihçilerin çoğunluğu için zor; bunu Müslim, gayri-Müslim orduların mevcudunu bildirirken sık yaşıyorlar: Moğol orduları, Müslüman tarihçiler tarafından akıl almaz rakamlarda (600-700 bin olarak) gösterilir. Hıristiyan tarihçilerin tahmini 150-200 bin arası. Harizmşahlar için verilen rakamlar, Cüveyni’ye göre, 20 fil’le desteklenen 60 bin Türk ve 50 bin Tacik’ten oluşan 110 bin asker. Ciddiyetle söylenen şudur; asker sayıları eşit gibi, dengeyi kumandanların sevk ve idaresi bozacak:

Cengiz Han’ın ordusu savaşın ustası değil, âdeta mucidiydi. Oğulları, kumandanları, damadı hepsi birer kurmay, Cengiz Han ise hepsinin üstünde, dehâ.

Alâeddin Muhammed –belki de lâyık olmadı- Cenâbı Allah’tan meded umuyor. Sevilmiyor ise de, vatan elden gidecek diye ahali destek olmaya başladı. Bu bir ırk ve din savaşı görünümü taşımıyor, ‘**kâfir**’ ordusunda binlerce Müslüman ve Türk yerini almış, Müslüman-Türk ordusuna ölüm yağdıracak. Her şeye rağmen, dinî duygulardan istifadeye çalıştı Harizm’in etkili din adamları. Sultan nasıl tedbir alınacağını bilmediği gibi, bilenin sözüne de kulak asmıyor. Oğlu Celâleddin, Irak ve Horasan’ın muhafazası için Mâverâünnehir’in mutlaka tutulması gerektiğini söylüyor, Sultan babası hiç oralı değil.

Alâeddin Muhammed Ne Yapsın?

Onu, tutum ve davranışıyla eleştirirler, daha çok eleştirilecek. Moğol tehlikesi gerçekten onun liyâkatsız oluşundan mı belirmişti ve isteseydi bu belâdan sıyrılabilir miydi?

Askerî şûrayı toplantısında, önemli görüşleri olanları dinlemişti Sultan. Seyhun sahilinde yoğunlaşıp, orada, yorgun düşmanın işini bitirmek tavsiye edildi biri tarafından. Bir başkası Mâverâünnehir'e girsinler, ondan sonra üzerlerine çullanalım, dedi. Cesaretten tamamen uzak olan-olanlar ise, Hindu-kuş Dağları'nın öte tarafına çekilip, mecburiyet halinde Hindistan'a geçmeyi çare olarak söylediler. Birinci görüş –muhtemelen- en iyisi ve cesaret isteyeniydi. İkincisi vasat bir tedbir, üçüncüsünün adı ancak korkaklık olabilir. Bu arada, halktan toplanan haksız vergiler de amacı dışında kullanılmış, yapılacağı söylenen sur'un inşasına hiç başlanmamıştı.

Cengiz Han'ı ve Moğollarını gelmiş geçmiş en savaşçı insanlar olarak kabul edebiliriz, doğru, fakat netice itibariyle onlar da insan. Ordularının epeyce bir kısmı Çin'de kaldığı için mevcut askeri Harizmşahların askerinden fazla değil; tam aksini söyleyenler olsa da, belki mevcutları Harizm ordusundan daha az. Savaş hazırlığının uzun zaman devam etmesi de Cengiz Han'ın tembelliğinden değil, düşmanından çekindiği içindi.

Sonu müthiş bir felâket olan, Harizmşahları bitiren savaşta Alâeddin Muhammed'e yüklenir suçun büyüğü. İnsaflı olmaya çalışan bir tarihçi der ki: "*Muhammed'in saltanatının son yıllarındaki olaylar göz önüne alınırsa, onun için başka çare olmadığını kabul etmek zorunda kalırız. Askerlerini bir noktada toplayabilmesi ancak Cengiz Han'ın emrindeki birlikler gibi itaatli olmaları şartıyla mümkündü. Sultan ile kumandanları arasındaki anlaşmazlığa bakılırsa böyle bir şey asla bahis konusu olamazdı…*"[323]

323 Aynı Eser, 430. s.

Firar'ın İlk Adımı

Aslında her şey iyi olabilir; fakat taze kan, yeni heyecan ve bir de inanmak gerekirdi. Bunlar Harizmşahlarda yok. Sultan, ordusunun itaatinden emin değil. Son hareketlerine bakılırsa, sanki başını selâmete atmak istiyor. Şehirlerin korunması için hazırlık yapılmasını söyleyip, 20 bin asker Buhâra'ya, 50 bin asker de Semerkand'a yerleştirdi. Komutanlarına dediği şu: '*Buraları koruyun, ben Harizm ve Horasan'a*

gidip asker toplayacağım, ayrıca diğer Müslümanlardan da yardım istedikten sonra buraya döneceğim.' Bilâhare Ceyhun nehrini geçen Sultan, Belh yakınlarına karargâhını kurdu.

Moğolların Otrar'da Görünüşü

Kanlı belâya davetiye çıkaran yer, Otrar. Çıban başı dense az gelir buraya. Koca bir devletin mahvına sebep burada uygulanan harisçe ahmaklık. Uzun yürüyüşle Otrar'a gelen Moğollar, daha başlangıçta netice almanın zorluğunu gördüler. Burada bir miktar asker bırakan Cengiz Han, ordunun büyük kısmıyla Buhâra'ya yürüdü.

Buhâra'nın Düşüşü

Cengiz Han, Buhâra'da üç gün uğraştı. Dördüncü gün, Harizmşah'ın askerleri Moğollara fazla dayanamayacağını anlayıp kaçmış, şehir müdafaasız. Sivil halk, başının çaresine bakmak mecburiyetinde kalınca, sözcü olarak seçilen Bedreddin Kadı Han'ı aman dilemek üzere göndermişti Cengiz Han'a. Elçiyi huzuruna kabul eden Cengiz Han, ricasını da kabul etti ve sivil halkı bağışladı. Emân alan şehir halkı bunun karşılığı olarak kapıları açıp, '**kafirleri**' Müslüman Buhâra'ya buyur ettiler! (10 Şubat 1220).

Masum insanlara dokunmayan Moğollar, onlardan iç-kalede bulunan askerlere karşı işbirliği talep ettiler. Ayrıca Sultana ait yiyeceklerin kendilerine teslim edilmesini istiyorlar ve mecbur kalan insanlar uyuyor bu emre. Vatandaşın muharip olmayanı zulme maruz kalmıyor, ama askerin hâli kötü. Teslime yanaşmayan, iç-kale on iki gün dövülüyor Moğollar tarafından. Bu süre de 400 Müslüman Harizm askeri öldürülüyor, içiyle dışıyla, her şeyiyle Buhâra artık Cengiz Han'ındır:

Buraya kadar olanlar bir savaşın doğal seyri ve neticesi sayılabilir. Sonrasıyla ilgili anlatılanlar ise ilginç, aynı zamanda birer vahşet manzaraları. Moğol askerleri camileri yağmalamış, Kur'an sayfaları at nallarının altında parçalanmış ve bunu gören iki faziletli âlimden biri isyan edince, diğeri: '*Sus Allah'ın gazabının rüzgârı esti*' demiştir…

Müslüman Buhâralılar, savaş sırasında esirgenmiş olsalar da, bilâhare cereyan eden olaylar insanlık adına yüz kızartıcı. Çapul-talan, yağma, ırza geçme ve öldürme olarak özetlenebilecek her türlü zulmü görmüş masum halk. Hep inançlara saygılı olduğu bilinen Cengiz Han, nedense İslâmi hassasiyete sağır olmuş burada. Büyük yangınlar çıkmış, çıkarılmış, Buhâra buhar olmuş. Meydana gelen bu olaylar şöyle yorumlanmış sonradan: "*Şehrin yakılmasının Cengiz Han'ın plânlarının bir parçası olduğunu zannetmek için sebep mevcut değildir. Binaların sıklığından dolayı, mahvedici yangınların alelâde olaylardan olduğu bir şehirde, yağma sırasında yangın çıkmaması mümkün değildi*."[324]

324 Aynı Eser, 436. s.

Semerkand

Buhâra, şiddetli bir deprem sonrası manzarasına bürünmüştü Moğol sallamasıyla. Aynı yıkım ordusu oradan Hazirmşahların ikinci başkenti durumundaki Semerkand'a geldi. Buhâralılar direnç gösterememişlerdi, bunu rehber edinen işgalciler, daha emin adımlarla yürümekte ve daha garantiliydiler.

Cengiz Han Moğollarının, merdane olmayan bir gelenekleri var, işlerine çok yarar. Savaşla teslim aldıkları şehrin, hayatta kalan erkekleri kontrolden geçirilir, içlerinde ne kadar dayanıksız adam varsa öldürülür. Sağlam diye ayrılanların âkıbeti daha kötü. Savaş mahkûmları, galip askerlerin arasına katılarak, onların olduğundan kalabalık görünmeleri sağlanır. Buraya kadar yapılanlar su götürür belki harp hilesidir diye; daha ilerisi var ki, dostun da düşmanın da nefretini çekmeye kâfi! Bir ülkenin bir şehrinin insanları, aynı ülkenin diğer şehrinin işgalinde canlı kalkan olarak sürülür en ön saflara.

Semerkand'a önce Moğol korkusu geldi, peşinden kendileri. Şehre yaklaşılınca süvariler gönderildi, arkasından piyadeler yürüdü aralarındaki Buhâra esirleriyle beraber. Esirlerden her on kişiye bir sancak verilmiş olduğundan, Semerkandlıların bunları da asker zannetmesi temin edilmiş, kendi din ve soydaşlarından, hemşehrilerinden korkutulmuş Şehir sakinleri. Esir Harizmlilerin aralarına katılmasıyla sayıları çok fazla görünen Moğollar, bunun kendilerine temin ettiği faydayı, vuruşma başlamadan görmüşler. '*Bu kalabalıkla başa çıkamayız*' kanaati yayılmış Harizm

askerleri arasında, daha başlamadan kaybetmişler savaşı. Alâeddin Muhammed'in, Semerkand'ın korunması için bıraktığı 50 bin asker, korkudan savaşmaya yanaşmamışlar, şehir halkı karşı koymaya çalışmış elinden geldiğince. Askerin işe yaramadığı yerde sivilin hükmü olur mu? Moğollar bir taktikle pusuya düşürüyor, iki ateş arasında kalıyor ahali. İbnü-l Esir der ki: "*Moğollar Müslüman Semerkandlılardan bir kişiyi bile bırakmadan hepsini şehid etmişlerdi ve bunların sayısı 70 bin idi*.[325]

325 İbnü'l Esir tarihi Tercümesi, 12. c. 322. s.

Moğollar Ölmüyor mu?

Söylediğimiz gibi, esir alınan insanlar yeri geldiğinde kalkan yapılmakta. Ölen 70 bin Semerkandlıya mukabil, mademki savaşılıyordu karşı taraftan da ölenler olmuştu. Ama bunların kâhir ekseriyeti masum esirlerdi, yani Buhâralılar. Tarihin hafızasında yerini almış bulunan vahşet tablolarını tasvirden kaçınıyoruz. Cengiz Han, duygularını hiçbir zaman gayesiyle karşı karşıya getirmeyen, vicdanını kılıcının ucunda taşıyan bir lider idi. İdaresi ve hükmü altına almış olduğu insanların selâmeti için, ne kadar insan öldürülürse öldürülsün hiç mühim değil!

Harp hilesi mi sayılmalı, insanlık suçumu, yoksa dâhiyâne bir buluş mu? Cengiz Han Semerkand'da, yanlarında bulunan esirlere Moğol kıyafetleri giydirmiş, on kişiye bir sancak vermiş, savaş hattına sürüyor. Yürüseler kendilerinden olanlar tarafından öldürülecekler ve belki bir miktar da kendileri öldürecek; geride kalsalar Moğol askerler izin vermiyor. Öldüler, öldürüldüler, ölmeye ve öldürmeye mecbur edilmişlerdi. Cesetlerin üzerinden atlayıp ilerlediler az sonra ceset olmak için. Geriye sadece Moğol zaferi ile Harizmşahlı ölüler kaldı bu savaşın ilk aşamasından. Cengiz Han'ın Otrar'da bıraktığı ordu, Semerkand'a kuşatma devam ederken geldi. Orada yapılması gereken de yapılmış, bir manada, kalleşçe katledilen Moğolların öcü alınmış. Katliamın baş sorumlusu vali İnalcuk cezalandırılmış.

Irk Meselesi

Semerkand Moğollara teslim. Şehirde 100 bin aile yani 700-800 bin kişi yaşamaktaydı. Moğolların kâfir olarak anıldıkları malûm. Tabii Cengiz Han için de aynı şey mevzuubahistir, fakat onun bir özel tutumu var; teslim aldığı ülkelerde, şehirlerde din adamı ve benzeri kişilere dokunmaz toplumlarının saygıdeğer şahsiyetleri olduğu için. Ayrıca, sanat erbabını da hizmetinden yararlanmak için korur, zayi olmalarına müsaade etmez. Semerkad'da, *"kadılar, ulema sınıfı, imamlar ve mollalar baskıdan muaf tutuldu. Bunların 50 bin kişi oldukları söyleniyor."*[326] Buhâra'da imam, molla, kadı olanlar göz ardı edilmişti. Farklı davranışın sebebini anlayamadık ve bir de adı geçen meslek erbabının bahsedilen miktarda olabilmesi biraz düşündürüyor! 50 bin kişilik kadı, ulema, imam ve molla ordusu hiç mi tesirli değilmiş ki, Hükümdara aklı verememiş, askeri vatan müdafaasına manen hazırlayamamışlar?

326 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 185. s.

Boşaltılan evler yağmalanmış Semerkand'da. Varlıklılar tespit edilip haraçları alınmış, sonra gidin yuvalarınıza denmiş. Ama diyor tarihçi, yaşamakta olanlar evlerin ancak dörtte birini doldurabiliyordu. Bu bir vahşet tablosudur. Yalnız, bahsedilen dörtte bire karşılık, dörtte üçü öldürülmüş değil, işe yarayabilecekler esir alınmıştı.[327] Savaş öncesi nüfus 700-800 bin idiyse, sonrası tablo da böyle ise en az 500 bin Semerkandlı katledilmiş demektir; büyük kıtal!

327 İbnü'l Esir Tarihi, Tercümesi, 12. c. 323. s.

Cengiz Han'ın ordusunda Türklerin bulunduğu görülmüştü, hem de bir hayli fazlaydılar. Uygurlar, Karluklar ve Yukarı Asya'nın diğer halkları… Harizmşah adına savaşacak veya savaşmakta olan Semerkand askerlerinin 60 bini Türk idi. Her şey Moğolların lehine gelişmiş, ahali teslim olmuş, kalede direnmek isteyen askerler ümitsiz. Türk askerler, güçlerinin yetmeyeceğini gördüklerinde hayâle kapılmışlar ırkî durumlarını düşünerek. Öteden beri, hem inanılan hem inanılmayan bir meseledir Türk-Moğol aynîliği; en fazla da can korkusuyla söylenmeye başlamışlar: ' *Biz Moğollarla aynı ırktanız, bizi öldürmezler!'*

Güvenmeyerek olsa bile sarılıyorlar bu zayıf ihtimale, müracaat ediyorlar Cengiz Han'a. Hayatlarına dokunulmayacağına dair söz alan Türk askerleri, Moğol ordusuna katılmak üzere kapıları açıyorlar. Moğol usûlü tıraş olacaklarını da söylüyorlar sâmimiyetlerine inanılsın diye.

İşte bu tıraş meselesiyle, Cengiz Han'ın vicdanının pırıl pırıl bir fotoğrafı çekiliyor. Memnuniyetle kabul ediliyor saç kesimi işi. Moğol berberlerin önlerine diziliyorlar, birer birer tam 30 bin baş, saçlarıyla beraber yuvarlanıyor kanlı zemine.

Biz, bu manzarayı bir utanç sahnesi olarak nakşederiz hafızamıza, Cengiz Han ile Moğollarına duyduğumuz kalbî yakınlıktan hayâ ederiz insanlığınız, milliyetimiz ve inancımız adına. Bir başkası da şöyle yorumlar yaşanmış ayıbı: *"Bunların hepsi Cengiz'in gözünde sefil hainlerdi ve bozkırın sadık süvarileri bunlara güvenemezlerdi."*[328]

328 Bozkırın Üç Atlısı, 225. s.

Moğolların Dönüşü

Verdiğimiz misaller, Türt-İslâm beldelerinde Moğolların sahnelediği fecaatin zekâtı bile olamaz. Sığnak, Ur-Kent, Cend, Benâket, Hacend ve tabii Otrar mutat zulümlerden nasiplerine düşeni aldılar. Buhâra ile Semerkand'ın payına, bilumum kötülüğün en ağırı düşmüştü. İnsanlarıyla beraber binalar da diz çökmüş, şehirler kâmilen harabe.

Cengiz Han'ı en iyi anlatan, en erken zamanda yazılmış olan kitaba göre: "*Müslümanların memleketini tamamıyla zapt ettikten sonra Cengiz Han, muhtelif şehirlere valiler Bilâhare tayini hususunda emir çıkardı*."[329] Valiler Bilâhare tayin edildi, fakat Moğollardan, yardımcılar Müslüman yerli halktan seçildi.

329 Moğolların Gizli Tarihi, 185. s.

Eğer olayları, başarıyı mihenk taşı yaparak değerlendirir isek, Moğollara tam puan verebiliriz. Cengiz Han'ın yaptıkları kendi anlayışına, mantığına göre iyi, halkına faydalı görünüyor, onun için vicdan azabı yaşamayacak. Zayıf insanları, ölmekten korkanları, ihanet edenleri ve etmeye meyyal olanları sevmiyor Cengiz Han. İşe yarar insanları değerlendirmeyi de biliyordu. Gürgenç'li bir baba oğul'u keşfetmişti, oğul'u bütün Harizm şehirlerinin idaresine yardımcı seçti, babayı da Kıtanlardan aldığı bir şehre vali yaptı.

Benâket ve Hocend'in Düşüşü

Moğollar, Nuh Tufanı'nın bir başka çeşidi olarak yayıldı Harizmşah'ın memleketine. Şimdi, büyük çaplı olayların geçtiği bazı yerler üzerinde bir miktar duracağız. Benâket cılızdı, 5000 Moğol askeri burayı kolayca düşürebildi. Sanatkârlar ile diğer işe yarayacak insanlardan başka, burada canlı bırakılmadılar.

Hocend'in yıkımını sağlayacak ordunun mevcudu 70 bin, bunlardan 20 bini Moğol askeri, geri kalan 50 bini Otrar, Buhâra, Semerkand ve zapt edilmiş başka şehirlerden toplanmış insanlardan meydana geliyordu.[330] Bu kalabalık ordunun başında bulunan komutanlar Cengiz Han'ın oğulları Çağatay ile Ögedey. Hocend, teslimi kabul ederse Moğolların insafına bakılacak. Direnirse, ölenler ölecek ve onlar için bu bir kurtuluştur, sonu düşünüldüğü takdirde. Esir düşenler Moğolların safında ileri hatta sürülecek.

330 Türkistan, 442. s.

Harizmşah Muhammed'in hayâlperest, siyaset ilminden yoksun tutumu açtı Harizm Türklerinin başına Moğol belâsını. Harizmşah'ın kendisi ortalarda görünmüyor, Cengiz Han oturdu meselelerin göbeğine. Moğol ordusunun Hocend'e nasıl geldiğine bakıp, içlerindeki esir savaşçıların (!) durumunu anlamaya çalışacağız: 20 bin Moğol askeri atlı, 50 bin esir yayan. İşin acelesi var, esirlerin takatı yok. Atlarla yarışamayanlar öldürülüyor, canını dişine takıp koşanlar ileri hat'a sürülecekler… Demek oluyor ki, Hocend direndikçe hem kendilerinden kayıp verecek hem de kendilerinden olan esirler ölecek, arka saflardaki Moğollar zafer kazanacak:

Timur Melik'in Mâceraları

Düşman ordusu gelirken, ahali şehre kapandı. Vali Timur Melik, bu kalabalık orduyla başa çıkamaycağının bilincindeydi, gözde savaşçılarından bin kişi seçerek, Seyhun'un ortasındaki sarp bir kaleye sığındı, burada savunma tedbirini aldı. Normal şartlarda, korunmalı olan bu mekâna ne mancınık erişebilir ne ok.

Moğollar, düşmanları silâh menzili dışında kaldı diye acziyeti kabul etmeyip, ellerindeki 50 bin esiri makine gibi kullandılar. Uzak dağlardan,

taşınması mümkün olan taşları getirtip, kaleye ulaşacak bir yol yapmaya çalıştılar. Çok uzun bir zaman ve emek lâzım bunun için, varsın olsun, yorulup telef olacaklar Türk esirler değil mi?

Moğollar, kendi tedbirlerine mesai harcarken, Timur Melik de ok işlemez hale getirdiği kayıklarla sahile yanaşıp, düşmanı taciz ediyordu. Buna ne kadar dayanılır? Bir uzun uğraşa talip olmuştu Timur Melik, bunu sonuna kadar yaşayacak; 70 sandalla, bir gece firar etti.

Zavallı av ile zalim avcı arasında yaşanan bir sahnenin timsaliydi başlayan yarış. Kaçma–kovalamaca, arada bir çarpışma, iki taraftan da insanların zayi oluşu, kurulan pusular, pusudan kurtuluşlar, sıkışmalar derken, elde atacak ok dahi azalmıştı. İyice sıkışmış Timur Melik, ama pes etmedi, asla. Moğollara ait 70 bin askerin ne kadarı takip edebiliyor ise, Timur Melik devamlı sayısı azalan adamıyla, savaşa savaşa onları atlatmaya çalıştı. Geçtiği yerler Benâket bölgesi, Otrar, Sığnak, Cend ve çöl…

Zoru başaran Timur Melik, sonunda Harizm'e girdi. Savaşacak son neferi ölene kadar burada direndi, ısrarlı teklifleri ciddiye alıp teslime yanaşmadı, akıl almaz cesareti ve azmi sayesinde, "*Gürgenç'e ayak basarak kurtulmaya muvaffak oldu. Az sonra da daha esaslı mücadelelere atılmak üzere o sırada Şehristâne'de bulunan Sultan Muhammed'e iltihak etti.*"[331]

331 Harizmşahlar Tarihi, 258 – 259. s.

Başkent'in İşgali

Timur Melikten sonra Hocend'in teslim olduğunu, ahalinin başına öncekilere yapılanların geldiğini anlamamız zor değil. Gürgenç'e gelince: Cengiz Han, çarpıştığı her şehirde başarı kazanıyor, aldığı esirlerle ordusunu kuvvetlendiriyor, dolayısıyla Harizmşahların gücünü de azaltıyordu. Oğullarıyla büyük komutanlarını ayrı ayrı bölgelere gönderip, daha kısa zamanda daha verimli hasat'a ulaşmak istemekteydi. Gürgeç'in zaptına Çağatay ile Ögedeyi göndermişti; sonra, büyük oğlu Cuci'yi de ordusuyla beraber yolladı. Cengiz Han'ın büyük komutanlarından Borcu'nun da bu sefere iştirak ettiği söylenmektedir.

Bu derece kuvvetli kumandanların seferber edilmesi şöyle bir manaya kapı açıyor: Cengiz Han, Gürgenç'in zorlu bir savunması olduğunu, kolay düşürülemeyeceğini biliyordu.

Bu şehrin konumu saldırganın aleyhine, ayrıca halkı da diğer şehir insanlarından metin. Muhammed'in annesi Terken Hatun burada bir devlet reisi gibidir ve askeri kendisine tam itaatkâr. Cengiz Han'ın bir diğer çekincesi de bu. Bilindiği üzere anne-oğul arasında baştan beri sıcak bir iletişim kalmamış, hatta bir nevi hasım gibiydiler. Cengiz Han, Harizmşahlıların bu durumlarından istifadeyi düşündü.

Terken Hatun'a Olta

Gürgenç'in güç bir yer olduğuna kanaati tamdı Cengiz Hanın. Zoru kolay kılmak için ana-oğul arasına aşılmaz bir çukur kazmayı kararlaştırdı. Hâcib Danişmend, Cengiz'in maiyetinde, tanınmış Müslümanlardan biri. Ona tenbihatını yaptı ve Terken Hatuna elçi olarak gönderdi.

Her şeyiyle farklı bir dünyada gibiyiz; kâfir derler Cengiz Han'a, fakat Hâcib Danişmend gibi namlı bir Müslüman onun elçisi! Cengiz ağzıyla tebliğin hülâsası şöyle:

"Benim size hiçbir garezim yok. Oğlunuza o kadar iyi davrandığınız halde, onun size nankörlük yaptığını biliyorum. Sultanın kumandanları benimle beraberler; seferimi onlarla sürdürüyorum ve idareniz altındaki vilâyetlere karşı hiçbir kötü niyetim yoktur (!)(…) Harizm, Horasan ve Ceyhun ötesini size terk ettiğime dair yanıma göndereceğiniz mutemet bir adamınıza teminat verebilirim" [332]

332 Aynı Eser, 269. s.

Terken Hatun, doğuştan üstün ve alçak fiilleri bir arada işlemeye meyyal idi; bunu ülkesinin zararına olacağını bile bile kullandı; tabii alçak olanı. Asil bir aileye mensup olduğu söylenir. Kıpçaklardan olduğu da rivayet ediliyor. Neredeyse oğlu Muhammed'le beraber saltanat sürmeye başlamıştı. Harizmşahlara ait birçok vilâyet savaş mağduru olmuş, en sonunda, yukarılarda anlatıldığı gibi Moğallarca harab edilmiştir. Terken Hatun'un idaresinde olan Harizm'e henüz dokunulmamıştı. Zengin ve mamurdu Harizm. Çok sayıda ilim adamları, kitap çeşidi bol kütüphanesi vardı Harizm'in. Bu ülkeyi ve başşehrini 1219'da ziyaret eden bilginler diğer şehirlerden Harizm'e servet aktığını bildirmektedir. İslâm âlemi yükselme dönemini gerilerde bıraktığı halde, geçmiş zamanın mirası buralarda korunmuştu.

Bunların hepsini biliyordu Terken Hatun. Cengiz Han'ın sözünde duramayacağını da biliyordu. Moğol elçisi Hâcib Danişmend Cengiz Han'ın dostluk mesajını Terken Hatun'a getirdiğinde, Alâeddin Muhammed'in Ceyhun sahilini terk ettiğini öğrenmişti. Demek ki, artık her şey bitmiş.

Terken Hatun'un Sonu

Birçok hususta benzerliği olmamasına rağmen, Terken Hatun, hırslı karekteri itibariyle, 1651'de ölen Kösem Sultanı çağrıştırıyor. Daha dorusu tersinden söylenişidir. Kösem Sultan Terken Hatuna benzemişti. İktidar tutkusu, oğluna tahakküm etme huyu, biraz da işlenen cinayetler ikisinin ortak tarafları… Esasen, güçlü kişiliği olan kadınların davranışları birbirine pek benzer.

Terken Hatun Cengiz Han'ın elçisine, başkent Gürgenç'i terk edip gideceğini söyledi. Gitmeden önce, hayatının en ağır cürmünü işleyip hırs ve emelinin sınırsızlığını göstermiştir. Ona göre, Moğol fırtınası geçici, ama devlet kalıcıydı. Terken Hatun gidecek, kafasındaki plâna göre, tez zamanda geri dönüp, bugün bitmiş olan her şeye yeniden başlayacak. Gürgenç'te rehine olarak tutulan yirmi kadar prensi Ceyhun'a attırdı; onlarla beraber, oğlu Alâeddin Muhammed'in daha önce tutuklattığı Buhâra sadr'ı Burhaneddin ile kardeşi ve iki yiğenini de öldürdüler. Bütün bu cinâyetlerdeki amaç, süren karışıklıktan istifade ile birileri tahta sahip çıkmasın; çünkü Terken Hatun geri döndüğü zaman memleket idâresini eline alacak!

Terken Hatun'un ihtiyarladığı malûm. Zihni, eceli düşünemeyecek derecede dünyevî ikbâle angaje olmuş. Doğum tarihini bilmiyor, yaşlılığını karineyle çıkarıyoruz. Kocası normal bir yaşta, normal eceliyle öleli yirmi seneyi geçmişti. Torunu Celâleddin, bundan beş sene önce; Gur, Herat, Gârcistan, Zemin-dâver memleketlerine, ta Hindistan hududuna kadar hâkim sıfatiyle, Gazne merkez olmak üzere sorumlu tayin edilmişti. Torunu kocaman adam olan bir kadının yaşı hayli ilerlemiş olmalıdır; beklentilerinin bir hamlede yirmiden fazla masumu öldürtecek kuvvette olması narmal bir durum sayılmamalı.

Netice itibariyle, yaşlı valide şimdilik kaydıyla iktidarını da vatanını da terk etti. Geride bıraktıkları önce üzüldüler onun gidişine, sonra sevindiler.

Yanında az sayıda adamı, bir de gözde veziri Nizâmülmülk Nasırüddin var'dı. Gideceği yolları çok iyi bilen, Yazır bölgesi sahibinin oğlu Ömer Han bir nevi rehberlik için yanında bulunuyordu. Tutkunun aşırısı insandaki vehm'i de tetikliyor. Valide Sultan, içinden atamadığı ihânet şüphesiyle Yazır bölgesine girene kadar plân kurdu ve buraya gelince, verdiği emirle Ömer Hanın boynunu vurdurdu.

Zahmetli ve uzun bir yolculuktan sonra, Mâzenderân'a ulaşan Terken Hatun ve yanındakiler, burada sarp bir kale olan İlâl'e sığındılar. Cengiz Han'ın iki kumandanı Subutay ile Cabenin ordusundan bir kol peşlerinden yetişti.

Tabii Ceza Gibi

Bulunulan mıntıka yağmur zenginliğiyle bilinir, ama Terken Hatun ayak basmadan önce sanki bulutlar kurumuştu. Moğollar kuşatmaya aldılar İlâl Kalesini, günlerce direndi Terken Hatun'un adamları. Sonunda dili damağı kurudu herkesin, dayanma güçleri tükenince teslim oldular. Moğollar, yorgunluk çıkarmak için birçok kişiyi öldürdü. Terken Hatun, veziri Nizamülmülk Nasırüddin, küçük çocuklar yanlarında hazineyle Cengiz Han'a gönderildiler.

Nereden Nereye?

Acınacak hâlleri düştü koca Terken Hatun. Son günlerinde neler çektiğini bilen, maiyetindeki Bedredddin Hilâl, Celâleddin Mengüberdi'ye anlatmıştır. Onun dediklerine göre, Terken Hatun Karakurum'da, sarayda yaşamış (nasıl saray ise). lâkin, nasıl bir perhiz uygulanmışsa, Cengiz Han'ın gaddarlığı tescillidir fakat kabalığı pek bilinmez, söylenenler de bunu tescilliyor: Bir hükümdar anası ve hükümdar yetkisi kullanıp, saltanat sürmüş olan misafirine hiç önem vermemiş Moğol İmparatoru. Terken Hatun'un boğazından geçen lokmalar, Cengiz Han'ın sofra artıkları imiş; böyle geçirmiş son zamanlarını ve 1232- yahut 1223'de ölmüştür.

Alâeddin Muhammed'in Sonu

En basit bitkinin serpilmesi bile birçok etkenin bir araya gelmesine bağlı; su, güneş ve başka birçok şey. Devletin gelişmesi daha çok şey ister. Eğer, Harizmşahlar Devleti İmparatorluk olmuşsa, ki olmuştur: bunu "*Alâeddin Muhammed becermiştir*" deme vefakârlığı gösterilmeli. Son zamanlarda yaşananlar ölçü alınırsa; Bağdat Halifesiyle zıtlaşması, Moğol kasırgasının patlamasına zemin hazırlaması, bunlar siyâsi hataları. "*Devleti Moğollara teslim etti*" denirse, Cengiz Han'ın, bildiği her yeri aldığını hatırlamalıyız. Belki, Alâeddin Muhammed, tezcanlılığıyla Cengiz Han'ın gelişini çabuklaştırmıştır. Harizmşahlar ordusu, Cengiz Moğollarıyla başa çıkacak kalitede savaşçı olmadığı gibi, başlarındaki kumandanlar da uyumlu değildi. Bir ordunun mahvalmasına, kuvvetli düşman ayarında sebep değil mi biri sağa diğeri sola çeken kumandanlar?

Bedreddin Amîd, *'mülki idârenin mahalli temsilcisi'*,[333] olarak, Otrar da valilik makamını işgâl ediyordu. Önceki vali İnalcuk'un neler etmiş olduğunu, Moğolların belâlı şimşeğini Harizmşahlar üzerine nasıl çaktırdığını yukarıda gördük. Bedreddin, Otrar'da çarpışma olurken, ama henüz şehir düşmeden Moğollardan yana geçip, Harizmşahların zayıf noktalarını anlatarak, işlerini kolaylaştırmış. Bu bile, tek başına Alâeddin Muhammed'in işini zorlaştırmaya yeter.

333 Türkistan, 432. s.

Bir büyük strateji hatası yapılmış, Muhammed, işgâle uğruyan vilâyetlerinin uzağındaydı. Ayrıca, Harizmşah Muhammed, Semerkand Moğollar tarafından tazyik edilirken diye, bir defasında 10 bin, diğerinde 20 bin atlı göndermişti. Her suçu ona yüklerken, kumandanlarını buna ortak etme mecburiyeti de beliriyor. Semerkand'a savaşa gönderilen ordular hiçbir çarpışmaya girişmeksizin, savaşmış da mağlup düşmüş gibi gerisin geriye dönmüşler. Harizm askerleri bu duruma getirmemeliydi!

Cengin Han, büyük kumandanından neferine kadar bütün savaşçılarını ölüm fedâisi hâline getirmiş, ölmek onlar için yaşamak kadar sıradan bir hâdise, başbuğlarını darıltmak ise dayanılmaz acı. Başarılarının bir başka sebebi de bu. Hayatını tehlikeden esirgeyen savaşçı ile zafer kazanılmaz!

Semerkand'ı ele geçiren Cengiz Han'ın, Sultan Muhammed'in şahsına kîni vardı. Dâmadı Tokucan, generalleri Cebe ve Subutay üç tümen askerle düşmanın peşine yollandı. Bir tek görev verdi onlara Cengiz Han: Alaeddin Muhammed'i ne pahasına olursa olsun, yakalayın, dedi. Ne şehir almaya vakit ayırın, ne başka bir şeye…

Bizde insanlara hakaret için kullanılır, o zamanlar Moğolların samimi iltifatı imiş **köpek**. Cengiz Han'ın dört köpeği var Cebe, Kubilay, Cemel, Subutay.[334] Bunlar konutanlar, hem de en iyilerinden. İçlerinden ikisi, Cebe ve Subutay Cengiz Han'ın dâmadı ile beraber düştüler Sultan Muhammed'in peşine. Nefes nefese bir kovalamaca başladı.

334 Moğolların Gizli Tarihi, 120. s.

Harizmşah Muhammed, Semerkand'ın neler çektiğini görmedi, şehir düşman eline geçtiği zaman uzaklarda, neticeyi öğrendiğinde Belh yakınlarındaydı. Ülkesi topraklarında kaçak, vardığı her yerde huzursuz. Moğolların, peşinde olduklarını da biliyor. Horasan'a geri çekilmeye karar verip Nisan 1220'de Nişabur'a vardı. Gücünden ziyade ümidini kaybetmişti. Hazinesini emin bir yere, ailesini Kârun Kalesine yerleştirdi. Kendisi Rey'e gitti. Askerine güvense, ümitsizliğe düşmemiş olsa, gelecek Moğollara karşı koyabilir, belki de kurtuluşuna yetecek zamanı kazanır. Muhammed'in içi boşalmış, yaşama azmi bile kalmamıştı, devam etti kaçmaya… Moğollara izini kaybettirdiği zannına kapılmıştı, sonra öğrendi ki onlar yakındalar. Artık son ümit yaprağı da düşecek şekilde titremeye başladı ve ordusunu terk edip, Hazar Denizinde bir adaya saklandı. [335] Âbeskûn adlı bir adaydı korunmaya çalıştığı yer, fakat "*sahilden kaçarken üşümüş, adada hasta düştü. Hastalığı arttı. Büyük bir servet ve memleket sahibi olan Alâeddin (Muhammed) burada sefalet içinde öldü.*"[336] 1220 Aralığı veya 1221'in Ocak ayı idi.

335 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 188. s.

336 Türk Tarihi, 3. c. 106. s.

Celâleddin Mengüberdi (Harizmşah)

Moğol orduları Tsunami misâli kabarmış geliyordu. Harizmşahın emriyle toplanan savaş heyetinde, çare için çeşitli görüşler belirtilmişti. Olaylar yaşanırken ve sonrasında anlaşıldı ki, en akıllı söz sahibi Celâleddin imiş. Demişti ki: "*Mâverâünnehir şehirlerini ayrı ayrı müdafaa etmekle başarı kazanamayız; bütün kuvvetlerimizle Moğol ordusunu karşılayalım*!" Muhammed, oğlunun fikrine aykırı davrandı, kuvveti bir arada tutmayı

değil parçalamayı tercih edip bunu pek de düzgün olmayan bir biçimde uyguladı. Cengiz Han için pek münâsip bir imkân hazırlanmış oldu, askerlerin ayrı ayrı şehirlere dağılmış olmasıyla. Harizmliler kaybetti, Moğollar kazandı, Celâleddin'in görüşündeki isabet ortaya çıktı.

Sultan Alâeddin Muhammed, en küçük oğlu olmasına rağmen Uzlâg Şahı veliaht olarak seçmişti. Bunun sebebi dahi tek başına, gelecekten ümitvar olmaya engel. Uzlâg Şahın annesi Terken Hatun'un kabilesinden, ordu da Valide Sultanın ağırlığı fazla, incitilmesi göze alınamaz! Ancak, Harizmşahlar memleketi elden çıkıp, her şey bitecek duruma gelince, her şeyi göze alma zamanı da gelmişti.

Söylendiğine göre Sultan Muhammed'in son günlerinde, oğulları Celâleddin, Ak Sultan ve Uzlâg Şah yanında imişler. Hanedanı yıkılmak tehlikesinden kurtarabilecek tek kişinin Celâleddin olduğuna inandığını itiraf eden Muhammed, maiyetindekilere onu tavsiye edip itaatkârlık beklediğini açıklamış ve orada onu veliaht tayin etmiş. Sonra da, kendi kılıcını kuşatmış Celâleddin'in beline. [337]

337 Harizmşahlar Tarihi, 283. s.

Mâceralı Başlangıç

Celâleddin, babasının vefatının ardından, henüz Moğol eline geçmemiş olan Başkent Gürgenç'e döndü. Eski veliaht Uzlâg Şah'a bağlı kumandanlar değişikliği hazm edemeyip suikast tertiplemişler Celâleddin'e. Bu yanda kardeşin ölüm tuzağı, öbür yanda yaklaşmakta olan Moğollar. Başlamadan bitecek bir mâceranın kahramanlığına lüzum yok, diyen Celâleddin, yanına birkaç sadık adamı ve bir miktar askeriyle beraber Horasan'a kaçtı. Burada Moğollarla savaşan Celâleddin, 300 adamıyla 700 Moğolu perişan etti. Az sonra da kardeşleri Uzlâg Şah ile Ak Sultan Horasan yoluna düştüler. Moğollar onlarında peşindeydi. Meydana gelen Çarpışmada iki kardeş birden öldü. [338] Tabii, askerlerinin tamamı da imha edilmişti. Celâleddin için iyi bir şans sayılır, elini canı ciğeri olan kardeşinin kanına bulamadı, acıdı ona.

338 Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Harizmşahlar Mad.

Moğollar Celâleddin'in Peşindeler

Cengiz Han başarılarla büyümüş, bütün hücreleri kazanmaya aşina, kayba yabancı. Ayrıca, azmi var aczi yok bu yeni model Moğol'un. Sürek avında gibiydiler ve sanki yakalayıp etlerini yiyemezlerse açlıktan öleceklerdi Moğol askerleri. Ürkek ceylan sürüsünden farksızdı Harizmşahlar kaçtılar, kaçtılar arkalarına bakmaya bile korkarak. Uzun zaman sonra, Celâleddin ve beraberindekiler Nişabur ve Büst üzerinden aşıp Gazne'ye ulaştılar.

Asker kifâyetsizdi, Gazne'den takviye edildi. Celâleddin Harizmşah ile Cengiz Han'ın savaşları Gazne taraflarında devam edecek, Hindistan'a sıçrayacak, çok kanlı sahneler yaşanacak. Ama biz, tekrar asıl vatan'a dönüp, oraların âkıbetini tasvire çalışacağız. Daha sonraki konumuz olacak Celâleddin-Cengiz boğuşması…

Gürgenç'in Teslim Oluşu

Harizm'in başkentiydi Gürgenç. İslâm ulemasının da merkeziydi bu şanlı şehir ve El Yazması kitaplarıyla meşhur kütüphanesi vardı. Tabii engelleri sayesinde müdafaası kolay, ordusu 100 bin civarında askerden müteşekkil. Ayrıca, Alâeddin Muhammed ve iki oğlu öldüğü için kumandanlar arasında yaşanan ikilik kalkmıştı. Terken Hatun'un yokluğu da hesaba katılırsa, hiçbir komutanın şunun veya bunun adına hareketine sebep kalmamış, tek dertleri vatan savunması olacak. Terken Hatun'a akraba olan Homâr Tegin arkadaşlarının rızasıyla Sultan ünvanı alarak bütün kumandanların başı konumuna sükselmişti.

Biraz değil, çok geç kalınmış birlik sağlama hususunda. Ülke'nin ağırlık bölümüne hâkim olmuştu Moğollar. Şimdi Cengiz Han'ın 100 bin den fazla askeri ve 10 binlerce hizmet edeni vardı. Bilindiği gibi, esir alınan Harizmşahlı askerler zoraki gönüllüsüydü Cengiz Han'ın. Harizmşahlar ve Cengiz Han konusunu işleyen kitaplar en fazla Gürganç savaşına ağırlık vermekteler. Diğer bölgelerde daha az askerle savaşan Moğolların, orduların daha büyük olanını burada sergilediği görülür: "*Buhâra'dan ordunun sağ kanadıyla gelen Çağatay'ın emrinde 100 bin adam*

bulunuyordu."[339] Bunun haricinde Cuçi'nin birlikleri, Cengiz Han'ın özel birlikleri vardı ki, bunlarla beraber sayı bir hayli artmaktadır.

339 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 192. s.

Küçük bir grup Moğol askeri göründü şehrin kenarında, otlamakta olan hayvanları alıp dönüyorlardı, peşlerine asker gönderildi ve bunlar kurulmuş tuzağa düştüler. Hayvan çalmak bahane, fakat bunu nerden bilsin Harizm askerleri! Basit bir hileye yakalanmanın ceremesi bin kişilik zayiata mâl oldu. Savaştan kaçınmanın tek yolu teslim olmak, bunu Gürgençli'ler kabulle yanaşmıyor. Ya istiklâl ya ölüm parolasıyla atıldılar kanlı meydana. Mancınık önemliydi Moğollar için, lâkin şehrin etrafında böyle bir nesneyi meydana getirecek malzeme yoktu. Esir alınan şehirlerin esir insanları, Moğollar indinde, gerektiğinde canlı kalkan, yeri geldiğinde yük katırı… Canları çıkasıya çalıştırılan Türk esirler uzaklardan ağaçlar taşıdı yeteri kadar. Dut ağaçlarından yapıldı mancınık gülleleri ve erkenden teslim bayrağını çekti Sultan ünvanlı Homâr Tegin.

Sultanın teslimi şahsi kararıydı. Alışılmış olan durum, kumandanın herhangi bir sebeple ordunun başından ayrılmasıyla dağılmanın görüldüğüdür. Tam aksine, Gürgenç'in savaşçı ahalisinde çözülme değil daha sıkı kararlılık meydana geldi. Öyle bir savaş yaşandı ki, insanlar benzerini işitmemişti.[340] Hep sorulur ya, ' *nereye kadar*?' İlk günler Moğollar aleyhine geçiyordu. Savaş uzadı, aylar geçtikçe durum değişti ve altıncı ayın içinde müdafaacıların dayanacak gücü kalmadı, sonunda saldırganlar sevindi.

340 İbnü'l esir Tarihi, Tercümesi, 12. c. 350. s.

Gürgenç Moğolların eline geçti. Böyle bilek gücüyle alınan yerlerde her türlü zulme hakları vardı ve bir eksik bırakmadan yaptılar. Sanatkârlara, bazı kadınlar ve çocuklara konumlarından dolayı dokunulmaz Cengiz yasasına göre. Bunların haricinde, saklanmayı becerenler kurtuldu. Ama Ceyhun'a kurulan bent yıkılıp, şehir sular altında bırakılınca, saklananların da yaşama şansı kalmadı.

Öldürülen Gürgenç'li Müslüman sayısı 100 binlerle ifade edilir. Moğollar açısından ölenlerin önemi yok, fakat işe yarayacak esirlerin paylaşımı mühim mesele: Başlarında Cengiz Han yoktu, oğulları Cuci, Çağatay ve Ögedey şehir ahalisini kendi aralarında taksim ettiler, babalarının hakkını ayırmamışlardı. Sanki ticaretin kârından hissesi gasp edilmiş ortak idi ve

alınmıştı bu duruma Cengiz Han. Demişler ki ona: "*Taksime uğrayan Gürganç şehriyle onu taksim eden komutanlar, hepsi de Cengiz Han'a aittir*."[341] Tarih, 1221 baharı.

341 Moğolların Gizli Tarihi, 183. s.

Horasan'da Yaşananlar

Horasan, *hür* ile "*âsân*" yani "*güneş*" ile *doğan* kelimelerinden meydana gelmiş olup, "*Doğan güneş*" manası taşımaktadır. Ceyhun'un (Amu-Derya) güneyindeki ve Hindu-kuş'un kuzeyindeki memleketleri sınırları içine alıp. Önemli pek çok şehrinden bazıları; Nişabur, Merv, Herat, Belh vb.

Önce Belh

Moğolların Horasan'daki ilk durakları Belh. Şehir'de hiçbir müdafaa tedbiri, insanlarının korunma imkânı yok. Boşuna telef olmayı istemeyen ahali çatışmaya girmeden teslim oldu. Belh'in uysal sakinleri, tutumlarının mükâfatı olarak affa uğradı, Moğol vali ve diğer yöneticiler tayin edildikten sonra çekip gittiler. Yol boyunca, önlerine çıkan ufak tefek şehirleri-köyleri de teslim alan Cengiz askerleri, biraz müşkülatlı bir yere varana kadar neşe içinde idiler.

Mansûr Kûh

Tâlakân bölgesinde, kartal yuvası sarplığında bir kaledir Mansûr-Kûh. İçerideki insanlara ne ok yetiştirilebilir, ne mancınık. Buraya güle oynaya gelen Moğollar altı ay boşu boşuna uğraştılar. İstenen amaca ulaşmanın mümkün olmadığına inanan kumandanlar, durumu Cengiz Han'a bildirdiler: "*Kale yüksekte yaklaşamıyoruz, insanları cesur teslim olmuyorlar*." İmkânsız'ı tanır mı Cengiz Han?

Cengiz Han için, mümkün olmayanı mümkün kılmak bir vecibe! En seri biçimde koşup geldi Cengiz Han. Emrinde iyi bir ordu, aralarında teslim

alınmış şehirlerin esir insanları Moğollardan fazla. Moğollar için bir esirin değeri bir ok kadar. On binlerce Harizmşahlı esir sürüldü ön saflara. Daha önceki trajediler aynen yaşanıyordu Mansûr-Kûh kalesinin önünde. Dört ay boyunca, ileri atılan esirler içeridekilerin oklarıyla, geride kalanlar ise Moğolların silâhlarıyla öldürüldüler.

Uğraşmalar, imkânsız olduğunu bildirenleri haklı çıkarmaktaydı. Cengiz Han bir çare buldu Mansûr-Kûh'u dize getirmeye: Gürgeç direnince neler yapıldıysa kısa süre önce, şimdi de aynısı yapılacak. Çevrede ne kadar kereste varsa taşıttı esirlere ve askerlere. Bir kat kereste bir kat toprak koydurarak katmer katmer yükseltilip bir suni tepe meydana getirildi. Bunun üstüne kurulan mancınıklar kalenin ortasına yağdırdı taşları. Kaledekiler için, bekleme şansı kalmamıştı. Dışarı fırladılar, atlı olanlar dağlara kaçtı, yayalar Moğolların kucağına düştü ve tabi öldürüldüler. Sonra kaleye girdi Moğollar, kadınlar, çocuklar esir alındı, işe yarar mallar yağmalandı.[342]

342 İbnü'l Esir Tarihi Tercümesi, 12. c. 346. s.

Tekrar Belh ve Merv'in Âkıbeti

Belhli'ler onursuz davranmış sayılabilirler. İmkânları yoktu savaşmaya, mazur da görülebilirler. Moğollar, beyaz bayrak çekene silah çekmemekle takdir almışlardı. Cengiz Han Merv üzerine yürürken, önceden bağışlanan Belh'li erkekleri de alıp ordusuna dâhil etti.

Mervli'ler, üzerlerine gelen şiddetli boradan haberdar, onlara katılmış bulunan ırkdaş ve dindaş, başka şehir esirlerinin mevcudiyetinden de haberli olmaları gerek. Moğollara yardımcı, bir miktar da Arap var. Sayıları ne kadardı, bunu öğrenemedik, ama kâfi miktarda demek mümkün. Bu ordunun teşekkülü için de bir şey diyelim; hiç âdil olmayan bir tablo! Şehir dışına karargâh kurup, düşmanı beklemeye başlayan Müslüman asker sayısı 200 bin civarında.

Savaş sahnesi öncekilerden farksız. Başlangıçta direnen Müslümanlar, sonra gevşiyor. Moğollar her zaman disiplinli. Şehâdet inançları Müslümanlar'a ölümü sevdiremiyor nedense? **Kâfir** dediklerinin ise, kelle vermekten korktuğu yok; son güçleri kesilene kadar yılmadan çarpışıp, ölen

düşüyor kalan galibiyeti tadıyor. Karşılarında mukavemetin dinmeyeceğini anlayan Mervliler geri çekilmeye başladı. Arkadan Moğol kuşatması bir mengene gibi sardı. Çok azı kaçabildi, çok fazlası öldürüldü, geri kalanı esir alındı.

Merv'de, Cengiz Han'ın oğlu Tulûy farklı işkencelerle maharetini gösteriyor. Savaştan sağ çıkanlar, ölenlerin ne talihine imrenebilirler gördükleri karşısında! İşkence, soygun, aşağılanma ve daha akla gelebilen her çeşit acıya maruz kalan Mervlilerin sonu maddi manada yokluk. Ölü sayısı 700 bin olarak bildirilir; bu İbnü-l Esir'in verdiği rakam. Ya Cüveyni ne diyor? Tam iki katı. Kurtulanlar ise 500 zanaatkâr ile bir miktar çocuk. Tam olarak bilmek mümkün değil ise de sayısı, nüfusun tamamına yakını öldürüldü denebiliyor. Büyük ve namlı şehirlerden biriydi Merv. Hiçbir yerde 200 bin asker görülmemişti, burada görüldü. Sonradan çıkan olaylar şehirde hâlâ 100 bin kişinin yaşadığını gösteriyor:[343] Merv olaylarının tarihi, 1221 baharı.

343 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 195. s.

Nişabur

Nişabur'da, bir sene önce, Cengiz Han'ın damadı can vermişti, onun eşinin yani Cengiz Han'ın kızının hıncı dinmiyor. Yine aynı ayıp içleniyor Moğollar tarafından, yine diğer illerden alınan esirlerle geldiler Nişabur'a. Şehir ahalisinin gözü yılmış, yurtlarının viran canlarının heba olacağından korkuyorlar, dediler '*gel anlaşalım.*' Cengiz Han'ın en gaddar oğluydu Tulûy, anlaşmaya yanaşmadı. Önce direnç sonra gevşeme ve netice gördüklerimizin daha kırmızıya çalan fotokopisi. Cengiz Han'ın kocası ölen kızı, önünde katledilen Nişaburluları derin bir hazla seyretti. İstense, katliam sahnesi büyütülebilir, fakat ne lüzumu var? Tulûy'un tutkusunun kan akıtma hususunda olduğunu söyledik, yaş ve cinsiyet ayırmayacağı belli.

Herat, Son Durak

Sanki kana doymuştu Tulûy. Herat'da Moğollara,12 bin kişilik garnizon karşı koymaya çalıştı, cezasını gördü. Şehir kolayca teslim alınıp, gerekli makamlara idareci tayinleri yapıldı, halka ceza verilmedi; şaşılacak şey!

Bu anlatılan masum gelişmeleri olayların birinci merhalesi sayacağız. Herat, diğer şehirlerden farklı değil ki! Belh, Merv, Nişabur ne kadar Harizm toprağı, Türk şehri idiyse Herat da öyle. İbnü'l Esir tarihinde anlatıldığına göre gelişmelere bakıyoruz da vaziyet fena: Az sonra, bir dayağın acısı çıkarılacak burada. Gazne yolunda Celâleddin'e yenilen Moğol ordusu, dönüp gelecek Herat'a, ilkinde ihmâl edileni yapacak. Bunun sebebi var, onu da açıklamalıyız: Celâleddin Harizmşah'ın galibiyet haberi ulaşınca, Heratlılar doyasıya bir sevinle coşmuştu. Sade sevinç gösterisiyle yetinmeyip, güven duygusunu harekete geçirip, Moğol şahnesine hücum ederek öldürmüşlerdi. Bunun üzerine, gelen Moğollar kadın-erkek, çocuk demeden hepsini kılıçtan geçirdiler.

Cengiz Han Tâlekân bölgesinde karargâh kurmuş, buradan, ordularını muhtelif Horasan şehirlerine gönderiyordu. Her şehirde, özetler hâlinde nakline çalıştığımız zulümler sahneleniyor, mamur Türk illeri viran edilip, aşağı yukarı insansızlaştırılıyor. Bütün Horasan bölgesindeki bu istilâ ve zulümler 617 (1221) yılı içinde meydana gelmişti.

Gazne'de Savaş

Harizmşahlar İmparatorluğu yok, devleti bile yok artık. Milyonlarca Harizmli toprak altında ve ülke Moğol yönetiminde. Ortada kurtarıcı rolüne soyunmuş bir şehzade Celâleddin var Alâeddin Muhammed'in Hintli cariye Ay-Çiçekten doğan oğlu. Celâleddin Mengüberdi esas adı, ülkede hükümdar olduğu için Harizmşah ünvanıyla tanınır; biz de daha çok Celâleddin Harizmşah diyeceğiz:

Veliahtlık çok görülmüştü zamanında, babası sonradan nedamet getirip tembihlemiş ona bağlanılmasını ve şimdi o harabeyi mamureye çevirme mücadelesi veriyor. Kaça kaça Gazne'ye gelmiş, burada askerini takviye etmiş, düşmanlarının görünmesini beklemekteydi.

Cengiz Han'da kuyruk acısı var, hınç var, mutlaka bulmalı, cezalandırmalıydı Harizm'in son kahramanını. Çağatay, Ögedey ve Tulûy vazifelerini başarıp dönmüşlerdi babalarının yanına. Yüksekliği 5000

metreyi bulan dağlardan aştı Cengiz Han, ’ı kuşattı. Celâleddin yetişip, savaşa tutuştu, bin kadarı öldürüldü Moğolların.

Celâleddin Mengüberdi dinî-millî motifler kullanarak askerini galeyana getiriyor, Moğolların başındaki komutan pasif kalıyordu; hayret!

Yeni bir kumandan Bilâhare tayin edildi Cengiz Han tarafından. Asker mevcudu 30 binden fazla, 60 bin olduğu da söyleniyor. Muhtemelen, Celâleddin’in asker mevcudu Moğol askerlerinden fazla.

Moğol komutan kurnaz. Daha kalabalık olduklarını zannettirmek için, keçelerden insan kulakları yaptırıp, yedek atların sırtlarına yerleştirtti. Müslümanlar, atların gemlerini kısarak savaşıyor. Geceydi, iyi seçilemiyordu her şey. Esasından fazla ğörünen Moğollar korku saldı rakiplerine ve gevşediler belirgin olarak. Celâleddin’in maharetine kalmıştı bundan sonrası. Yaptığı cesaret artırıcı konuşmalar semere verdi: “*Gemleri gevşetin, düşmanın üzerine yıldırım gibi gidin*” dedi. Öyle yapılınca Moğollar bozulup dağıldılar. Yine bir zafer kazanılmış oldu.

Celâleddin Harizmşah ve askerleri hınç küpüydü. Öldürülen milyonlarca Müslümanın acısı doluydu yüreklerinde. Moğolları kılıçtan geçirerek biraz rahatladılar. Aynısı düşman tarafından uygulanınca adına vahşet denen şey, kulakları bizlerle delinen Moğolların çektikleri anlatılırken zevk veriyor Müslüman tarihçilere. Diğerlerine kızıldığı gibi bunlara da kızılmalıydı herhalde! Acıları o kadar fazlaydı ki, kısasla rahatlamak istiyorlar, demek istemiyoruz…

Celâleddin’in sevinci herkesten fazlaydı doğal olarak. Yüzü uzun zamandır ilk defa güldü. Muhataplarının **kâfir** oldukları, İslâm düşmanlığı yaptıkları tez’inden hareketle yaptığı konuşmada: “*Bu dünyada işkence çektiler, fakat ahiretteki işkence daha ağır ve uzundur*” dedi.

Kısa Süren Gülücük

İslâm’a yakışmayan fiiller icra ediliyor savaşın dışında. Sıra ganimet paylaşımına gelince markup dananın kuyruğu kopuyor. Kocaman adamlar, basit meseleler yüzünden kavga ediyorlar. En münasebetsiz bir zamanda etnik ayırımcılık girmiş işin içine. Celâleddin, elinden geleni yaptı yine de ortamın gerginliğini gideremedi: “*Seyfeddin Ağrak, A’zam-Melik ve Muzaffer-Melik Celâleddin’i terk ettiler. Onun yanında Eminül Mülk ile*

Türklerden başka kimse kalmadı.”[344] Gidenlerin Türk olmadıkları anlaşılıyor. Burada bir mukayese yapılacak olursa; Cengiz Han Müslümanları,-hangi biçimde olursa olsun-yanında tutabildiği halde, Celâleddin Harizmşah’ın bunu başaramayışına hayıflanmak gerek. Üstelik Seyfeddin Ağrak da Halaç Türklerinden, kazanılan zaferde onun en büyük pay’a sahip olduğu İbnü-l Esir tarafından dile getirilmektedir.

344 Türkistan, 467. s.

Horasan’da İsyan

Cengiz Han’ın bir sözü var; der ki: “*Zapt edilen düşman tâbi olan düşman değildir; o yeni efendisine daima kin besleyecektir.*”[345] Doğru imiş bu söz. Celâleddin’in zaferleri duyulunca, Horasanlılar toparlanıp baş kaldırdılar. Tafsilata lüzum yok; çünkü bir tek olay tekrar tekrar anlatılmış gibi oluyor. Moğollar üzerlerine yürüyüp, isyan edenleri tepelediler. Ne yazık ki tepeleyicilerinin 30 bini Moğol, 50 bini kendi Irk ve dindaşları yani esirlerdi. Başlangıcından hitamına kadar bu insanlık ayıbını işlemekten geri kalmayan Moğollara, durup durup içerleyeceğiz. Ölen insanların sayısı belli değil, gayet iyi bilinir ki, az olmadığı belli:

345 Bozkırın Üç Atlısı, 238. s.

Gelelim, Tekrar Muzaffer Celâleddin’e

Cengiz Han sırtına mızrak yiyen boğaya dönmüş, Celâleddin parçalanan ordusundan dolayı muzdarip. Kaçmak zorunda kaldı Celâleddin, Cengiz’in kutsal görevi, onu kovalayıp yakalamak. İndus Nehri kenarında, kaçanla kovalayanın yolları kesişti. İki ordunun da birbirini bire kadar öldürmekten başka niyeti yok (Kasım 1221). Her iki taraf lideri de kendi yöntemleriyle askerlerini şevk’e getirdi, askerlerin azmi bilendi bıçak gibi, vuruşma başladı.

Dinî gayretleri kırbaçlanan Müslümanlar, Celâleddin’in cesaretini gördükçe daha da coştular. Meydana düşen kellelerin ve bedenlerin çoğu Moğollara ait; bunların anlaşılması Celâleddin’in askerlerini daha bir ümitli

yaptı. Öyle bir an geldi ki, Harizmşahlar tarafı zaferi kazanmış, bunun ilânına gelmişti sıra.

Fakat Ali Cengiz Oyunu bitmez de Cengiz Han oyunu biter mi hiç? Seçme birliği vardı, bunlar savaşa sokulmamış, durum çok fena olur da, kurtarılması icap ederse Hanlarını alıp kaçacaklardı. İstifade edilme sırası geldiği an'da, seçme birliği devreye soktu Cengiz Han. Savaşın seyri değişti. Harizmliler bozulmaya başladı. Celâleddin'in büyük oğlu esir düşüp öldürüldü. Herat Emiri ki yakın akrabası idi Celâleddin'in, o da şehit düşenlerden. Zaferi kucaklamak üzere açılan kollarının arası hüzünle doldu. Ümit kalmadı zaferden, hatta hayattan. Hiç olmazsa haysiyet ve namus muhafaza edilmeliydi, hayat uçup gitse bile. Ailesi fertleri vardı yanında; bunların esir düşmemeleri lâzım. Mevcut olan bir tek kayık vardı hizmete amâde. Kayık, dalgalara mukavemet edemeyip parçalandı. Bütün aile kadınları nehre atıldılar. Celâleddin Harizmşah ile dört bin süvari suyu geçti, üç yüz kadarı dalgalarla boğuşa boğuşa hayatta kalmayı başarıp, üç gün sonra birliğe yetişmiştir.[346]

346 Türkistan, 471. s.

Moğolların gözleri önünde gerçekleşmiş nehre at sürüp kaçma olayı. Cengiz Han şaşkın bakakalmıştı peşlerinden. Şöyle bir rivayet var; çocuklarına demiş ki Cengiz Han: "*Celâleddin, babası Muhammed'e yakışır bir evlattır. Çünkü bu tehlikeden kurtuluyor*."[347] Bu sözleri, Alâeddin Muhammed'i iyi tanıyan Cengiz Han'ın söylemiş olması düşündürücü, zira rahmetli çok hata işlerdi ve nihayet mat olmuştu rakibine…

347 Büyük Türk Tarihi, 5. c. 1400-1401. s.

Celâleddin'in Hindistan Yılları (1221-1224)

Çok az adamı kalmış, yanında aile fertleri de yoktu. İndus'a armağan edilmişlerdi. Moğollar, sebebi nedir bilinmez, takipten vazgeçtiler. Celâleddin Harizmşah sere serpe üç sene geçirdi Hindistanda, ufak tefek savaşlar yaptı. 1224 yılının başında Kirman'a giden Celâleddin'e Barak Hâcib bağlılığını arz edip, bu eyâletin valisi olarak kalmasını onaylattı. Daha sonra Fars'a geçti Celâleddin. Burada da, eski şanlı günlerdeki gibi

karşılandı; yönetici Atabeg Sad b. Zengi kızıyla evlenmelerini istedi, evlilik gerçekleşti. Hızlı hareketinden bir şeye, bir yere ulaşmak istediği anlaşılıyor. İsfahan ve sonra İrak-ı Acem vardı. Buradaki kardeşi Pir Şah kendisine itaat etmek zorunda kaldı. Kışı Hüzistan'da geçirip, Lûr reislerini kendine bağlamayı da başardı. Buraya kadar her şey iyi görünüyor; üstelik mahrumiyet hüküm sürmektedir. Nasıl ve hangi güçlükle aşılıyordu bütün bu engeller? Cevdet Paşa anlatıyor:

"*Celâleddin'in yanında gün görmüş, Tatar (Moğol) oklarından arta kalmış dört bin kadar güzide süvari vardı. Lâkin atları olmayıp Hint'den gelirken kimi esterlere (Katırlara) kimi öküzlere binmişler idi. Memleketin harâb olduğundan hayvan vesaire tedariki de zordu. Celâleddin Irak-ı Acem'den tedarik edebildiği esbab-ı seferiye ile Irak-ı Arab tarafına yürüdü.*"[348]

348 Kısak-ı Enbiya, 2. c. 408-409. s.

Halife Ordusuyla Savaş

Bütün imkânları kısıtlı. At ve diğer ihtiyaç maddeleri çalıp çırpmayla karşılanıyor. Bağdat yakınlarında rastgele yerleşim birimleri yağmalandı; ayakta kalmanın tek şartıydı bu. Moğolların gelip, yakalayacağı korkusuyla, elçi gönderip Halife en Nasr Lidinillah'dan yardım rica etti. O kadar uzun zamandır aynı makamda bulunan Halife (1180-1225) Celâleddin'in, kendisinden alacağı yardımla kendisini vurabileceğini düşünüp yardım yerine ordu gönderdi. Ne şüphesi işe yaradı ne de tedbiri, Halifenin ordusu Celâleddin'in ordusuyla baş edemeyip bozguna uğradı. Bundan sonra Celâleddin'in durağı Meraga…

Babasıyla fazla benzerliği olmayan, kahraman bir komutan'dı Celâleddin. Bazen şartların zorladığı vicdansızlıklara aldırmadan, Harizmşahları yeniden var etme çabasından uzaklaşmadı. Hindistan'dan 1224 başında ayrılmıştı, imkânı ile ölçülemeyecek hedefleri yakaladı, 1225 Temmuzunda Tebriz'i alıp burada karargâhını kurdu.

Zora talip olmaktan başka şansı yoktu; dost desteğine muhtaç. Bunun için, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat ile Mısır ve Suriye'de hüküm süren Eyyûbi meliklerine elçiler gönderip yardım talebinde bulundu. Müslümanlar için tehdit oluşturan Gürcülerle savaşıp onlara ağır bir yenilgi

tattırdı. Tiflis'in zaptına fırsat vermeyen bir olay patlamıştı Tebriz'de, Oraya koştu. Hem şehri itaat altına aldı, hem de Atabeğ Özbek'ten boşattığı kadını nikâhladı. Bu Hatun, yukarı sayfalarda Alâeddin Muhammed'le ilişkilerinden tanıdığımız Üçüncü Tuğrul'un kızı olmakla önemli biriydi.

Hareketleri seri, başarıları devamlı. Yarım bıraktığı işi tamamlamak niyetiyle Gürcistan'a döndü, başşehir Tiflis'i kuşattı ve fethetti. Bir asırdır İslâma hasret çeken namlı şehir yeniden ezan sesine kavuştu (Mart 1226). 349

349 İslâm Ansiklopedisi, 3.c. C. Harizmşah Mad.

Az sayıdaki askeri arkasında, gezgin savaşçı gibi oradan oraya atılıyor. Bir adada ölen babasını da unutmayıp, cesedini oradan çıkartıp, Ardıhan (bildiğimiz Ardahan olmalı) kalesine getirterek gömdürdü. Sonraları Moğollar bu kaleyi ele geçirdiklerinde, Muhammed'i mezardan çıkararak kemiklerini yakmışlardır.[350]

350 Büyük Türk Tarihi, 5. c. 1402. s.

Celâleddin Harizmşah, durmak dinlenmek nedir bilmiyor, nerede ufak bir aksi hareket duysa oraya koşuyordu. Müslümanların kurtarıcısı, dinin fedaisi olmuş, gözü kapalı atılıyor ateş çukurlarına. Atak, cesur ve biraz da saldırgan. Bu özelliklerinden dolayı, "*az zamanda büyük bir şan kazandı, çok şöhret aldı ve ondan çevre meliklerinin gözleri yıldı. Kendisine* ***Hüdavend-i Âlem*** *diye hitap edilir oldu*."[351]

351 Kısas-ı enbiya, 2. c. 409. s.

Tiflis'i aldıktan sonra daha ilerilere gidecekti. Kirman'da Barak Hacib'in isyanını duyunca, birkaç yüz atlı ile varıp, orada asayişi sağladıktan sonra geri döndü.

Peşinden yetişmek zor. Küçük küçük idareciler, küçük küçük vatanlarında devamlı isyanlar çıkarıyor. Celâleddin asayiş görevlisi gibi şehirden şehre koşmakta. Gittiği her yerde düğümleri çözüyor, ama az sonra her şey yeniden karışıyor. Tekrar Gürcülerle ve Abazalarla savaşmak zorunda kaldı. Şam'da çıkan olaylara yetişti. Ahlat yakın komşusu idi, orayı kuşattı. İşin içine birçok melik girdi; hatta Anadolu Selçukluları bile meseleye müdahil olmak durumunda kalmıştı.

Olaylar öylesine iç içe girmişti ki, Celâleddin daldan dala zıplayan serçeye döndü. Ahlat'da uğraşırken Azerbaycan'da baş gösteren olayların bastırılması gerekti. Yaş'ın yanında kurunun yandığı bilinir; Celâleddin

karanlıkta kılıç sallayan cengâvere dönmüş, akıttığı kanın sahibini görmüyor, görse de ince eleyip sık dokuyacak zaman bulamıyordu. Azerbaycan'da haddinden fazla Müslüman Türkmen, Müslüman Türkün kılıcıyla doğrandı.

Süratten başı dönmüş, aslında şuurlu yapılamıyordu bütün icraatlar. Bu, kördöğüşü misali koşuşturma sürerken, Gürcistan bir kere daha karıştı. Saldırıya uğrayan Harizmşah askerleri öldürülüp, şehir yakıldı, sonra saldırganlar kaçtı. Celâleddin gidemedi Tiflis'e, asker de gönderemedi; çünkü daha acil işler yakasını bırakmıyor.

Moğollar Yine Sahnede

Şii olan İsmâililer Sünni İslâm'ın hasmıydı; Gence'deki vali Orhan'ı öldürmüşler. Olayın duyulmasıyla beraber havaliye giden Celâleddin ceza kesmekle uğraşırken, bir haber geldi; Moğollar Ceyhun'u geçmişler…

Bütününü ele alamayıp, kuşbakışı geçiyoruz olayları. Celâleddin'in kendine vazife edindiği iş uzun ve karmaşık su borusu gibiydi; ama çürümüştü boru. Kısa aralıklarla patlıyor bir bir, bazen da çok yerde birden oluyor patlama. Yetişmek, imkânı kısıtlı bir fani için zor.

Moğollarla paylaşacak kozu var Harizmşahların. Bilhassa Moğollar kinli Celâleddin'e. Onlar da artık eskisi gibi değil. Cengiz Han öldü 1227 de, oğulları paylaştı koca imparatorluğu. Fakat şurası var ki, onlar etrafa saldıkları korkunun kredisini harcasalar bile epey bir zaman yeter. Celâleddin de, Cengiz Han'lı Moğol ordusunu bozan komutandır; kimse hakir göremez.

Ne kadar imkânı varsa hazırladı Celâleddin, Moğolları karşılamaya çıktı. İsfahan önünde buluştu Türk ve Moğol orduları tarih 26 Ağustos 1228. ihanet bütün zamanların yüz karası, iyilerin gizli düşmanı. Burada Celâleddin, sağ kol kumandanı olan kardeşi Gıyaseddin'in bırakıp kaçmasıyla yaralandı. Yine de, bozguna uğrayan Moğollar oldu. Lâkin kurnazdı Moğollar. Takibe çıkan Harizmlileri pusuya düşürdüler; sol cenah bozuldu. Sultan Celâleddin dahi canını zor kurtarıp Lûristan'a kaçtı. Telefat iki taraflı, zafer Moğolların, bunun neşesiyle de Mâverâünnehir'e döndüler. 352

352 İslâm Ansiklopedisi, 3. c. Celâleddin Harizmşah Mad.

Celâleddin'in, ordusu perişan olup, kendisi de kaçınca öldürüldüğüne dair şayia yayıldı. Yeni bir hükümdar seçme telaşı yaşandı İsfahan'da. Bu savaşta ihaneti görülen Gıyaseddin Şii İsmâililere iltica etti. Azerbaycan'da isyanlar alevlendi, ama dirayetli vezir Seyfül Mülk sükûneti sağlayıp, Eyyûbilerden Hâcib Ali'nin peşine düştü.

Yerine hükümdar seçme arayışı sürerken, sağ salim İsfahan'a döndü Celâleddin. Aradan bir hafta geçmiş, Ramazan Bayramı kutlanıyordu. İki sevinç birleşti. Ordusunu yeniden toparlamaya çalışırken, İsmâilîlerden, kendilerine iltica eden kardeşinin teslimini istedi. Vermediler. Bir kardeş, herkesten daha dost olduğu gibi, aynı zamanda herkesten daha düşmandır hükümdar evlatları için. Celâleddin Harizmşah'ın rahatlaması yönünde çabalayan Barak Hâcib, Gıyaseddin'i öldürdü.

Kıpçaklardan Yardım Aramak

Celâleddin'e tek korku Moğollardan geliyor, gerisi çeşni. Harizmlilerle Kıpçakların münasebetleri olmuştu; onlar savaşçıydılar, Türk'tüler. Celâleddin, bu sıralar Kıpçakların güçlerine muhtaç; üstelik Moğollar müşterek düşman konumundadır: "*Şu ortak düşmanımızı ezmek için Kafkas derbendinden inin, yanıma gelin ve beraber hareket edelim*" diye haber gönderdi.

Acı Ve Tatlı Sürprizler

Celâleddin Harizmşah, müebbeden düşmanı olduğu Moğollara karşı ordu hazırlayıp, Kıpçaklardan yardım bekleyedursun. Gürcüler hareketlendi. Kafkas kavimleri ve Kıpçaklar da onların safında yerlerini aldılar.

Dost kazanıp, düşmanı ezme hevesi taşıyan Celâleddin için acı sürpriz. Savaştan kaçma şansı da yok. Olabilecek en iyi şekilde hazırlandı eldeki ordu; mecbur olunduğu için düşman menziline yüründü. Henüz savaşa tutuşulmamıştı ki, Gürcü tarafında bir zaaf baş-gösterdi.

Olay şu: Şimdilerde rayiçte olan bir deyim var ya "*bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olur,*" diye. Eskiden, farklı ve benzer manada bir deyim vardı Türkler arasında: "*Tuz-Ekmek hatırı.*" Bir yolunu bulan Sultan Celâleddin,

Kıpçak reislerine biraz tuz ve biraz ekmek göndermişti. İşte, bundan sonra, Kıpçak Türkleri, ırkdaşlarına karşı savaşmaya utanıp, meydandan çekildiler. Gürcülerin gücü azaldı.

Yek'e Yek

Rivayet zayıf olsa da, anlatılan olay Celâleddin'e yakışıyor. Olabilirliği var. Kıpçakların aniden çekilmesiyle, Gürcülerin bütün plânları alt-üst olmuş, şaşkınlık içinde idiler. Karşılıkla görüşme neticesi iki günlük mütarekede anlaştılar. Umumî çarpışma yerini umumî dinlenmeye bırakmıştı. Buraya kadar olağan bir savaş cilvesi, bize inanılmaz görünen bunun devamıyla ilgili anlatılan:

"*Sonra teke tek savaş başladı. Celâleddin'in de kıyafetini değiştirip bu savaşa katıldığı ve karşısına çıkan düşmanları tepelediği rivayet edilmektedir*."[353] Bu, ne kadar şüpheli bilgi olursa olsun, Celâleddin'in yapamayacağı bir şey değildi. Fakat esas savaş ve neticesi doğrudur. Harizm ordusu oldukça iyi savaşıyordu. Gürcüler bir kere daha ezildi, Tiflis tekrar alındı. Sultan Celâleddin şahsen kahramanca savaşmış, askerlerine örnek olmuştu. Tiflis'ten sonra Kağızman ve Gürcülerin elinde bulunan başka yerler de ele geçirilmiş olduğundan, Celâleddin'in şanı biraz daha artmıştı. (1229 Ağustos)

353 Türk Tarihi, 3. c. 106. s.

Ahlat Önünde

Hâlâ tarihten gelen değer ve önemini koruyan Ahlat, Van Gölü kenarında, o zaman için çok önemli ve nüfusu kalabalık bir şehir'di, surları da mukavim. Ahalisi tutkun, her türlü tecavüze karşı müdafaaya azimlidir. 1229 Ağustosundan sonra buraya gelip surları kuşattı Celâleddin. Mancınıklar devamlı dövdü surları, bir taşı bile bana mısın demiyor.

Celâleddin'i Ahlat önünde bırakıp, bir gezintiye çıkacağız: O, Doğu'da üzerine düşen vazifeyi fazlasıyla yapıyordu. Batı'da ise aynısını Alaeddin Keykubâd yapmakta. İkisi de, bilindiği üzere Türk ve Müslüman. Harizmliler ile Selçuklular şimdiye kadar dost olmayı beceremediler, fakat

şartlar eskisinden farklı. İki tarafın aynı bölgede ayrı topluluklar olarak yaşamaları, birinin vatansız konumu dolayısıyla diğerinin sınırına tecavüzü filân eski yılların meselesi. Şimdi her şey değişik, dostluk kurmanın, yardımlaşmanın her iki tarafa da faydası olur. Celâlleddin, 1225'te Alâeddin'e bir elçi göndermişti, bir de mektup:

"*Aynı din ve millete mensubuz ve cihâd yolunda müşterekiz. Batı padişahları arasında İslâm hudutlarını koruyan, kâfirlerin kökünü kazıyan sizsiniz. Doğu'da kılıç ile müşriklerin fitne ateşini yatıştıran biziz. Bu kadar cinsi yakınlıklar ile mektuplaşma kapısını açmaz isek kimi dost yapar ve hangi yolda yürüyebiliriz*?"[354]

354 Selçuklular Zamanında Türkiye, 364. s.

Horasan ve Harizm'in büyük âlimi Mücirüddin Tahir, Celâleddin Harizmşah'ın, (1221-1237 arası Anadolu Selçukluları Sultanı) Birinci Alâeddin Keykubat'a giden elçisi. Mektubunda diyordu ki Alâeddin'e: "*Onun sözlerini benim sözlerim olarak kabul et*." Büyük âlim kendine yakışır bir ihtiramla karşılanmış. İtibarı yükseltilmiş, o da Sultanının başardıklarını ve başarmayı istediklerini uygun biçimde anlatmıştı. Elçinin gönderilişi de muhteşem hediyelerle olmuştu (köleler, atlar, altınlar, gümüşler vb.)

Karşı elçisini bir sene sonra bir mektup'la gönderen Alâeddin Keykubat, kâfirlerle yaptığı cihat dolayısıyla geç kaldığını, özür dileyerek anlatıyordu. Kâfirlere karşı işbirliği içinde bulunulmasını savunan Alâeddin, Celâleddin'in kahramanlığını övmeyi bile ihmal etmemişti. Karşılıklı elçilerin gidip gelmesi, mektupların taşıdığı samimi ifadeler iyiye gidişin işaretleri olarak algılanmaya müsait.

Celâleddin, 1228 yılı sonuna doğru ikinci mektubu gönderdi. Bu arada kendisi de Alaeddin de pek çok savaş görmüşlerdi. Yaptıklarını anlattığı mektupta muhatabının yaptıklarını övdü. Araya kara kedi girmez, mektuplarla kurulan dostluk kuvvetlenerek devam ederse semeresi alınır:

Tekrar Ahlat

Anadolu Selçuklularının başı Alâeddin Keykubat. Erzurum'da bulunan yeğeni Cihanşah kendisine bağlı. Karışık hesaplar, pamuk ipliğine bağlı anlaşmalar, güvenilmeyen dostluklar devridir anlatılan zaman. Ahlat

kuşatması sırasında Alâeddin Keykubat'ın yeğeni Cihanşah Erzurum'dan gelip Celâleddin'e bağlılık bildirdi ve hatta onu, amcası oğlu Alâeddin Keykubat'a karşı kışkırttı. Ortaya, birde Eyyûbi Hükümdarı Melikûl Eşref çıktı o da Celâleddin ile Cihanşah aleyhine Alâeddin'i doldurdu. Bundan sonra, güzelim mektuplarla inşa edilen dostluk köprüsü yerle bir! Celâleddin ile Alâeddin'in arası açıldı. [355]

355 Selçuklu Devletleri Tarihi, 464. s.

Olaylar bambaşka bir istikâmete girmiş, Celâleddin ile Alâeddin arasında ılıyan sular buz tutmuştur. Bundan sonra Selçuklu Sultanı amcazadesine ve yeni dostuna karşı hazırlıklı olacak. Önce, Eyyubilerle ittifak yapan Alâeddin, 12 bin kişilik seçme süvari kıtasını emirlerine gönderdi; sonra 20 bin kişilik bir orduyla kendisi Sivas'a geldi.

Celâleddin – Halife Dostluğu

Denk geldikçe vurğuladığımız konulardan biri, belki de birincisidir bağlılık-bağsızlık: Vatanları arasına sınır girdikten sonra, biri diğerine yürekten bağlı dost olamıyor. Din, Müslümanı Müslümana rapteden en kuvvetli zamk, fakat ülke, millet ve şahıs menfaati en mukavim yapıştırıcıyı, ânında çözebilen kezzap.

Babası Muhammed, Halife En Nasr ile geçinememişti. 1225'de yeni Halife Mustansır idi. Celâleddin onunla dost olmaya çok uğraştı. Mektuplar yazdı Saltanat Hilatı almak için. Gecikmeli de olsa, Ahlat kuşatması sırasında Halifeden Hilat geldi. [356] Celâleddin'in, Halifenin adını minberlerde okutmasıyla, dargınlık bitti.

356 İslâm Ansiklopedisi, 3. c. C. Harizmşah Mad.

Ahlat'ın Düşüşü

Ticaret yolu üzerinde oluşundan dolayı zengin ve bakımlı bir şehirdi Ahlat. Celâleddin Harizmşah, bu şehri 1226 sonbaharında kuşatmış, iyi savunulması ve kışın bastırması sebebiyle çekip gitmişti. İkinci ve son kuşatması 1229 Ağustosunda başladı, devamlı surlar dövüldü

mancınıklarla. Giriş çıkış mümkün değildi. Yiyecek içecek girmediği için açlık baş gösterdi.

Vali İzzeddin Ay Beg dirayet ve direnç gösteriyor, Ahlatlılar sabırlı, fakat uzayan kuşatma ayları açlık ölümlerine yol açmaktaydı. İmkân bulan ahalinin şehri terk etmesiyle nüfus azaldı. Dayanılır gibi değil çekilen mahrumiyet, sürdürülebilir gibi değil müdafaa, fakat hâlâ teslime yanaşmıyor Ahlatlılar. Nihayet, müdâfilerinden birinin- belki akıllıca-hıyaneti ile şehir Harizmlilerin eline geçti.

Dokuz ay süren muhasara, şehrin zenginliğini de mamurluğunu da alıp götürmüştü. Bir başka Rivayete göre, kuşatma sekiz ay sürmüş, 18 Nisan 1230'da zapt edilmiştir. Celâleddin Harizmşah'ın muhalefetine aldırmayan askerleri, şehri üç gün boyunca görülmemiş biçimde yağmaladılar. [357]

357 Diyânet Vakfı Ans. 2.c. C. Harizmşah Mad. (Faruk Sümer)

Yassı Çimen Savaşı

Kahramanlar, aklından ziyade duygularını kullanırlar. Cellâleddin de bir kahramandı. Sönmüş ocağı tutuşturmak için çıra olmaya razıydı, ama idraktan yoksun bir çıra nereyi yakacağını bilemez ki! Ahlat, ilk zamanlardan beri Müslümanların elinde bulunan nadide şehirlerden biri, şehirler güzeliydi. Dokuz ay dövüldü insafsızca; çirkinleşti, fakirleşti harap oldu. Ahlat'ın harap olması, kahramanı mahkûm etti Müslüman kütle nezdinde. Evvelâ, Anadolu Selçukluları Sultanı Alâeddin Keykubat içerledi yapılana, çünkü orayı sahiplenenler kendisine bağlıydı. Celâleddin Harizmşah'ın korkunç bir kindar olduğuna hükmetti diğer Müslüman Hükümdarlar Meliğinden Sultanına kadar. Bir gün de bize saldırır endişesi çöktü dostlarının yüreğine bile. Ve Celâleddin, amcası oğluna ihanet eden Cihanşah'dan başka dost bırakmadı, sevincini artırıp, kederini azaltmaları için. Yani Ahlat, uğursuz bir zafer tacı oldu Celâleddin'in başına, görelim başına ne belâlar açacak?

Ahlat, uğradığı dost saldırısıyla tahrip edilmiş, sanki tahrip edene beddua etmiş tutan cinsinden. Celâleddin, beşlenmesi pahalıya mâl olan ordusunu, Ahlat işi hallolduktan sonra dağıtmıştı. Bir müddet sonra, Eyyûbilerle ittifak kuran Selçukluların kendisi için imha plânı hazırladıklarını öğrenmiş.

Acilen hazırlanması gerek Celâleddin'in, ne var ki askerleri tekrar bir araya getiremiyor; kendisinin böyle bir tedbire lüzum görmediği bile söylenir.

Alâeddin Keykubat ve Eyyûbi hükümdarı ordularıyla gelmiş, Celâleddin, Cihanşah'la beraber yola çıktı. İşte tenâkuzun dik âlâsı! İslâm adına savaş verip cihat yaptıklarını söylüyorlar, her iki taraf da aynı iddia. Ve bu İslâm mücahitleri birbirlerinin kanını saçmak niyetiyle karşı karşıya geldiler. Mevki adı; Yassı Çimen. Erzincan Akşehirinde, belki de hiç önemi olmayan bir arazi parçası çok önemli olaya sahnelik yaparak tarihe geçecek.

Vuruşma 7 Ağustos 1230'da başladı. Birinci aşamada, Celâleddin ile Cihanşah tarafı Selçuklu öncülerini bozdu. Kısa zamanda toparlandı Selçuklular. Üçüncü günün sonunda her şey bitmişti Harizmşahlar için. Telefat oldukça fazla, esir sayısı pek çok. Cihan Şah da amcası oğluna esir düşenlerden (Alâeddin Keykubat affetti yeğenini). Celâleddin'in, az sayıdaki askerinin çoğu kırılmış veya esir olmuştu. Kendisi, *"yanındaki az bir kuvvetle Harput, Ahlat ve Malazgirt yoluyla Azerbaycan'a kaçtı*:[358]

358 Selçuklu Devletleri Tarihi, 464. s.

Ahlat savaşı bir sinsi yaranın kaşınıp, geniş sahalara yayılması gibi bir netice doğurdu. Ahlat'a saldırılmasaydı-belki- Yassı Çimen Savaşı çıkmaz, Celâleddin dostsuz kalmaz, adı da kirlenmezdi. Savaş pahalıya mâl olmuş, ama bu şehir Celâleddin'e yâr olmamıştır. Üç ay süren sözde sahipliğin ardından Ahlat Eyyûbilerin eline geçti.

Alâeddin Keykubat, Kemaleddin Kamyar adlı komutanını bir orduyla Ahlat'a gönderdi. Şehrin sakinleri, Selçukluları sevinçle karşıladılar. Celâleddin Harizmşah bu sıcaklığı verebilmiş olsaydı insanlara, ne harabet meydana gelirdi ne telefat, İslâm âlemi de Celâleddin düşmanı kesilmezdi. Harizmşahlar suni bir hayata mahkûm edilmişler, bağlı oldukları makinenin fişi çekilmekle ölüm bütün yönleriyle gerçekleşecek. Şimdilik Harizmlilerin hayatını temsil eden Celâleddin Harizmşah; ama onu beklemeyen Harizm Beyleri, askerleriyle beraber Selçuklulara iştirak ettiler:

Moğollar için ne mühim bir olay! Harizmşahları harap ettikten sonra, yönlerini biraz da Anadolu'ya çevirmişlerdi, Kendi aralarında vuruşarak kırılan Müslüman Türk orduları zayıflıyor, diri Moğollar için hazmı kolay yem hâline geliyorlar. Kim daha fazla savaş kaşıyıcılığı yaptıysa vebali onadır. Celâleddin Mengüberdi'nin Anadolu Selçukluları aleyhine, bazı hanedanlıklarla kurduğu ittifaklar var. Fakat bu, Alâeddin Keykubat için hemen Harizmşaha saldırma bahanesi olmamalıydı!

Barış Çabaları

Garip ve güçsüz kalmıştı Celâleddin Mengüberdi. Tek müttefiki Cihanşah da elinden alınıp, yuvasına iade edilmiş. Askeri az. Celâleddin'in adı lekeli Ahlat da yaptıklarından dolayı; Yassı Çimen'de uğranılan bozgun, itibarını da silip süpürdü. Önce, Eyyûbi Hükümdarı ile bozulmuş bulunan münasebeti yeniden kurup, barışmayı denedi. Yalnız benimle olmaz, dedi Eyyûbi Hükümdarı Melik Eşref; Alâeddin Keykubat ile de barışmalısın. Ne rest çekecek cesareti kalmış Celâleddin'in, ne de nazlanacak yüzü. Gönülsüz olsa da, her iki hükümdarla sulh yaptı.

Alâeddin Keykubat'a gücenmeye hakkı var mıydı? Bu ayrı konu, ama onunla barışmayı katiyen istemiyordu. Fakat Moğolların Mâverâünnehir'e büyük bir kuvvet yığdıkları haberi gelmiş, düşmanı artırmamaya mecbur kalmıştı.

Moğol Ateşi Harlıdır

Korkunç kelimesiyle **Moğol** adı aynı duyguları uyandırıyor insanlarda. Şimdiye dek kim korkmamış ki Cengiz'in Moğollarından? Celâleddin Harizmşah onlarla defalarca savaşmış, korkmadığını göstermiş, onlardan canı yanmış, onların canını da yakmıştı.

Cengiz Han'dan sonra seçilen oğlu Ögedey, Celâleddin'e karşı amansız bir kin besliyordu. Ele geçirip parçalayacak, sahip olduğu şehirleri yerle bir edip Harizmşahların kökünü kazıyacak. Gönderdiği Moğol ordusu Cermagun Noyan komutasında Harizm ülkesine girdi. Celâleddin zebun, Ögedey güçlü. Askeri yetersiz Müslümanların, Moğolların fazla. Savaşı iyi bilirdi Celâleddin, ama biraz denklik lâzım. Düşman Moğol ve sayı itibariyle çok üstün. Bütün kuvvetini toplamaya çalışacak lâkin o da yetmez…

Gurur zamanı değildi tabiatıyla, bunun şuurundaydı Celâleddin. Eyyubi Hükümdarı Melik Eşrefe, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'a ve sair İslâm Hükümdarlarına elçiler gönderip yardımlarını istedi. Haberinde şunu bilhassa belirtiyordu Harizmşah Celâleddin: Sizler, bugün bana elinizi uzatmazsanız, benim gibi bir set Moğollarla sizin aranızdan kalkarsa kaybeden yalnız ben olmam, giden sadece Harizm ülkesi olmaz;

bu arada Irak, Elcezire, Anadolu ve Suriye mahvolur. Tıpkı Mâverâünnehir ve Horasan gibi, bu ateşin söndürülmesi lâzım.

Kurt'la Kuzu Misali

Celâleddin'in sözleri muhatap bulamadı. Üstü açık verdiği korku da işe yaramamış ve baş başa kalmıştı Moğollarla. Harizm İmparatorluğu 1221'den beri mevta, Celâleddin onu hayata döndürme uğraşı veriyordu. Zorla kendine üs edindiği, alıp elinde tutamadığı birçok yer olduysa da, bunlar Celâleddin'e bir Devlet Başkanlığı bahşedecek cesamet ve süreklilikte olmamıştı. Durumu zor.

Asker bakımından en kötü günleri, zaten miktarı az idi, onlar da dağıtılmış. Toparlanmaya uğraşırken ilk Moğol dalgası çarptı, yanındakiler dağıldı. Bir daha gayrete gelip, toparlayıcı olmaya çalıştı. Ahlat'da esir aldığı, Melik Eşref'in kardeşini yardım getirmesi için gönderdi.

Güçlü iken dost tutamayanın, zayıfladığı zaman düşmanı artar. Savaşı idare ettiği kadar insanları idare edememişti. Yokluk, veba mikrobu gibi etrafına kimseyi yaklaştırmıyor; dost görünen yüzler dahi kendinden soğumuş. Emektar veziri bunalımdan çıkış yolu gösterme mevkiindeydi, lâkin o da ihanete yeltenmişti, yakalanıp öldürüldü.

Kötü, denen her şey, yanında başka kötülerle geziyor. Tek başına gelmiyor aksilikler… Moğol ordusu iri pençeli arslan, Celâleddin ve ordu bile denemeyecek bir avuç adamı minik tavşan gibiydi. Kaçma-kovalama ile dağlar dereler aşıldı. Küçük tavşan iri arslana, Dicle köprüsü kenarında, sabahın alacakaranlığında yakalandı. (Ağustos 1231) Askerlerin bir kısmı yakayı ele vermeden kurtuldu, bir kısmı öldü, Celâleddin ele geçmedi.

Kahramanın Sonu

Harizmşahlar Devletinin kuruluşu sancılı olmuştu, her devlet gibi. Peşinden şahane seneler gelmiş, sefasını sürmüştü idarecileri. Celâleddin'in, çaba göstererek kucağına aldığında devlet ağır hastaydı. Kısaca da olsa gördük yaşadığı zorluklar, geçirdiği hengâmeler tekrarlanmayacak. Şimdi, bazı sıkıntılı günlerini de atlayıp, her şeyine nokta koyan son hayat sahnesine bakalım:

Dayanaksız, barınaksız, yakalandığı yerde öldürülecek kanun kaçağı durumunda kalmış, Diyarbakır dağlarına sığınmıştı. Buralarda dolaşan Kürtlerin eline düştü, tanımışlar yahut kendisi bildirmiş kimliğini. Dostane muamele görmediği anlaşılıyor, can kaygısıyla diyor ki, muhatap olduğu grubun reislerine:

"*Meyyâfârikin (Silvan) ve Elcezire Hükümdarı Melik Muzaffer Gaziye haber verirseniz, büyük mükâfata nail olursunuz.*"

Kürtlerin reisi karar veremiyor; aşiretini toplayıp, istişarede bulunmak üzere ayrılıyor aradan. Yeni gelmiş olan bir Kürt, tutsağın kimliğini öğrenince kopuyor Celâleddin Harizmşah'ın kıyameti. Meğer bu Kürt'ün bir kardeşi Ahlat kuşatmasında Harizm askerleri tarafından öldürülmüş. Hiç şansı kalmamıştı Sultan Celâleddin'in. Aşiret toplayıp konuyu görüşecek olan reisin gelmesi bile beklenmeden son Harizmşah, kısasa kurban gitti. Melik Muzaffer daha sonra cinayeti öğrenince çok üzülmüş, cesedi Silvan'a getirtip, burada defnettirmiştir. [359]

359 İslâm Ansiklopedisi, 3. c. Celâleddin Harizmşah Mad.

Son Harizmşah İçin Son Sözler

Hataları vardı. İnsan kullanma sanatını bilmiyordu. Diğer meziyetleri övülmesine yetmiştir. O "*İslâm ve Türk tarihinin en bahadır ve şeci (cesur) şahsiyetlerinden biriydi*." Yiğitliğini ateşleyen ruh, biraz da öbür yanlarıyla ilgilenseydi kötülenecek tarafı kalmaz, yahut mühimsenmeyecek kadar az olurdu. Türk tarihi baştan sona bir kahramanlar müzesidir ve biz onları seviyoruz. Namık Kemal de çok seviyordu, onun için "*Celâleddin Harizmşah*" adlı tiyatro oyununu yazmıştır. Bitmiş bir devleti kim, hem de Moğollara karşı on sene sahnede tutabilirdi?

Ya Son Harizmşahlılar?

Savaşanlar askerlerdi. Sivil halk, kadın-çocuk var geride. Öldürülenlerin sayısı milyonlarla ifade edilse de, Moğollar köklerini kurutmayıp, sağ insan da bırakmışlardı. Devletleri kalmadı, Celâleddin'den sonra, diriltici bir

liderleri de olmadı. *Yetim-i Devlet* olmak nasıl acıdır biliyorlar, yaşıyorlar bunu. Bir kısmı Anadolu'da Selçuklulara sığındı. Bir kısmı Suriye'ye, El cezire'ye gitti. Oralarda hep kargaşa çıkardılar. Vatansız, devletsiz kalmak dahi zavallılaştırmamış, hem iyi hem kötü:

Anadolu'ya geçenler de uslu duramıyorlardı. Alâeddin Keykubat'ın yerine oğlu Keyhüsrev geçmişti: onunla yıldızları barışmadı, kırarak-dökerek geldikleri yoldan kaçtılar.

İyilikleri hiç mi olmadı? Kudüs 1099'da Haçlıların hâkimiyetine girmiş, 1187'de kurtarılmıştı. 1244'te tekrar Hristiyanlara kaptırıldı. Kutsal bir beldeydi bütün dinler, bilhassa İslâmiyet için. 1247'de Harizmlilerin kahramanlığı sayesinde Kudüs Mısır Eyyûbilerinin eline geçti. Bu şeref yeter. Onlardan bir hatıra var Anadolu'da, halen yaşamakta. Meselâ *Horzumlu Oymağı* olarak anılan Türkler, Anadolu'ya gelen Harizmlilerin bâkiyeleridir.[360]

360 Aynı Yer.

Altın Ordu Devleti

"**Cuci Ulusu**" denmiş, "**Gök Ordu**" denmiş sonra, ama Rusların verdiği isim yerleşmiş, "**Altın Ordu**" olarak kabullenmişiz bu devleti.[361] Bir de "**Tatar**" denmiş bu devleti meydana getirenlere. Malûm, eskiden bütün

Türklere ve Moğollara Tatar demek âdetdi. Bazen sadece Moğol sayılanlara bu isim verilerek Türklerden ayırmışlardır. Peki, şimdi Altın Ordu Devletinde Türk-Tatar-Moğol ayırımı nasıl yapılacak? Yukarılarda, bu üç isimle anılan üç topluluk bir menşeden gibi göslerilmişti. Mühim olan toplumların algılayışları, hissedişleri ve bir de müşterek değerler.

361 Altın Ordu ve Çöküşü, 15. s.

Burada uğraşacağımız konu Moğol, Tatar, Türk meselesi olmayacak, zaten halledilmiş sayılır. Altın Ordu Devleti niçin ve nasıl kuruldu? Tabii, sonuna kadar gideceğiz. Bu sevimli devletin faaliyetlerini görüp acıklı âkıbetine üzüleceğiz: bütün, çöken devletlerimizde olduğu gibi:

Kuruluşu

Devletin kurucu babası Cuci. Lâkin o doğumunu görmemiştir. Cengiz Han büyük bir Moğol İmparatorluğu meydana getirmiş, 1224 yılında oğulları arasında paylaştırmıştı. Cuci en büyük oğluydu, biraz da araları gergindi baba ile oğulun. Her şeye rağmen, "*mirasımdan mahrum ediyorum*" demedi Cengiz Han, Harizmşahlardan koparıp aldığı Harizm'i, Kafkasya ve İrtiş'in batısını ona verdi.

Araları gergindi dedik; öyleydi. Neredeyse babası tarafından öldürülecekti bile, ama ecel elini çabuk tuttu, 1227'de Cuci öldü, kısa bir süre sonra da babası ayrıldı çok sevdiği dünyadan.

Büyük Han Ögedey (Oktay) idi. Büyük oğula verilen topraklar merkeze en uzak yerler. Ve en küçük oğul olan Tulûy, baba ocağını tüttürmek üzere, babasının kendine ayırdığı yerleri idare ediyordu.

Batu Han (1227 – 1255)

Cuci, 14 oğul bırakmıştı geride, bunlardan ikincisi olan Batu aldı babasının yerini. Cengiz Han sağ idi o zaman, torunun durumunu kabul etmişti, onun ölümünden sonrada yerine geçen Ögedey onayladı. Batu Han amcalarıyla beraber Büyük Han'a bağlı, kendi aralarında bağımsız, çalışmaya devam ettiler.

Batu'nun ilk yıllarına ait bilgimiz yok sayılır. Cengiz'in ölümü münasebetiyle 1228'de toplanan kurultayda Batu da hazır bulundu. Ögedey'in Kağanlığı da bu toplantıda resmiyet kazanmıştı.

1228 – 1235 arası, Batu Han'la ilgili havadise rastlamıyoruz. Ancak 1235'te toplanan kurultayda hazır bulunduğu ve burada Ruslara karşı harekete geçme kararı alındığı bilinmektedir.

Moğollar, savaştıkları düşman kim olursa olsun yılmaz, devamlı galibiyete yakın, ekseri de galip olurlar. Moğol-Türk karışımı büyük bir ordu hazırlandı ki, bu iki kavim de savaş ustasıdır. Batu'nun kumandasında, 1236 baharında harekete geçildi. Çağatay, Ögedey ve Tulûy'un oğulları da amcalarının oğlunun yanında idiler. [362]

362 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Batu Mad.

Cengiz Han, yırtıcılıklarından dolayı dört komutanına, dört köpeğim derdi, onlardan biri de Subutay. Gidilen bölgeyi iyi biliyordu Subutay, Batu'ya yardımcı olarak orduya katıldı.[363]

363 Altın Ordu ve Çöküşü, 29. s.

Batu Han kumandası altındaki büyük ordunun hedefi çok geniş. *"Ural'ın doğusundaki bozkırlarda yaşayan Kanglı Türklerini, Kıpçakları, Kama Bulgarlarını, komşuları Başkirleri, Büyük Macaristan denen bölgede yaşayan Macarları, Rusları ve daha güneyde Alanları, Gürcüleri ve Çerkezleri…"*[364] Moğol egemenliği altına alacaklardı.

364 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 279. s.

Bu seferin amacı çeşitli sebeplere bağlanır; bunlardan biri şu: Moğol orduları 1224'de Don Nehri boyundan dönüyordu, Bulgarların hücumuna uğrayıp zayiat verdi. Gecikmiş de olsa, bu kaybın intikamını almak için harekete geçildi. Tabi, tek başına Bulgarların düşünülmesi, olayı küçültür. Daha geniş açıdan bakıldığı zaten anlaşılmış, çünkü sefere çıkan ordu çok kalabalıktı.

Önce, bütün mazileri dağınık manzaralarıyla hatırlanan Kıpçak Türklerinin, Volga'da yaşayan kısmına saldırıldı ve işlerini bitirmek zor olmadı. İkinci saldırı, yine Türk olan Kama Bulgarları üzerine yapıldı, hem krallıkları ortadan kaldırıldı hem de intikam alınmış oldu (1237). Maksat sadece bu olsaydı dönüp gelirlerdi yurtlarına. Bir de şunu bilmemizde fayda var; yok edilen, bağımsız Bulgar Devletidir. Kimileri ormanlara kaçarak,

kimileri bir şekilde saklanarak, kimileri de Moğollar tarafından öldürülmeyerek kurtulanların sayısı az değildi. Böyle olduğu, az bir zaman sonra, aynı bölgede birçok Bulgar beyinin faaliyetlerde bulundukları görülünce daha net anlaşılıyor.

Buraya küçük bir bilgi sıkıştıracağız ki, Cengiz Han'ın torunu tarafından kurulduğu için Moğol Devleti olması gereken Altın Ordu'yu niye konu edindiğimiz baştan anlaşılsın. Ve bilhassa nasıl Türkleştiği bilinsin bu devletin. Sefere çıkan ordu Moğollardan ve Türklerden meydana geliyordu. İşin garibi, bunun üçte ikisi Türk. Çok fazla sivri uçlar var tabii, bunlar da gözden kaçmıyor. Biz de aynı hususu sık sık dile getirmekten vazgeçmiyoruz. Bir taraftaki Türk diğer taraftaki Türk'ü öldürmeye gözünü kırkmadan gidebiliyor. Kıpçak, Bulgar neticede Türk kavimleri, fakat hiç de bunun önemsendiği yok. O tarihlerde birbirlerini tanımıyorlardı, deyip, daha fazla üzerinde durmayalım:

Kıpçak Bozkırları ele geçirilince, bazılarının zannettiği gibi Kıpçakların kökü kazınmadı. Kıpçaklara bağlı boylar teslim olmaya başladılar. "*Moğollarla birleşip onlara bağlandılar ve bunu o kadar iyi başardılar ki içlerine karıştılar, daha doğrusu onları sindirdiler. Doğu Avrupa'da Moğol İmparatorluğu kısa süre içinde yalnızca Türkçe konuşan bir Türk İmparatorluğuna dönüştü*."[365]

365 Aynı Eser, 280. s.

Bu hususa daha ilmi açıdan bakan yazarın sözlerine de kulak verelim. El Ömeri'den alıntı: '*Eski dönemlerde bu devlet, Kıpçakların topraklarıydı. Fakat Tatarlar (Moğollar) buraları ele geçirince, Kıpçakları kendi tebaaları yaptılar. Sonra Kıpçaklarla kaynaşarak çoğaldılar. Toprağın üzerinde tabii ürün ve ırk olarak ne varsa, sanki onlarla aynı boydanmış gibi Kıpçak sayıldılar.*' Buna coğrafi dederminizm denebilir."[366]

366 Eski Ruslar, 2. c. 195. s.

Bu görüşe göre, yaşanılan coğrafyada azınlıkta olan çoğunluğun rengine bürünmüştür, hem de iliklerine kadar. Yüzde yüz bu sebep mi Moğolları Türkleştirdi? Bilemeyiz. Ekseri kuvvetli olan hükmünü geçirir, ama bu sefer aksine şahit oluyoruz. Moğolların kendilerini Türkten ayrı hissetmemeleri ve artık vakti gelmiş olan İslâmlaşmanın payı neydi acaba? Geçelim olaylara:

Rusya'nın Teslim Alınışı

Büyük Sovyetler Birliğini ve parçalandığı halde sınırları çok geniş olan şimdiki Rusya'yı düşünmeyeceğiz. Zayıf, küçük bir ülke. İlerlemeyi, büyümeyi öğrenemeyen prenslerin ellerinde bocalıyor. Rus Devletinin kuruluş tarihi 862, kurucusunun adı Rurik.[367] Dört asra yakın zaman geçtiği halde Knezlikten (Prenslik) kurtulup Hükümdarlığa kavuşamamışlar. Moğolların, Cengiz Han'la devlet oluşuna bakılırsa, ilerleyişleri olağan üstüdür.

367 Rusya Tarihi, 21. s.

Rus prensliklerinin işgali zor değildi: 1239' da Ryazan, Vladimir gibi bir takım yerler işgale uğradı. Navgarad'a savaş ilân edildiği halde mevsim itibariyle meydana gelen su taşkınları bataklıkların ortaya çıkmasına sebep oldu, tasarıdan vaz geçildi. Rusyanın en önemli prensliği sayılan Kiev 1240'ta alındı. Bu demekti ki, artık Batı yolu Batu'ya açılmıştır.[368]

368 Altın Ordu ve Çöküşü, 29. s.

Moğollar başka kavimlerle karışmış olsalar bile idare ellerindeydi. Kıpçakların ağırlık kazanmaları birden bire olmuş değil. Rus prensliklerinin işgali sırasında, meşhur Moğol kıyımı yaşanmakta, hiç kimse karşı koyamamaktaydı. Kısaca anlatılışa göre:

"*Preyslav, Çernikov alınarak yerle bir edildi. Prens Michel başkentinin savunmasını Boyar Dimitri'ye bırakarak Macaristan'a kaçmayı tercih etti. Şehre doğru yürüyen birliği yöneten Möngke (*Tulûy'un oğlu*), kuşkusuz onu yok etmek istemiyordu. (…) Teslim olması için elçiler yolladı, öldürdüler. Oysa halk Moğolların yük arabalarının gürültüsü, öküzlerin böğürmeleri, develerin bağırmaları, atların kişnemesi ve hele adamların savaş çığlıkları karşısında titriyordu.*"[369]

369 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 283-284. s.

Ruslar, direnmekle menfaat temin edemediler. Geçen her an, Moğolların daha fazla hırçınlaşıp, zulümlerine katlamalarına zemin hazırlamış oluyordu. İnsanların zayi oluşunun önemi sıfırdır Moğol savaşında, bu Rusya saldırısının sağladığı bir başka kazanç da olmadı uzun zaman boyunca. Ancak, kıyımda ve yıkımda ısrar sürünce, Rusya'nın tamamı üç yıl içinde Moğollara pes etmeye, teslim olmaya mecbur kaldı.

Bu yapılanlar, kuru toprak işgalinden başka bir şeydi Moğollar için, zira "*Fevkalâde elverişli Kıpçak bozkırları dururken, ormanlık ve bataklık Rusya'ya gidip oturmalarına hiçbir sebep yoktu*"[370] Sadece bazı mükellefiyetler yüklendi Ruslara, yıllık vergiye bağlanıp, kendi hallerine bırakıldılar.

370 Türkistan, 78. s.

Orta Avrupa'nın Kaderi

Muhtelif rivayetler dolaşıyordu, Moğolların Kıpçak bozkırlarında Rus prensliklerinde yaptıklarına dair. Gerçeğini tam öğrenemeyen Avrupa hayâlinde büyüttüğü korkunun telaşında. "*Avrupa-Avrupa duy sesimizi*" demeden, bir sel gibi aktı Moğollar. Korkulanın gerçek olduğunu anlamak fazla sürmedi. Avrupa, daha önce tanıdığı Asya menşeli kavimlerin hiçbirine benzemeyen, Hunları bile mumla aratacak Moğollarla tanıştı!

Önce küçük bir Moğol ordusu gelip saldırdı Polonya'ya. Ülkenin insanları öldürülüp, şehirleri yağmalanmaya başlandı, aradan bir ay geçmişti ki büyük ordu göründü. Yolları kapamaya çalıştı Polonyalılar, nafile gayret! Barikat küçük su taşkınına tedbir olur, azgın sel'e değil: Savaşıldı, ama nasıl dayanacaklar ki? Çabucak bozguna uğradılar. Kralları kaçtı Moravya'ya. Birçok şehri yakılıp yıkıldı Polonya'nın. Haçlılık ruhundan medet umup, Almanya'dan yardım talep ettiler, 30-40 bin kişilik bir ordu yetişti imdada! Bu Alman ordusu, öyle bir vurgun yedi ki Moğol ordusundan, değil Polonya'yı, kendini bile helâk olmaktan kurtaramayıp, yardım aramak durumuna düştü.

Polonya'nın Krakov, Smielnik, Breslav, Silezya, Liegnitz, Wahlstadt ve benzer şehirlerinin başına gelenleri, sonradan öğrenen meşhur Goethe şaşkına dönmüş. Kim şaşırmaz ki Moğol imzasını görünce?

Batu'nun orduları 1241'in ikinci ayında girmiş Polonya'ya. İki-üç, bilemedin dört ay içinde memleketin çehresi değişmiş, Avrupa'nın ortasındaki bu zengin, verimli ve kalabalık toprak parçası sanki"*Tanrı'nın bakışlarını üzerinden uzaklaştırdığı bir tür çöle dönmüştü. Öldürülen insanların kanı ve cesetleriyle tohumlanmış bu toprak, yeni bir hasat için işçi bekleyen büyük bir tarla olacaktı. İnsanlar gelecekti. Fakat bitkin*

düşmüş ve son güçlerini hayatta kalmaya harcayan Polonya'dan değil, mucizevî bir biçimde kurtulmuş olan Almanya'dan geleceklerdi."[371]

371 Moğol İmparatorluğu tarihi, 290. s.

Böyle, içi sızlayarak anlatıyor Fransız tarihçi, biz de aynen aktarıyoruz. Macaristan ve Dalmaçya'yı tepeledi Moğol süvarileri, yaktılar yıktılar. Buraların ne hâle geldiğini ayrıca görmeye lüzum yok, anlamamız için Polonya'nın durumunu bilmemiz yeter.

Sırada Bulgaristan var; oraya yüründü. Lâkin ileri gidilemeyecektir. Ögedey'in oğlu Göyük ve Çağatay'ın torunu Böri, Batu aleyhine kıyam etmişler ve bunun için (Büyük Han) Ögedey tarafından geri çağırılmışlardı. Batu Han, "*1242/1243 kışı içinde, Eflâk'ı ve Boğdan'ı geçerek, Volga'daki merkezine döndü*."[372]

372 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Batu Mad.

Batu'nun, bu kadar kolay zaferler kazanırken, aniden dönüşe geçmesinin kati sebebi tam olarak bilinmiyor. Çarpışmalarda askerlerinin çok yıprandığı, düşmanların taze kuvvetlerle saldırı yapabilecekleri varsayımı üzerinde de duruluyor. Belki en mühim sebep Ögedey'in durumuydu: Cüveynî'ye göre, Ögedey 11 Aralık 1241'de ölmüştü.[373] Aradaki mesafenin uzaklığı sebebiyle, ölüm hâdisesi, taht'ın boşaldığı haberi cepheye geç ulaşmış, ama duyulur duyulmaz da dönülmüştür.

373 Türkistan, 507. s.

Gumilev, bu âni dönüşe bir başka boyut kazandıran açıklama getiriyor: Batu Han, amcasının oğlu Göyük ve amcasının torunu olan Böri ile tartışıp, onları ordudan atmış, bilâhare bağışlamış. Meseleler karışmış ve Ögedey'den sonra kimin Han olacağı gündeme gelmiş. Batu ile Göyük iki kuvvetli aday, ama kuvvetler de ikiye ayrılmıştır. Çağatay'ın oğulları Göyük'ü, Tulûy'un oğulları Batu'yu destekliyor.[374] İktidar kavgasına başlayan bir ordunun düşmanla çarpışabilmesi mümkün olmadığına göre, âcil dönüş için bu dahi önemli bir sebeptir.

374 Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, 206. s.

Taht'ta Bir Kadın

Ögedey'in ölümünü takiben, naiplik göreviyle, dul eşi Töregene, Moğol İmparatorluğu tahtına oturmuş.

Kimin seçileceği belli değil miydi, neden 1246'ya kadar Kurultay toplanmadı? Bunları, doğrusu ya anlayamadık. Biraz da işin o tarafıyla ilgilenmeyişimizden olsa gerek.

Batu Han'ın Doğu Avrupa seyahati! Başlangıçtan itibaren verimli geçmişti. Ne Rusya'da karşısına dikilebilen bir babayiğit çıkabilmiş, ne Lehistan (Polonya)'da veya Macaristan'da. Her imkân elinde iken, Avrupa'ya yerleşme fikri olsaydı, tepelediği memleketlere ilâveten Almanya'yı, Fransa'yı da işgal edip, Asya'dan sonra bir de Avrupa İmparatorluğu kuramaz mıydı? Herhalde bu düşüncede değildi. Askerî gösteri yapmak, girdiği ülkelerin askerlerini kırıp hanelerini harap etmek yetmişti ona. Biz ondan önce Avrupa'ya gidenleri, vatan edinenleri gördük; onların hepsi kayboldular. Atilla'nın İmparatorluğu tarihin derinliklerinde, geriye birkaç yer ismi kaldı. Avarlar Bulgarlar, Macarlar ve diğerleri milli kimliklerini kaybedip, Avrupa'nın dinine (Hıristiyanlık), sonra da milliyetine girdiler. Türklük adına bittiler. Belki onların sonuna uğramaktan korkuyordu Batu Han. Gitti, aldı, döndü. Kendisine oralardan hiçbir şey getiremedi. Şöyle diyor, Jean Paul Roux: "*Hiçbir şeyi terk etmiyordu. Geri dönmeyi tasarlıyordu. Orada bıraktığı yönetim bunu güvence altına alıyordu. O zamana dek Kıpçak bozkırına yerleşti. Burayı ulusu yapacak ve Altın Ordu Hanlığı'na dönüştürecekti*."[375]

375 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 297. s.

Geri dönmedi-dönemedi. İdil Nehri'nin aşağı mecrasının sol sahilinde "*Orda"sını (Karargâh) kurdu. Çok geçmeden, burası **Saray** adını aldı. Ve eski Bulgar ile İtil şehirlerinin yerini tuttuğu gibi, onlardan farklı olarak Doğu Avrupa, Hazar Denizi ve Aral Denizi civarlarıyla, Batı Sibir'in en mühim siyasî merkezi oluverdi. Saray şehrinin kurulduğu yer "**Cuci Ulusu**"nun ortasında ve büyük ticaret yolu üstünde bulunması bakımından, cidden gayet doğru olarak tespit edilmişti*."[376]

376 Türk Dünyası El Kitabı (Akdes Nimet Kurat)

Avrupa mâcerasından geriye bir şey kalmamış, eğer öldürülen insanlar ve yıkılan şehirler kâr sayılmazsa! Ancak Rusya, Moğol memleketlerine daha yakın olduğu için bağlılığını sürdürmeye mecburdu. En ufak bir itaatsizlik çabucak cezalandırılır, prensler de bunu göze alamazlardı. Artı, Rus

Knezlikleri –yani prenslikler- birbiri ile düşmandılar. Onların birbirine ettiğini Batu Han'ın orduları bile yapmamıştı. Ayrıca, direnmeye çalışan, Moğol ordusunu arkadan vurmak isteyen kimseler hariç, Rus şehirleri ve insanları zarar görmemişlerdi. Şöyle bir iddia ileri sürülür ve o zamanki Rusya'nın durumu dikkate alınınca, buna inanmak gerekir:

"Hiçbir Knezlikte emniyet kalmamış, ticaret durmuş ve ziraat sekteye uğramıştı. Hâlbuki şimdi Moğolların şiddetli disiplinleri sayesinde, Rus ilinde tam bir sükûnet ve asayiş kurulmuş oldu."[377]

377 Rusya Tarihi, 78. s.

Rus prenslerinin pek de şikâyetçi tavırları yok. Batu Han'a yaranma yarışına giriyorlardı. Hele de büyük Prens Jaroslav, halinden oldukça memnun. 1243'te yanına geldiği Batu'dan; "*bütün Rus prenslerinin en büyüğü*"[378] ünvanını alınca sevincine diyecek yoktu. Suzdal-Vladimir Knezi Yaroslav (Jaroslav)'dan sonra, Suzdal Rusyası'nın diğer knezleri de Batu Han katına gelip *yüz sürdüler* ve knezliklerini tasdik ettirerek *yarlık* (ferman-buyruk) aldılar. Rusya'da Batu'ya ram olmama gayreti güden bazı knezler olduğunu da unutmayalım.

378 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Batu Mad.

İmparatorlukta Büyük Kurultay

Ögedey 1241'de öldüğü halde, -nedense- beş senedir dul eşi naiplik görevini sürdürüyor, yeni Han seçimi yapılmamıştı. Ancak 1246'da Kurultay toplandı. Moğolların bütün önemli şahsiyetleri, Rus Knezi, Gürcistan'ın taht'a aday iki ileri geleni, Bağdat Halifesinin ve Hindistan İmparatorunun temsilcileri, hatta birkaç sene sonra (1249'da) Selçuklu Sultanı olacak IV. Kılıç Arslan iştirak etti. Mühim bir eksik göze çarpıyordu, Batu Han. Taht'a oturacak Ögedey'in amcasının oğlu Göyük ile rakip idiler, acaba bu sebepten mi, yoksa gerçekten, söylediği gibi hasta mıydı? Bu önemli toplantıya Batu Han iştirak etmedi.

Göyük'ün Ölümü

Göyük hastalanmış, başkent Karakurum'un, sıhhatini bozduğuna ve Tarbagatay ikliminin düzelteceğine inanmış, bunun için yola çıkmıştı. Batu, mazerete inanmadı, kendisine plânlar kurulduğu zannıyla, ordusunun başında Göyük'e karşı yürüdü. Ama esas amacın ne olduğunun anlaşılmasına ecel imkân vermedi, Moğol Kağan'ı Göyük, yarı yolda, 1248 yılında öldü.

Aynen, Ögedey'in ölümü sonrası yapıldığı gibi, Göyük'ün dul eşi naiplik vazifesini üstlendi. Tabii, hakiki Kağan'ın seçilip, bir an evvel yerini alması lâzım.

Batu'nun Onayı - Möngke'nin Seçilmesi

Mutlak, tahta çıkması gereken bir isim yok. Cengiz Oğullarının hayattaki en yaşlısı Batu sayılıyordu; bütün şehzadeler son sözün ona bırakılması gerektiğini düşündüler.[379] Amma, Göyük'ün oğulları da vardı ve bunların, babalarının hasmının fikrinden fayda ummayacakları açıktı.

379 Türkistan, 517. s.

Batu Han, 1250'de Kurultay'ı topladı. Ögedey'ler ile Çağatay gelmedi. Onlar Müngke'den yana tercih kullanılacağını biliyor ve bunu istemiyorlardı. Kurultay 1251'de tekrarlandı. Batu Han yetkisini, kardeşi Berke'ye devredip, bu toplantının dışında kaldı ve tabii Möngke'nin yani Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tulây'dan, torununun Kağanlığı onaylandı. (30 Haziran 1251)

Bir Dizi Cinayet

Aileler arasına ikilik düşerse, kan çıkmadan ortalık durulmuyor. Cengiz Han, ailesine çok düşkün bir imparatordu. Gözyaşını bilmediği halde, savaşta öldürülen torununa ağlamıştı Cengiz Han, şimdi hayattaki torunları birbirinin can düşmanı. Kurultay'a bile iştirakten kaçınan, sonra, kerhen biat eden Çağatay ile Ögedey aileleri hiç hoşnut değiller. Möngke (Mengü) Kağanı öldürmeye hazırlandıkları ortaya çıkarıldı. Yakalanıp, tevkif edildiler. Tahkikat sonucu iki ailenin suçları tespit edilip, haklarında ağır bir karar verildi. Bu iki ailenin yetişkin olan bütün üyeleri ya idam edildiler

veya sürgüne gönderildiler. Böri Han, Batu Han'a teslim edildi ve onun tarafından ölümle cezalandırıldı. Bütün bu olanlarda gösteriyor ki Büyük Kağanlık'ta Batu Han ortak gibiydi. Bunu en güzel anlatan, Mengü Kağan'ın ifadesidir; o şöyle diyordu: "*Güneş nasıl her yere ışıklarını saçarsa, benim kudretim ve Batu'nun kudreti de öylece bütün memleketler üzerine yayılır*."[380]

380 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Batu Mad.

Batu'nun Ölümü

Batu, Büyük Moğol İmparatorluğuna nispeten, küçük bir Hanlığın sahibiydi. İlk önce yaptığı akınlarla itibar sağladı, sonra uyguladığı politika ve biraz da şansın yardımı onu Büyük Kağan'la aynı itibar seviyesinde buluşturdu. Biraz abartılı gelse de, şöyle bir bilgi verilmektedir zamanın seyyahı tarafından: "*Batu'nun hâkim olduğu bölgelerde Büyük Han'ın adamları, Möngke'nin topraklarında Batu'nun adamlarından daha az hürmet görüyorlardı*."[381]

381 Türkistan, 520. s.

Batu Han'ın idaresi altında bulunan topraklar için çizilen sınır: İrtiş boyundan Aral denizi'nin kuzey mıntıkası da dâhil olmak üzere Kama ve bütün İdil havzası, Özü boyu ve Tuna mıntıkasına kadar uzanan geniş bir saha… Buralarda yeni bir idare sistemi kuran ve merkezi Saray olan Moğol- Türk ordusuna da gereken nizamı veren Batu Han olduğundan, o hakkıyla Altın Ordu Devleti'nin kurucusu sayılmaktadır.[382]

382 Türk Dünyası El Kitabı

Salahiyetlerinden bir kısmını 1249 senesinde, oğlu Sartak'a devretmiş, ona bağlı kalacaklarına dair Rus prenslerinden yeminli söz almıştı. Batu Han'ı anlatan eski tarihçilerin genel kanaatine göre, savaşta acımasız barışta müşfik bir insan. 26 karısı 4 oğlu olduğu söyleniyor. Rakamların yerleri değiştirilse, kadın 4 oğul 26 dense makûl karşılanır, fakat bu haliyle inanmak zor. Ölümüyle ilgili tarihler 1252'den 1257'ye kadar değişiyor, ama kabul göreni 1255'tir. Cenazesi Moğol Hanlarına yakışır, inanç ve geleneklerine uygun şekilde defnedilmiştir.

Sartak ve Berke'nin Zamanı (1255-1266)

Sartak, Batu Han'ın oğlu, Berke onun birkaç yaş küçük kardeşi. Batu Han'ın ölümü sırasında, Sartak Moğolistan yolundaydı. Haberi duyduğu halde dönmeyi istemeyip, devam etti yolculuğuna.

Genç prens, amcasından fazla nüfuza sahipti. Altın Ordu'ya tâbi olan Rus prensleri, Sartak'ın hizmetinde idiler. Bütün Moğollar arasında yüksek itibara sahipti. Büyük Han Möngke tarafından da takdir ediliyormuş ki, onun yanına varışı memnûniyet uyandırdı. Batu Han'ın ölümü ile sıra Sartak'a gelmiş sayıldı, Möngke, *"babasının ordudaki vazifesi ile birlikte ona bağlı ülkelerin idaresini de Sartak'a tevdi etti, saltanatta hükümdardan sonra ikinci şahsiyet olmak hakkını ve ferman çıkarma salâhiyetini vererek ülkesine gönderdi."*[383] Bir rivayete göre de Möngke Sartak'a, babasının topraklarından daha fazlasını vermişti.

383 Türkistan, 527. s.

Moğollar, Şaman geleneklerine bağlıdırlar. Bunu dinî inanç kadar ciddiye alırlar ve Gök Tanrı'ya inanırlar, aynen eski Türkler gibi. Fakat Sartak Hıristiyanlığı benimseyip, vaftiz olmuş.

Burada şunu üzüntüyle belirtmek isteriz; Hıristiyanlar, tahrif olmuş kitaplarındaki dini bütün cihana yayma çabasındalar, başlangıcından beri. Zerre kadar bozulmayı tanımamış ve tanımayacak **Kitab**'ın sahiplerinden (Kuran-Müslümanlar), bizim tahrif edildiğine inandığımız İncile bağlı olanlar-öyle görünenler- çok daha başarılı oluyorlar. Bu kanaatin teyidi için uzaklara gitmeye gerek yok, ispata yarayacak her şey Türklerin tarihinde haykırıyor. Macarlar, Bulgarlar Türk idiler. Asya'dan Avrupa'ya gelip, hükmettikleri milletlerin dinlerine girdiler.

Berke ve Müslümanlık

Dilimiz, İslâmiyetin bir milleti–devleti pasifize ettiğini söylemeye varmaz. Tam aksini savunmaktan haz alırız. Ama gerçeklere bağlı kalmak borcumuzdur. Büyük Hanın Bilâhare tayin ettiği zat, başkalarını da dinine kazanmaya çalışacak kadar Hıristiyan olmuştu. Onun amcası Berke ise daha

önceden İslâmiyeti seçmiş. Bunun uzun bir hikâyesi var, kısaltarak takdime çalışacağız:

Türkler arasında İslâmiyetin yayılışı anlatılırken, tasavvuf erbabının birinci derecede rol oynadığı söylenir; Anadolu'da ve Rumeli'de bu böyle. Berke'nin Müslümanlığı da bildirildiğine göre aynı yolla gerçekleşmiş.

Orta Asya Türkleri arasında itibarı yüksek Mutasavvıflardan biri Necmeddin Kübrâ idi; 1224'de öldü. Onun yerini tutamasalar da tirmizleri vardı ve Hak Yol'a insan kazanmayı hayatî gaye edinmişlerdi. Nasıl olduğunu bilemediğimiz biçimde Berke ile Necmeddin Kübra'nın öğrencileri 1240'a doğru karşılaşmışlar. Anlatılan din, içinde çıraları tutuşturmuş Berke'nin ve o da Müslüman olmuş. Henüz şehzade iken kolaydı her şey, Hükümdar olunca, Cengiz Yasaları (Yasak) ile İslâm şeraiti arasında bocalamaması kolay değil! Bir yazar der ki: Berke, "*Yasak ile dinî yasa arasında kalan ilk Moğol Hükümdarıydı*".[384]

384 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 343. s.

Sartak'ın Ölümü

Eski tarihçiler Sartak'ın Hıristiyanlığı ile Berke'nin Müslümanlığının, ikisi ararında çatışmaya sebep olduğunu yazarlar. Bu hususta Sartak biraz öndedir ve demiştir ki Berke'ye: "*Sen bir Müslümansın, ben ise Hıristiyan dinine mensubum; Müslüman'ın yüzüne bakmak bahtsızlıktır*" Bu sözü sarf eden Sartak, Moğolistan'dan döner dönmez ölmüş, Müslüman tarihçi Cüzcâni bu ölümü Allah'ın cezası saymıştır. Hıristiyan tarihçi Kirakes ise daha keskin bir iddia atmış ortaya: Sartak'ın ölüm sebebi Kirakes'e göre zehirlenmek suretiyle meydana gelmiş; kimler mi yapmış bu işi? Amcaları Berkeçer ile Berke! [385]

385 Türkistan, 528. s.

Sartak'tan sonra Cuci Ulusu'nun başına bir başkası geçirilmiş, Fakat onun ömrü de vefa etmeyip 1257'de ölmüş ve sıra Berkeye gelmiş.

Altın Ordu'nun Değişen Çehresi

Bir devletin başı hangi inançta ise, tebaa da ekseriyetle öyle oluyor. Altın Ordu Devletini meydana getiren insanların dinî durumu şimdilik meçhulumüz. Belli ki, İslâm Devletleri artık Altın Ordu'yu kendilerine yakın görüyorlar. Mısır Sultan'ı Baybars bir elçilik heyeti göndermiş başkent Saray'a. Onların neleri görüştüğü değil de, gördükleri Berke'ye anlatılmış sadece. İşte Berke'nin tasviri:

"*Bu tarihte Berke 56 yaşında idi. Seyrek sakallı, büyük yüzlü, sarı renkli saçı kulaklarının arkasına kadar taralıydı. Bir kulağında, üzerinde değerli bir taş bulunan altın halka, sırtında ipek kaftan, başında kalpak, belinde değerli taşlarla süslenmiş yeşil Bulgar derisinden kemer, ayaklarında kırmızı şagrenden yapılmış çizmeler vardı. Belinde kılıç yoktu, fakat kemerinde altına batırılmış eğri siyah boynuzlar vardı.*"[386]

386 Altın Ordu ve Çöküşü, 40. s.

Han atamaları da gösteriyor ki, Altın Ordu Devleti, merkezi Karakurum'da bulunan Büyük Kağan'a bağlıdır. Geçimlerinin iyi olduğunu söylemek kolay değil. İnançlar insanlara yeni-farklı davranışlar şırınga eder; bu tabiidir; bir de bunun uygulanması var, olması gerekir. Berke Han İslâmî emirleri karargâhında tam manasıyla yerine getiriyor, domuz eti sofralardan uzaklaştırılmış. İçinde İslâm imanı, gönlünde Müslümanlar vardı ve Buhâra'daki meşhur âlimlere hürmetlerini arz etmek için ziyarete gitti. Burada, Berke'nin İslâmî duyarlığı gözler önüne serildiği gibi, onun hâkimiyet alanının nerelere kadar uzadığını da görülmektedir.

Bu seyahatinde Berke Han, Müslüman Semerkandlıları Hıristiyan Semerkandlıların tecavüzlerinden kurtardığı ve suçluları şiddetle cezalandırdığı hatta "*kiliselerin yıkılmasını emrettiği de söylenir.*"[387]

387 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Berke Mad.

Biz böyle bir aktarma yaptıksa da içimiz rahat değil. Kiliseleri yıkılan Hıristiyanlar neyin nesidir? İslâm'ın yayılma yıllarından bakarsak, Semerkand'ı Türklerin elinden Araplar aldı. (Yıl 712) Halifenin tayiniyle Arap valileri idare etti uzun zaman. Daha sonra da hep Müslümamlar göründü Semerkand'da. Sâmanîlerin ve Kara Hanlıların hâkimiyetinde yaşadı uzun yıllar ki onlar da İslâm adına faaliyetlerde bulunuyorlar, şehrin İslâmî hüviyetini daha belirgin hâle getiriyorlardı. Barthold'un yalan söylediğini iddia etmekten ziyade, merakımızı tatmine çalışmaktayız; kaç Hıristiyan var imiş de kiliseleri bile olmuş?

Yakın zamana kadar Semerkand, dindar Müslüman Harizmşahların idaresindeydi, Cengiz Han'ın orduları işgal etti 1220 senesinde. Eğer yıkım olduysa Moğol işgali sırasında olmuş, Müslümanların ibadethaneleriyle beraber -var idiyse- Hıristiyan kiliseleri de yıkılmış olabilir. Moğolların hâkimiyeti döneminde Hırıstiyanların şehre doldurulduğu, onların da kiliseler inşa ettikleri düşünülecek olur ise, makûl bir noktaya varılır. Fakat Moğollar yerleşmedi oraya, adam da taşımadılar, sakinleri kılıç artığı yerli halk, önemli idarî mevkilerde bir miktar Moğol var'dı. Moğolların ibadethaneli bir dinleri yok, ne cami ne kilise ne havraları var! Kiliseleri olup, Müslümanlara tecavüz edecek kadar Hıristiyan nasıl olur? Bunu pek merak etmekteyiz:

Şayet doğruysa Hıristiyan tarihçinin yazdığı, ki olabilir. O zaman sembolik miktarda Hıristiyanın, Müslümanların hoşgörüsü sayesinde ibadethane bile açabilmişler deriz…

Şunu da göreceğiz az sonra; Berke seçtiği din yüzünden en yakınlarıyla ters düşüp savaşacak. Moğollar Moğolların elleriyle öldürülecek…

Cengiz Han'ın oğlu Tulûy'dan torunu Mengü (Möngke) 1251'de Büyük Han olmuş, 1253'te, kardeşi Hülâgu'yu İran Genel valisi yapmıştı. Cengiz Han'dan sonra kırılmış görünen Moğol gücü, yeniden kıvama gelmekteydi yeni yüzlerle. 1256'ya kadar birçok çarpışmalara girmiş Hülâgu ve o tarihte birçok küçük hükümdar kendisine biat etmişti. İran'da, 1256 senesi itibariyle bir Moğol Hanedanlığı kurulduğu kabul edilir, bunun banisi Hûlâgu'dur. [388]

388 İslâm Ansiklopedisi 5/1. c. Hülâgu Mad.

Hülâgu, acımasızlığıyla bilhassa dikkat çeken bir lider; hedefe varmak önemliydi onun için, o yolda kırılana dökülene bakmaz. İki buçuk yıl içinde İran'ın tamamını işgal edip, Bağdat'ı ele geçirmiş, Halifeliği tasfiye etmişti Hülâgu Han. Tam bir Cengiz Han torunuydu o. Anadolu Selçukluları'nda hükümdar seçimi, sınır belirlenmesi Hülâgu tarafından yapılıyor. Selçuklulardan vergi alıyordu İran Moğol Hükümdarlığı (Sene 1258) [389]

389 Selçuklu Devletleri Tarihi, 478. s.

Çin, Moğolların gönül yarasıydı. Cengiz Han zamanında atılan adım, derin sınırların içinde kaybolup gitmiş, işgal denecek hacimde başarı sayılmamıştı Pekin'e baş eğdirmek. Büyük Han Mengü, büyük ordusunun başında yürüdü Çin'e. 1258'de, ekim ayında Sı-şuan şehri, sonra daha az

önemi olan bazı şehirler alındı. Hedefine varamadı Mengü, 1259'da, Çin'de öldü.

Mengü'nün kardeşi Kubilay Çin'in başka bölgesindeydi, ölüm haberini beş ay sonra alabildi. Büyük Han'lığa aday olması için, '*hemen Moğolistan'a dönelim*' dedi yakınları: '*Güney'e yürüme emri aldım. Kendi kararımla yarı yoldan dönemem*' diye reddetti bu teklifi.[390]

390 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 323. s.

Tam Bağımsızlık

Mengü'nün (Möngke) ölümü Berke için bulunmaz fırsatlardan sayıldı: haberi alır almaz istiklâl sınırlarını genişletti. Yalnız Mâverâünnehir'de değil, Horasan ve İran'ın diğer eyaletlerinde de Berke adına hutbeler okundu. Bu demekti ki, artık Moğolların devlet merkezi Karakurum'la bağını koparmış, tam bağımsızlık yoluna girmiştir Altın Ordu Devleti.

Yalnız, bağımsızlık bedava değil, bir ağır bedeli var. Bunu göze almadan ortaya atılan sözler ve yapılan icraatlar bir kanlı şamar olarak patlar insanın suratında.

Asya'nın doğusunda, ölen Han'ın kardeşleri Kubilay ile Arık Buğa taht mücadelesine başladılar. Berke, Arık Buğa'nın vârisliğini tasvip ediyor ve bu sıralarda Çağatay'ın (Cengiz'in ikinci oğlu) torunu Algu çıkıyor meydana. Algu, Arık Buğa adına ortaya atılmış görünüyor önceleri, sonra isyan edip babasından kalan yerlere ilâveten Berke'ye ait Harizm'i de hükmü altına alıyor. [391]

391 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Berke Mad.

Algu, şehirleri almakla kalmayıp, Buhâra'da bulunan, Berke tarafından tayin edilmiş, valileri ve memurları kovdu. Ayrıca Algu, Berke Han'ın beş bin askerini öldürtünce işler çığırından, akrabalık duyguları da kalplerden çıktı. İki düşman hissiyatıyla harekete başlayan Algu ile Berke arasında itibar ve iktidar savaşının yolu açıldı.

Hülâgu'nun Tahrik Edilişi

Cengiz Han'ın ölümü üzerinden 30 sene geçince, onun kavmi üzerindeki sihirli düğümü de çözülmüş. Oğullarının oğulları miras paylaşımında birbirinin can hasmı olmuşlardı. Algu, Berke'yle olan düşmanlığına Hülâgu'yu ortak etmeye çalışıyor. 1251'de Möngke tarafından öldürtülen onlarca Moğol prensinin acısını hatırlatıp, bu zulümlere sebep, Berke'nin ihbarlarıydı diyor.

İran Moğollarının Han'ı olan Hülâgu, tam bir İslâmiyet düşmanıydı ve Müslümanlara büyük acılar çektiriyordu. İran'da, Berke'ye yakın birkaç prens ölmüş, bunların zehirletilerek öldürüldüğü kanaati kuvvet kazanmıştı. Dinî inancı gereği Berke, bütün Müslümanların koruyucusu olmayı başlıca vazifesi sayıyordu.[392]

392 Türkistan, 537. s.

Gelişmelerin seyri sevimsiz, kademe kademe savaş yolu açılmaktadır. Diğer yollarda aynı zamanda kapandığından bu yola mecburen girilmekte. Berke, başka çare göremediği için küçük amcası Tulûy'un oğlu Hülâgu'ya savaş açmaktadır. (1262)

Önce Hülâgu ordusu galip gelmiş, bir hayli mesafeye kadar kovalamış düşmanını. Biraz sonra değişmiş savaşın gidişatı, Berke tarafı tatmış galibiyeti. Hülâgu'nun ordusu ricata mecbur kaldığında, doludizgin kaçarken arkasına bakmadan, nehir tuzağına takılmış. Üstü buz tutmuş Terek Nehri geçilecekti selâmete çabucak ulaşılsın diye, atların ağırlığıyla kırılan Terek buzlarının altında boğuldu bir hayli Hülâgu askeri.

Hülâgu, ölene acımaz kendi tarafından olsa da; ama gururu incinir. Aldığı ağır mağlubiyetin acısını içine sindirip, mütevekkilâne duracak adam değil Hülâgu; çok da yabancısı olmadığı bir yola başvurdu. Berke'nin devletine ait ne kadar tüccar varsa kendi topraklarında, bunların hepsi için ölüm fermanı çıkarttı. Berke de aynısını kendi ülkesinde uygulamaktan imtina etmeyince, hiçbir suçu olmayan bir sürü insan hayatını kaybetmiştir.

Sürgit devam etmemiş Hülâgu-Berke savaşı. Belli ki, iki taraf da birbirinin tüccarlarını öldürmekle rahatlamışlar. Bu en kolay tahmin: Savaşılmaması, iki tarafa da ayrı ayrı menfaat sağlayacak yeni bir formülün bulunmasıyla mümkün; ortada bunu gösteren hiçbir emare yok: Din meselesi dahi Cengiz'in torunları için husûmet sebebi olmaya yeter. Mısır Sultanı Baybars epeyce çalışmış, birer Müslüman olarak, kâfir Hülâgu'ya karşı müşterek çalışma teklifinde bulunmuş Berke'ye. Fakat böyle bir şey

nedense olmamıştır. Berke, diğer torun Algu ile de ufak tefek savaşlara giriyordu, karşı tarafın 1264'te ölmesiyle, bu vuruşmalar da sona erdi.

Hülâgu ile Berke'nin savaşı Terek Nehri sularına batıp, bir daha çıkamadı mı? *Hülâgu'nun askerleri nehir sularına kapılıp boğuldu, Berke ile aralarında tekrar savaş yapılmadı*, zannı taşıyanlar çok. Savaşların devam ettiğini iddia edenler de var. Gerçeğin net olmadığı yerlerde değişik fikirlerin çarpışması olağan. Bunun tam olarak bilinmesi pek mi elzem, belki de değil! Yine de, elimizde bulunan bilgileri değerlendirmeye, gerçeğe yaklaşmaya çalışacağız:

Biri İslâm adına yapabileceği her şeyi göze alan, diğeri İslâm düşmanlığında zirvelerden sayılan iki hükümdar. Bunların savaşsız durmaları zordu. Bir de toprak sahiplenme var işin içinde. Azerbaycan mesela? İran'ın fethinde, Hülâgu'ya yardımları dokunan Berke askerleri var idi. Berke Hülâgu'dan bunun karşılığı olarak, hiç olmazsa ganimet niyetine Azerbaycan'ın Altın Ordu Devletine bırakılmasını istiyordu. Makûl karşılanabilir bir istek mi bu?

Toprak, miras kalabilir, fakat bağışlanamaz. Zorla alınır, sahip olunamazsa kaybedilir. Yani Berke, Azerbaycan'ı istiyorsa savaşıp yenmeli karşısına çıkanı, yolu bu. Aslında, dışarıdan destekle Hülâgu'ya karşı çok güçlü hâle gelebilir Berke. Yakın komşular Müslüman ve Müslüman Altın Ordu'yu bir **kâfir**'in başında bulunduğu İran Moğol Hanlığına karşı destekleyecek hükümdarlar mevcut.

Kökeni Kıpçak Türkü olan Mısır Sultanı Baybars devamlı Hülâgu'ya karşı Berke'yi kışkırtıyor. Az yukarıda Hülâgu'nun ordusu "*Terek sularında boğuldu*"diye yazmıştık. Kaynağımız İslâm Ansiklopedisiydi. Şimdi bir başka eserden küçük alıntı yapıyoruz. Konu: Hülâgu-Berke ordularının savaşı:

"*Berke Han savaş meydanına gelip korkunç dövüşü görünce: 'Allah Moğolları, Moğolların kılıcıyla öldüren Hulavun'u (Hülâgu) utandırsın. Eğer beraber olsaydık, bütün yeryüzünü fethetmiş olurduk,' demişti,*"[393]

393 Altın Ordu ve Çöküşü, 41. s.

Acaba beraber olabilirler miydi? Asla. Berke Han ne kadar Müslüman idiyse, Hülâgu da o oranda İslâm düşmanıydı. Ve Hülâgu'nun "*tebaası arasındaki Hıristiyanlar Hülâgu ve bilhassa Hıristiyan zevcesi Dokuz Hatun tarafından, ekseriya Müslümanların zararına himaye*

ediliyorlardı.”[394] Hülâgu 8 Şubat 1265’te ölmüş ve Moğol âdetleri uyarınca genç ve güzel kızlarla beraber gömülmüştür. Bunu da, Müslüman Berke ile böyle bir inanç sahibinin anlaşamayacağına misâl olsun diye nakletmiş bulunuyoruz.

394 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c. Hülâgu Mad.

Berke Han’ın Ölümü

İslâm’la hiç alâkası olmayan bir topluluğun hükümdarıydı. Zamanını, inancını halkıyla paylaşmaya harcadı. Sınırlarını, hüküm sahasını genişletmeye çalıştı, savaşlara girip çıktı defalarca. Câmiler, Kuran mektepleri yaptırdı. Sultan Baybars Kahire’den devamlı elçiler gönderip Altın Ordu Devletini İslâmlaştırması için telkinlerde bulunmuştu. Bilhassa onun Berke’yi Hülâgu aleyhine hazırlaması tabii sınır komşusuna ders verilmesi içindi.

Bilinen o ki, Berke iyi bir hükümdardı, ama ömrünün sonlarına doğru Büyük Han’dan sonra gelen ikinci adamlık rolünü kaybetti.

Ecelinden önceki son seferi Hülâgu’ya karşıydı denir, böyle ise uzun müddet savaşsız geçirilmiş demektir. Hülâgu 1265’te ölmüştü; Berke 1266’da öldü. Zürriyeti yoktu Berke’nin. Ölümünden sonra ağabeyi Batu’nun torunu Möngü-Timur, Altın Ordu Han’ı seçildi.

Mengü Timur (1266-1280)

Berke iyi bir iz bırakıp gitti, fakat vâris bırakamamış olduğundan yeri Mengü Timur’a kaldı. Ağabeyi Batu Han’ın torunuydu yeni Han. Ona miras kalan; başta Saray şehri olmak üzere güzel ve önemli yerleşim bölgeleri, İslâmî sahada atılan büyük adımların izleri câmiler, Kuran okulları, din bilginleri… Dost olunamayan, İran’da kurulmuş bulunan Moğol Devleti, Hülâgu ölmeden önce İlhanlılar olarak anılmaya başlamıştı. Hülâgu’nun mirası olan bu devlet için, İslâm düşmanlığıyla temayüz etmişti, denebilir.

Cengiz Han’ın ahfadı arasında çarpışmalar devam ediyor. Büyük Kağan Kubilay Çin’de, Pekin’e yerleşmiş, oradan sesini duyurması mümkün değil. Berke Han, Müslüman devletlerle iyi geçiniyor, bu arada Mısır Sultanının

gayretiyle kurulan dostlukları devam ediyordu, ama Mengü Timur ne yapacak, bilinmiyor.

1266 sonrası Moğolların genel durumuna bakınca, Cengiz Han'ın siyasetini görmek imkânsız. Kubilay Han, Çin'in kuzeyine taşımış, Moğol İmparatorluğu merkezini. Özellikleriyle kendilerinden çizgiler taşısın diye, Müslüman Türkler ve Araplara, kendi kurduğu Han Balık adlı şehirde oturuyor (Han Şehri, demektir). Hülâgu'nun yerine oğlu Abaka'yı İran ve Moğolistan başına geçirdi. Mengü Timur'u **Cuci Ulusu**'nun, yani Altın Ordu'nun başına geçirdi. **Çağatay Ulusu**'nun başına da Mübarek Şah'ı Bilâhare tayin edenin Kubilay Han olduğu söyleniyor. [395]

395 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kubilay Mad.

Bütün Moğollarla bizim münâsebetimiz, onların Altın Ordu Devleti ile olan ve olacak ilişkileriyle sınırlı kalacak. Türkleşme emaresi ne kadar bariz olursa olsun, Moğol İmparatorluğunu, Türk Devletleri arasına katmıyor, katamıyoruz. Yabana da attığımız yok, çünkü birçok bakımdan elimiz mecbur:

İktidar mücadelesi doludizgin gidiyor Cengizliler arasında. Ögedey'in torunu Kaydu ile Çağatay'ın torunu Barak Seyhun sahillerinde çarpıştılar. Birinci aşaması Barak lehine sonuçlanmıştı savaşın, Mengü Timur 50 bin kişilik bir kuvvetle yardımcı olunca ikinci vuruşmada Kaydu galibiyeti kucakladı. Detayına girmiyoruz; ikisiyle de akrabalığı aynı olduğu halde, Mengü Timur niçin Kaydu'yu destekledi? Demek ki menfaati bunu gerektiriyormuş!

Mengü Timur'un Dini

Berke'den bahsedilirken, onun Altın Ordu'yu İslâmlaştırma gayretine sık sık vurgu yapılırdı. Zamanında bu işin hayli ilerlediği ve Türkleşmenin tamamlandığı dahi söylenebilmişti. Fakat Mengü Timur'la ilgili öğrendiklerimiz, büyük amcasının izinden yürümediğini gösteriyor. Söylendiğine göre: *"Mengü Timur Moğolların geleneksel dini Bhon'a (?) sadıktı. Hatta gizlice Müslüman olan Nogay'ın, düşmanları Telebuga ve Tohta da öyleydiler*."[396]

396 Eski Ruslar… 2. c. 197. s.

İlhanlı Devleti Hükümdarı (İran Moğolları) Abaka, babası Hülâgu gibi Hıristiyanlara kalbî yakınlık duyuyordu. Hükmü altındaki insanların kâhir ekseriyeti Müslüman olduğu halde, kendisinin Müslüman olmaması bir yana, bu dine hor bakmasını anlamak da kolay değil. Fakat Hıristiyanlara yakınlaşmayı seviyordu. Tahta çıkışının başlarında, *"Başrahip Mikael Palaiologos'un kızı Despina Mari'yi istedi ve onunla evlendi." Mengü Timur da ondan geri kalmıyor, Hıristiyanları hoşnud edecek bir dizi tedbirler alıyordu. Ruslar da Hıristiyanlık adına memnundu Mengi Timur'dan. Onun Ağustos 1267'de yayınladığı fermanla 'kiliselerin ve manastırların toprakları, içinde yaşayan tüm insanlarla birlikte vergiden ve tüm kilise mensupları askerlikten muaf tutulmuştu.' "*[397]

397 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 361. s.

Mengü Timur'un, Rusya Hıristiyanlarına ve bilhassa kilise-manastır hizmeti görenlere –din görevlilerine- âdeta dokunulmazlık zırhı giydirdiğine inanılıyor, yukarıdaki alıntı sahibi yazar tarafından. Hiçbir Moğol, görevli papazlara, metropolitlere dil ve el uzatamayacak. Bunun karşılığı bu kişilerden devletin beklediği sadece duadır.

'*Moğol İmparatorluğu Tarihi'* yazarı, Hıristiyanlara davranışına bakarak, Mengü Timur'un Hıristiyan olduğunu zannetmesi beklenirdi; o ise tam aksine bu şahsın Müslüman olduğunu söylüyor. Eski Ruslar kitabının yazarı, '*Mengü Timur Moğolların geleneksel dini Bhon'a sadıktı'* diyor. Bu din her nasılsa bilmiyoruz. İslâm'a yakın bir inanç sistemi miydi acaba? Anlattığımız zat'ın Müslüman olup olmadığı üzerinde konuşmayı da istemiyoruz, bunu takibe çalıştığımız icraatları müşahhas hale getirebilir: Hiç kabul etmediğimiz cümle şu: "*Müslüman bir hükümdarın bu kadar hoşgörülü davranması tarihte ender görülür bir şeydi; bu gerçekte Müslüman olmasından çok Moğol olmasından kaynaklanıyordu."*[398]

398 Aynı Yer.

Hıristiyan yazarlar-tarihçiler çoğunluk itibariyle böyle: Mengü Timur'un Hıristiyanlara hoşgörülü oluşundan memnuniyet duyan yazar, bu davranışı sergileyenin Müslüman olduğunu zannediyor. Acaba gönlü razı olmuyor mu bir Müslümanın herkese mûnis davranmasına? Yukarıdaki ifadesine bakılırsa, böyle:

Berke Han'ın ölüm haberini alan Sultan Baybars, bir elçi heyeti gönderip taziyelerini ve tebriklerini sunmuştu (1268). Karşılık olarak Mengü Timur da Kahire'ye elçi yollamıştır. Dostane münâsebetler eskisi gibi devam etmiş iki ülke arasında. [399] Müslüman Mısır'la iyi geçinmesi, ' *acaba o da Müslüman mıydı'* diye düşündürebilir. Devletlerarası ilişkilerin inanç birliğine de soy birliğine de bağlı olmadığını çok gördük; asıl olan menfaat, gerisi teferruat:

399 İslâm Ansiklopedisi, 7. c. Mengü Timur Mad.

Mısır'ın, diğer Moğol devletleriyle ve bilhassa İran Moğollarıyla hiçbir yakınlaşma teşebbüsü olmayıp, Altın Orduyla kurulu dostluğu devam ettirme gayreti farklı düşünceler doğuruyor. Ticarî yönden de iki devletin faaliyetleri ilerlemişti.

Mengü Timur'un, çok yakın akrabası olan İlhan (Abaka) ile hiçbir zaman yakınlığından bahsedilemez. Bunda siyasî sebepler önemli yere sahiptir, lâkin dini duygu ve davranışların da rolü olmamış mıdır? Bunu derken, bir istfham çentiği atıyoruz, yaksa Mengü Timur Müslüman mıydı?

Kırım Yarımadası Altın Ordu Devleti'nin idaresindeydi. Güney sahilindeki Kefe şehrinde, Mısır'ın ticaret merkezi vardı ve buraya bir cami ile bir de medrese yaptırmışlardı.[400]

400 Aynı Yer.

Mısır ile Bizans arasında epeydir dostluk mevsimi yaşanıyor. Mengü Timur, İstanbul'a bir ordu göndermiş (1269/1270). Fakat Mısır elçisi dostluktan dem vurarak bunu geri çevirmiştir. Başka türlü de anlatılır. Esas meramımızı anlatmamıza yarayacak olayı şimdi sunuyoruz: Aşağıya alınan hâdise de görüldükten sonra, üst üste konsun Mengü Timur'un fiilleri, artısı eksisiyle vurulsun ölçüye: İsteyen Müslüman saysın, isteyen başka bir şey!

Anadolu Selçukluları Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus, babasının 1246'da ölmesi üzerine Hükümdar olmuştu. Aynı yıl içinde, kardeşi VI. Kılıç Arslan'ı, Moğol Hanı Göyük'ün tahta geçme merasimine iştiraki için Moğolistan'a göndermişti. Moğollar, Sultanını temsilen gelen elçiyi, memleketinin Sultanı olarak tanımışlar. Bundan sonraki gelişmelerle her şey karışmış, birçok olay birbirine girmiş, II. İzzeddin Keykâvus eziyetli mâceralar yaşamış ve 1262'de ülkesinden kaçıp, Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştı.

İmparator tarafından izzet ikram görmüş önceleri, Bilâhare adı bir suikast meselesine karıştırılmış. İmparator, misafirini ailesiyle birlikte bir kalede ağırlamaya karar vermiş. Adamlarının birçoğu ölüme mahkûm edilen İzzeddin Keykâvus, âkıbeti meçhûl bekleyişe terk edilmişler.

Mengü Timur bir taşla iki kuş vurma arzusuyla, 20 bin kişilik bir ordu gönderiyor Bizans'a. Balkanlar'daki birçok Bizans şehrini cezalandıran ordu, II. İzzeddin Keykâvus ve ailesini de kurtarıyor esaretten. Timur'un yanına Başkent Saray'a getirilen eski Selçuklu Sultanı, samimi bir dostlukla karşılandıktan sonra, Kırım'daki bazı vilâyetler timar olarak verilmiş kendisine ve 1279'da Kırım'da ölmüştür:

II. İzzeddin Keykâvus'un konumuzla ilgisi yok. Bizans hapishanesinden ne tür tehditler yahut pazarlıklar neticesinde alındığı da ilgimizin dışında. Meramımız, Mengü Timur'un Muallâkta kalan dini inancını anlamaya çalışmaktı. Umulur ki, Müslüman bir devletin eski hükümdarını Hıristiyanların elinden kurtaran da bir Müslüman ola!

Üçlü Kurultay

Bir yanda Altın Ordu Devleti, bir yanda İlhanlılar (İran Moğolları) diğer tarafta Kaydu, Barak ve başkaları… Genelde, yapılan mücadeleler adı söylenenler arasında geçiyor. Bunların hepsi, Cengiz Han ağacının kökünden süren filizler. Barak Han, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın torunu. Kaydu ise Cengiz Han'ın oğlu Ögedey (Oktay) in torunu. İki üç sene önce bu ikisi savaşmış, Mengü Timur'un desteğiyle, Kaydu galip gelmişti.

Galip Koydu, düşmanlığın devamını istemiyordu; elçi gönderip, bir Kurultay toplanmasını teklif etti. Burada güdülen gayenin ticarî olduğu sanılıyor. Çünkü savaşın olduğu yerlerde kervanların işlemesi aksıyor; olayların geçtiği bölge uluslararası yolların bulunduğu yerler olması dolayısıyla ticaret tamamen duruyordu. Kaydu'ya, barışa vesile olacak Kurultay teklifini yaptıranın da Mengü Timur olduğu sanılmaktadır. Hanedan mensupları, Kaydu'nun merkezine yakın bir yerde toplanıp, yedi gün yiyip içtiler, yani iyi bir Moğol ziyafeti verildi.[401] Bunlar, belirtildiği gibi çok yakın akraba idiler, ama bu yetmedi. Cengiz Han ile Camuka arasında kurulan kan kardeşliği (Anda'lık) ne kadar önemliydi, bunu biliyoruz. Kurultay'da hazır bulunanlar dahi, "*kan kardeşi olarak birleştiler,*

giysilerini değiş tokuş edip içine altın akıttıkları bir içeceği birlikte içerek ittifaklarına uymaya yemin ettiler…"[402] (Yıl 1269)

401 Türkistan, 544. s.

402 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 362. s.

Barış, Nereye Kadar?

Her şey birden düzelmiş değil ise de, Kurultay'ın sağladığı faydalar olmuştu. Fakat Cengiz Han torunları arasında savaşların ardı arkası kesilmedi. Tuluy'un oğlu Kubilay, Çin'in fethini tamamlamaya çalışmaktaydı, eski vatanıyla da bağları kopmamıştı. Uzun uğraşılardan (bilhassa 1253-1276 arası) sonra, *"Kubilay bütün Çin'in yegâne hâkimi olmuştu."*[403] Kubilay Kağanın iki oğlu Kaydu'ya karşı savaşırken esir düştüler. Kaydu, yardımını gördüğü Mengü Timur'a saygısını devam ettirmekteydi, esirleri ona gönderdi. Çin'in fatihi fazla üzüntü çekmesin diye, oğulları kendisine iade olundular.[404]

403 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kubilay Mad.

404 İslâm Ansiklopedisi 7. c. Mengü Timur Mad.

Mengü Timur'un Ölümü

Memleketini iyi idare ettiğine şahit olduk. Bütün ilgili devletlerle münâsebetlerini gerektiği gibi yürütmeyi bilmişti. Saygınlığı arttı, eksilmedi. Ruslara hâkimiyet onun zamanında da korundu. Kendi vatanı gibi, Rusya'da nüfus sayımı (daha önce yapılmıştı) Mengü Timur zamanında da yapıldı. Boynunda bir çıban çıkmış, bir süre sonra bu çıban yarılmış, Mengü Timur ölmüş.

Ölümüyle ilgili rivayet bu. Tarih sabit değil; biraz öne alınır, biraz geri atılır, ortalaması 1280.

Tuda Mengü Zamanı (1280-1287)

Mengü Timur'un kardeşi, fakat daha önce hiç faaliyetinden bahsedilmemişti. Şimdi sıra ona gelmiş, ağabeyinin yerini almıştır. Ne yazık ki, yedi seneyi nelerle nasıl doldurduğu pek bilinmiyor. İktidarı sırasında meydana gelmiş olaylar ender yahut bize ulaşanı az, dolayısıyla Tuda Mengü hakkında anlatılacak fazla bir şeyi yok.

Birey olarak varlığı bir şey ifade etmiyordu. Çok meşhur bir Nogay var, biz onun yaptıklarını anlatmadık, ileride, yeri gelirse tanıtacağız. Oldukça faal bir generaldi Nogay, zayıf bir hükümdar olan Tuda Mengü zamanında faaliyetini hızlandırdı. Hanın 1283'te Mısıra bir elçilik heyeti gönderdiğinden ve ilişkileri iyi götürdüğünden söz edilir.[405] Özel bir gayret gerekmiyordu bunun için, sadece eskiden gelen âdetlere uymak yeterliydi.

405 Altın Ordu ve Çöküşü, 35. s.

Açlık ve Sefer

Veba hastalığı başlamış Altın Ordu ülkesinde, peşinden açlık gelmiş, "*Spuler'e göre*" Zaruri ihtiyaçların karşılanması için sefer düzenlenmiş batıya. Hedef Lehistan ve Macaristan. Komutan Nogay. Rus prensleri var, Tula Buka var yardımcıları konumunda. "*Peşte'ye kadar akın ettiler ve sayıları azalınca Erdel'i çiğneyip çekildiler*."[406]

406 Tarihte Türklük, 221. s.

Tuda Mengü'nün Şahsiyeti ve Tahtı Bırakışı

Tuda Mengü'nün, tahta çıkmadan önce **Şamanist** olduğu, sonradan İslâmiyeti seçtiği söylenir. Bunun doğru olduğuna inanmak zor. Birden bire etrafının, şeyhler, dervişler tarafından sarılması olacak gibi görünmüyor. Devamlı oruç tutup, **meditasyon'**la uğraşırmış. [407]

407 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 407. s.

Tuda Mengü'nün, devlet işleriyle fazla ilgilenmediği bilhassa vurgulanır. Dış dünyadan ziyade ruh dünyasıyla hemhâl olması, çalışmalarını

metafizik alanda yoğunlaştırması devam ederken, kendisine “**deli**” sıfatı yapıştırılmış. Yetkililer, “*böyle olmaz*” deyince, iktidarda gözü olmayan Han, yerine kardeşinin oğlu Tula Buka’yı tavsiye edip, bir kenara çekilmiş. Deli de olsa, Altın Ordu Devleti’ni yedi yıl idare edebilmiş, zamanında kötü hiçbir şey olmamış. (1287)

Tula Buka (1287 – 1290) ve Nogay

Önce, Nogay’dan bahsedelim. Cengiz Han’ın ilk oğlu Cuci’nin, Moğol adlı oğlunun torunu. Zaten ortada dolaşan bütün isimler böyle, birbirinin yeğenleri durumundalar. Nogayı karşımıza çıkaran ortam, yine yeğenler savaşıydı. İran’da İlhanlı Devleti kurulmuştu, başındaki kişi Cengiz Han’ın torunu Hülâgu. Altın Ordu Han’ı Berke ile aralarında anlaşmazlık ve sonra savaş çıktı (1262 senesi). General Nogay’ı bu savaşta tanıdık; Berke’nin yeğeni, ordusunun komutanı. 1265’te Balkanlara, 20 bin süvarinin başında giden de Nogay’dı.

Yunanlılar Nogay’ı bilmiyor olabilirler, Moğol adı kâfi idi ya, onların geldiğini duyunca korkudan kaçmışlardı. Bu nasıl bir korkulu kaçış ise, ‘*savaşsalar bu kadar kayıp vermezlerdi*’ dedirtecek telefata uğramıştılar. Bizans İmparatoru da korkmuştu Altın ordu’dan ve komutan Nogay’dan. Başından belâyı def edebilir umuduyla, “*evlilik dışı doğmuş kızlarından birini Nogay’la evlendirdi ve onu gösterişli hediyelerle onurlandırdı. Bunlar göçebe ahlakının tüm sadeliğini koruyan bu adam tarafından küçümsenerek kabul edildi*.”[408]

408 Aynı Eser, 362. s.

Nogay bir ordu komutanıydı ve aileden idi, ama onu ön saflara iten bu özeliliği değil çaplı oluşuydu. Hırsı var, hesapları var. O “*Tuda Mengü zamanında (1280-1287) müstakil bir hükümdar rolünü oynamaya başladı. Tele Boğa (Tula Buka) Han zamanında da (1287-1290) Nogay, kendi başına harekete devam etti*.”[409]

409 Rusya Tarihi, 85. s.

Tula Buka’nın dört senelik iktidarında, şahsıyla ilgili önemli gelişmeler görülmez. Onu, gelir gelmez İslâmiyetin yayılmasını önlemeye çalışması,

bu dine karşı bir tür yasak uygulaması ile[410] tanıyoruz. Bunun dışında iyi kötü özelliğine rastlanmıyor, çünkü devamlı Nogay'ın gölgesinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin güçlü devirleri vardı, Padişah Kanunî büyük kralları tayin ederken, sadrâzamları daha küçük krallıklara tayin yapabiliyordu. Altın Ordu'da hizmet gören Kıpçak asıllı bir ordu komutanı olan Nogay'ın, Bulgaristan'a kral tayin ettiği görülmekte. Şanı ve de yetkisi günden güne artan Nogay, bunu bağımsız bir hükümdar kadar rahat ve iyi kullanıyordu. Gerçek Hükümdar Tula Buka ise, memnuniyetsizliğini açığa vurmak zorunda kaldı.

410 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 406. s.

İç Savaş ve

Vezir konumunda bulunan bir komutan diyeceğiz Nogay için. Han Tula Buka ile Nogay arasında su yüzüne çıkan anlaşmazlık, devlet'te ikilik meydana getirdi. Batu Han'ın torunu ve 1266-1280 arası Altın Ordu Hanı Mengü Timur'un on oğlu vardı: bunlardan bir kısmı Tula Buka aleyhine döndü, tabii Nogay'ın marifetiyle.[411] Bu olay Altın Ordu'ya bağlı Rusya'da bile hemen tesirini göstermişti; kimi prensler Tula Buka'ya bağlılığı devam ettirirken kimileri de Nogay'dan yana döndü.

411 Altın Ordu ve Çöküşü, 47. s.

Bir iç çatışma başlamak üzereydi ki, (bekli de başlamıştı) Nogay, Han'a boyun eğiyor gibi görünüp, onu tuzağa düşürdü ve ele geçirdi. Nogay, esirini pekâlâ öldürebilirdi, fakat Türk-Moğol devlet geleneği buna izin vermez. Onun için, hiç el sürmeden Mengü Timur'un oğlu Toktoa'ya teslim etti. Toktoa, Tula Buka'yı öldürdü, Nogay Toktoa'yı Hanlık mevkiine çıkardı. (1290) [412]

412 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 406. s.

Şunu görmüş ve anlamış bulunuyoruz; Devlet Gemisini yürüten şahıs donanımlı olacak, şartların gereğini yerine getirecek, yetkisini hiç kimseyle paylaşmayacak. Eğer böyle olmaz yahut olamazsa ipin ucu kaçıyor. Devletin başı zaaf gösterince devlet zaafa düşüyor, içeride ve dışarıda bağlılıklar gevşiyor. Bilhassa, son iki Han'ın yetersizlikleri Nogay'ın kuvvet kullanmasını kolaylaştırdı. Öyle hâller oldu ki, kim Han, kim

komutan olmaz duruma geldi. Bundan sonra Nogay'ın, kendi eliyle tahta çıkardığı adamı ve ikisinin nasıl çalıştığını-çatıştığını seyredeceğiz:

Toktoa Han (1290 – 1312)

Kısaca, nasıl Han olduğunu gördük. Arada, ne kadar sürdüğünü bilmediğimiz bir boşluk var, yani devlet boşluğu diyebiliriz buna. Han, makamını ve canını koruma derdinde, ülkesinin en büyük komutanı siyasî hesaplar peşinde, ayrıca birçok mühim şahsiyet de onun peşinde… Burada şaşılacak mesele Ruslarla ilgili. Altın Ordu'nun boyunduruğundan kurtulmak Ruslar için mümkün duruma gelmişti, Âdeta, kelepçelerinin anahtarı ayaklarının ucuna düşmüş, Knezlerin hiç biri bunu kullanmayı aklından bile geçirmedi. "*Rus knezleri bunu yapacaklarına, kimisi Orda'ya (Han Otağı) kimisi Nogay'ın otağına giderek, birbirlerine karşı yardım istemeye devam ettiler*:"[413]

413 Eski Ruslar ve…. 2. c. 204. s.

Nogay'la ilgili öğrendiklerimizin bir kısmı normal görünmüyor. Hanları parmağında oynatacak zekâ ve kurnazlığa sahip, onları devirecek güce sahip. Ayrıca, o da Cengiz Han torunlarından. Buraya kadar doğru ise, kendisini Tahta çıkarmayışı nedendir? Acaba, bizim onu tanıyışımızda bir yanlışlık mı var? Cengiz Han'ın torunlarından, yani aileden biri değil miydi?

Yeni Han Dahi Bıktı Nogay'dan

Şimdilik, Altın Ordu Han'ı hangi inançtadır bilmiyoruz. Önceki İslâm düşmanıydı. Nogay nedir? Müslüman mı, eski Moğol dininden veya Hıristiyan mı. İnanç biçiminin, davranışı üzerinde tesiri var mı? Şöyle söylenmekte: "*Gizli Müslüman âsi Nogay*…" [414] Bunun neye dayanılarak söylendiğini bilmiyoruz. Berke Hanın Hülâgu ile mücadelesini anlatan Zeki Velidi Togan, Tiesenhausen, 1, 97 (Baybars tarihinden), 422 Magrîzî'den istifade ederek farklı bir iddiayı- yahut gerçeği- dile getiriyor: *Nogay'ın kendisi Müslümanlığı resmen 1265 yılında kabul etmiştir*." [415]

414 Aynı Eser, 223. s.
415 Umumi Türk Tarihine Giriş, 268. s.

Altın Ordu Devletinin Türkleşmesi daha erken zamanda gerçekleşmiş sayılabilir, lâkin İslâmlaşma yürüyüşü ağır. Önceleri gelip geçen Türk devletlerinde, devleti yöneten ile tebaa arasında daha mı sıkı bağlılık var'dı? Firesiz değil, ama ekseriyet itibariyle, halk hükümdarın seçtiği inanca tâbi oluyordu. Neredeyse, bir ülke vatandaşlarının, o ülke kanunlarına riayete mecbur oldukları gibi! Altın Ordu'da olaylar farklı seyrediyor. Han Müslüman ise, bu dini benimsemeyen önemli kişiler Rusya'ya gidiyorlar. Bir miktar Altın Ordu büyüğü Rusya'da yerleşip, Hıristiyan olmuş, sonra Ruslaşmışlar. Bu olaylar tabii ki, İslâmiyetin Altın Ordu'da kuvvet bulmadığı zamanlara aittir.

Nogay'la ilgili olaylara bakalım. Çok geçmeden, eliyle taht'a çıkardığı Toktoa ile aralarında soğuma başladı. Han, onun himayesindeymiş duygusuna kapılıp huzursuz oluyor. Nogay da, böyle anlaşılması için elinden geleni yapıyor; ama özel bir gayretle değil, mizacı ve gücü böyle emrediyordu. Toktoa ondan kurtulmanın çaresini arayadursun, "*Nogay 1298'de kudretinin zirvesine ulaştı. Aslında Don Nehrine ve biraz sonra Kırım'a kadar uzanan sahaların valisi olduğu halde, hariçte herkes onu Han sanıyordu. Bulgaristan'ı da feodal devlet olarak kendisine tâbi kılmıştı. Sırbistan Kralı Milutin de aynı şekilde onu efendisi olarak tanırken oğlu Stefan'ı (daha sonraki kralı) rehin olarak ona göndermişti*."

Efsane'nin (Nogay) Sonu

Nogay, kırk seneye yaklaşan askerî ve siyasî geçmişe sahip. '*Güngörmüş, günler görmüş*,' saçı sakalı pamuklaşmış bir piri fâni. Toktoa Han bahane arıyordu, onunla savaşsın, yensin, vücudunu ihtiraslarıyla, itibarıyla beraber ortadan kaldırsın. Bunu istiyordu, gerekli şartlar hâsıl oldu. Toktoa Han'a bağlı ordu ile Nogay'a bağlı ordu çarpıştılar. Tecrübeli general galip. İstese, Toktoa'yı öldürüp devletin başına geçebilir, sonra da kendi soyu devam eder. Bıraktı Nogay, Tottoa, mağlûp hükümdar olarak kaçtı.

Nogay'ın, her şeyi yapıp, hanlar getirip götürürken, kendisini o makama çıkarmaz, bunun mazeretini de anlayamayız! Han olmaya yanaşmıyordu; yoksa İran savaşında kaybettiği bir gözünden dolayı mı? Şimdi yaşlı, ama

gençliğinde yakalamamış mıydı aynı imkânları! Onun neden böyle davrandığını bilmiyoruz ve bilemeyeceğiz de. Fakat biraz sonra başına gelenler gözümüzün önünde.

Toktoa Han, arkasına bakmadan kaçtı. Kendi onurunu, devletinin istikbalini, aldığı yenilginin acısını ihtiyar komutandan çıkarmak istiyordu. Bunları düşündü ve yeni bir ordu hazırladı. "*Kafkas Dağları önündeki ovada, Kökenlik adı verilen yerde*" tekrar karşılaştılar. "*Nogay'ın ordusu imha edildi*". Yapayalnız, atının üzerinde dimdik duruyordu ihtiyar. Toktoa'nın ordusundan bir Rus yanına geldi sordu: *"sen kimsin?"* "*Ben, Nogay'ım*" dedi. Kendisini Han'ın yanına götürmesini, onun kulağına söyleyecek bir çift sözü olduğunu söyledi, ama Rus dinlemedi. Demirden bir pamuk kütlesi gibi duran başını kesti Rus. Götürüp Toktoa'nın önüne attı. "*İşte dedi, Nogay'ın başı*." "*Nereden biliyorsun*" dedi Toktoa, Rus, Noğay'ın kendi itirafı olduğunu bildirdi. "*Toktoa, bu söz üzerine çok kızdı. Böyle büyük, şerefli insana saldırarak kendisine teslim etmediği için, Rus'u öldürttü."* (Memlûklardan Rukneddin Baybars Tarihi). [416]

416 Aynı eser, 222. s.

Nogay'dan Sonra

Hanlara ayak bağı oluyor, kendisi iyi bir Han gibi çalışıyor, zaferler kazanıp, Altın Ordu'nun şanını yüceltiyordu. Azminden hiçbir şey eksilmemiş, yaşı çok ilerlemişti. Ve Nogay kötü bir sonla ortadan kalktı. Toktoa Han hür ve bağımsız, içinde Nogay'ın öldürülüş üzüntüsü, gözlerinin önünde devletinin perişan hâli… Savaşlar pahalıya mal olmuş, ülke ekonomisi sarsılmış.

Altın Ordu'da 1300'de kuraklık başladı, atlar, koyunlar kırıldı ölüm salgınından. Geriye ne kalıyor ölüme karşı direnmek için? Zafer çağı'nı geride bırakmış bir hüviyete bürünmüş ordu. İçeride üretilen bir şey yok, dışarıdan ganimet malı gelmiyor devlete. Acıklı hâli anlatmaya kâfi bilgiyi el-Makrizi veriyor: Çocuklar ve diğerleri açlıktan ölmesinler diye köle tacirlerine satılıp Mısır'a ve başka yerlere gönderilmişler.[417]

417 Altın Ordu ve Çöküşü, 49. s.

Nogay'ın hüzünlü ölümü, basit bir mesele gibi hemen kapanmadı; oğulları var'dı ve bunlar babalarının yerini almaya çalıştılar. Ayrı bir mücadele verildi Nogay'ın oğulları için. Göçebe Türkler –Kıpçaklar- büyük zarar gördü bu başkaldırılardan. Ve dağıtıldı garip göçerler, kadınları ile çocukları köle olarak satıldılar.

İran'daki Moğol (İlhanlı Hanı) Gazan Han dayanamamış Kıpçakların para karşılığı satılmalarına, tepki göstermişse de nafile…

Cenevizliler denizciydiler. Kefe'de ve başka Kırım şehirlerinde kolonileri vardı. Altın Ordu da yaşanan sıkıntılı dönem, onların da düşmanca davranışlarına yol açtı. Üzerlerine yürünmek icap etmişti, yüründü, fakat Cenevizliler gemilerle kaçtılar.

Mısır ile İran Moğollarına karşı sürdürülen sıkı dostluk dahi gevşemiş, hatta yön değiştirmişti. Velhasıl Altın Ordu, **Altın Çağı** yaşamıyor, çok daha ucuzlarından bile değil sürecin adı. Bütünün küçücük bir cümleyle özeti; işler iyi gitmiyordu. Üç yıl süren kuraklığın verdiği insanî ve iktisadî zarar da bunların üstüne konursa, Toktoa Han, Nogay'la uğraştığı günlerden daha huzurlu değildi; devlet de öyle.

Memlûk Sultanı Baybars zamanında, bilhassa Berke Han ile sıkı dostluk münâsebeti dikkat çekiciydi. Moğollara karşı (İrandaki) müşterek hareket için Baybars'ın çırpındığı görülüyordu. Kıpçak Türkü olan Baybars'ın, Berke Han'ın kızıyla evlendiği de [418] söylenmektedir. Aradan geçen zaman birçok şeyi değiştirdiği gibi, Mısır'ın dış politikasını da farklılaştırdı. Baybars'ın 1277'de ölmüş olması, ondan sonra gelenlerin farklı politika izlemiş olmaları bir yana, zaman bizzat değişim değil mi?

418 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Baybars 1. Mad.

İlhanlı Devletiyle Altın Ordu Devleti arasında geçimsizlik var. Müşterek hareket teklifiyle, 1299'dan beri hüküm süren Mısır Sultanı Nasır Muhammed'e, 1306'da Toktoa'nın elçileri gelmiş, nazikçe reddedilmişlerdi. [419] Çünkü Altın Ordu'nun sarsılmış, perişan durumuna karşılık, İlhanlılar daha sağlamdı, kuvvetliydi o zamanlar.

419 Altın Ordu ve Çöküşü, 50. s.

'*İyi günler dostları, kötü günler düşmanları artırır,*' diyoruz hep; Mısır'ın ittifaktan yüz çevirmesi çarpıcı misâldir. Cenevizlilerin yaptığı başka misâl. Altın Ordu'da çocuk satışlarından kısaca söz etmiştik. Açlık

evlât sevgisini mi siliyor, yoksa ölmesinler de köle olsunlar mı dedirtiyor? Her neyse… Fakat bir de çocuk kaçırılma olayı başlatmıştı Cenevizliler. Altın Ordu'da satılan çocuklar Müslüman ülkelere yolcu oluyorlar, gittikleri yer belli. Cenevizliler 1307 – 1308 yıllarında çocukları kaçırıp satmaya başlamışlar, bu da Toktoa'yı harekete geçirmiştir. [420]

420 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 437. s.

Cenevizlilere Kırımda acenteler açmak ticarî faaliyetlerde bulunmak izni 1256'da verilmişti. Altın Ordunun çalkantılı zamanında bu imtiyaz kötüye kullanıldı. Kendi ülkesi için kârlı olan alışverişler kabul, fakat kötü neticeler doğuracak insan ticareti Toktoa Han için kabul edilmez sayılmıştır. Yapılanlar nakledilişi şöyle: Toktoa Han 1307'de, Saray şehrinde bulunan İtalyan tüccarlarını (Cenevizliler) toplatıp hapse attırdı. Sonra Kefe önlerinde kuşatma başlattı. Cenevizliler, 20 Mayıs 1308 günü bu baskıya karşı koyamayarak, şehri ateşe verip denize açıldı.

Bazı hareketlerin inançla ilgisi görülüyor. Burada mesele sadece insanî ve ticarîdir. "*Toktoa Han Müslüman olmayıp, putperest, yani Budistti. Fakat bu, Müslümanları himaye etmesini engellemiyordu,*"[421] denir. Hıristiyanlara kini olmadığı da anlaşılır. Ayrıca, gerçekten inanç uğruna savaşılacak durumlar Toktoa Han zamanı için mevcut değildi. Hangi din ve inanca sahip olursa olsun Toktoa, bunun tam mümini olmamış gibi görünüyor.

421 Altın Ordu ve Çöküşü, 49. s.

Tokoa'nın, son günlerinde devleti iktisaden toparladığı söylenmekte. Yerine geçen kişi hakkında bilgiler sunacağız, ama Toktoa'nın nasıl gittiğini öğrenemedik. Ölmüş olması en akla yatkın olandır. Yıl 1312.

Özbek Han (1312 – 1340)

"*Özbek, Mengü Timur'un torunu Toğrulca'nın oğlu idi. Altın Ordu tahtına çıkmak hakkına malik değildi*".[422] Toktoa'nın oğlu İlbasmış, Noyanlar'dan birinin yardımıyla öldürüldü ve Özbek taht sahibi oldu. Toktoa ile dinî açıdan benzerlikleri yoktur, o iyi bir Müslüman. "*Kibar, zeki ve yakışıklı, yaşı otuz civarındaydı.*"

422 Aynı Eser, 50. s.

Din hususunda, Altın Ordu Devleti istikrarsız. Hanlardan kimini Müslüman kimini Hıristiyan kimini de Gök Tanrı Dininde görmekteyiz. Özbek'in Müslüman olduğu söylense de, bu inancı rahat bir ortamda yaşayıp, yaşatabilmesi zor görünüyor. Diğer inanç yolları daha geniş, İslâmiyet yolu daraltılmış gibi. Müslüman olan idareciler zamanı daha sancılı duruma getiriliyor, herhalde diğerleri tarafından.

O, kanunen hakkı olmayan bir makama, işlenen cinayet ve beylerin tercihleriyle kavuşabilmişti. Taht'ı takdim edenlerin özel istekleri de vardı; dediler ki: *"Sen bizden Müslümanlık değil, ancak itaat ve inkıyat (boyun eğme) talep et. Bize Cengiz Han'ın yasa ve yusun'undan vazgeçmeye ve Arapların köhne şeraitlerini iltizam etmeye (almaya) ne lüzum var?*". [423]

423 Umûmi Türk Tarihine Giriş, 278. s.

Güçlü bir grupla rakip düşmüş, inanç yönünden bağdaşmaları mümkün değil. Harizm valisi Kutluğ Timur'un yardımıyla, amcası Toktoa'nın oğlunu bertaraf etmişti; şimdi de aynı şahsın tavsiyeleriyle hareket edecek.

Özbek Han'ın devraldığı Altın Ordu askerî gücü iyi durumdaydı. Çünkü Toktoa Han zor samanlarında buna çok önem vermişti; iktisaden kötü sayılmazdı devletin durumu. Üç yıl süren kıtlık devri, çocukların satılması alışkanlığı geride kalmış.

Öncekine nazaran daha iyi imkân sahibi olan yeni Hanın, düşmanlarına karşı mücadelesi kolaylaşır. Ama içeride ve dışarıda Müslüman olmayan kişiler ve devletlerle muhatap idi. İtalyanlarla devletin arası açılmıştı Toktoa Han zamanında. Han onlarla "*iyi ilişkiler kurdu ve Katolik misyonlarına kolaylıklar tanıdı. 1313 yılından itibaren, Moskova metropolitinin isteği üzerine Ortodoks kilisesine (de) yeni ayrıcalıklar (….) tanıdı.*"[424]

424 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 438. s.

Bütünü itibariyle aynı olduğuna inanıyoruz, olaylar genelde doğrudur, yorumlar farklı. Hatta sebep ve sonuç değerlendirmesi de farklı olabiliyor. Özbek Han'ın icraatlarını anlatan ayrı ayrı kişiler, aynı kaynaklara dayansalar bile, değişik algılanmaya müsait takdim ediyorlar. Biz orta yolu bulup, onu takibe çalışmaktayız. Savaşlı sahneler pek görünmüyor Özbek Han'ın hayatında. Dinamik imiş, fakat pek atak değil yahut gerekmeden vuruşmuyor. Azerbaycan'ı fethetmiştir, Moğollardan. İnancını istismar

edenlerden değil, gücüne güvenip etrafa saldırmayacak, gereksiz kavgalarla ün aramayacak munis bir Han, diyeceğiz Özbek'e:

Kime nasıl davranırsa davransın Özbek Han, "*iyi bir Müslüman'dı.*" Karşı gelenlerle mücadele etmiş, belli ki epeyce temizlik yapmış, ondan sonra, 1314'de Mısır Sultanı "*Nasır Muhammed'e Altın Ordu'da pek az kâfir kaldığını bildirmişti*."[425]

425 Altın Ordu ve Çöküşü, 51. s.

Az yukarıda, İslâm'a karşı gelenlerin, Cengiz yasasından vazgeçmek istemedikleri ve "*Arapların köhne şeraitlerini*" reddettikleri yazılmıştı. Bunun daha kibar takdimi ve neticesi bir başkası tarafından şöyle değerlendirilmiş:

"Moğollar Özbek'e şu soruyu yöneltmişlerdi: 'Sen bizden itaat ve saygı beklersin; peki, bizim inanç ve ibadetlerimize karşı bu tavırların nedir ve bizler Cengiz Han'ın kanun ve Yasağını nasıl terk edip de Arapların dinine geçeriz'? Bu soruya cevap, noyanların, bahşıların ve büyücülerin katledilmesiydi."[426]

426 Eski Ruslar ve…. 2. c. 197. s.

Özbek Han'ın İslâmiyet'e karşı tavır alan prensler ve diğer ileri gelenlerle epey uğraştığı anlaşılıyor. Verilen tarihlerde tutarlı bilgiler olmamasına rağmen iki üç yıl içinde, bu hususta hedefe varıldığına inanıyoruz. İslâm, Altın Ordu Devleti'nin resmi dini olarak kabul edilmiştir. Yapılan temizliğin vasıfsız insanları kapsamadığı, sadece dişe dokunur kişilerin hedef alındığı da belirtilmektedir.

İslâmiyete sıkı bağlılığı öne çıkarılır Özbek Han'ın, buna rağmen Hıristiyanlara toleransı da hat safhada gösterilir. Toktoa Han zamanında kovalanan Cenevizlilerle ilişkiler kurulmuş, onların Kefe'de faaliyet göstermelerine yeniden izin verilmişti. "*Venediklilerin Fransisken tarikatına mensup misyonerlerin, 1318'den önce etkinlik gösterdikleri Don Nehri ağzındaki Tana'ya yerleşmelerine de izin verildiği*" söylenir. [427] Bunlar ticarî meselelerdi ve Özbek Han ticaretle dini birbirinden ayrı mütalâa ediyordu. Şu da, birçok zamanda ve yerde gayet açıkça görülüyor; Hıristiyanlar, dinlerini yaymak için ellerinden geleni yapıyorlar. Özbek Han da, içeride ve dışarıda İslâm adına çalışmalarını sürdürdü.

427 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 439. s.

Bir ara Mısır'la İran Moğollarının (İlhanlılar) araları düzelmiş, Altın Ordu eski itibarını kaybetmiş gibiydi. Özbek Han dinî ve siyasî açıdan yakınlığın faydasına inandığı Memlûklerle samimiyeti tekrar eski hâline getirdi. "*Bu yakınlık Mısır Sultanı Melik ün Nâsır'ın Altın Ordu'dan Cengiz neslinden Tolunbay ile evlenmesi suretiyle kuvvetlendirilmiştir.*"[428] (Sene 1320)

428 Türk Kavimleri ve Devletleri, 130 – 131. s.

Hristiyan Devletlerle Durum

Doğu Avrupa ve Balkanlar'da hâkim olunan yerler pek huzurlu değildi. Özbek Han, Trakya'ya bir ordu göndermek zorunda kaldı. Rusya'nın huzurlu olduğu da söylenemez. Onların en fazla, ödedikleri vergilerden şikâyetçi oldukları söyleniyor. Her zaman aynı değildi belki, ama Rusya'nın Altın Ordu'ya ödediği vergilerin cins ve oranları şöyleydi:

"*1. Vichad (haraç) –tır; 2. Arazi mahsulü (ve hayvan vergisi) % 10; 3. Damga (gümrük, ticaret eşyası); 4. Kılan (poşlina); 5. Sapanlık (pablujnaye); 6. Yam (posta); 7. Ulak (podvodi); 8. Süsün (Korm); 9. Baç (mıt); 10. Köprü parası, 11. Kura efradı (parası); 12. Ordu parası; 13. Han avına yardım; 14. Hediyeler, takdime (kaltka); 15. Elçilerin ağırlanması vb.*"[429]

429 Rusya Tarihi, 81. s.

Bu vergileri halk tabakası ödemek zorunda, ruhanîler muaf. Ayrıca "**knez**" denen Rus pernsleri de vergi alıyor, o zaman insanların feryadı Rusya'dan Altın Ordu sınırlarına kadar yükseliyordu. Bu, adil bir yol muydu? Değildi herhalde, lâkin dünya kurulalı, bilinen bütün zamanların en gerçek kuralıydı. Güçlüler zayıfların sırtından geçinir. İyi olanlar daha az ezer, ama ezer. Ağustos 1327'de sabır taşı çatladı Rusya'da, bir Altın Ordu temsilcisi çıkarılan isyana kurban gitti.

Prensler var Rusya'da, kendi aralarında birlik yok, bu da Altın Ordu'nun işine geliyor. İsyan, Tver şehrinde çıkmıştı. Prens Mikail, Novgorod Prensi tarafından şikâyet edildi. Altın Ordu'ya çağrıldı Mikail ve orada öldürüldü.

Prens Mikail'in öldürülmesi Tver'deki isyan ateşini körükledi. Moskova prensi İvan Kolita'ya 50 bin kişilik bir ordu gönderdi Özbek Han. [430]

Mükâfat olarak **“Büyük Knez”**lik verildi Moskova Prensi’ne. Esas adı İvan Daniloviç olduğu halde, eli çok sıkı olduğu için Daniloviç yerine, Rumca “**kese**” demek olan, “**Kolita**” deniyordu Moskova Büyük Knezi’ne. [431]

430 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 440. s.

431 Rusya Tarihi, 91. s.

Enişte Olmanın Mükâfatı

Moskova Knezi İvan Doniloviç, 1317 yılında Özbek Han’ın kız kardeşi Konçak’la evlenmişti. Yaptığı ve yapacağı hizmetlerde, enişte olmasının rolünden bahsedilebilir. Ama Altın Ordu için faydalı davranışları görülmeseydi, sadece Hanın akrabalığı ona bir şey veremezdi. Büyük Knezliği hak edecek becerisi vardı, şartlar da yardım etti ve bu makamı kazandı.

İvan Kolita Büyük Knez olduktan sonra Rusya vergisi daha düzenli gelmeye başladı. Ayrıca armağanlar da akıyordu Altın Ordu’ya. Ve tabii, parayı çok seven eli sıkı Knez, kendi küpünü de dolduruyordu. Çalışmalar iki tarafı da ziyadesiyle memnun ederken, itibarı devamlı artan Knez Özbek Han’ın Rusya’da ki vekili gibi algılanır olmuştu.

İbn Batuta’nın Dilinden

Ünlü seyyah İbn Batuta, epey müddet Anadolu’da dolaşmış, Bursa’da Orhan Gazi ile görüşmüş, sonra Sinop yoluyla Kırım’a geçmişti. Tarihi tam belli değil, belki 1332, belki de biraz sonra, kimine göre bu tarih 1334’tür. Biz parça parça alıntılara yer vereceğiz. İbn Batuta’nın gözüyle Altın Ordu Devleti’ni görüp, Özbek Han’ı ve çevresini tanımak faydalı olacak:

Kefe limanına çıktığını, oranın, “*dünyanın en meşhur limanlarından biri*” olduğunu söyledikten sonra: “*Bir araba kiralayarak Kırım’a gittik. Burası Sultan-ı Muazzam Mehmet Özbek Han’a bağlı güzel ve büyük bir beldedir,*” diyor. Devam ediyor seyyahımız anlatmaya:

Kırım, Özbek Han tarafından tayin edilen Tuluk Temir Beg’in idaresi altındaydı. İbn Batuta’nın yolculuğuna nezaret eden kişi, Tuluk Temir’in

adamlarından biriydi. Bu görevli, misafirin geldiğini haber verince efendisine, o da, ne kadar değer verdiğini göstermek için, hocası Saadeddin ile bir at göndermiştir. "*Buradan, şeyhinin adı Horasânizade olan bir zâviyeye indik. Şeyh efendi bize yakın ilgi gösterdi, ikramlarda bulunuldu. Halk ona karşı çok hürmet gösterdiği gibi, belde kadısı, hatibi ve hocalarının da onun ziyaretine geldiklerine şahit oldum*."

Sonradan, Şeyh efendilerin arasından, muhtelif tarihlerde birçok işe yaramaz adam çıkmış. İslâm'la bağdaşması kâbil olmayan fiil ve davranışlarına, kelâmlarına dair şayialar yayılmıştır. Lâkin Türkler arasında İslâm'ın hızla yayılması, en fazla bu şeyhlerin – herhalde iyilerinin - çalışmalarıyla olmuştur, hizmetleri unutulmaz. Altın Ordu'da, belli ki aynı yolla girmiş Hak Din'e, onun için sonsuz hürmet görüyor şeyhler. İbn Batuta'nın nakli bu yönüyle de önemlidir. Yine onun anlattıklarına kulak vereceğiz:

"*Kırım kadılarının en büyüğü olan Hanefi kadısı Şemseddin-i Şâili ile Şâfi'i kadısı Hızır'ı, Müderris Alâeddin Issî'ı ve Şafi'i hatibi Ebu Bekr'i gördüm. Bu zat, Melik Nâsır'ın burada inşa ettirdiği câmi'de hatiplik yapmakta idi. Bunlardan başka evvelce Hıristiyan iken, sonradan İslâmiyeti kabul eden ve pekiyi bir Müslüman olan Şeyh Mazafferüddin ile büyük fakihlerden Şeyh Mazharüddin ile de görüştüm.*"

Özbek Han'la Görüşme

Bütün ayrıntılar var İbn Batuta'da. Özbek Han'ın bulunduğu yere varmak üzere nasıl hazırlık yaptılar, yolculukları nasıl geçti? Olduğu gibi verip, uzatmak istemiyoruz. Bize enteresan gelen, ilginç geleceğini umduğumuz cümleleriyle takip edeceğiz seyyahı:

"*Hacılar Hicaz yolunda nasıl seyahat ederlerse, Türkler de bu sahrada öyle yolculuk ederler. Yani sabah namazından sonra yola çıkarlar, kuşluk vakti konaklarlar, öğleden sonra tekrar yola koyulup, akşamüzeri bir yerde konaklarlar. (…) Türklerin hırsızlık hususunda cezaları çok ağır olduğu için hayvan sürüleri bekçisiz otlayabilmektedir. Kimin yanında çalınmış bir hayvan bulunsa, onu sahibine iade ettikleri gibi, dokuz adet eşini de ödemeye mecbur ederler*."

Çok uzun bir araba yolculuğundan sonra, Hanın şehrine gelinmiştir. Sırasını bekleyip Han'la görüşecektir seyyah, fakat onu ve sahip oldukların inceden inceye anlatmadan, görüşme faslına geçmez. Verilen malûmatlar Altın Ordu'nun, nasıl nizamlı intizamlı bir devlet olduğunu anlamamız açısından çok yararlıdır. Yine de biz kısa kesmekten yanayız:

"Adı Mehemmed Özbek'tir. Han, Türkçede sultan manasındadır. Geniş bir ülkeye, kuvvetli bir orduya sahip, şanlı ve devletli bir sultandır. Allah'ın düşmanları olan Konstantiniye-i Uzma (İstanbul) kâfirleri ile daimi bir cihat halindedir. Ülkesi geniş, şehirleri ise büyüktür. Kefe, Kırım, Macar, Azak, Sagnak, Harezm ve payitahtı olan Saray bunların en meşhurlarıdır. Sözü edilen sultan dünyanın en büyük yedi hükümdarından biridir. Bu hükümdarların ilki, Emirû'l-müminin, Allah'ın yeryüzündeki halifesi kıyamet saatine kadar hakkı savunmaktan geri kalmayacak olan muzaffer topluluğun eşsiz önderi, hükümdarımızdır. İkincisi Mısır ve Şam sultanı, üçüncüsü Irak sultanı, dördüncüsü bahsettiğimiz bu zat yani Özbek Han, beşincisi Türkistan ve Mâverâünnehir sultanı, altıncısı Hint Sultanı, yedincisi de Çin hükümdarıdır.

Ben, aşağıda bahsedeceğim gibi, Sultan'ın oğlu Can Beğ'in otağı yakınında bir yere inmiştim. Buraya varışımın ertesi günü, ikindi namazından sonra Sultan'ın huzuruna çıktım. Sultan, şeyhlere, kadılara, fakihlere ve dervişlere mükellef bir ziyafet tertip eylemiş olduğundan huzurunda iftar ettik. (Ramazan ayı idi)"

İbn Batuta, Özbek Han'ın cömertliğini inkâr etmiyor, ama misafir ağırlamanın inceliklerinden habersiz olduğunu da başına kakmadan geçemiyor:

"*Aradan birkaç gün geçtikten sonra Sultan'la beraber bir ikindi namazı kıldım. Ayrılacağım sırada oturmamı buyurdu. Haşlama at ve koyun eti ile davkıdan yapılma içkiden ibaret bir yemek getirildi. Ben de o gün Sultan'a bir tabak helva götürmüştüm. Parmağı ile tatlıya dokunup ağzına götürdü ise de, bir daha elini sürmedi*."[432]

432 İbn Batuta Seyahatnamesi, 223-233. s.

İbn Batuta bu kadarla bitirmiyor Altın Ordu gözlemlerini. "*Hatunlar ve Âdetleri*" başlığı altında, Han'ın dört Hatunu bütün haşmet ve asaletleriyle gözler önüne seriliyor. Kızı ve iki oğlu anlatılıyor Özbek Han'ın. Sonra Ramazan Bayramı namazını Han'la beraber kıldığını söylüyor seyyah.

Câmiler, medreseler, saraylar bakımından muazzam bir Altın Ordu Devleti manzarası seyrediyoruz. Bunlara yakışır idare ve yetişkin bir dini sınıf…

İbn Batuta, bir geleneğin takipçisi. Seyyahların pek çoğu, gördüklerini, duyduklarını nakilde abartıya meyleder. Bu zat için de aynı şeyi yapmıştır, diyeceğiz. Orhan Gazi ve eşi Nilüfer Hatun'u tasvirinde dahi rastlanır aşırılığa. Orhan Gazi'nin gücü ve zenginliği methedilir kendi faslında, burada büyük devletler sıralamasında unutulmuş!

Özbek Han'ın Son Zamanları Ve Ölümü

İbn Batuta'nın anlattıklarına göre, Altın Ordu Devleti, Özbek Han zamanında gücünün zirvesine ulaşmıştı. Kuruluşunda Moğolların öncülüğü, Hanların da hep, Cengiz Han kökünden gelenler olmasına rağmen, Moğol izi silinmiş, artık bir Türk Devleti hüviyetiyle görünüyor. Bunda nüfusun olduğu kadar İslâmiyetin rolü de inkâr edilemez. Bir şey daha dikkati çekmekteydi:

"*Özbek Han devrinde Özbeklerden (Uzbekân) ilk defa söz edildiğini görüyoruz. XIV. Yüzyıl Acem tarihçi ve coğrafyacısı Hamdullah Kazvinî, 1335-1336'da Azerbaycan'a yapılan seferden söz ederken, Özbek Han'ın askerlerine bu adı vermiştir. Kazvinî burada Altın Ordu'yu da Mamlakat-i Uzbekî, yani Özbek Devleti adı altında anmıştır.*"

Altın Ordu Devletinin Özbek Han devrindeki durumunu, Berberî kavminden olan Tanca'lı İbn Batuta gayet güzel tasvir ediyordu. Aynı şeyleri farklı ifade biçimiyle anlatan bir Arap tarihçisi var; İbn Arabşah. O diyor ki:

"*Kervanlar arabalarla Harizm'den Kırım'a 'korkusuz- ve tehlikesiz', rahatça üç ay içinde varırlardı. Atlar için yem taşımak zarureti yoktu. Hatta kervanlar yanlarına kılavuz bile almazlardı. Çünkü bozkırlarda ve zirai bölgelerde yaşayan göçebe ve köylü halk, para karşılığında kervanların bütün ihtiyaçlarını karşılıyordu.*"[433]

433 Altın Ordu ve Çöküşü, 109 – 110. s.

Ünlü Seyyah İbn Batuta'nın bizzat müşahedesi ve diğer yazarların ifadeleri Özbek Han'ın sağlam bir Müslüman olduğunu anlatır. Hıristiyanlara karşı mülâyim tavırları da meth edilmektedir. Meselâ, Pekin başpiskopos'u Jeande Marignoli bir misyonerdi. 1335'te Han'ın

topraklarından geçtiği sırada, büyük bir yakınlık görmüş, dua etmesi, vaftiz yapması ve kiliselerde ayinler düzenlemesi için izin almıştır. [434] Hıristiyanlık mı kıskanç bir din, yoksa kıskançlar mı Hıristiyan? Bir başka taraftan şöyle mi acaba diye sorabiliriz; kendilerine güvenemiyorlar mı? Zira eski hiçbir devirde İslâm'a hoşgörülü davranamamışlar; yeni zamanlarda nasıl? 1339'da, muhalif İmparatorluk sarayı harap olmuş, suç Hıristiyanlara atılmış, fakat Özbek Han buna inanmak istememiş. Zayıfları korumuş oluyor!

434 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 439. s.

Özbek Han ve sonra Canbey ile Bendibey zamanlarını içine alan devrede (1312-1359): *"Kıpçak Hanlığı (*Altın Ordu, anlayacağız*) büyük bir refah sürecine girmiş ve bu göçebe topraklarının o zamana dek tanımadığı bir uygarlık düzeyine erişilmişti. Moğollar tümüyle Türk dilini konuşan yerli kitleler içinde eriyip kaybolma sürecini tamamladı ve fatihlerin dili tamamen unutuldu gitti. Paraların arkasına şu ibare basılmıştı.*

Kutlu olsun *(mutlu olsun) veya anlamından çok ruhunu vurgulamak üzere,* ***kut****'a sahip olsun, yani Gök'ün iyiliği üzerine olsun denmek isteniyordu. Yapılması gerektiği gibi, özellikle Hükümdar için Türkçe dua ediliyor, câmilerde hutbe Arapça okunuyordu. Fakat, İbn Batuta'nın belirttiği gibi vaazlar Tana'da (Azak) Türkçeye çeviriliyordu.*[435]

435 Aynı Eser, 438. s.

Altın Ordu Devleti'nin büyük Hanıyla, yani son zamanlarıyla ilgili bulabildiğimiz bilgiler bu kadar sınırlı. Nasıl öldüğünü de bilmiyoruz. Hatta yıl olarak da tam belli değil. 1340 veya 1342…

Özbek Han'ın Hatunlarından biri, Bizans İmparatoru Andronikos Paleolog'un kızıydı ve İbn Batuta'ya göre Üçüncü Hatun olan bu kadının adı Bilan idi. Aynı kişi Orhan Gazi'nin eşi, tekfur kızı Nilüfer Hatun'u ziyaretini anlattığı bölümde, onun da Bilan ad'lı olduğunu söylüyor.

Canibek Han Zamanı (1340 – 1357)

Canibek, Can Bey olarak telaffuz edilebilir. Bunun, babasının yerini alması pek de usul gereği değilmiş. İbn Batuta'nın verdiği bilgilere göre

Canibek ve Tanıbek aynı anadan doğma iki kardeştiler. Her ikisinin de kendilerine ait yerleri vardı (valilik gibi). Babası tarafından Tanıbek veliaht seçilmiş, '*fıtraten (yaratılıştan) en güzel olan insanlardan biriydi.*' Az bir zaman saltanat sürmüş, uygunsuz davranışları yüzünden katledilmiştir.[436]

436 İbn Batuta Seyahatnamesi, 236. s.

Tanıbek'in katli, bildiğimiz bütün yazarların ortak görüşüdür. Batı Türklerinde Han ölünce, oğullarının hepsi hak sahibi sayılırdı. Bu yüzden kardeş kavgaları başlar. Canibek dahi iki kardeşinin cesedini çiğneyerek tahta geçmişti. Başka türlü davranamazdı. Ancak, hayattan hiçbir beklentisi olmayıp, ölümü de umursamayan Han oğlu cinayete bulaşmaz. İşte bunun risk'i hayatına dokunmadığı kişiler tarafından kendi hayatına dokunulmasıdır. Açıkçası, kelle götürmediği takdirde kendi kellesi giderdi.[437]

437 Eski Ruslar ve … 2. c. 233. s.

Canibek'in serencamına geçmeden evvel, onun tahta geçişiyle ilgili farklı bir notu da takdim ediyoruz. "*Tarih-i Şeyh Üvey'in müellifi el-Ahari'ye*" göre: "*Ozbek Han öldü. Onun halefi Dinibek (yukarıda Tanıbek dediğimiz) oldu. Onun Canibek ve Hızırbek adında iki kardeşi vardı. Canibek, ağabeyi Dinibek'e karşı isyan etti. Aralarında bir savaş çıktı ve sonunda Dinibek yenilip, esir düştü. Canibek onu idam ederek babasının tahtına çıktı. O, Hızırbek'i de öldürüp 743 (Hicri) yılında tahtı ele geçirdi.*"[438]

438 Türk'ün Üç Bin Yılı, 201 – 202. s.

Çok milletli ve dinli devletlerde idareci olmak zor. Altın Ordu Moğolların kurduğu, halkının çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği bir devlet idi. Ayrıca, başta Ruslar olmak üzere yabancı Hıristiyan tebaalar vardı. Bir de ülke sınırları içinde yaşayan Hıristiyanlar mevcut. Baştaki insan siyasî olmak zorundadır Nasreddin Hoca'nın mavi boncuk kıssasında olduğu gibi; bir tarafı darıltmadan diğer tarafın başını okşamalı!

Bir yazarın ifadesine göre, Tanıbek, "*Hıristiyanlara öylesine yakın bir prens idi ki, danışman olarak Fransisken bir papaz seçmişti. İbn Batuta'nın söylediğine göre, onun bu tavrı Müslümanları korkuttu. Eğer hükümdar olabilseydi, İslâmiyetin dinamizmine rağmen, Hıristiyanlık belki de Kıpçaklarda üstünlük kazanabilecekti.*"[439] Böyle idiyse, buna hayıflanan Hıristiyan yazarın aksine, biz sevinebileceğiz.

439 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 441. s.

Canibek'in Aldığı Miras

Devletlerin en kritik noktası ulaştıkları zirve oluyor. Oraya kadar tırmanılır, bin bir meşakkatle erişilir de, pek fazla durulamaz. Enerji mi bitmiş olur, doyuma ulaşılıp gevşenir mi veya başka sebepler mi girer devreye? Zirve netameli durak. Canibek tahta oturduğunda Altın Ordu Devleti, istiap haddini doldurmuş araç gibiydi. Gerçi, biraz daha büyüyebilseydi, gelişebilseydi, o zaman bulunulan yerin adı zirve olurdu, ama bu tam değil kısmen olmuş sayılır. Azerbaycan'ın geçici olarak alınması buna misâl.

Aksi gelişmeler vardı Altın Ordu'ya karşı. Litvanya güçlenmiş, âdeta bir set çekiyordu Avrupa ile Altın Ordu arasına. "*Litvanya Tatar mültecileri için sığınacak yer oldu ve devletin sınırları tehdit altına girdi. Leh-Macar ittifakı mukavemeti destekledi, bunlar Rus prensleri ile de uyuştular.*"[440]

440 Tarihte Türklük, 222. s.

İslâmiyet adına hızlı hareketleri anlatılır Canıbek'in. Uslu durmadıkları biliniyor Hıristiyanların. Bir yandan ticaret yaparlar Altın Ordu aleyhine, bir yandan da misyonerlikten geri kalmazlar. Bunu, kendi inanmışları arasında değil elbette, Müslümanlar arasında yapmaktaydılar. Teferruatını öğrenemediğimiz "*dinsel*" karışıklıklar, 1343'te Müslümanlarla İtalyanları karşı karşıya getirmişti. "*Canibek Venediklileri Azak'tan kovdu ve alamadıysa da Kefe'yi iki kez kuşattı* (1343 ve 1345)."[441]

441 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 441. s.

Veba

Canibek Han, kovaladığı Venediklileri tekrar çağırarak 1347'de acentelerini yeniden açmaları iznini verdi. Çünkü ekonomik kriz başlamış, ticarî hayat felç olmuştu. Aksilik bu ya, aynı yıl içinde veba salgını insanları kırmaya başladı. Bu hastalığı İtalyanlar mı getirdiler, yoksa kendiliğinden mi ortaya çıktı bilemiyoruz. Öğrenebildiğimiz kadarıyla İtalyan

vapurlarının gelişinden sonra köyleri, şehirleri saran bu dert yüzünden insanlar tahliye edilmiş. Vebanın uzun bir seyahati, acı mâcerası, ağır faturası görülmüş. Kırım, Bizans, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Batı Avrupa nasibine düşeni almış felaketten. İtalyan şehirleri çok zaiyat vermiş, Fransa mahvolmuş. Bir manastırda yaşayan 140 rahipten ancak 8'i sağ kalabilmiş, ülke nüfusunun yaklaşık üçte biri kırılmış. Veba, 1349'da ortalıktan çekilmiş.[442]

442 Aynı Eser, 442. s.

Cihan Siyasetinden Kopuş

Şansı yaver gitmiyor Canibek Han'ın. Hiç akla hayâle gelmeyen ve güç yetirilemeyecek gelişmeler başladı Anadolu'da. Asya'dan, Moğol kasırgasıyla savrulan, gide gide Söğüt'e ayak basan Kayı boyu Türkleri, adım adım ilerleyip Çanakkale Boğazına dayanmışlar. 1354'te Osmanlı Türklerinin Çanakkale boğazını kapatması,[443] Altın Ordu'nun Mısır'la olan bağını kopardı. Balkanlar ve Bizans ile olan bağlar da önemini kaybetti.

443 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1. c. 27. s.

Görüldüğü üzere, küçücük bir mekânda donanımını tamamlamaya muvaffak olan, Artık Osman oğulları diye tanınan kayı Türk boyu serpilmiştir. Orhan Bey (Gazi) Rumeli fethine yelken açarken, bir başka Türk Devleti bundan rahatsız oluyor, hatta istikbali kararıyor Altın Ordu'nun.

Şans, birçok cephede birden ters dönmüş Canibek iktidarında; Latinler Karadeniz'de abluka kurmuşlar, faaliyetleri Altın Ordu'nun aleyhine. Litvanya âni bir çıkışla yükselmiş, "*Tatar (*Türkler kast ediliyor olmalı*) mültecileri için sığınacak yer olmuş, devletin sınırları tehdit altında. Polonya Macaristan ittifakı mukavemeti destekliyor ve Rus prensleriyle de uyuşuyorlar*."[444]

444 Tarihte Türklük, 223.s.

Azerbaycan'ın Alınışı

Canibek zamanı, Altın Ordu için gerilemenin başladığı yıllar olmuştur. Bunu, Han'ın beceriksizliğinden değil şartların olumsuz gelişmesinden bilmek lâzım. Aksi giden işler gönlünü burmuştur ister istemez. Fakat durduk yerde bir kısmet doğdu; bu da şanstan. Azerbaycan İlhanlıların elindeydi ve buranın kati olarak Türklerle iskânı İlhanlılar devrinde vukû bulmuştu. Özbek Han, Azerbaycan'ı almış, fakat bu, orada tam hâkimiyet kurulması anlamında değil'di. Altın Ordu Hanları'nın gözü daima Azerbaycan üzerinde olmuş, lâkin erişilememeyen bir amaç olarak gönüllerde kalıyordu hep:

"…Ancak, Hülâgu ailesinden Ebû Said 1335'te ölünce Azerbaycan, Türk-Moğol kökeninden gelen Çoban sülâlesinin eline geçmişti. Bu sülâlenin kurucusu emir Hasank'ın kardeşi emir Eşref veya emir Melik Eşref (1344-1356) Azerbaycan'da sağlam, fakat zalim bir hâkimiyet kurmuştu."[445]

445 Altın Ordu ve Çöküşü, 110. s.

Zulümle kurulan yönetimlerin pâyidar olamayacağı darb-ı meseli dillerde dolaşır durur, zalimler de dünyadan hiç eksik olmaz: Azerbaycan'ın ileri gelenleri, Melik Eşref'in insafsızca tahakkümüne dayanamıyorlardı, Canibek Han'a bağlılıklarını arz edip, kendilerini kurtarmasını talep ettiler. Bunun üzerine, hazırlıklar yapılıp, Melik Eşref güçleriyle savaşıldı ve rakip taraf hezimete uğradı. (Sene 1357)

Canibek Han'ın Ölümü

Azerbaycan'ın alınışı mühim olaylardan biridir Canibek Hanın hayatında. Bundan sonra fazla yaşamamıştır. Ölümü iki türlü anlatılır; bir saray ayaklanmasında hayatına son verildiği söylenir, bir de normal yolla öldüğü. Cinayet nitelemesini kazanan birinci ölüm- öldürülme biçimi hiç de yadırganacak cinsten değil, alışık olunan sonlardan biri. Normal olana göre: Melik Eşref'ten alındıktan sonra Azerbaycan'a Canibek Han, oğlu Berdibek'i vali tayin etmiş, kendisi başkentine dönüyordu, yolda hastalandı ve öldü.

Canibek Hanın iktidar süresi 15 sene. Önemli fetih hareketlerinden ziyade mevcut durumun muhafazasına çalışılmıştır. İslâmlaşma-Türkleşme tamamlanmış, lâkin iç çalkantılar da ayyuka çıkmıştı. Altın Ordunun sükûnlu devri 1356'da bitmiş, fırtınalı yıllara girilmiş, bundan sonrası için dış etkenlerin Leh'e dönmesi ve taht'a muktedir Han'ların gelmesi gerekliydi. Bunların nasıl olduğunu göreceğiz.

Canibek Han’la ilgili söylenecek sözlerden biri; o “*Altın Ordu Hanlığının son büyük hükümdarlarından biriydi*”. Bir de evliliğiyle ilgili anlatılanlar enteresan: Han’ların Bizans kızlarıyla evlendiği bilindiği halde, Canibek As’dan (Alanlar) biriyle evlenmiş, bunlar Altın Ordu’da Türkleşmiş, siyasî nüfuz elde etmiş olmalarına rağmen Kıpçaklar ve Moğollar tarafından hep yabancı sayılmışlardır. Aşağıda anlatılanlara bakınca, Bizanslı ve başka menşeli kadınların, Han’ların saraylarında ne kadar rahat olduklarını–olamadıklarını anlamış olacağız, eğer bunu bir kadın kıskançlığı saymazsak. Anlatılacak olanın “*Nogay ve Başkırt rivâyetleri*” diye takdim edildiğini unutmayalım. Yani tarihi değeri fazla mühim sayılmayabilir. Biraz da edebiyat araştırmalarında kullanılmıştır.

“*Canibek Hanın iki karısı vardı. Birincisinin adı Taydulu Hatun idi. Bu Kıpçak olanı. İkincisinin adı ise Karaçaç idi. Bu da As (Alan) ların kızı. Canibek Han’ın Kıpçak kökenli olan karısı Taydulu bir gün Canibek Hana şöyle der: “As’dır kızını aldın, bizni közden saldın – As kızını aldın, bizi gözden düşürdün.”*”[446]

446 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Anto. Cilt 22. 13-15. s.

Taydulu Hatun, Han için herhangi bir kadın değildi. Kıpçak Türkü olmakla ayrıcalığı var idi, ama bir de şahsî yeteneği veya güzelliğiyle imtiyaz kazanmıştı. Canibek Han’a serzenişte bulunacak kadar samimi idiler. Bunları, aşağıda anlatılacak olaydan yola çıkarak söylüyoruz:

Rusya’nın Yükselişi ve Taydulu Hatun

Taydulu Hatun, 1357’de hastalanmıştı. Rusya’da Moskova knezliğinde yıldızı yükselen bir metropolit vardı, adı Aleksey. Hasta tedavisinde namlanmıştı, Aleksey. Canibek Han, Hatun’u Taydulu’yu sıhhate kavuşturacağına inandığı metropolit’i çağırdı. Maharet gösterdi Aleksey, hasta şifa buldu, Han sevindi. Bunun Rusya’ya faydası, Canibek Hanın mutluluğundan istifadeyle metropolit’in kopardığı imtiyazlar oldu. Tabii, sırf ülkesi için menfaat temin etmekle kalmadı metropolit Aleksey’in göze girmesi, kendisi de Moskova Knezliğinde sağlam bir mevki kazandı veya mevkiini iyice sağlamlaştırdı.[447]

447 Rusya Tarihi, 93. s.

Kâbus Dolu On Dokuz Yıl

Canibek Han öldürülmüş yahut ölmüştü; yılı belki 1357 belki az sonrası. Her ne ise geride kaldı. Altın Ordu tahtına Canibek'in oğlu Berdibek geçti; bundan böyle yeni bir devir başlıyor, gideni aratmaması dilenir, ama aratacak:

Pek temiz bir devir-teslim olmadığı söyleniyor. Gönlümüz normal eceliyle ölmüş olmasını çeker, lâkin daha ağırlıklı görüş, Canibek Han'ın bir cinayete kurban gittiği şeklindedir, bunu kurcalamayacağız. Berdibek'in nasıl seçildiğine gelince: Babasının ölümü üzerine, *"Berdibek derhal karargâha getirilmiş ve orada bulunan emirlerin ant içmelerine başlanmıştı. Berdibek'e yemin etmek istemeyenleri hemen halının üstünde öldürüyorlardı."*[448]

448 Altın Ordu Ve Çöküşü, 114. s.

Berdibek, kuvvetli bir taraftar kitlesi oluşturmuş. Aksine kanaat belirtenlerin dahi oracıkta katlediliyor olması, Canibek Han'ın da öldürülmüş olması ihtimalini güçlendiriyor. Olayların devamı da karanlık çağrışımlarıyla gönül bulandırıcı: Muhalifler yere serilmiş, sonunda tek başına kalan şehzade tahta çıkarılmıştı.

Osmanlı'nın kamburu olarak asırlardır milletin zihnine de yük olmuş bulunan bir kanlı gelenek var ya, bunun öncüsü sanki Altın Ordu Han'ı Berdibek idi! Aynı tarihlerde münferit şehzade öldürülmeleri yaşanmıştır Osmanlı'da, bunlar çok az ve şehzadelerin isyan teşebbüsleri neticesi olmuştu. Berdibek'in ilk icraatı 12 kardeşini birden, babalarının yanına göndermek olmuş.

Sancılı bir zaman dilimine denk geldi Berdibek'in Hanlığı. Ona, Han olması için destek verenler, sonuna kadar kuvvetle yanında bulunup, iktidarda tutacak samimiyetten, belki de beceriden nasiplenmemiş değillerdi. Rakip taraf her fırsatta memnûniyetsizliğini açığa vuruyor, bilhassa askerî kanat fokur fokur kaynıyordu. İki, belki üç sene bozulma, dağılma şeklinde geçti. Bir gün, rakiplerden Kulna adlı kişi Berdibek'i öldürdü. Sene 1359 muydu, 60 veya 61 mi? Bu husus aydınlatılamıyor. Ama olayın doğruluğu kesin.

Berdibek'i öldüren şahıs Kulna veya Kulpa, kendisini Canibek'in oğlu olarak tanıtmıştır. Garip iddia! Bir şahsın, şehzade olup da tanınmaması

mümkün mü? En azından, Altın Ordu, henüz şehzadesi bilinmeyecek kadar büyük ve karmaşık değildi. İleride yine benzerini göreceğimiz bu meseleyi geçiyoruz: Nasıl olsa, Kulpa, Berdibek'i öldürmüş, Altın Ordu Devleti tahtına oturmuş, gerçek olan mesele bu, şimdi ötesini seyredelim:

Zaten bozulmuş olan düzen, işlenen Han cinayetiyle tamamen ortadan kalktı ve Batu Han'ın kurmuş olduğu Hanedanlık binası da çökmeye yüz tuttu. Güçlü idareciler, sağlam vârisler hazırlayamadılar kendilerinden sonraya. Hatta vârisleri tarafından öldürülüyorlar. Doğu Avrupa'nın en güçlü devletiydi Altın Ordu Hanlığı. İktidar kavgalarına sahne olan devlet, Doğu'dan ve Batı'dan gelecek istilâ hareketlerinin hedefi haline dönüştü.

Anarşi pek sevdi muhataplarını, bir türlü gitmiyor başka taraflara. Çorap söküğü gibi geliyor cinayetler art arda. 'Ben, ölen Hanın oğluyum' demek de geçer akçe imiş ki, biri daha atıldı ortaya. Kulna, öldürerek oturduğu tahtan öldürülerek ayrıldı; yeni katilin iddiası da şehzadelik üzerine! Adı Nevruz. Canibek'in oğlu olduğunu söylüyor; önceki de bu da doğru ise, bir baba ve bir kardeş ölüsü üzerine kurulan tahta oturuyor olacakların sonuncusu, yani Nevruz.

Yaşanan kanlı olaylar hayra alâmet değildir de, henüz müşahhas bir şer görünmedi cinayetlerden başka. Nevruzla ilgili, Ruslar tarafından verilen bilgilere göre hâlâ Altın Ordu Hanları, Rusya'da mevki dağıtan efendi rolündedir. Yani Rus halkına değil ise de knezlerine hami'dir. Birçok knez huzuruna gelip, ondan aldıkları ünvanlarla kuvvet bulmuşlardır. Yeniden Büyük Knez tayini yapmıştır Nevruz. Düzen sağlanmış gibi görünüyordu ki "*Cuci'nin oğlu Şeyban'ın torunu Hızır (Hıdırbek) Kök Ordu ordularıyla Yayık tarafından çıkageldi*."[449] (Cuci'nin üçüncü oğlu olan Şeyban Kök Orda adını alan Tümeniyle 1250'lerde Aral Gölü civarına yerleşmişti.)

449 Eski Ruslar ve …. 2. c. 287. s.

İşler, tamamen birbirini öldürüp yerine geçme yarışı halinde sürüyordu. Hıdırbek tarafından Nevruz Han alaşağı edilip, iktidar elinden alındı. Yeni ve azimli bir Han görünümü veren Hıdırbek, Altın Ordu'daki karışıklığı düzeltmeye, Rusya ile münâsebetleri eski haline getirmeye uğraşıyordu. Her yeni hareketle etrafa, önemli insanların kanları saçılıyor, Canibek'in Rus metropoliti tarafından tedavi edilen eşi Taydulu dahi bu arada öldürülüyor. Hıdırbek'in çabaları iyi netice vermedi, o da küçük oğlu ile büyük oğlunun hazırladığı suikasta kurban gitti.

Cinayet ortaklarından büyük oğul Timur Hoca, Hanlık makamına işgale başladı. Daha elinin kanı kurumamıştı Timur Hoca'nın, sağını solunu öğrenememişti bile. Ailenin birbirini insafsızca harcaması felâketi aile dışından birini gayrete getirmişti, bu gayret sahibi Mamay Mirza. Olayı, Gumilev'in ifadesiyle takdim ediyoruz: *"Mel'un evlât, bu olaydan altı gün sonra Mirza Mamay tarafından öldürülmüş ve tahta Abdullah adında biri oturtulmuştu.*"

Mamay Mirza

Mamay, Canibek'ten sonra kısa bir süre Altın Ordu Hanı olan Berdibek Han'ın kumandanlarından idi. Başarılı hizmetinden dolayı Hanın kızıyla evlenmiş, şöhretini, kudretini pekiştirmiş. İktidarı değiştirecek kadar imkân ve kaabiliyet sahibi olduğu halde, hanedana mensup olmayışından dolayı, kendisini Han yapamamıştı. Ancak, kendi seçtiği Abdullah sözünden çıkamayacak. Mamay Mirza, devletin resmî yöneticisi değil, fakat yöneteni yöneten adam olarak, bir zaman için kendi hükmünü sürdürecektir.

İstikrarın ne kadar nazlı olduğu, Altın Ordu Hanlığının bu son yıllarında yaşananlarla iyice öğrenilmişti. Mamay Mirza, kendi eliyle tahta cülûs ettirdiği adamla anlaşamıyor. Prensler arasında birlik sağlamanın imkânı kalmamış, devlet bölünmüş, herkes birbirinin kanlısı olmuştu. Çalkantılar arasında Mamay Mirza, Devlet merkezi Saray'ı ele geçirerek Abdullah'ı tahttan indirip, yerine Muhammed Bulak adlı birini getirdi ve böylece Büyük Orda (Altın Ordu) yedi prensliğe bölündü.[450] (Sene 1370)

450 Aynı Eser, 288. s.

Osmanlı Devleti'nin Timur tarafından başlatılan Fetret Devri (1402-1413) gibi, fakat daha karışık ve uzun bir devir yaşıyor Altın Ordu. Öyle ki, "*1360'tan 1380'e yani Toktamış'ın Altın Ordu'ya gelişine kadar burada birbiriyle savaşan 25'ten çok Han görüyoruz*."[451]

451 Altın Ordu ve Çöküşü, 116. s.

Cengiz Han soyundan gelen prensler, aralarında anlaşma sağlayamamaktan devleti perişan edip bölüyorlar. Hanedanla, damatlıktan başka alâkası olmayan Mamay, olayların organizatörü rolünde. Kuvvetli Hanlar zamanında bağlandıkları devletin dağınık hali, Rus knezlerini de

gevşetmiş, vergi ödeme hususunda ciddi davranmıyorlar. Mamay, bir ders verme adına Rusya'ya saldırdı (1378). Maalesef bu hareket, sonuç itibariyle başarısız . Birçok askerin ölümüne mâl olup, netice alınamayan savaş, Mamay Mirza'yı ağlatmıştır da. İntikam ateşiyle iki yıl yanan Mamay, 1380'de tekrar savaş açmış, bu defa bazı knezler Altın Ordu safında görünmek zorunda kalmış ve zafer kazanılmıştır.

Bu, Altın Ordunun veya onun adına savaşan Mamay Mirza'nın zaferiydi. Fakat iki devreli bir müsabakaya döndü bu çarpışma. Birinci devrede, karşılaışılan meydan Rus cesetleriyle dolmuştu. Toprağın rengi değişmişti Rus kanlarından. Mamay, tamamını nehirde boğma düşüncesiyle, kaçışan düşmanın peşine düştü. Belki de Hıristiyanlık adına neşelenen, bunu anlatırken ne kadar sevindiğini gizlemeyen bir Hıristiyan tarihçiden alıyoruz neticeyi:

"… İşte tam o sırada, Hıristiyan prenslerin özenle saklı tuttuğu vurucu güç sahneye çıktı. Bunlar Moğolları arkadan vurdu. İz sürenlere saldırdılar ve şimdi bozguna uğrayan, katliamdan kaçmaya çalışan Moğollardı. Mamay geride kalanları toplamadan kaçtı.

Olağanüstü bir gün! Benzersiz bir gün! Gerçekten de çok büyük ve çok güzel zafer. Korkunç, yıkıcı ve kanlı boyunduruk, tatarçina bitmişti, artık Rusya nefes alıyor, neşe içinde haykırıyordu. Artık bağımsızdı."[452]

452 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 495-496. s.

Tarihî olayların birbiriyle münâsebetine bakınca, neler neler düşünülüyor. Altın Ordu'da ikilik başlamasaydı, Ruslar bağımsız olamayacaklardı. Prenslerin şuursuz hareketleriyle devletin geldiği merhalede işler tamamen tersine gelişti; Rusya'da prensler (knezler) kendine geldi. Zaman ilerledi, Kırımı yuttu Ruslar ve peşinden Osmanlı Devletinin iflahını kestiler. Kazan Hanlığı da mahvoldu. Asya'nın Müslüman-Türkleri çektiler çekecekleri kadar. Altın Ordu büyük olarak kalabilseydi?

Urus Han

Biraz garip bir isim, **Rus** gibi ama kendisi Türk, yani Türkleşen Moğollardan. Şeceresi karışık anlatılıyor, fakat Cuci'nin ahfadı olduğu inkâr edilemiyor. İsmiyle ilgili denir ki: "*Urus ismi veya lâkabı, bizi ne*

şaşırtmalı, ne de derin derin düşündürmeli. En az XII. Yüzyıldan itibaren Türk beyleri ve Cengizliler arasında (bu isim) oldukça yaygındı. Günümüz araştırmacılarına göre, genellikle sarışın çocuklara Urus denirdi."[453]

453 Türk'ün Üç Bin Yılı, 206. s.

Altın Ordunun parçalanma sürecinde Urus Han, **Ak Ordu** adı verilen Sol kol emirlerinden idi. Bu, ayrı bir devlet hüviyeti taşıyan Ak Ordu'ya 1361'de Urus Han hâkim oldu.[454] Amacı bununla sınırlı değil, daha geniş idi Urus Hanın. Altın Ordunun başşehri Saray'ı alıp, devletin bütününe bütün sahip olmak istiyordu.

454 Altın Ordu ve Çöküşü, 144. s.

Niyetini açıklamak, desteklerini istemek maksadıyla bir kurultay düzenledi. Bütün seçkinleri çağrılmış, fikri olan fikriyle, askeri olan askeriyle Urus Han'a yardımcı olmalıydı. Ancak, pek de beklediği gibi geçmedi kurultay, netice Urus Han adına sükûtu hayâl.

Tuy(veya Tuli) Hoca Oğlan adlı prens, Mangışlak Hâkimi ve epeyce de askeri var. Herkesle beraber dinledi Urus Hanın anlattığını, ama Altın Orduya karşı yardım hususunda aykırı düşünüyordu, onun için hayır, dedi.

Bu önemli bir projenin hayata geçirilememesi demekti; Tuy Hoca Oğlan'ın askerî yardımı olmadan Urus Han başarıya ulaşamaz. Aksi davranışı saygısızlık sayıldı, itaatsizlik olarak yorumlandı, uygun olan ceza verildi. Tuy Hoca Oğlan, Urus Han'ın emriyle hayatından edildi. (Muhtemelen, 1375 senesiydi)

Toktamış Han (1379 – 1397)

Toktamış, Altın Ordunun ünlü Hanlarından biridir. Şeceresi şöyle: "*Cuci Han oğlu, Tuga Timur oğlu, Öz Timur oğlu, Sarıca oğlu, Könçek Oğlan oğlu, Tokul Hoca – Oğlan oğlu, Tuy-Hoca Oğlan oğlu, Toktamış Han*."[455] 1341′de doğan Toktamış'ın annesinin adı Künçek Hâtundur.

455 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c. Toktamış Mad.

Babası Tuy Hoca Oğlan dürüstlüğünün kurbanı olmuştu. Katledilme olayını öğrenen Toktamış, Urus Han'ın kendisini de sağ bırakmayacağı

düşüncesine kapıldı. Hatta bir baskınla da karşılaştı ve 1375'te, canını kurtarmak için Emir Timur'un yanına kaçtı.

Emir Timur ve Toktamış

Bizim bildiğimiz Timur, Timurleng, yani Aksak Timur. Semerkand'da, Çağatay ulusunun başında. Toktamış, son sürat Semerkand istikâmetine yürüdü. Timur'a sığınacak. Bu olayın vukuu sırasında seferde olan Emir Timur, kaçkar Başı denen yere gelmişti. Toktamış'ın, Urus Han'dan kaçarak kendisinin hizmetine girmek istediği haberini burada aldı: " *Hazreti Sahipkıran, Özbek beylerinden Tumanbak'ı onu karşılamaya gönderdi ve izzet-i ikramla alıp getirmesini emretti*."

Timur, büyük fırsatın kendiliğinden meydana geldiğine inanmıştı; asıl sevinci bundan. Altın Ordunun işgal ettiği Deşt-i Kıpçak hedefindeydi Timur'un. Henüz, hakiki Timur değil, olma yolunda, gürzü ağırlaşmamıştır ki, vurduğu yeri çökerte! Altın Orduya ait toprakları, kendi içinde parçalanıp birbirine düşen Prensler, Hanlar sayesinde elde edebilecek. Timur'a sığınmak isteyen yalnız Toktamış değildi. Mangıt Emiri Edigü ve başka ileri gelenler de Urus Han'ın idaresine rest çekip kaçmışlardı.

Timur, seri hareketle dönmüştü başkent Semerkand'a. Onun, Toktamış'ı huzuruna getirtip, ikramlara boğuşu sahnesini Mirza Haydar Duğlat'tan seyredeceğiz:

" *Başkente varışında Toktamış Oğlan, Tumanbek (Temur) Toktamış Oğlanı getirdi ve bütün beyler onu karşılayarak Sahipkıranın huzuruna götürdüler. Emir Timur onu muhabbetle karşıladı ve bir beyin şerefine verilen törenlerden hiç birisi ihmal edilmedi; çünkü Toktamış Oğlan'ın onuruna büyük bir toy verdikten sonra ona ve maiyetine altın ve mücevherler, kemerler ve hil'atlar, silâhlar, zırh, atlar, develer, çadırlar, köleler, tuğlar ve benzer şeyler gibi hediyeler verip, oğul kabul etti*." �

Toktamış ile beraberindekiler, böyle iltifatlara gark edil- mişler Timur tarafından. Bu, çok samimi ve cömert muamele, ileride nasıl davranacağının işâreti mi ve normal miydi? Toktamış delikanlı çağını çoktan geçmiş, yaşadığı devir ve bulunduğu ortam hayli olgunlaştırmış olmalıdır 34-35 yaşındadi birini. Davranışlarından anlaşılana bakılırsa, duvarın arkasını

görebilecek tecrübeye sahip değil. Timur'un 1336'da doğduğu tahmin ediliyor; yaşlı sayılmaz, ondan beş-altı yaş büyük, ama hayat dersini çok görmüş, ince hesaplar yapmaya alışmış idi ve derin fikirlerini Toktamış'la nasıl eyleme dönüştüreceğini plânlıyordu, olabilir.

Urus Han, büyük bir komutanının elinden kaçışına öfkeli. Fazla vakit kaybetmeden, Timur'a elçi gönderen Urus Han, kaçağın iadesini istedi ve eğer bu yapılmazsa savaşa hazır olmasını bildirdi.[456]

456 Altın Ordu ve Çöküşü, 147. s.

Moral Aşısı

Timur hayli güçlenmiştir, başladığı yerden ilerilere gitmiştir cesaretle, fakat böyle kökleşmiş bir devletin karşısına çıkmaya da çekiniyor. Altın Ordu Hanlığı sayısız badirelerden geçiyor, ne birlik var ortada ne dirlik. Urus Han'ın tek avantajı, dal budak salmış bir devletin başında oluşudur. Timur çekinmeyebilir Urus Han'dan, yanında Ak Ordu adıyla hüküm sürüp Altın Ordu'nun tamamını hükmü altına almak isteyen biri var. Yani, elle tutulur yanı yok Timur'a kafa tutan rakibin. Yine de çekingendir Timur.

Toktamış'ı tesiri altına alabilir de kendine râm ederse, beraber yürünecek uzun bir yol var önlerinde. Biraz, el kesesinden cömertlik sayılan vaadlerde bulunan Timur, Toktamış'a, kendisinin olmayan şehirleri bağışladı. Otrar, Sabran ve Doğu Dest-i Kıpçak'ın merkezi olan Sığnak Toktamış'ın olacak. Bir şartı yerine getirecek Timur, askeriyle destekleyecek Toktamış'ın faaliyetlerini, fethi o gerçekleştirecek, alınan yerler Timur'un olacak. Bu, âlâ teklif, Timur'un usûlüyle yapılan Toktamış'a bir moral aşısıdır.

Savaşlar

İki taraf için de savaş kaçınılmaz hâle gelmiş, Timur resti görmüş, Urus Han tehdidinden vazgeçmemişti. Yapılan hazırlıklardan sonra Toktamış'ın komutasında (Timur'un komutası da olabilir) ordu Sığnak'a yürüdü. Kış amansız soğuk şiddetli, askerler donuyor. Eller, buz parçasına dönen silâhları tutamayacak duruma gelmişti, böyle olunca bir gövde gösterisiyle kapandı savaş sayfası.

Bahara ertelendi büyük karşılaşma. Bu zaman zarfında Urus Han öldü, tahta büyük oğlu Kutluk Boğa çıktı. Vakti gelince savaş başladı. Başarı sağlayamadı Toktamış. Hatta Kutluk Boğa ölmüştü savaş sırasında, yani babasından iki ay sonra[457] buna rağmen yenildi Toktamış ordusu.

457 Eski Ruslar ve … 2. c. 289. s.

Timur, ister kendisinin, ister misafirinin istikbalini düşünüyor olsun, gerekli askerî desteği ve cesareti veriyor Toktamış'a. Sonuna kadar gidecek kader birliği kurulmuşa benziyor, Toktamış, yeni bir orduyla sefere çıkarıldı; Dest-i Kıpçak'a bir kere daha girildi; bu defa asker daha çok. Ak Ordunun başbuğu, Urus Han'ın diğer oğlu Toktakıya.

Sanki çöküntünün atından kalkmış Altın Ordu, daha etkin savaçılar olmuş askerleri ve yenilmek kader olmuş Toktamış'a. Timur'un zaferler kazanmış askerleriyle desteklenmiş olduğu hâlde hiçbir varlık gösteremeyip, çok kötü duruma düştüler. Ordu tamamen bozuldu, Toktamış kaçtı. Peşinde kovalayanlar olduğu halde Sır-Derya'ya (Seyhun) daldı, yüzerek, nehri geçmeye çalışırken isabet eden bir ok'la elinden yaralandı. Ne derece zor olsa da yaralı elle yüzmek, arkada ölüm vardı. Karşı kıyıya varabildi güç belâ ve sazlığa sığındı. Timur, emir Edîgü'yü gönderdi Toktamış'ı kurtarması için, o geldi, buldu, Buhâra'daki Timur'un yanına götürdü. Başarısızlığından duyduğu hicabı yüzünden atamıyor, mahcubiyetini gizleyemiyor kendisinden ümitsiz olduğunu hissettiriyordu Toktamış. Timur, babacan tavırlar takındı yaralı kuşa, ikramlarda bulundu, gösterdiği dostça tavırla teselli verdi.

Ölümler çok Altın Ordu'da. Başlara kıran girmiş gibi, başa geçen fazla işgal edemiyor kasvetli makamı. Sıra Urus Han'ın yaramaz çocuğu Timur Melik'e gelmiş, Toktamış'ın yeni rakibi o. Savaş adamı değil Timur Melik; devlet adamlığı vasfı da yok. Oyun ve eğlenceden başka meşgale barınmaz beyninde, bir şey düşünmez istikbale dair, habire içer. Onun davranışları Ak Ordu'da Toktamış'ın taraftar sayısını artırıyor, bunun haberi de, Sığnaktan Timur'un kulağına kadar geliyordu.

Ucunda ister Toktamış sevgisi ister başka hesap olsun, Timur, desteğini esirgeme niyetinde değildi. Yine ordu hazırlandı, yine Toktamış sefere çıktı. Şansı yaver gitti bu defa ve Toktamış Sığnak'ı ele geçirdi. Adına para bastırdı hâkimiyet alâmeti olarak, zafer Timur'a bildirildi. Artık Ak Ordunun sahibidir, babasının intikamını da almıştır, sıra hâkimiyeti kökleştirmede. Yıl 1379.

Epey zorlanmış, üst üste gelen mağlûbiyetlere göğüs germiş, pes edecek ruh hâline de bürünmüş, her daim desteğini görmüştü Timur'un. Onu, bundan sonrası için anlatanlar yüceltici kelimeler kullanmakta cömerttir. "*Toktamış zeki, enerji dolu, yetenekli ve Cengiz Han'ı andıran bir gurur taşıyan prensti*."[458]

458 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 496. s.

Sırada Mamay Var

Mamay, kuvvetli kumandanlardan biri, fakat Cengiz Han soyundan değil. Geldiği aile itibariyle Han olması mümkün görünmediği için, kendi istediği bir prensi seçebiliyor, ipi kendi elinde tutuyordu.

Uzun zaman, Abdullah adlı prensi iş başında tutup faaliyetlere devam etmiş olan Mamay'ın, daha sonra başkasını öne çıkardığı bilinmektedir. Bir yandan Ruslarla uğraşıyor, bir yandan Altın Ordu Hanlığını bir bayrak altında toplamaya çalışıyor.

Mamay Mirza'yı, 1370'de aldığı feci Rus yenilgisiyle bırakmıştık. Önce büyük bir zaferin kahramanı sayılacak durumdayken, savaşın ikinci aşamasında ordusunu kaybetmiş, ağlayan komutan olmuştu. Mamay Mirza Altın Orduya tamamen hâkim değil, ama buna doğru yürümekteydi. Tabii Rusları da, Batu Han zamanındaki hizaya getirmeyi ihmal etmiyordu. Şans ondan yüz çevirdi ve bu arada Toktamış gibi bir rakip çıktı karşısına.

Toktamış, yenile yenile yenmeyi öğrenen genç bir prens-şehzadedir. Urus Han ve oğullarıyla hesaplaşması, defalarca uğradığı mağlûbiyetlerden sonra zafere döndü. Timur'un bıkmadan verdiği destek, Urus Han'ın oğlu Timur Melik'in, "*zevkü sefa'ya düşkün olup, sürekli içki içmesi, bu yüzden şuurunu kaybetmesi*…"[459] işe yaradı. Onun devlet adamına yakışmayan yaşayış biçimi, adamlarının bir kısmının Toktamış'tan yana dönmesine sebep oldu. Neticede Sığnak başta olmak üzere Ak Ordu şehirleri el değiştirdi.

459 Türk'ün Üç Bin Yılı, 210. s.

Toktamış, bir parça ile yetinecek yaratılışta değil. Bütün Altın Ordu topraklarının ve devletin sahibi olmak istiyordu. Şimdi hükmü altında sayılan yerlerin sadece Doğu Dest-i Kıpçak oluşu bir noksanlıktı. Batı Deşt-i Kıpçak da alınırsa, eski Altın Ordu Hanlığı ihya edilmiş demektir. Toktamış'ın Batı Dest-i Kıpçak'ı aldıktan sonra Doğu için yaptığı hazırlıklar, Mamay Mirza'nın, Moskova Büyük Knez'i Dimitri İvanoviç idaresindeki Rus ordusuna yenildiği zamana rastlar. Bir büyük düşmanın galibiyeti, şansını artırmış Toktamış'ın, gerçek bu. Ruslar, kendi adlarına

sevinip Dimitri İvanoviç’e ‘**Don zaferi kahramanı’** manasına gelen ‘**Donskoy**’ lâkabı vermişlerdi.[460]

[460] İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Toktamış Mad.

Mamay, aldığı yenilginin acısıyla yanmış, fakat yılgınlığa düşmemiş, Ruslara karşı artan öfkesi vardı ve yeniden hazırlandı. Anlaşılıyor ki, ne Ruslar kati bir zafer kazanabilmişler, ne de Mamay’ın yenilgisi yarası ölümcül. İntikam hırsı, Rusya üzerinde hâkimiyet kurmak düşüncesi durdurmuyor Mamay Mirza’yı. Aynı zamanda Toktamış da hazırlanmaktadır, Emir Timur’un desteğiyle.

Toktamış – Mamay Savaşı

Çarpışmalara geçmeden evvel iki taraf için de kısa bir değerlendirme notuna bakıyoruz. Sonuç belli, bu sonucu hazırlayan sebep, orduların yapılarıyla ilgili sanılmaktadır. Şöyle: *“Mamay’ın hâkim olduğu topraklarda, Polaves (*Kıpçak*), Alan, Yas, Kasay, Kırım Gotları ve Yahudiler yaşıyordu. Müttefkleri ise Litvanyalılar ve Cenevizlilerdi, ama kendisi Moğol asıllıydı.”*[461] Mamay, bu verilen kavim adlarıyla beraber, onlardan derlenen askerlerle savaşa çıkacak; bu yüzden şanslı görünmez. Toktamış daha saf bir orduya sahip olduğu, Timur’un desteğini aldığı için şanslıdır. Bunlar, her şey bittikten sonra söylenebilenler. Bütün sonuçların aynı şartlarda meydana geldiğine dair bir kanıt var mı? Hayır. Az önce, ikinci bir sete çarpmasaydı Mamay, Rus ordusunu tamamen ortadan kaldırıp, gücünü artırmış olacaktı. Aksi meydana gelince kendi gücü kırıldı. Doğruyu söylemek lâzım, iki ordunun karşılaşması Mamay’ın en zayıf, Toktamış’ın en güçlü zamanına denk gelmişti.

[461] Eski Ruslar ve … 2. c. 292. s.

Mamay, Ruslar için savaşa hazırlanmışken, Toktamış’ın hareketinden haberdar oldu ve yönünü çevirmek zorunda kaldı: *“1380 sonbaharında, Don Nehrine dökülen Kalka Irmağı boyunda iki kardeş ordu arasında kıyasıya cereyan eden muharebe, Toktamış, Han’ın kati zaferi ile neticelendi.”*[462]

[462] İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Toktamış Mad.

Mamay'ın gördüğü son savaş ve uğradığı son bozgundur bu. Maiyetindeki askerlerin büyük bir kısmı Toktamış'ın ordusuna katıldı. Mamay Mirza, yanında kalan çok az sayıdaki sadık adamıyla beraber, Kefedeki Ceneviz Kolonisine sığındı.

Uzun zamandır, Altın Ordu Hanlarının tanıdığı imtiyazla, Kırımın Kefe şehrinde ticarî faaliyet gösteren İtalyanlar dostça davranmadılar. Birkaç gün içinde, Mamay'ın yanındaki hazinesi gözlerini kamaştırmıştı. Buna tamah ederek, yanındakilerle beraber Mamay'ı da öldürüp hazineyi sahiplendiler.

Altın Ordu Tek Devlet

Fetret Devri 20 sene sürmüş, nihayet Toktamış'ın liderliğinde hayata yeniden doğulmuştu. Hiçbir rakip yok ortada, tek devlet Altın Ordu, tek Han Toktamış. Her, Han veya kendini Han yerine koyan, hâkim olduğu bölgede adına para bastırır. Toktamış Han, önce Doğu Dest-i Kıpçak'a sahip olarak, başkent Sığnak'ta para bastırmıştı, şimdi Batı'yı da alarak, Altın Ordu'yu birleştirdi, buranın mühim şehirlerinde, adına para bastırdı. Aksak Timur'un, Toktamış Han üzerinde ne kadar emeği, desteği, fedakârlığı olduğu görülmüştü. Rahatlıkla şunu söyleyebiliriz: Altın Ordu Devleti yeniden canlandı Timur'un sayesinde.

Moskova da Savaş

Büyük Knez Dimitri İvanoviç, Mamay Mirza'yı mağlup etmekle önemli bir zafer kazanıp, bunun anısına **Don Zaferi Kahramanı – Donskoy-** ünvanını almıştı. Artık, tamamıyla bağımsız olduklarına inanıyordu Rus'lar. Oysa yenilen Altın Ordu Hanı değil, kendi adına derme çatma bir orduyla savaşan Mamay Mirza idi. Şimdi, Altın Ordu Devleti yeniden bir tek Han'ın idaresi altında birleşti. Toktamış Han, devleti toparlayan biri olarak, eski muhteşem günlerin geri gelmesini istiyor. Bu amaçla, Ak Hoca adlı birini Moskova'ya gönderen Toktamış Han, Rus knezlerinin, eskiden olduğu gibi, Altın Ordu'ya gelip, yüz sürmeleri gerektiğini bildirdi. Aradan geçen zamana rağmen, zafer sarhoşluğundan ayılamamıştı Ruslar.

Söylenenlere kulak asmadı Dimitri İvanoviç, bir miktar hediye göndermekle iktifa etti.

Rusya, galibiyetin verdiği şımarıklıkla gerçeği göremez olmuştu. Hâlbuki Toktamış daha fazla galip'ti. Önce Ak Ordu'da zafer kazanmış, sonra da Mamayı, Knez Dimitri'den daha ağır hezimete uğratmıştı. Şimdi istediği, Rusların sadece eski hüviyetlerine dönmesidir. '*Elçi'yle verilmeyeni askerle alırım*' dedi Toktamış, büyük ordusunu hazırladı, 1382'de Moskova'ya doğru hareketlendi.

Tekrar hatırlayalım, Rusya birçok bağımsız prensin idaresindedir, ancak bunların en büyüğü Büyük Knez Dimitri İvanoviç idi. Toktamış'ın ordusu yolda iken, "*Riazan ve Novgorad Prensleri saflarına katıldı ve kendisine saygılarını sunarak yardımcılar gönderdiler*."[463]

463 Moğol İmparatorluğu Tarihi, 497. s.

Bu, knezlerin davranışı, Büyük Kneze göre apaçık bir kalleşlik! Dimitri İvanoviç hiç ihtimal veremeyeceği müşkülatla yüzyüze gelmişti ki tam da yar başında iken: Knezlerden beklediği desteği göremeyince cesareti kırıldı ve Moskova'yı terk etti. Bazı boyarlar ile ruhaniler Büyük Knez'in peşine takıldılar, direnmeye çalışanlar yetersizdi. Moskova kuşatıldı. Altın Ordu askerleri şehre girdi, yağmaladı, yaktı, yıktı: "*Bu münasebetle Moskova'da 24 bin kişinin öldüğü bilinmektedir.*"[464]

464 Rusya Tarihi, 97. s.

Moskova harabeye döndükten sonra aklı başına gelen Knez, Toktamış Han'a gerekli vergi ile beraber oğlu Vasili'yi de rehine olarak gönderdi.

Toktamış, Timur'a Karşı

Varılan her hedef, biraz ötesini sihirli gösteriyor. Yaralı bir kuş gibi sığınmıştı Timur'a. Baba şefkati, dost yardımı görmüştü. Şimdi bulunduğu yer Altın Ordu Hanlığı ve buraya Timur merdivenini tırmanarak çıkmıştı. Hiçbir ihtiyacı kalmadı hamisine, hatta onun olan yerlere göz dikti.

Timur İran işleriyle meşgûlken, sırası geldiğinde Harizm'i alacağı da bilinmekteydi. Buna rağmen, Toktamış Harizm'de kendi adına para bastırarak, en büyük destekçisiyle rekabete girdi. Bunu bir meydan okuma sayıp üzerine gelebilirdi Timur, fakat takibinde olduğu işleri daha mühimdi,

o da zamana bıraktı olacakları. Toktamış kâfi görmedi yaptığını, hedefi daha geniş, emeli uzundu çünkü. Bereketli toprakların ismi Azerbaycan, Altın Ordu Hanları için daima, devletin sınırları içinde olması gerektiği düşünülmüş, ancak üç seneliğine bu imkân ele geçmişti. 1357'de Azerbaycan Celâyirlilerin eline geçmiş, ama Altın Orduluların burasıyla ilgili hiçbir zaman emelleri bitmemiştir.

Toktamış ile Timur, aynı hülyanın tutkunu idiler. İkisi de, tutkusundan taviz vermeyen zihniyete sahip. İkisi de aynı hedefe kilitlenmiş durumda. Bütün bu müşterek noktalar dolayısıyla, eski dostlar arasında çatışmadan başka yol kalmadı.

Çoktandır uyutulmuş olan Altın Ordu – Memlûk dostluğunu uyandırmak isteyen Toktamış Han, Mısır'a elçi gönderdi. Sultan Berkuk, çok iyi karşıladı elçileri, verdikleri hediyelere memnûniyetini belirtti. Neler konuşulduğu bilinmiyor, ama hadiselerin seyri, müspet anlaşmalara varıldığını göstermektedir.[465]

465 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c. Toktamış Mad.

Sonrası için tasarıları olan Toktamış, 1385'in başında yolladığı elçiler aracılığıyla, Timur'a karşı Sultan Berkuk'u yanına almak istiyordu. O sıralar Timur Azerbaycan'a girmiş, fakat burada fazla eğleşmemiş, Sultan Ahmet Celâyir kaçınca o da çekilmişti. Olaylar, Timur'la Toktamış Han'ı karşı karşıya getirecek biçimde örülmektedir.

Toktamış aceleciydi. Bir an evvel harekete geçip, özlediği topraklara kavuşmak istiyor, sabırsızlığı sebebiyle, bazı uygunsuz davranışlara dahi müsait. Büyük bir orduyla (muhtemelen) 1386 başında Şirvan'dan geçerek Tebriz'e vardı. Başlarında şefleri olmadığı halde Tebrizliler iyi direndiler. Toktamış, sekiz gün uğraşıp da şehre giremeyince, yüklü bir vergi karşılığında, bırakıp gideceğini söyledi. Halk toprağını ve canını korumak için malını fedaya hazırdı; talep edilen para toplandı. 250 bin tümen yani 2,5 milyon altın teslim edildi Toktamış'a, ama o verdiği sözü tutmayıp, şehre girdi ve büyük ordusuna yağma ettirdi.

Bütün insanlar için en büyük kusurlardan birdir sözünde durmamak. Bir devletin ve ordunun başı sözünde durmaz ise, insanlık ayıbı! İşte tamah bu: İki türlü, lânetlenecek iş yaptı Toktamış Han. Yalancı oldu, zalim olduğunu da gösterdi: "*Cengiz Han zamanından beri Tebriz ahalisi buna benzer bir dehşet görmemişti*. (…) *Ahalinin bir kısmı ölmüş, bir kısmı da (özellikle*

gençler) esir alınmıştı."[466] İşi bittikten sonra Toktamış, Azerbaycan'dan ayrıldı.

466 Altın Ordu ve Çöküşü, 154. s.

Timur, Nahcivan üzerinden Gürcistan'a geçmiş, Gürcülerin Hıristiyan oluşlarından dolayı bu sefere cihad adı vermişti. Kars'ı aldıktan sonra Tiflis'e yürüyüp burayı da ele geçirdi ve kralı esir aldı. Kral V. Bagrat, Müslüman olduğunu söyleyince serbest bırakıldı.[467] Gürcistan seferini zaferle tamamlayan Timur, Aşağı Küre bölgesine çekildi.

467 İslâm Ansiklopedisi, 12/ 1. c. Timur Mad.

Toktamış Han, dar günlerinde kendisine hamilik yapan iyi bir dostu, iyi bir hasım yapmayı becermiş oldu. Tebriz'de yaşanan mezailm, Timur'u evladı, kardeşi yerine koyduğu delikanlı ile karşı karşıya getirecek, artık kozlar paylaşılacak, başka yollar kapalı.

Toktamış Han'ın, Saray'dan hareket eden ordusu Samur Irmağına çıkmış; bunu haber alan Emir Timur birkaç tümenlik öncü birliğini rakibi karşılamaya göndermiş, fakat savaşa girmemelerini tembihlemişti. Timur'un askerleri emre itaate mecbur, karşılarında Toktamış'ın ordusunu görünce çekilmeye başladılar. Ne var ki, ok yağmuru bırakmadı peşlerini. Al sana zoraki bir savaş! Az sonra, Timur'un oğlu Miran Şah'ın emrindeki ordu çıkageldi ve tek taraflı istenmeyen çarpışmaya girildi. Toktamış'ın ordusu yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu savaşta pek çok Altın Ordu'lu esir düşmüştü. Timur, esirleri bağışlayarak soyurgal dağıttı. (Soyurgal, irsen intikâl eden topraklarda donatılmak, vergilerden muaf tutulmak, herhangi bir suçtan ceza görmemek ve bunların dokuz boyunca geçerli olması, demektir). Onlara gülümseyerek, teveccühte bulundu. Toktamış'ın sağlığıyla ilgili bir takım sualler sorduktan sonra, mûnis bir büyük makamında sitemini ifade etti: " '*Aramızda ata-oğul hukuku var. Birkaç ahmak yüzünden neden bunca insan ölüyor? Aramızda ahde vefa göstermek ve uyuyan fitneyi uyandırmamak gerekirdi' dedi. Sonra esirlere para, elbise ve çapan vererek, ordudan ayrı kalmış askerler hükümdarlarına gönderiliyormuş gibi bir kervan hazırladı*."[468]

468 Eski Ruslar ve… 2. c. 316. s.

Bu, asilce davranış mıydı siyasî bir oyun mu? Dostluk gösterisi mi, yoksa güç gösterisiyle rakibi biraz daha ezmek mi? Başlangıçta anlaşılmıyor aksi

bir niyetle yapıldığı. Gelişmeler olursa, durum netleşebilir. Şimdilik, olayların akışını takip ederek, olanları seyredeceğiz.

Toktamış Han'ın kendine çizdiği bir yol vardı ve bundan dönme niyetinde değildi. Aynı şeyi isteyen iki amansız düşman rolleri düşmüştü bahtlarına, çaresiz, biri sahneden çekilene kadar bu oyun devam edecek. Toktamış, gördüğü yardımlarla bir yere geldiğini unutmuş, hatta hamisinin gücünün farkında da değildi, hep onun sahasında oynamaya devam ediyor, başka sahalarda boy göstermeyi aklından bile geçirmiyor.

Yeniden hazırlandı. 1388-1389 kışında boyunduruğu altındaki Bulgarlar, Ruslar, Kafkasyalılar ve diğer bir dizi toplumla birlikte hareketlendi. "*Kafkas cephesinde değil de, büyük fatihin binlerce kilometre uzakta olduğu bir zamanda, Timurlenk'in ülkesi Mâverâünnehir cephesinde tekrar saldırıya geçti. Timurlenk'in, öyle uzak bir yerden hızla yetişebileceğini nasıl bilebilirdi*?" �

Düşmanını tanımayan bahtına düşen, mücadeleye yenik başlamaktır. Toktamış kendi plânını yapar, yola düşerken, Timur topladığı kurultayda, Altın Ordu üzerine sefer kararı çıkartmıştı. Emirlerin birçoğu kışın şiddetini ileri sürüp, seferi, karların erimesinden sonraya bırakmayı teklif ediyorlar, fakat büyük şefi ikna edemiyorlar. Timur diyor ki onlara: "*Her şey zamanında yapılmalıdır*."[469]

469 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timur Mad.

Toktamış Sir-Derya'ya gelmiş, burada kar'ın kalkmasını bekliyor, karşısına çıkacak büyük bir ordu olamayacağı düşüncesiyle rahat. Lâkin "*Her şey zamanında yapılmalıdır*" prensibinin sahibi Timur, tabiatın engelini kafasına takmadan hareket edip, küreklerle yol açtırıp, yürütmüş ordusunu, zamanında olması gereken yere gelmiştir.

Hesap tutmadı. Toktamış da, Timur'un emirleri de yanılmıştı. Güya, Toktamış Han Sabran'ı kuşatmış ve alacaktı biraz zamanı olsa. Timur'un gelişiyle beraber her şeyi yüzüstü bırakıp, kendi ülkesinin içlerine çekildi. Bir vuruşma meydana gelmedi bu defa, ama mutlaka vuruşulacak. İki tarafta hazırlık yaptı, buna uzun zaman ayırmışlardı.

Timur'du şimdi saldırıya geçen, hesabı görülmek istenen Toktamış. Timur, Semerkand'dan 200 bin kişilik bir ordu yürüdü 1391'de. Yine şiddetli kış var, yine askerin hareketi zor. Taşkent'te konakladılar, oradan Otrar'a yürüdüler. Yaklaşıyorlardı varılacak yere, bundan haberdar olan

Toktamış endişeli, ürkek, sulh taraftarı. Savaşsız yaşamamanın imkânı, Timur'un bu seferden vazgeçme ihtimali varsa değerlendirilsin istiyordu Toktamış Han. Sulh ricası için elçiler gönderildi Timurlenk'e.

Verilen talimat gereği çok iyi karşılandı Toktamış'ın elçileri. Timur, farfara davranışlara tenezzül etmeyecek kadar olgunlaşmış, oturaklı bir lider intibaı vermekte. İyi niyet elçileri niçin geldi bunu biliyor, bir devlet adamına yakışır ağır başlılıkla ve merasimle kabul ediyor huzuruna.

Boş gelmemiştiler Timur'un huzuruna; o günlerin anlayış ve imkânına uygun hediyeler takdim ettiler gönlünü çelmek için. "*Bir şahin ve 9 yürük at*" vardı hediyelerin arasında. Şahin'i eline almış olan Timur, fazla önemsemiyormuş havasında, yüzündeki ifade kırgın olduğunu gösteriyor. Toktamış'ın mektubunu verdiklerinde de oralı değilmiş gibi. İçeriği özürlerle doluydu mektubun. Gördüğü sonsuz lütuflara karşı, kendi davranışlarının çok yanlış olduğunu ve bütün geçmiş hatalarından pişmanlık duyduğunu anlatıyor Toktamış. Eğer affedilirse, eski dostuna, koruyucusuna bundan sonra, kayıtsız şartsız tâbi olacak. Sadakatine inandırmak, eski itimadı kazanmaktan başka bir dileği olmadığına ikna etmek çabası, seçerek kullandığı kelimelere yansımış.

Bazı insanları en iyi terbiye eden korkuları imiş; Toktamış Han'ın Emir Timur'a istirhamlarından anlaşılan bu. Muhtemeldir ki, gizli bir niyeti yok Toktamış'ın:

Timur, Toktamış'ı iyi tanımış, verdiği kredileri yerinde kullanamayan eski gariban dostuna gücenmiş, yalvarışlarında samimi olduğuna inanmıyordu. Ne zaman fırsat bulsa kuyu kazmaya kalkan bir insan, şimdi sarf ettiği bütün güzel sözleri siyasî hile olarak kullanıyor. Böyle biliyor Timur, böyle olduğunu zannettiği için reddediyor sulh teklifini. Menfî fikirlere sahip olmasına rağmen, yine de kaldırıp atmıyor barış çubuğunu. Bir şart sürdü ortaya, iyi niyete inanabilmesi için: '*Toktamış, Uluğ beylerinden Kongirat Ali Bey'i rehin olarak gönderirse barış masasına oturabilirim*.' Böyle söyledi Timur ve elçileri de salıvermeyip, kılavuzluk yapmaları için yanında ala koydu.[470]

470 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Toktamış, Mad.

Netice itibariyle, Toktamış'ın elçileri ve mektubu ile yakarışları Timur'a inandırıcı gelmedi. Altın Ordu askerlerinin bulunduğu yere kadar zahmetli bir yürüyüş başlatan Timur, sonunda Toktamış'la karşılaştı. Kaçınılmaz

olan savaş böylece başlamış oldu. Önceleri başarılı gibi görünen Toktamış idi, sonuçta Timur galip geldi. İki ordunun da miktarı birbirine yakın, bu hususta denklik söz konusu, fakat sevk ve idarenin, daha doğrusu komutanlığın farkı belli oldu burada, zafer Timur'un. Savaşın cereyan ettiği yere atfen "**Kunduzca**" adını alan bu hesaplaşmada, Timur'un eline çok fazla ganimet geçmiş, fakat ganimetin başı sayılan Toktamış elinden kayıp kaçmıştı.

Yılmayan Savaşçı

Ne yenilgiler tesir ediyor ne de imkânsızlıklar. Yukarıda görüldüğü üzere, onurunu zedeleyecek derecede yalvarması da umurunda değil. Kayıpların çerçevesi geniş, yenilgiler asker zayiatıdır, maddi değerlerin düşmana kaptırılmasıdır, hepsinden önemlisi de itibardan düşmek! Zafer tacı komutanın başına takıldığı gibi, hezimet zinciri de komutanın ayağına bağlanır; bu işin kuraldır. Gerçek böyle olsa da, uğranılan yenilgi Toktamış Han'ın hiçbir şeyini aşındırmamış gibiydi. Savaş mevzuu yok iken nasıl idiyse yine öyle davranıyor, bir itibarsızlık psikolojisinden uzak.

Hâlâ Deşt-i Kıpçağın hâkimiydi Toktamış Han ve hâlâ mücadele azmi dipdiriydi. Emir Timur'la araları düzelmesi mümkün olmayacak biçimde açılmış olduğundan, tekrar düzeltme çabası göstermeyecek, kozları paylaşıp, neticeye varmak istiyordu. Bir kere daha karşılaşmak için hazırlıklara girişti. Rusya'da Altın Ordu hâkimiyetinin devam ettiği de, yaşanan bir olaydan anlaşılmaktadır.

Moskova Prensliğiyle Litvanya arasında hudut anlaşmazlığı çıkmıştı. Toktamış bu anlaşmazlığın muhatabı olan Vitovt'un kardeşi, Lehistan Kralı Yagoyla'ya bir yarlıg (ferman) göndermiş, (20 Mayıs 1393), demiş ki: "*Münazaa (ağız kavgası)mevzuu olan toprakların idaresini sana veriyorum, ancak benim hâkimiyetimin tanınıp vergi verilmesini talep etmekteyim*". Aksak Timur'dan yediği darbelerle can çekişiyor olsa da bir eli Rusya üzerinde durmaya devam ediyor; bunun için meydana gelen fırsatlar kaçırılmıyor.

Tek başına, Timur'la başa çıkamayacağını da anlamıştı Toktamış Han, 1394-1395 yıllarında Mısır'a Memluk Sultanı Berkuk'a elçi gönderip, ortak düşmana karşı birlikte hareket edelim teklifinde bulundu. Hatta destek

arayışına, “*Osmanlı Sultanı Yıldırım Bâyazid’in de dâhil olması*”[471] yönünde gayret göstermişti

[471] Aynı Yer.

Hareket başlamış Altın Ordu’da, Emir Timur haberdar olmuş gelişmelerden, bir elçi göndermiş Toktamış Han’a. Bir de mektup getirmiş elçi. Neler yazmıştı Timur, bunu bilmiyoruz. Lâkin Toktamış ona çok sert cevap vermiş, bunu öğrenebiliyoruz. Biraz önce cereyan eden hâdisenin acısı çıkarılmak isteniyor Toktamış tarafından; Timur kendi eliyle su verdiği bu deli kılıcı kırmaktan başka çare olmadığını anlayıp, büyük bir ordu ile harekete geçiyor.

Toktamış Han’ın Aksak Timur’la Son Savaşı

Bu savaş birçok yönüyle, diğerlerinden ayrı öneme sahip. Timur’un temsil ettiği devlet, Cengiz Han’ın oğlu Çağatay ulusuna dayanıyor, Toktamış’ın ki Çağatay’ın ağabeyi Cici’ye. Vaktiyle, Cuci şehzadelerinden Timur’a sığınanlar olmuş, bunlardan biri hariç, diğerleri yuvaya dönmüşlerdi. Garip olaylar, dün Timur’un ordu komutanlığını yapanı, bugün Toktamış’ın ordu komutanı olarak görebiliyoruz. Şimdi Terek Irmağı boyunda bir savaş cereyan edecek, bunun sonunda ya Çağatay ulusu gülecek Timur’un zaferiyle veya Cuci ulusu gülecek Toktamış’ın zaferiyle. İki kardeş soyunun mühim bir vuruşmasıdır bu. Timur, Cengiz neslinden gelmediği için Han Sanı taşımıyor, o Emir Timur’dur. Beriki Han. Ama yaman olan, savaş sanatını bilen kazanacaktır, ünvan değil.

Terek Irmağı boyuna kamp kuran Timur gerekli –bilinen- bütün tedbirleri aldı. Hendekler kazdırıp kazıklar çaktırdı çeperler yerleştirdi (bir nevi çit), gece ateş yakılıp, gürültü yapılması yasaklandı.

Küçük kıyametin kopacağı zamandır bir taraf için. Vakit gecedir. Toktamış Han tedirgin. Karanlıkta saldırmaya cesaret edemedi. Beklediler. Sabah oldu. 15 Nisan 1395 Altın Ordu’nun kader günü. Nasıl vuruşulduğu anlatılır birkaç safha olarak, lâkin biz sonucu alıyoruz: Aksak Timur, Toktamış Han’a ve Altın Ordu’ya karşı en manalı zaferlerinden birini kazanmıştır. Çok ölü bırakmış savaş meydanında, önemli isimler de hayli fazla Altın Ordu kayıplarından, ama Toktamış diri ve yine kaçak…

Ne kadar canlı kalmışsa onlar da ikiye bölünüp, biri Kırım tarafına kaçıyor son sürat; biri yani Toktamış'ın içinde olduğu grup da Bulgar tarafına koşuyor. Timur'un niyeti meydanda, kazandığı zaferle yetinmek değil, içinde kalan ukde'den kurtulmak. Uzun bir takibe girişti, takip etti Toktamış Han'ı. Lâkin yetişemedi.

Toktamış Hâlden Hâle

Deşt-i Kıpçak –Kıpçak bozkırı - başsız kaldı, Altın Ordu Devleti başsız. Timur'un yanında, Cuci ulusundan bir şehzade var, Urus Han'ın oğlu Kayırçak Oğlan; buna asker verip, Altın Ordu'nun Doğu kısmına sahip olması için gönderdi, kendisi de dönüp Azak şehrini kuşattı.

Bir süre sonra ortalık duruldu; Aksak Timur çekilip gitti esas yurduna. Toktamış Han, tekrar toparlanmaya çalıştı. Bu arada, Mangıt Emir'i Edigü'nün yardımıyla, Urus Han'ın oğlu veya torunu Timur Kutlug [472] Hanlığını ilân etti. Taht, en nadide hazine sandığı gibi korunmak ister, etrafını saglam nöbetçisiz bırakmaya gelmez! Toktamış, Tosya'ya pirinçe giderken evdeki bulgurdan olanın durumuna düştü. Daha önce kardeşleriyle savaşarak Ak Ordu'yu ele geçiren Toktamış, şimdi de Altın Ordu Hanlığı için Timur Kutluğ'la savaşacak.

472 Eski Ruslar ve… 2. c. 328. s. Ve 337. s.

Fazla askeri kalmamıştı Toktamış'ın, şansı da az askeriyle orantılı olarak çok zayıf. Tahtını yeniden alabilmek için, gözünü karartıp saldırdı, beyhude döküldü kanlar. Kaçıyor Toktamış, fakat kaderi de peşinde (1397).

Moskova Knezi ile Litvanya Prensinin araları açıldığında, efendi rolüyle girmişti meselenin içine Toktamış. Bu sefer, tahtı tacı kaybetmiş bir sığınmacı olarak vardı Litvanya Prensi Vitovt'un yanına.

Litvanya Prensi, Toktamış'ın kendisine sığınmasını memnûniyetle karşıladı. Az olsa da bir kuvvet var misafir'in yanında. Vitovt, sınırlarını genişletmek, itibarını artırmak istiyordu. Bunun için Timur Kutluğ'un elçiler gönderip "*kaçağı teslim et*" deyişi kulağına girmedi, üstelik hemen ordu toplamaya başladı.[473]

473 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Toktamış Mad.

Küçük, ama diri ve ateşli silâhları var Litvanya'nın. Toktamış'ın da bir miktar askeri; her şeyini kaybetmiş, canından başka bir şeyi kalmamış dolayısıyla korkusuz. Bunların birlikte hareketi endişe vericiydi. Her şey çok çabuk değişmekte, yarınların nelere gebe olduğu meçhûl.

Türkistan’da Büyük İmparatorluğunu kuran, daha da büyütmeye çalışan Timur, dişe dokunur tehlikeleri bertaraf etmek istiyor. Anadolu’da kökleşip, Rumeli’ne damgasını vurmaya çalışan Osmanoğullarının ne yaptığı malûmdu Timur’a. Litvanya Prensi ile Toktamış’ın müşterek hareketi, kendisi için de Yıldırım Bâyezit içinde hayırlı sonuçlar vermeyebilir. Böyle endişeleri vardı Aksak Timur’un ve henüz dost idi Osmanoğlu ile.

Bir mektup göndermiş Yıldırım Bâyezid’e, Toktamış’la yaptığı ve kazandığı savaşı anlatmış: “*Tanrı’nın inâyeti ile tarafımızdan kazanılan zafer,*” demiş bunun için, sonra isteklerini sıralamış Timur.

Toktamış’ın Litvanya’ya sığınıp, prens Vitovt ile kuvvetlerini birleştirmesinin Türkistan da kendisine zarar verebileceğini anlatmış Bâyezid’e. Sonra, Osmanlı Devleti için doğuracağı tehlikeye dikkat çekmeye çalışmış. Demiştirki Bayezid’e: “*Özü Nehri ötesindeki Frenk küffarları ile gaza ve cihad yapmak zaruri olmaktadır; biz bu taraftan, siz dostumuz da o taraftan bu inatçı düşmanları ortadan kaldırmak yolunda beraber hareket etmemiz lâzımdır ve bu işlerde muvaffakiyet size bağlı bulunmakta ve Cumhur’un (yani o zamanki dünya vaziyetinin) maslahatları da burada bulunmaktadır*.”[474]

474 Umumi Türk Tarihine Giriş, 359. s.

Bu sıralarda Yıldırımlaşmıştı Bâyezid. İstanbul’u almaya çalışıyor, Niğbolu zaferini kazanmış, fetihler peşinde koşmaktaydı. Yakın memleketleri memleketine katarken, uzaklar aklında değil, Timur’un mektubuna da ilgi göstermedi. Belki de bu ilgisizliği hayatına mâl olacak bir düşman kazandırıyordu, fakat nereden bilsin.

Toktamış – Timur Kutluğ Savaşı

Litvanya prensi, ateşli silahlara sahip ordusunu hazırladı, buna Baltık Alman Şovalyeleri de iştirak etti. Toktamış Han’ın üç bin askeri vardı ve hep beraber harekete geçtiler. Timur Kutlug Han’ın ordusuyla, Litvanya-Toktamış ve Alman şövalyelerinden meydana gelen ordu Vorskla Irmağı boyunda kapıştılar. Yapılan muharebede Timur Kutluğ Han, büyük bir zafer kazandı ve Toktamış Han’ın da içinde bulunduğu müttefikler perişan edildiler.[475] (Ağustos 1399)

475 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Toktamış Mad.

Netice Toktamış adına elemliydi. Acaba Türklük ve Altın Ordu adına da aynı mı? Eğer doğruysa, bu savaş başlamadan önce, Litvanya prensi Vitovt demiştir ki: “*Tatar yurdunu almağa gideceğiz; Timur Kutlug Han’ı yeneceğiz, onun devletini alacağız ve onun servet ve mülkünü paylaşacağız. Ordu’da onun tahtına Toktamış’ı oturtacağız, Kefe ve Azak ve Kırım ve Aztarakan ve Yayık Ordası ve Deniz boyu ve Kazan bizim olacak…*”[476]

476 Altın Ordu ve Çöküşü, 188. s.

Eğer, savaş müşterek ordu tarafından kazanılsaydı, belki Toktamış, Altın Ordu tahtına tekrar oturabilecek idi, fakat Vitovt’un deyişine göre ortada devlet kalmayacaktı ki. Yıllarca Rusları Altın Ordu’nun idare ettiği gibi, bundan sonra da Litvanya Prensi Toktamış’ı idare etmeye kalkacak, sonuç hiç de iyi olmayacaktı. Büyük emellerinin gerçekleşeceğini uman prens Vitovt, öyle bir yenilgi almış ki, bütün servetini Timur Kutluğ’un yağmasına terk edip, canını kurtardığına sevinir olmuştur.

Toktamış Han’ın Sonu

Altın Ordu tahtını, bundan sonra hayâl etmesi gerçek hayâlperestlik olurdu. Dalları budanmış, gölgesiz ağaç gibi kaldı orta yerde. İşi gücü kaçmak, hayatını muhafazaya çalışmak olacak.

Timur Kutluğ, ona son hezimeti yaşatmıştı, fakat galip komutan zaferinin tadını çıkaramadan ölmüş. (1399 veya 1400’) Amansız düşman mevkiinde görünen Edige’dir, şimdi. Kader birliği vardı ikisi arasında. Urus Han Toktamış’ın babasını öldürünce (1375) Timur’a sığınmıştı genç şehzade, aynı sırada, Mangıt kabilesinden Edige de o yolu takip etmişti. Zaman ve değişen dengeler ne kadar inanılmaz olaylara yol açıyor. Dostlukların yolunu çizen kalem menfaat ifritinin elinde olunca, günlerin sürprizine her an açık olmak lâzım. Altın Ordu’da nizam intizam, ahım şahım bir devlet görüntüsü kalmamış olsa da, kör-topal gidiyor. Edige, Han olamıyor, ama Han seçebilmekte. Devlet idaresinde söz sahibi olabilmektedir. Kısaca anlatmak gerekirse, Toktamış son yenilgiden itibaren hiçbir düzen tutturamamıştır. Kanun kaçkınları gibi dolaşıyor bir avuç adamıyla beraber. Edige’nin soluğu devamlı ensesinde.

Çaresiz durumda Toktamış. Yine bir vefa bekliyor vefasızlık ettiği eski büyüğünden. Timur da belki yumuşamıştır fakat ecel el vermiyor. Toktamış'la Edige, zaman içinde on beş defa savaşıyorlar. Üstünlük sağlamaya muvaffak olamıyor iki taraftan biri. İbn Arabşah'a göre: "*Nihayet on altıncı çarpışmada Edige kesin olarak galip gelmiş ve Toktamış öldürülmüştü.*"[477]

477 Aynı Eser, 190. s.

Toktamış Han, alelâde biri değildi. Altın Ordu Devleti'ni saplandığı bataklıktan çekip çıkaran odur. Hırsı olmayan devlet başkanları ya yerinde sayar veya etrafın itelemesiyle ayağı kayar, bu böyle olmuştur hep. Hırs lâzımdır, fakat onun kılavuzu dengeli akıl olmalı. Görebildiğimiz Toktamış Han, kendi benliğinde dengeyi sağlayamadı. Aksak Timur'un hiç aksamayan yardımlarına mukabelesi kötüydü. Zamanı gelince cezasını çekti. Bir manada kader birliğine sahip olduğu, gücünü kuvvetini, karakterini iyi tanıması gereken Edige ile de münâsebetlerini dostluktan yana geliştiremedi. Son darbeyi de bu eski dostundan aldı.

Şahsına ve ailesine iyilik yapmayı beceremedi Toktamış; geçici bir zaman için devletine faydası olmuştu. Bu yetmedi. Kötü bir benzetme olacak, ama ne yapalım: Altın Ordu Devleti, saplandığı bataklıktan Toktamış'ın elleriyle çıktı. Sonra da Toktamış'ın ayaklarıyla daha derinlere gömüldü ve Devlet için, oradan çıkmak daha zor.

Şadibek Zamanı (1400 – 1407)

Altın Ordu Devleti, çok uzun sürecek bir koma hâli yaşıyordu. Timur Kutluğ, cevvaliyetiyle biraz nefes aldırmış, içki yüzünden ise kendi nefesi kesilmişti. Kazandığı şanlı bir zaferden sonra daldığı içki âleminde uyuyakalıp, uyanamamış.

Hâlâ adına "**devlet**" denen bir şey var ortada ve ona bir Han lâzım. Yetki de mesuliyette meşhur Edige'nin omuzlarında. Çıkan kargaşanın önlenmesi için acilen bir isim bulunacak, onun etrafında kenetlenilecek ve tabii bu kişi Cuci'nin ahfadından olacaktı. Edige, Kutluğbek'in oğlu Şadibek'i getirip tahta oturttu.

Sözde Han Şadıbek, içki ve eğlenceye müptelâ. Zaten böyle olur ölüm hastası devletlerin başındakiler. Kötü gidişatı kendilerine dert

edindiklerinden midir, devletle beraber kişilerin uğradığı ahlâkî zafiyetten midir ne ise, bu işler böyle. İpler Edige'nin elinde; bunun için de, söylenecek iyi sözler bulmak zor. Denir ki: "*Kuvvetli, dinç ve cesurdu." "Kurnaz ve hilekâr"dı. Ayrıca: "Edige gayelerine erişmek için hiçbir entrika ve kötülükten çekinmezdi*."[478]

478 Altın Ordu ve Çöküşü, 192. s.

Han Şadibek'in şikâyete fazla hakkı olmamalıydı aslında, fakat o da bunalmış kendisini tahta kavuşturan Edige' den. Devlet'e hâkim olan Şadibek değil; bunda kendi yaşayış biçiminin tesiri var doğru, ama öyle olmasa bile, elinden tutup kaldıranın, ayağından çekmeyeceği şüpheli! Edige, hâkimiyeti eline verdiği adama hâkim olmak için var gücünü kullanacaktır. Sonradan, gerçek Han gibi ipleri eline almak isteyecek Şadibek, Edige'den kurtulma yolu arayacak, fakat bunu bir türlü beceremeyecek.

Eskiden, Türkler ve Moğollar başka devletlerde olup bitenleri öğrenir, ona göre tedbir alırlardı. Devir değişti. Altın Ordu'da sır kalmıyor, buna karşılık dışarıdan hiçbir sır gelmiyor. Büyük Trev Prensi anlamış Altın Ordu'da sürüp giden kargaşayı, Şadibek Han ile Edige'nin arasının kapanmayacak biçimde açıldığını duymuş, istifade için Volga'dan gemilerle gelmiş.

Ehlileştirilmemiş küheylan gibidir taht dediğin, binmeyi bilmeyeni tutmaz üzerinde. Şadibek hakkını veremiyor hak etmeden kondurulduğu yerin, destek arıyor yabandan, Trev Prensi onun için gelmiş oluyor, ayrıca payına düşeni alacaktır. Savaşılıyor. Dış yardımın dahi hükmü olmuyor, Şadibek Han kaybediyor tahtı tacı, terk edip her şeyini Edige'ye, doğruca, Derbend Emir'i Şeyh İbrahim'in yanına kaçıyor. (1207)

Polat Han 1407 –

Tahtın göz kırptığını gören koşuyor ona doğru, hayatî tehlikeye düşen kaçıyor son sürat. Şadibek'i, Derbend'ten getirmeye teşebbüs eden Edige, elçi gönderdi Şeyh İbrahim'e, kaçağını almaya güç yetiremedi. Soy sop engeli hâlâ, Edige çıkamıyor ayağının ucundaki tahta, Şadibek'i de getiremedi. Yetişkin bir namzet kalmamış olmalı ki, Edige Altın Ordu tahtına, "*Timur Kutluğ'un 1410'da alaşağı edilecek olan çocuk yaşta ki*

oğlu Polat'ı oturttu."[479] Artık kim kimin neyidir o bile tam öğrenilemiyor. Küçük Han Polat, Timur Kutluğ'un değil, Şadibek'in oğlu da olabilir.

479 Eski Ruslar ve …. 2. c. 346. s.

Ruslar ile Altın Ordu Hanlığının bir hayli mücadelesi görülüyor bu yıllarda. Korkulacak bir güç olmayabilir, erimiş, yıpranmış olabilirdi devlet, fakat hâlâ adı vardı. Rusların birkaç prensi bir araya gelse Altun Ordu'yu bir kaşık suda boğar, fakat şimdilik onlar birlik sağlayamıyor. Biraz da tuhaf doğrusu. Can çekişiyor dediğimiz devlet, Rus knezlerine haber gönderip, eskisi gibi itaat etmelerini isteyebiliyor. Bu neyse, bir istek, belki blöf denirdi, ama Edige Moskova'yı kuşatıp, knez'i vergiye bağladı…

Timur'un 1405'te ölmesinden sora, oğulları arasında taht mücadelesi başlamış, 1409'da Şahruh galip çıkmıştı. Altın Ordu adına Edige ile Polat Han elçi gönderip, iki devletin iyi münâsebet içinde olması gayretini gütmüşlerdi.

Ruslarla da, anlaşmış gibi olmak isteyen Edige, eski güçlü zamanların hayâlindeydi. Her şey o kadar değişmiş ki, bunun düşünüldüğü biçimde yürümesi mümkün değil. Moskova'ya elçi gönderiliyor Altın Ordu'dan, fazla ciddiye alınmıyorlar. Ellerinde Toktamış'ın çocukları var'dı, bu kozu kullanabilecek olan Moskova Knez'i rahat. Edige çırpınıyor itibar diye, ama o kuş uçmuş, gitmiş artık.

Sahte bahar güneşine aldanarak, tatmin olmak isteyenlerin sonu hüsrandır. İç kargaşa öylesine derinleşti ki, bunun temeline inebilmek için hiçbir merdiven kâfi değil. Nihayet, Polat Han dahi ölmüş (yahut alaşağı edilmiş) (1410) yeni bir Han arayışı başlamıştır.

Edige'nin Sonu

Altın Ordu tarihine, 1395'ten itibaren Han'ları bir yana bırakıp, Edige üzerinden bakmak lâzım. Gedikli baş vezir mevkiinde, hükümdar tayin edebilen güçte. Ancak onun istediği kişi Han oluyor, dışta devletin temsili de, Edige'nin siyasetine uygun yürüyor.

Polat Han öldükten sonra tahta geçen, Timur Kutluğ'un oğlu Timur Han. Edige, her zaman olduğu gibi yine istediğini yapmış, yeni Han'ın seçimi onun tercihi sonunda gerçekleşmişti. Bir de, kızını nikâhlamış Timur Han'a, kayınbaba-damat olmuşlar. Ancak, eski otoritesini kullandırmamış Han

damat, biraz sert ve makamının hakkını verecek kadar çetin ceviz imiş, Edige'nin davranışlarına katlanamayıp, ona karşı cephe almış.

1412'den itibaren adı geçmez oluyor Timur Han'ın. Ölmüş olması muhtemel. Nasıl öldüğünü meraka lüzum yok, en akla yakın olanı öldürülmüş olmasıdır. Timur'dan sonra Han olan la da anlaşamamış tecrübeli vezir. Sonu savaşa varan bir mücadele safhası ve kazanan yine Edige.

Her şey karmakarışık. Han ile Han olmak isteyenlerin kavgası bir yanda, Edige ile mücadele öte yanda. Bu hengâmede halkın ne çektiğini Allah bilir. Yakın zamana kadar Altın Ordu'dan olmakla altın günler yaşayan insanların bazıları yaşlanmış, ah ediyorlar devletle beraber itibardan düşüşlerine. Meçhûl bir yolda, kılavuzsuz ilerlemeye çalışan kafileden farksızlar.

Birçok tarihçi, Altın Ordu Devleti'ni anlatmayı 1395'e kadar getirip, ondan sonrasını birkaç cümleyle bağlamış; haklılar. Denize düşen, kurtarılma şansı kalmamış bir insan'ın, son nefesini nasıl verdiği anlatılsa neye yarar. Yalnız, bu devletin son nefesi bir ömür kadar uzun olacak. Bu arada, yaşamasının da manalı bir tarafı yok. Han'ları öne çıkararak anlatıyorduk, öyle bir sis çöktü ki, ortalığa, görünebilen sadece Edige Mirza; biz de onunla süslüyoruz bazı yılları.

Han'lar kısa ömürlü, Edige uzun. Onu Altın Ordu Hanlarının buyruğuyla çalışan biri saymak olmaz, çünkü kimseyi takmıyor. Ruslara kızarsa, kendi başına savaş açabiliyor. Bir Han ile bozuşunca kendi ordusunu Han'ın ordusunun karşısına koyuyor. Devletin bazı yerlerine hâkimdir Edige, onun için de ayrı ordusu var.

Netice olarak Edige, zekidir, çalışkandır, hırslıdır, beceriklidir, kurnazdır, hilebazdır ve daha çok şeydir. Başlangıçtan itibaren anlatıla gelen haliyle tanınan Edige Mirza bu: Düzgün karakterden mahrumdur. Böyle anlatıyor eskiler. Yaşı da bir hayli ilerlemiş olmalı. İhtiyarlık bazı melekelerini iyi işlemez hâle getirmiş. Görünen bir yüzü böyle…

Ölümü de esrarlı Edige'nin. Farklı şeyler yazılmıştır ama biz onun kadrini artıran bir rivayete inanmak istedik. Edige'nin mâcerası Toktamış'la beraber başlamıştı. İkisi de Urus Han'dan kaçıp, Timur'a sığınmışlardı (1375). Edige, Toktamış'tan 24 sene fazla yaşadı; Toktamış'ın oğullarından Kadirberdi tarafından, 1419'da öldürüldü.

"Edige Destanı"

Yukarıdan beri, Edige için söylenenler hiç hoş sözler değildi. Memleketi aleyhine hareketleri olmamış, fakat hep muzır vezir karakterinde takdim edilmiştir. Hakkını yememek lâzım. Onu methedecek hiçbir şey yok mu? Var imiş, hem de en âlâsından! Ağızlarda bir şeker tadı kalsın diye, şimdi iyi Ediğe'yi takdim etmekteyiz:

" *Edige Mirza'nın kahramanlıklar ve mâceralarla dolu hayatı ve bilhassa Moskoflara karşı savaşları, başta Mangıt-Nogay Uruğları arasında olmak üzere destanlara konu teşkil etmişti. Şahsiyeti Karadeniz'in kuzeyindeki ve İdil boyundaki bütün Türk kavimlerinin en çok sayılan 'tarihi kahramanı' olarak tebcil edilmiştir*."[480]

480 Türk Kavimleri ve Devletleri, 141. s.

Her Şey, Bozulduğu Gibi

Edige Mirza ölmüş, aynı sıralarda, devletin başındaki idareci, yani Han olan şahıs da ölmüş. Hep göre geldiğimiz sahneler, gönlünde taht yatan kişilerin, arkalarına aldıkları bir takım kuvvetlerle meydana atılmaları, kavgalar gürültüler dağılma sürecinin gözleri ve yürekleri dağlayan tipik manzaraları: Taht adaylarının arasında Urus Han'ın torunu Barak Oğlan'ın ismi de geçmekteydi. "*Barak, Urus Han'ın dördüncü oğlu Kuyruçuk–Oğlan'ın oğluydu*."[481] Barak'ın en güçlü rakibi Uluğ-Muhammed idi. Başka kimler vardı, kaç kişiydi, şimdi bunların önemi yok.

481 Türk'ün Üç Bin Yılı, 212. s.

Nasıl geçtiğini bilmiyor, tahmin ediyoruz; Uluğ Muhammed, rakipleriyle yaptığı mücadeleyi kazanıp Altın Ordu tahtına oturdu. Barak ise, Semerkand'a gidip Uluğ Bey'e sığındı. Timur'un oğlu Şahruh'un oğlu olan Uluğ Bey, vaktiyle dedesinin Toktamış'a yaptığını kendisi de Barak'a yapmak istedi. Uluğ Muhammed ile taht savaşına başlayan Barak, mücadeleden galibiyetle çıktı. (Yıl 1424).

Uluğ Muhammed Litvanya'ya kaçıp prens Vitovt'a sığınmış, Barak'ın Uluğ Bey'den gördüğünü Litvanyalıdan talep etmiş. Vitovt yardımcı olmuş Uluğ Muhammed'e. Aradan dört sene geçtikten sonra başkent Saray'da hâkimiyet Uluğ Muhammed'e geçmiş, savaşta veya iç kargaşa da Barak Han ölmüştür.

Uluğ Muhammed, azmi elden bırakmayıp, yanına Litvanya desteğini de alarak amacına ulaşmıştı 1428'de. İşi ne kadar ciddiye aldığını anlamak için Osmanlı – Türk Sultanı II. Murad'a mektup yazdığını hatırlatırız.[482] Altın Ordu tahtında 1428'den 1437'ye kadar kalmıştır. Şurası bir gerçek ki, devletin şirazesi bozulmuş, düzen tutmuyor. Birçok yönden ve bilhassa ticarî yönden arızalanmış yapı, halkı ağır geçim sıkıntısına düşürmüştü.

482 Altın Ordu ve Çöküşü, 208. s.

Dağılma

İşleri kesat giden dükkan sahiplerinin başka yerlere taşınması gibi bir şey. Bir yerde kepenk indirip, başka yerde kapı açmaya çalışmak. Kolay değil mekân değiştirmek, bir aile için bile. Uzun zamandır devam eden *bitkisel* hayat, arada bir gerçek görüntüsü veriyor idiyse de, boşa adlanılıyordu buna. Ne var ki mecburdu sahipleri illete bulaşmış bedeni sırtlarında taşımaya. Hastalığı getiren de zaten, son dönemlerdeki sahiplerinin basiretsizliği değil miydi?

Temelden bozulmuş Altın Ordu Hanlığı ki İmparatorluk diye de anılmıştı bir zamanlar. Türklerde kabilecilik çok kuvvetlidir. Aradan birkaç nesillik zaman geçmesi, aynı aileden birkaç kabile çıkmasına yetiyor. Cengiz Han'ın oğulları, sonra onların oğulları ve birbirine yabancılaşan, düşman olan bir geniş sülâle.

Altın Ordu da, devleti devlet yapan mevzularda işler kesat, kavga bol, huzursuzluk gırtlağa çıkmıştı. Kaygısız gönül varsa aptaldı; aklı başında olan insanlar endişesiz yaşayamıyor. İşte bu durumda, Altın Ordu tahtını elde etmek için savaşlar veren ve kazanan bir isim var; Uluğ Muhammed. Bu şahısla ilgili geçmiş senelere ait fazla bilgi veremedik. Dedesi Toktamış gibi mücadeleci bir kişilik, mazisi siyasetle dolu. 1419'da başlamış Han'lığa, gidip gelmeler olmuştu, iki defa. Sonuncusu yine kavgayla bitti. 1437'de, Küçük Muhammed'e kaptırınca Altın Ordu tahtını, bir başka yerde denemek istedi bahtını. Saray'ı terk edip, yeni bir devlet kurmak için kolları sıvadı.

Kazan Hanlığı

Kazan Hanlığı'nın kuruluş tarihi 1437. Kurucusu, Toktamış Han'ın oğlu Celâleddin'in oğlu Uluğ Muhammed. [483] Güneyinde Asfarhan Hanlığı, kuzeyinde Fin kavimleri, doğusunda ve güneydoğusunda Sibir Hanlığı ve batısında Moskova Beyliği, güneybatısında Kırım Hanlığı bulunuyordu.

483 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kazan Mad.

Uluğ Muhammed Han, bir başka yerde yeni bir Han'lık meydana getirmiş olsa da, hâlâ kedisini Altın Ordu'nun da hükümdarı sayıyordu. Biricik hayâli, parçalanmış ülkesini, eskisinden daha büyük ve güçlü hâle getirmek. Yapılması icap eden hareketlerin ilki fetih, çünkü büyümenin ilk şartı bu. Uluğ Muhammed Han, 1439'da, hazırladığı büyük bir ordu ile Moskova'ya yürüdü, beş sene sonra tekrar Ruslara karşı yürüyüşe geçip, Suzdal civarında meydana gelen çarpışmada anlamlı bir zafer kazandı. Esir alınan Knez Vasiliy ile serbest bırakılması için yapılan anlaşma gereği Moskova Kazan Hanlığına tâbi oluyor. Altın Ordu'ya nasıl vergi ödemişseler yıllar boyu, bundan sonra aynı yükümlülüğü yeni efendisine karşı taşıyacak.

İstikbale dair ümitler yeşermeye başlamıştı Kazan Hanlığında. Büyük ülke'nin teşekkülü mümkün olabilecek gibiydi görülen ilk işaretlere göre; fakat Uluğ Muhammed Han, seferden dönüşünde âniden öldü (1445). Sonra hükümdar olanlar, maalesef seleflerinin yerini dolduramadılar. Altın Ordu'nun son zamanlarında meydana gelmiş olan taht kavgaları yaşanmaya devam edip durdu.

Birçok küçük devlet üzerinde hâkimiyet kurulmuş olduğu halde, iç çekişmelerle zayıflayan Han'lık dışarıdaki nüfuzunu kaybetti. İstikrarın eğlenmediği ülkede, ne zenginlik kalıyor ne huzur. En büyük rakip durumundaki Moskova, Kazan Hanlığının aksine sabırlı, sebatkâr düzene kavuşmuştu; işte bir örnek:

115 sene yaşayan Kazan Hanlığı'nda 19 defa Han değişmiş, 15 Han tahta çıkmış, son günlerinde, dışarıdan getirilen Han'lar var ki bunlar hesabın dışında tutulmuştur. Aynı zaman içinde Moskova'da meydana gelen hükümdar değişikliği sadece 4 defadır.

Kazan Hanlığı'nın Sonu

Kazan Hanlığı'nı tehdit eden Moskova'dır, yegâne düşmanları Ruslar, kavgaları da onlarla. İçten birbirini oydular, dıştan oyuluyorlar, yine de zaman zaman zaferler kazanabildiler Ruslara karşı. Bilhassa, Kırım Hanlığıyla müşterek hareketlerinin semeresi görülmekteydi:

" *1505'de Muhammed Emin zamanında iki devlet arasında patlak veren savaşta Kazanlıların Nijni-Novgorod'u zapt ederek Oka boyunca ilerlemeleri, 1521'de Sahip Giray'ın tahta çıkması ile Kırım'la müştereken Moskova'ya karşı harekete geçilmesi, Kazanlıların Nijni- Novgorod'u tekrar almaları ve Oka'yı geçerek Rusları hezimete uğratan Kırım ordusu ile birlikte Moskova üzerine yürümeleri bu cümledendir*." [484]

484 Türk Dünyası El Kitabı, 410.s (Ahmet Temur)

Mükemmel'i bulmanın mümkün olmadığı yıllar, en kötüye kucak açmış, iyi düşünenlerin bütün çabaları boşa. Hâkim olunan Moskova'nın hâkimiyeti çökmüş Kazan Hanlığı'nın üzerine. Han seçimlerinde Knez'in tercihi en önemli faktör. 1548'de, çocuk yaştaki Ötemiş geçirildi tahta, 1551'de. Rusya ile savaşacak takatı olmadığından, taviz üstüne taviz veriliyor, lâkin düşmanın kendilerini bütünüyle yutmadan homurtuyu kesmeyeceğini de biliyorlardı. Çocuk Han Ötemiş'in annesi Süyin Bike dahi, 1551'de Moskova'ya teslim edilmişti, sulh içinde hayatlarını devam ettirebilmek için.

Kazan Hanlığı'nın hazin sonu, Anadolu'da kurulup Avrupa'ya taşan Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu yıllara rastlar. Kanunî Sultan Süleyman, denizde ve karada, nerede bir Türk-Müslüman yardıma muhtaç olsa, oraya ordu gönderir, donanma gönderirken, kuzeydeki din ve ırkdaşlarına elini uzatamamıştır. Neticede, Moskof'lar 1552'de 150.000 kişilik orduyla gelip, 30, 40 bin kişinin savunmaya çalıştığı Kazan'ı işgal ettiler. O yılın 15 Ekim günü, Moskova Çarı IV. İvan tarafından, Kazan Hanlığı'nın cılız ışığı tamamen söndürüldü…

Kazan Hanlığı'nın, maddî manevî ne kadar dayanağı varsa, yerle bir edildi Moskof askerleri tarafından. Camiler ve diğer ibâdet yerleri, kültür ve eğitim müesseseleri harap edildi. Süyün Bike adına yaptırılan, bilhassa minaresinin zarafetiyle bakanları cezbeden ünlü cami de Moskof insafsızlığının hışmına uğramıştır.

Kazan, iyi günler, kötü günler gördü yüz küsür yıllık ömrü içinde. Hanlar geldi milli ülkü'ye bağlı, milletin yüzü güldü. Hanlar geldi hain. Türk

devletlerinin zaafı Rusya'ya yaradı, knezler birbirini yemekten vazgeçip birleştiler, prenslikten çarlığa yükselip devlet oldular. Altın Ordu Hanları önünde eğilenler, altın adamları eğdiler. Kötü Hanlar Ruslara peşkeş çekti şirin Kazanı, en son ve en ağır ızdırabı Moskaflara esir düşen nazlı çilekeş prenses Süyün Bike yaşadı. O, en muzdarip günlerini geçirdiği odanın duvarında asılı Rus Çarı'nın resminin arkasına yazdı bağrındaki acıyı:

" Vatan sevgisini, Vatan kaybedenler bilir."

1- "Her şeye sahip oldum, hepsini de kaybettim. Her türlü acıyı çektim. Acıların en büyüğü Vatan acısı imiş.

2- Bir devleti yıkmak için, silahların en tesirlisi, casusların dili.

3- Körü, körüne itimat, en büyük budalalık, itimada ihanet ise en büyük alçaklıktır.

4- 1551 senesi, alçaklık aptallığı yendi.

5- Beni benden olanlar mahvetti." [485]

485 Süyün Bike, 146. s.

Kırım Hanlığı

Kırım, Altın Ordu Devleti için hayat damarı sayılacak bir bölgeydi. Merkezde yaşanan kavga – gürültü, bunun etrafa yaydığı "*artık iflah olmaz*" ümitsizliği arayışlara kapı açıyordu. Yeni bir devletin daha doğması kaçınılmaz olmuş, daha doğrusu şartlar bu mecburiyeti dayatmıştı.

Kırım'da müstakil bir devlet kurmak için çabalayan bir aile vardı. Bu, Altın Ordu'da düzenin bozulmaya başladığı 1395'ten beri devam etmekteydi. Baş Timur'un oğulları Gıyaseddin ile Devlet Birdi önemli adımı atmışlar, Devlet Birdi Kırım'ı almıştı.

Kırım da Hanlığın kuruluşuna gelince: Barak ile Uluğ Muhammed'in, 1410'lu yıllarda Hanlık mücadelesine girdiği sıralar başlamıştı faaliyetler. Devletin merkezinde süren sen ben kavgasından ayrı, Devlet Birdi de Kırım'da bağımsızlık kovalıyordu. Hatta işi garantiye almış gibi, bağımsız Han edasıyla Mısır'a elçi göndermişti. Uluğ Muhammed taht sahibi oldu, kaptırdı, dört-beş sene sonra tekrar aldı ve Kırım'ı dahi sahiplendi. Onun Kazan Hanlığını kuruşu bu olaylardan sonradır.

Hacı Giray

Öncekilerin gayretleri inkâr edilemese de Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu sayılan kişi Hacı Giray'dır. Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin oğlu Tokay Timur soyundan gelmedir.[486] Hanlığın bağımsızlığına ait açık kanıt yok, ama Hacı Giray ilk Han sayılacaksa, ona ait para-sikke-tarihinin en eskisi 1441'dir.

486 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c. Hacı Giray Mad.

Bu bölünmeler ne getirdi Kazan'a, Kırım'a ve Altın Ordu'ya denirse: Acıdan başka bir şey değil. Büyük bir lokma iken yutulmaları zordu, küçük parçalara ayrılınca düşmanlara kolay yem olmaktan kurtulamadılar.

Kırım Hanlığı'nın Sonu

Kırım Hanlığı da Kazan Hanlığı gibi, kardeş kavgalarıyla uzun süre çalkalandı. Cenevizlilerle savaştılar. Fatih Sultan Mehmet el attı işe. Kendi başını idare edemiyordu Kırım 1475'te Osmanlı tâbiliğini kabul etti. Kırım süvarilerinin Osmanlı fetihlerinde görülen faydaları minnettarlık uyandıracak boyuttaydı, bu arada kendileri de güçlü bir hami tarafından korunmanın huzurunu yaşadılar.

Başlı başına bir konu edinmiyoruz Kırım'ı. Eğer, diğer devletler gibi anlatmaya kalksa idik, burada da çok dramatik sahneler serilirdi önümüze. Asırlarca, sırtında Türk'ün okşayan yahut kaşıyan elini gören Moskof'la komşuluğu en ağır talihsizliği oldu Kırım Türkü'nün.

Osmanlı İmparatorluğu ile Kırım Hanlığı arasında kurulan köprüden, iki taraf için de çok hayır kervanları geçti. Biri, diğeri olmayınca noksan kalırmış gibi bir durum oluştu zaman içinde. Padişahların küçük kardeşleriydi Hanlar. 1683 Viyana kuşatmasında düşman lehine hareketi görülen Murat Giray'la puan kırıldı. Bu hadisenin doğruluğuna inanmak oldukça zor. Neyse, o ayrı bir fasıl. Zaman, önce Osmanlı'yı zebun düşürdü Ruslar karşısında, sonra Kırım'ın şansı ters döndü.

Kazan Hanlığı nasıl kendi içinden çökertilmişse, Kırım da aynı şekilde battı. Ruslara bağlanan, onlardan rütbe alan Şahin Giray, Kırım'ın Rusların eline geçmesini temin etti. (Yıl 1783)[487]

487 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 4. c. 62-63. s.

Altın Ordu'nun Bitişi

Kahramanların omuzlarında yükseldi, işe yaramazların elinde bocaladı, kardeş kavgalarıyla toza toprağa bulandı. Sürpriz Hanlar gördü ömrünün son demlerinde, canlanıyor gibi oldu. Ahmet Han geldi 1461 de, Moskova knezini zorladı vergi için.

İstenen olmadı. Knez sadakatsizlik gösterdi. Hediyelerle gönlü alınmak istendi Ahmet Han'ın. Savaş mecburiyeti doğdu 1480'de. Arkadan dost darbesi yeyince, döndü Ahmet Han. Bu tekme Kırım Han'ı Mengli Giray'ın idi.

Yıl 1481, Ahmet Han Moskova Knezi'yle hesap görecek. Don boyu'na kurdu ordugâhını münasip zamanı bekliyordu. O zamandan evvel, Cengiz oğullarından yani kendi hanedanından biri olan Aybek çevirdi arkasını "*ve Ahmet Han'ı kışlağında âni bir baskınla 6 Ocak 1481'de, çadırında uykuda iken öldürdü.*"[488]

[488] Türk Kavimleri ve Devletleri, 143. s.

Süyün Bike'nin dediği gibi oluyor: "*Beni, benden olanlar mahvetti*" demişti, Kazan Hanlığının yıkılışı münâsebetiyle. Cengiz oğullarının kurduğu devletler yine Cengiz oğulları tarafından tekmelenip, yıkılıyor.

Ahmet Han'ın ölümünden sonra, bir süre üç kardeş boğuştu taht için. Seyyid Ahmet, Han olup çıktı tahta.

Her yandan gelmekte olan bir yangının ortasındaydı Altın Ordu ve ateşe sıkacak suyu yoktu Şeyh Ahmet Han'ın. Tarih'te talih'te tekerrür etmektedir Türkler için. Moskova düşman, Litvanya düşman, Kırım dahi düşman. Artık siyasî manevraların hükmü geçmiyor, askerî güç kifayetsiz. Litvanya prensi şahsi dostuydu, fakat sıradan bir dost. Yeri geldiğinde fedakârlık yapabilecek değil feda edecek dost!

Şeyh Ahmet Han Kiyef ve Desna mansabında idi. "*Burada 1502'de, Kırım'ın ilk Han'ı Mengli Giray onun ordusunu dağıttı*" diyor Rasonyi ama Mengli Giray ilk Han değil. Sonuca bakıyoruz: "*Şeyh Ahmet Han, Litvanya Büyük Prensi Aleksandr'a sığındı*", Prens de, menfaati uğruna, "*Mengli Giray'a hoş görünmek için onu öldürttü.* 1505"[489]

[489] Tarihte Türklük 229. s.

Seyyid Ahmet'in ölümüyle beraber Altın Ordu Devleti sona erdi sayılmakta. İsimler üzerinde durmak istemiyoruz. Seyyid Ahmet'in kardeşi Şeyh Ahmet'ten bahsediyor bir tarihçi, ama başka biri, bizim Seyyid dediğimizi Şeyh diye tanıtıyor. Onun için takılmayacağız isimlere. Seyyid Ahmet Han'dan sonra kardeşlerinden biri seçilmiş Han tahtına, Mengli Giray onu da takibe almış. Han bunalmış ve Türkiye'ye iltica talebinde bulunmuş. Devletlerarası siyaset acımasız. Türkiye'nin Altın Ordu ile pek bağı yok, lâkin Kırımla baba-oğul gibi, dolayısıyla İkinci Bâyezid Mengli Giray'ın yanındadır. Mülteci olarak kabulüne izin verilmemiştir talihsiz Altın Ordu'luya. O da Litvanya'ya sığınmıştır.[490]

490 Umumi Türk Tarihine Giriş, 362. s.

Altın Ordu Devletini meydana getiren insanlar, yuvasız kuşlar gibi dağıldılar; kimi şuraya, kimi buraya ve bir daha devletli olamadılar. Kurulan küçük küçük gece kondu devletlerin de tarihte hiç hükmü olmadı…

Aksak Timur ve İmparatorluğu

Türkiye Türklerinin büyük bölümü iyi gözle bakmaz Timur'a. Adı lekelidir 1402 Ankara Meydan savaşından bu yana. İnsanlarımızın çoğu olaydan, nasıl başlayıp, niye başladığından habersiz olsa da sevgisizdir ona, hatta kinlidir. Hele uydurma demir kafes hikâyesi ile Yıldırım Bâyezid'in hatunu Olivera Despina'ya Timur'un sakilik yaptırdığını dinlemişse bir Türk evladı içi ısınmaz elbette. Ve İstanbul Fethi'nin geciktirilişi, Osmanlı

Türk Devleti’nin –belki- 50 yıl geriletilişi Timur’un eseridir, diye öğrenilmişse! Yargısız infaz dense de buna, temyizi kâbil olmayan mahkûmiyeti hak eder Timur.

Sevenler var mı denirse vardır, lâkin büyüğünün yanında sigara içtiğini belli etmeyen gençlerin durumundadır pek çoğu. Biz, neyin ne olduğunu, nasıl olduğunu araştıralım, öğrenelim istiyoruz. Sevilecek biriyse hep beraber sevelim, değilse silelim temelli. En azından merakımızın giderilmesi lâzım:

Timur’un Soyu ve Doğduğu Yer

Önce doğduğu yer’e bakıyoruz; burası Semerkand’ın Keş şehrine bağlı Hoca Ilgaz köyü. Semerkand, Sır-Derya ile Amu Derya arasında (Mâverâünnehirde) önemli yerleşim merkezlerinden biri. Sogdlulara başkentlik yapan Semerkand, Türkleri barındırdı bir ara. Arap-İslâm ordularının hızlı yıllarında Emevîlerin eline geçti. Sonra Sâmanîlerin, onlardan da Türk Harizmşahların bir parçası olmuştu. Cengiz Han rüzgârı daha doğrusu afeti değdi 1220’de şehir harabe oldu, yönetimi Moğollara devr edildi. Çok insan öldürülmüş ve sürgün edilmiş, kalanlar Cengiz Han’ın Bilâhare tayin ettiği vali tarafından idare ediliyordu. 150 sene sonrasını görüp anlatan İbn Batuta’ya kulak verirsek, harabeler arasında çok az ev bulunduğunu öğrenmiş oluruz.[491] Ve bu tarihte Semerkand Türk’tür. Timur 9 Nisan 1336’da, adı geçen köyde dünyaya gelmiş, Keş şehrinin bu günkü adı Şehr-i Sebz.[492]

491 . İslâm Ans. 10. c. Semerkand Mad. (H.H. Schader)

492 İslâm Ans. 12/1. C. Timur Mad: (Mustafa Kafalı)

Araplar soy bilgisine meraklıdır. Aşağıda Timur’un soy ağacı takdim edilirken şahısların yazılışı, buraya da bir Arap eli değdiğini ispatlıyor. Şöyle: “*Emîr Timur Küreken b. Emir Turagay (Turgay) b. El-Emir Bergel b. El-Emir İlengir b. El-Emir İçil b. Emir Karaçar Noyan b. El-Emir Suguçiçin b. El-Emir Erdemçi Barulas b. El-Emir Kaçulay b. El-Emir Tumanay*.” Bu bilgiler Timurlular devri kaynakları ve mezar kitabesi ile sağlamlaşmıştır.

Aynı şahsın verdiği bilgileri almaya devam edeceğiz. Öncelikle belirtmek istediğimiz Timur'un soy kütüğüdür. Buna, "*Arap eli değmiştir*" deyişimiz yazılışdaki **bu 'El'** lerden ötürüdür. Türklerde değil Araplarda kullanılır bu tür isim ön takıları. Burada kafa karıştıran meselelerden biri, isimlerin neden Türkçe yazılmadığı, ikincisi Cengiz Han'ın beşinci göbekten dedesinin, Timur'un onuncu göbekten dedesiyle aynı adı taşıyor olması aynı soydan geldiklerini ispata kâfimidir? Tumanay adı birçok insan tarafından kullanılıyor olamaz mı? Daha başka şeyler dahi söylenebilir akrabalık tezini çürütmek için fakat getirilecek delillerin hiç biri kâfi kuvvette olamaz. Nitekim Cengiz Han'a giden yolu tıkamak isteyen bir yazar şöyle demekte:

"*Gerçek olan şudur ki Timur'un soyağacı ne kadar dahiyâne şekilde Cengiz'e bağlanmak istenirse istensin, Barlas kabilesi Turçik (Türk) soyundan idi. Bu itibarla, Timurlenk, kendisinin de Moğol olmak hoşuna gitmekle beraber, Moğol değil, Türk'tür. Timur'un babası Turagay Barlas kabilesinin şefi idi ve emir ünvanı taşıyordu…*"[493]

493 Bozkırın Üç Atlısı, 268, s.

Buna cevap verilebilir. Bir kere Cengiz Han'ın soyunun Şato Türklerine dayandığı iddia edilmektedir[494] ki tarihi vakalar bunun doğruluğunu teyid eder mahiyette gelişmiştir. Yani, şayet Timur kendisini Moğol saymaya çalışmış ise yine Türklüğünü inkâr etmemiş olur. Ayrıca, bu iddianın doğruluğu da şüphelidir. İlerleyen sayfalarda Aksak Timur'un ne kadar Türk olduğu görülecek. Aslında bunun için bir gayretin içine girilmesi gerekmez. Öyleyse başa dönüyoruz:

494 Umûmi Türk Tarihine Giriş, 68. s.

Madem Cengiz Han'ın Timur'a kadar ulaşan soy cetveli muteber sayılmıştır; biz de bu yolu takip edelim. Asıl vermeye çalışacağımız Cengiz-Timur münâsebeti değil tabii, fakat bu husus kısmen belirlenmeyince, ileride çözemeyeceğimiz müşkülatların kapısını açmış olabiliriz: Timur'un babasının adı Turagay (yani Turgay) idi ve "*Çağatay ulusu'nun en mühim unsurlarından birisi olan Barulas aşiretinin başbuğlarından*" sayılıyordu. Annesinin adı Tekina Hatun. Galiba, Tekina Hatun Cengiz Han sülalesine daha yakın idi ki, onunla evliliğinden dolayı Timur'a, Moğol dilinde damat manasına gelen Küreken deniyordu ve bu onun lâkabı olmuştu.

Çağatay Ulusu, dedik yukarıda, bunu biraz açacağız. Cengiz Han, sahibi olduğu çok büyük imparatorluğun topraklarını sağlığında, oğulları arasında paylaştırdı. Çağatay, Cengiz Han'ın ikinci oğluydu, ona Türkistan'ı vermiş, Barulas başbuğlarından Karaçar Noyan'ı da kabilesi ile birlikte, hizmetinde bulunmak üzere vazifelendirmişti. İşte bu topluluğa Çağatay Ulusu denilmiştir. Çağatay'ın hükümdarlık yılları 1227-1242 arası.

Karaçar Noyan'dan sonra gelen İçil ve devamla İlengir, Bergel, Turagay daha sonra Timur. Beş nesil geçmiş, yüz seneye yakın zaman harcanmış Timur'un doğumuna kadar; bu arada dünyanın çehresi kılıktan kılığa girmiştir elbette… Timur'un ataları hep emir olarak anıla gelmiştir. Timur'un da böyle anılması lâzım, başka şansı yok, isterse dünyaya sahip olsun. Önce doğumuyla ilgili bir hikâye, arkasından Han ünvanı alamayışının bilinen sebebi tekrar anlatılacak. Girişteki yorumuyla beraber hikâyeyi bir yabancı yazardan dinleyeceğiz. O nereden almış olursa olsun, takdimindeki uslûp bizim için önemli, bu yüzden ona bakıyoruz:

Bir Rüya ve Timur

"Bu kadar kuvvetli ve kudretli bir şahsiyetin doğuşunu ve gelecekte büyük ve parlak işler yapacağını müjdeleyen işâretlerin bulunması, bunlar kahramanın büyük değerleri hakkında bizzat verdiği delillerden sonra hayâllerde doğmuş olsalar dahi, tabii görmek gerekir. Söylendiğine göre, Taragay, rüyasında kendisine bir kılıç veren çok yakışıklı bir delikanlı gördü. Kılıcı yukarıya kaldırıp dört yöne doğru uzattığı zaman çeliğinden çıkan parıltı dünyayı aydınlattı. Taragay (Turgay) rüyasını Şeyh Zahîdeddin'e anlattığında, Şeyh: 'Bir oğlunun dünyaya geleceğini ve kılıcıyla dünyayı fethedeceğini, bütün insanları İslâm dinine çevireceğini ve dünyayı sapıklık ve kötülüklere götüren karanlıktan çıkarıp gerçekten doğru imana kavuşturacağını' müjdeledi.

*Taragay'ın bir oğlu dünyaya geldi ve onu Şeyh'e gösterdi. Şeyh bu sırada Kur'an okuyordu ve '**Tamuru**' sözü üzerinde idi, hemen durdu. Bu sözü hayırlı bir fal sayarak yeni doğan çocuğa Timur adını verdi. Bunun manası Demir kişi demektir…"*[495]

495 Bozkırın üç Atlısı, 269. s.

Gerçi daha oralara varmamıza çok var fakat şimdiden söyleyelim; gerekince tekrarı da yapılır.

Belki kolayca belki de gayret sarf ederekTimur'u Cengiz'in köküne bağlayanlar, bir sorunun cevabını da vermeliydiler: Neden Cengiz Han ve neden Emir Timur? Timur'un olağanüstü başarıları görüldüğü halde adı'nın yanında Han ünvanı okunamamıştır!

"*Tumanay Cengiz Han'ın da beşinci dereceden atası olmaktadır. Dolayısıyla Cengiz Han'ın ve Timur'un nesepleri birleşmektedir. Zira Cengiz Han'ın ataları, Cengiz Han b. Yesügey b. Kaydu Han b. Tumanay şeklinde sıralandığına göre, neseplerinin birleştiği sarih olarak görülmektedir. Ancak Moğol ananesine göre, Tumanay'ın oğullarından Kaydu Han'ın Han olması hasebiyle, onun neslinden gelen Cengiz'de, Han olmak hakkına sahipti. Hâlbuki Timur'un büyük ceddi olan Tumanay'ın diğer oğlu Kaçulay, han olamadığı için, yine ananeye göre, Timur hiçbir zaman han'lık iddiasında bulunmamıştır*."[496]

496 İslâm Ans. 12/1. C. Timur Md. (Mustafa Kafalı)

Çocukluğu

Talihsizliğiyle beraber gelmişti dünyaya. Bunu ömür boyu çekmeye mecbur. Babası Han-Hakan mevkiine yükselme imkânı olmayan bir Emir idi, ama ona yetiyordu bu ünvan ve onun sağladığı yetki. Derviş-meşrep bir insandı Turagay; Şeyh Kulal'in müridi olmuş, manevî tatmini onda buluyordu. Barulas aşiretinin reisi olmak da yetiyordu sosyal konum olarak. Lâkin oğlu Timur öyle mi? Turagay, etrafındaki herkesle dostça geçinmeyi, kalp kırmamayı görev edinmişti kendine. Timur başka türlü bakacak güne ve geleceğe. Sözde bir Han'lık mevkiine düşmüş Çağatay Ulusu, ülkede birçok Emir'in borusu ötmekte. Sır-Derya havzasında Celâyirler, Harizm'de Kongiratlar, Buhâra bölgesinde Sulduz, Belh taraflarında Tiyit ve Karavnaslar, Doğu Türkistan'da Duglat, bu arada Barutas kabilesi de zikredilebilir. İçlerinde Timur'un babası Turagay'ında bulunduğu Emirler, kendileri başa geçemiyorlar, başa geçirdikleri Çağatay sülalesinden kişileri Han yapıp, parmaklarında oynatıyorlar.

Devlet bu ahvalde iken, Turagay'ın ne hırsı ne de kaprisi görünmekte. Manevî tatmini Şeyh Kulal'de bulan baba, oğlu Timur'u da okutarak adam

etmeye çalışıyor.

Kendi hatıraları arasında Timur, yedi yaşında okula başladığını anlatmaktadır. Dersler Arapça. Yukarıda şeceresi takip edilirken "*Arap eli değmiş*" dediydik ya, meğer kuruluşunda "**kâfir**" Moğol Devleti olan Çağatay'ın Devleti hem Müslümanlaşmış, hem de Araplaşmış. Türk Timur da yedi yaşında Arapça tahsil görüyor.

Okulda, arkadaşlarına reis oluyordu dokuz yaşında iken. Onları ikiye ayırıp, birbiriyle savaştırıyor, kendisi yüksek bir yere çıkıp seyrediyor, yani idare ediyor. Davranışlarından sade görenler değil kendisi de etkilenmekteydi. Yaradan'ın, mayasına özel bir şeyler kattığına inanmaya başladı çocuk yaşında. 12 yaşında iken kendini tam olarak keşfettiğine inanıp, büyük ve önemli adam tavrı takındı. Seziyor, inanıyor sıradan biri olmadığına, davranışları da buna göre.

Emsallerinden dört çocuk seçip, bunlarla can-ciğer olmuş, gerektiği zaman, imkânı ölçüsünde onlara yardım ediyor. Bir şeyh'e bağlı olan babasının, Timur'un bazı davranışlarında etkili olduğunu düşünebiliriz.

Şimdi yapacağımız alıntı onu 16 yaşında camiye gitmiş gösterecek, esasında bilinen yaşayışı ve babasının durumu bunun daha erken olması gerektiğini işâret ediyor. Normal ailelerde dahi, klasik namaza başlama yaşı 12 dir. Hıristiyan milletler, çocuklarını kiliseye ileri yaşlarda götürüyorlarsa, Timur'un da aynı şekilde gitmiş olacağı düşünülmüş olabilir:

"*Babası Timur'u, 16 yaşını tamamlayınca camiye götürüp, Tanrı'nın huzurunda, bağlı bulundukları parlak soydan, dedelerinin mühim şahsiyetler olduklarından bahsetmiştir*."

Şeyh'e bağlıdır baba, tarikatlar dünyayı kötüler ya, Şeyh'in müridi de oğluna iğrenç göstermeye çalışmıştır suçsuz dünyayı. Demiş ki:

'*Dünya, içi yılanlar ve akreplerle dolu bir altın tas*.' Sonra biraz öğüt vermiş baba: '*Hazreti Muhammed'in getirdiği dine dedelerin hizmet etmişti, sen de et. Sarsılmayan bir saygı göster, saygı gösterenlerin izinden ayrılma. Dinî meseleleri para ile destekle. Hayatı, Allah'ın Levhi Mahfuz'da yazdığı gibi kabul et. Davranışlarınla, din'in direğini sağlamlaştır; Namaz'ı, Oruç'u, Zekat'ı, Hacc'ı ihmal etme. Ananı babanı sev, hiç kimseye haksızlık yapma. Kimseye zincir vurma. Doğruluk elbisesini giyin. Kimseyi üç günden fazla hapiste tutma. Fakirleri doyur. Herkese iyilik yap. Bunları yapmazsan güçsüz kalır ve unutulursun…*"[497]

497 Bozkırın Üç Atlısı, 270. s.

Tahsil görüp bilgisini artırıyor, eğitilip pişiriliyor, dini cephesi geliştiriliyor. Hepsi bu değil, dünya yılan-akrep dolu tas ise, bu aşağılanmasına işâret olduğu gibi, içinde yaşamanın ne kadar hüner istediğini de anlatmaz mı? Madem böyle, ona göre hazırlanmalıydı. Yüreği yumuşatılırken dinin şefkatiyle, eline de kılıç verilmişti 12 yaşında, boynuna yay asılıydı. Onu bu sahada methedenler yüzük deliğinden ok'u geçirdiğini söyler. Kaç metreden olduğu bildirilmiyor fakat buna lüzum da yok. İsterse en yakın mesafe olsun parmağa takılan yüzüğe ok'u atmak her babayiğidin harcı değil (inananlar için).

Savaşlara 12 yaşında katılmaya başlamış. Umulmadık kahramanlık göstermiş cenklerde. Her şeyiyle göz önünde, yaptığı hiçbir şey gözden kaçmıyor. Dindar, cesur, kuvvetli, stratejist, kendine güveni olan ve bunu etrafa da hissettiren biriydi. Satranç oynuyordu namlı ustalarla, daha nam almadan önce. Hastalanan babası aile umurunu yıktı 17 yaşındaki omuzlarına.

Bütün yönleriyle aliyyülâlâ adam olma yolunda ilerleyip 20 yaşına geldi. Çağatay Han'ı seçenlerin içinde en kuvvetlisi olan, Belh tarafları emir'i Kazgan'ın hizmetine alındı. (1356)

Timur'un Evliliği ve Yükselişi

Emir Kazgan gücünü kullanarak, Çağatay Ulusu yönetiminde Türk Emirleri hâkim kılmaya çalışıyordu. Bu arada, aleyhine faaliyetlerin başladığı Timur'un gözünden kaçmıyor ve olan bitenleri Kazgan'a haber veriyor. Bundan sonra mevkisi daha da sağlamlaşan Timur'a (Olcay Türkan adlı) yeğenini vermeyi teklif eden Kazgan "*Ay'ın on dördü gibi*" kız'la, bunu evlendiriyor. Artık, onu yakalamak mümkün değil. Hemen, bin asker üzerine kumandan tayin edilmiştir ve itibarı oldukça fazladır. Amma, Timur'un çok yakınında çok güçlü bir rakibi vardı, şimdi aynı hedefi, aynı adam'ın verdiği imkânlarla zorlayan iki kişiydiler ve rakip, Kazgan'ın torunu, Emir Hüseyin'dir.

Hânbâzi (Han Oyunculuğu)

Adı Çağatay Ulusu –Devleti- lâkin, Çağatay'ın soyundan gelenler, güçlü Emirler tarafından seçiliyor, bunlarında kukla gibi oynatılacak cinsten olması tercih ediliyordu. O devir'e, eski kaynaklar, başlıkta kullandığımız ismi takmışlardı.

Emir Kazgan, otoritesini birçok kimseyi incitecek dozda kullanmaktaydı, 1357'de bir suikasta kurban gitti. Seçilmiş Han'lardan Bayan Kuli Han 1358'de öldü. Bu olaylar üzerine Çağatay Ulusu adamakıllı karıştı. Sonu uçurum olan kargaşanın devamından ürken Emirler toplanıp, "*vaziyeti düzeltmek için, Hanlığa Yisun Timur'un oğlu Timur Şah'ı getirdiler ve Kazgan'ın oğlu Abdullah'ı da Ulus Emir'i yaptılar. Aradan bir yıl geçmeden Emir Abdullah öldü, uğursuz olduğu ileri sürülen Temur Şah tahttan indirildi. Memleketin idaresini Emir Hacı Barulas ile Emir Bayan Sulduz ele geçirdiler*".[498]

498 İslâm Ans. 12/ 1. C. Timur Mad.

Bütün bu olaylar Mâverâünnehir'de cereyan ederken, Çağatay soyundan gelen, Doğu Türkistan da hüküm süren Tuğluk Timur seyircilikten çıkıp, olaylara müdâhil olmaya karar verdi. Tuğluk Timur Han ordusuyla, 1360'da Mâverâünnehir'e girince, Emir Hacı Barulas'la beraber bazı Emirler firar etti. Timur, (amcası) Hacı Barulas'tan izin alarak memleketini terk etmedi; ama dik başlılık da etmeyip Tuğluk Timur'a, bağlılığını arz etti.

Bu bir boyun eğme değil risk alma. Ülkesini bırakmıyor. Kendi açıklamasına göre kendisini, halkının iyiliği için feda etmişti. Yaptığı işte Allah'ın rızasını gözetmiş, halk'tan topladığı hediyelerle de Tuğluk Timur'un gönlünü yumuşatmış, sonunda, kaçan amcasının sahip olduğu Emirlik, Tuğluk Timur tarafından **bizim** Timur'a bağışlanmış.[499] 24 yaşındadır, artık Emir'dir (vali), emrinde 10 bin savaşçı bulunmaktadır ve şunu demektedir: "*Tecrübemle öğrendim ki ustaca düzenlenmiş bir plân 10 bin askerden daha fazla başarı sağlıyor*."

499 Bozkırın Üç Atlısı, 272. s.

İkinci Adam Timur

Esas patron Çağataylı Tuğluk Timur, Mâverâünnehir'de kalıcı değildi. İşini bitirdiği zannıyla, geldiği yere döndü. Bir sene geçmeden zuhur eden

kargaşa, Tuğluk Timur'u tekrar Mâverâünnehir'e çekti. Daha kuvvetli bir orduyla gelmişti, daha köklü düzenlemeler yaptı. Oğlu İlyas Hoca'yı Han tayin edip, Timur'u da onun maiyetine verdi.

Liderlik vasfı olup, bunun farkına varanların, lider mevkiinde bulunan yetersiz birine tâbi olması zor. Timur, ne kadar eksisi olursa olsun yöneticilik tarafı ağır basan, emir almaktan hazzetmeyen bir yapıdaydı. Onun, olayların olmadan evvelki sinyalleri sezmesi askerî dehasına değil, Cenab-ı Allah ile ve sonra da, velî kullar diye tanınıp, halktan aşırı ilgi gören bazı şahıslara olan bağlılığına verilir:

Dinî motifler, Timur'un hayatında oldukça fazla. Çoğu kez aşırıdır ona atfedilenler, ancak yaşadığı çağı unutmadan değerlendirir isek rahatlayabiliriz. Birkaç örnek örnek cümle alacağız onu anlatan eski tarihçiden. Emir Hacı Barlas, Moğol ordusunun gelmekte olduğunu duyunca memleketinden kaçmış, Timur onunla ilgili fikir beyan ediyor:

" …Henüz 25 yaşını geçmemiş olmasına ve aklı büyük tecrübe aydınlığını anlamamasına rağmen, bu işleri düzene koymaya karar verdi ve bu niyetle Emir Hacı ile istişare ederek dedi: ' Eğer devlet başsız kalırsa, kuşkusuz başına büyük kötülükler gelecektir ve hainliği ile tamamen yok olacaktır.

Sen Horasan'a ilerlemek istediğinden, bence benim Keş'e (Moğolistan) dönmem daha iyidir ve oranın sakinlerini teselli edip cesaretlendirdikten sonra, han'ın sarayına gideceğim. Allah tarafından bize emanet edilen bu ülke ve halka bir zarar gelmemesi için devletin beyleri ve asilleriyle görüşeceğim.'

Bu şekilde konuşarak ayrıldı. Emir Hacı, Emir Timur'un sözlerinin ilahi ilhamlı olduğuna tamamen kâni idi ve bu yüzden onun tüm kararlarını kabul edip bütün tasarılarını onayladı. Emir Timur Huzur'a vardığında, Çıta (Moğol) ordusunun öncü birliğine rehberlik eden Hacı Muhammedşah Yesürî ile karşılaştı. Birlikler dişlerini yağma ve ganimet arzusuyla gıcırdatarak ve bu memlekette bulunacak hazine ve servet beklentisiyle kendilerine para keseleri dikerek, mümkün olan tüm hızla ilerliyorlardı. Emir Timur, ' Ben gidip beyleri görünceye ve onlarla mantıklı ve münasip bir tasarı kararlaştırıncaya kadar burada bekleyin' diyerek bu birliğin komutanlarıyla bir genel af ayarlamayı başardı. Bu prensin akıllıca sözleri semavi ifadeler gibiydi."[500]

500 Tarih-i Reşidî, 177.s.

Timur'un, sözleri böyle tesirli gösterilir; daima muhataplarını, istediği biçimde ikna eder. Kaçtı. Önce İlyas Hoca'dan, sonra Hive Emiri Tökel'den. Dağlarda Türkmenlerle karşılaştılar düşman gibi, böyle olmadığını anlatabilince yardım gördüler. Yıllar geçti kaçmakla, kavgayla, açlıkla debelenerek. Bir mâcera romanı yazmak istemiyoruz, isteseydik eğer, Timur'un avare gezdiği, ama savaştan gözünü açamadığı seneleri bize yeterdi.

Firar mı Dargınlık mı?

Bizim bilmediğimiz-görmediğimiz, Timur'un hatıratından bahseden yazar, oradan olduğunu söylediği çok mühim bilgiler sunuyor. İstifade edeceğiz: anladığımız şu ki, Yeni Han İlyas Hoca ile Timur'un samimiyetle birbirini kabullenmesi mümkün değil. Han, Moğolluk aşkını diri tutmaya, Timur, Türklerin ezilmemesine dikkat ediyor. Bikicek adlı Emir'in zulmüne engel olamamış, seyirci kalmayı içine sindirememiş, 60 sadık süvarisiyle beraber evini barkını terk etmiştir. Zaman kazanacak, düşünecek, plânlar yapacak, yeni güçler takacak peşine ve şah demeye gayret edecek.

Enişte-kayın (Emir Hüseyin ve Timur) çok az adamla Hive'ye doğru gidiyorlardı; bunu haber alan Emir Tökel, üzerlerine asker gönderdi. Yönlerini dağlara çevirdiler. Mâceralı bir yola girmiştiler. Timur, Peygamberimize ait olduğuna inandığı şu tavsiyeyi düstur edinmişti "*Düşman'ın senden kuvvetli ise, selâmeti kaçmada aramalısın*."

Tarih-i Reşidî, Timur'un methiye kitabıdır âdeta. Manevî yönüyle daha çok ilgili görünse de, askerî başarıları anlatılırken buna mecbur kalmış gibi bir hava sezilmekte. Yani, sıradan bir insan için mümkün görünmeyen işlerin başarılmasının arkasında mutlaka, Mutlak Güç'ün işâretleri gerek; zannımızca bu anlayış sürüklüyor yazarı gayb âlemine! Timur'a atf edilen bir rüya'yı neticesiyle beraber öğreneceğiz:

"Peygamber (S.A.V.) buyurmuştur: ' Gerçek rüyalar peygamberliğin 46 cüzünden biridir.' Bu hadisin açıklaması, Alîm ve Kadîr olan Allah (celle celalühû) büyük bir kimsenin alnına kendi inayetinin ayırt edici işaretini koyduğunda, onun öyle aydınlatır ki, gaibin sırlarını ayan eder, insan ruhuna gelecekteki şeyleri bildirir ve henüz olmamış hadiselerden onu

haberdar kılar şeklindedir. Yusuf, babasının ve kardeşlerinin gelişinden, bu olay gerçekleşmeden yıllar önce rüya yoluyla haberdar edilmiştir. Peygamberlerin Efendisi Muhammed'e (S.A.V.) Mekke'nin fethi bildirilmişti.

Aynı şekilde, bir gün Emir Timur içinde bulunduğu darboğaz ve kendi ordusunun düşmanınkine nispetle küçüklüğü üzerinde düşünceye dalmışken ve hangi hareketin daha iyi olacağını değerlendirirken, uyuyakaldı ve fasih bir dille kendisine şunu söyleyen bir ses duydu: ' Kıvan ve keder duyma, çünkü Allah sana zaferi vermiştir.' Uykudan gözlerini aştığında sordu: ' Kimse konuştu mu?' Tüm bulunanlar cevapladı: ' Aslında hayır!' Bu yüzden o sözlerin semavi bir ses ile söylendiğine ve müjdeli haberin tatlı rayihalı esintisinin Allah'ın lütuf ve inayet gülistanından geldiğine kâni oldu. Allah'ın yardımına güveni tamdı ve taze bir tutku ve yenilenmiş güç ile Emir Hüseyin'e gidip olanları anlattı. İyi haber askerler arasında hemen yayıldı ve büyük cesaret kazandılar; muti kalpleri sabahın zifirindeki gül goncası gibi çiçek açtı."

Bu rüyadan sonra girilen savaştan Emir Timur'un galip çıktığını söylemeye bile lüzum yok. Elbet galiptir Timur, fakat Allah zaferi nasip etmiş diye gevşememiş, bilakis sıkı sarılmıştır…

Aksak Timur

Dağa çıkan eşkıya gibiydi; bunu biraz yumuşatırsak efe olur. Etrafına devamlı yeni gelenler oluyor. Kayın biraderi Hüseyin'le de iyi anlaşıyor, bir ordu meydana getirmeye gayret ediyorlar. Yardımsever bir askerî birlik oluşturmuşlar, Seyistan Emiri'nin ihtiyacı var dost kuvvetine ve Timur koşuyor oraya. Kanlı çarpışmalar yaşanıyor geceli-gündüzlü. Seyistan Emiri amacına erişiyor, fakat iki yara alıyor Timur. Öyle yoğunlaşmışki savaşa, bacağı kopsa duymayacak; ancak ortalık yatışınca fark ediyor ağır yaralarını. Dağlara çekilip tedavisine başlıyorlar, bunda muvaffakiyet tam sağlanamıyor. Söylendiğine göre yaralardan biri ayağındaydı ve tedavi ile istenen olmadı. Timur, bu yaradan sonra ömür boyu topallayacak. Avrupalılar bu yüzden ona Tamerlan, Araplar Timurlenk, Türkler Aksak Timur diyorlar. Bu topallık hikâyesinin başka varyantı olduğunu da biliyoruz.

Timur, topallaması bâki kalıp, yaraları iyileşince Kâbil taraflarına Emir Hüseyin'in bulunduğu yere gitti. Burada, kendisine iltihak edenlerle bir hayli güçlendi.

Sene 1364. Çağatay Ulusu Han'ı Tuğluk Timur öldü, oğlu İlyas Hoca Han seçildi. İşler birkaç sene içinde oluşa oluşa Timur'la İlyas Hoca Han'ı karşı karşıya getirdi. Timur'un 6000, Han'ın 20 bin silâhlısı var, bu az asker, kendinden üç buçuk kat fazla olan orduyu bozguna uğrattı. Bu, maddî anlamı olan kayıpların bir de onur yaralayıcı yanı var, insanın içine sindirmesi kolay değil: Semerkand'da tutunamadı İlyas Hoca Han, şehri terk etmek zorundaydı. Emir Hüseyin'le beraber Semerkand'a giren Timur, yeni bir Han seçerek, sözde Çağatay Hanedanlığını devam ettirmek istiyormuş gibi göründüler.

Epey bir zaman, kayınbirader Emir Hüseyin ile enişte Timur'un arasından su sızmamış ise de, 1365'te Lay muharebesinden sonra bozuştular. Bazı olaylardan, Timur'un Emir Hüseyin'e oyun oynadığı anlaşılmaktadır. Dostlukları bitince rekâbet başladı. Durumunu daha kuvvetli hâle getiren Hüseyin, Timur'u dahi vergiye bağladı ve Olcay Türkan Hatun'un mücevherleri, bağlanan verginin ödenmesi için satıldı.

Dünkü yakın akraba, yakın dostlar can düşmanı oldular. Timur daha az kuvvete sahipti, Hüseyin'in önünden kaçtı. Satranç ustası olduğu bilinen Timur Çetecilerle anlaştı. (Çağatay Ulusu ordusu Çete diye anılıyor) Bunu duyan Hüseyin barış teklifinde bulundu.

Kısa aralıklarla bir barış bir savaş, bir zafer bir yenilgi derken 1370'e gelindi. Timur'un gerek kaynı Emir Hüseyin'le beraber, gerek tek başına yaptığı savaşların sayısı yüze yaklaşmıştır. Bunların ekserisi galibiyetle sonuçlanıp, muzaffer komutanın gücünü artırmıştı. Ne yazık ki, Hüseyin'le Hüseyin adına yapılan son savaş hüzünlü olmuştur. Timur'un savaşçılık dehası, teşkilatçılık maharetiyle birleşmiş, Emir'lerden birçoğu emri altına girmiş, Hüseyin yalnızlığa mahkûm edilmişti. İki Emir'in orduları Kunduz şehrinde çarpıştı, hiçbir şansı olmayan Emir Hüseyin, sığındığı cami'nin minaresine yakalandı. "*Timur'un huzuruna getirildi ve vaktiyle Emir Kayhusrev'in kardeşini öldürtmüş olduğundan, Kayhusrev ve Muayyet Arlat tarafından kısâsen öldürüldü. Bu hadiseden sonra Süyurgutmuş Han Timur ise, Uluğ Bey olarak ilân edildi*".[501]

501 İslâm Ans. 12/1. C. Timur Mad.

Kader arkadaşlığı uzun süre devam etmiş, savaşları daha az zamana sığıyordu. Başlangıçta Timur, kayınbiraderi için lütufkâr olmayı istiyordu, fakat kin sahipleri baskın geldi. Emir Hüseyin siyasetten elini çekip Hacc'a gitmek istiyor. Timur kötü şartlar altında bile olsa görüştüklerine sevindiğini söylüyor Hüseyin'e. Çok da heyecanlı olan Timur'un gözleri yaşarıyor. Ne olursa olsun, ecel kapısını çalmıştır Emir Hüseyin'in:

Timur'un, bilhassa son anlatılan zamanı, bu zamandaki hâli, tarihçilere çok malzeme vermektedir. Dostluğunu isteyenler ile istemeyenler, yani sevenlerle sevmeyenler yarış hâlinde metheder ve kötülerler. Bir yanda mütevekkil bir Müslüman oluşuna bağlanır başarıları, bir yanda zulüm yaptığı zihinlere işlenmeye çalışılır. Ona, iyi olmayan bir şeyler söyleme ihtiyacı hissedenler, hiç bulamazlar ise ikiyüzlü olduğunu haykırırlar.

Timur gerçekte neydi. Zâlim, riyakâr, kahraman…. Bunlardan hangisi? Zulmünü anlatanlar, savaş gereği öldürttüğü insanlara gözyaşı dökerken, riyakârlığına misâl verenler Mâverâünnehir'e gelen Çağatay Han'ı Tuğluk Timur'a tâbi oluşunu kınarlar.

Maveraünnehir Türkler'in yurdu idi. Buraya Cengiz Han'ın milyonlarca insan'ın cesetlerini çiğneyerek sahip olduğu unutulmamıştı. Ahalisi Türk, Emirleri Türk, Han'ı Moğol. Timur, bunu içine sindiremiyor. Türk yurduna Türklerin sahip olması plânları yapıyordu. Gösterdiği zaaf emareleri, tavizkâr tutumu ileriye dönük hesapları gereğiydi. Devamlı aynı davranış içinde bulunarak hedefine yaklaşmaktaydı. Moğollarla Türklerin akrabalığı söylenebilir. Timur'un Cengiz Han'a veya onun yakınlarından birine akraba olduğu da söylenebilir. Cengiz Han ile Timur'un beşinci göbekte birleşen soylarından bahsedildiği, bunun doğruluğundan şüphe edilmediği dahi iddia edilir, ama bir taraf Moğol adıyla diğer taraf Türk adıyla anılmaktadır. Timur, iyi bir Müslüman olmasının yanı sıra Türk milletinden olduğunu ve bu soya bağlılığını, bundan derin haz aldığını göstermekten geri durmaz:

"*Biz ki Melik-i Turan, Emîr-i Türkistanız,*

Biz ki Türkoğlu Türküz;

Biz ki milletlerin en kadimi ve en ulusu

Türk'ün başbuğuyuz!...*"*[502] Bu sözler onun.

502 Yeni Rehber Ans. 19.c.

Bir de Emir'lik Han'lık meselesi var ve bunun için birinci yorum, Açina soyundan gelmeyenlerin Han ünvanı kullanamayacağı biçimindedir ve bu

kanaat yaygındır. Diğerini yabancı bir tarihçiden okuyoruz. Kazandığı Emir Hüseyin zaferinden sonrası şöyle anlatılmaktadır: “

Böylece bu milliyetçi Türk, soylularla mücadele etmek ve bu sınıf üzerinde egemenlik kurmak için önce Moğollar sonra da Taciklerle işbirliği yaptı. Bu kadar çaba, ihanet ve ikiyüzlülükten sonra kendini Baktra (Belh) da 10 Nisan 1370 tarihinde Emîr ilan ettirebildi.

Timur’un bu konudaki alçakgönüllülüğü hep övülür; kendini ne sultan, ne kral ne de han ilân ettirir, sadece emir ya da prens olmakla yetinir; hiçbir zaman da emirlik ünvanından daha yüksek bir ünvan almayacak, zaferleriyle sarhoş olduğu anda bile büyük emir ünvanını kullanacaktır. Ve böylelikle boy ölçüşmek gibi bir niyeti olmadığını göstermek, Cengiz-Hanlıların meşruiyetine zarar vermemek ve Moğol İmparatorluğunu yaşatmak için tahta bir Ögedey hanını geçirir, ama bu bir kukladan başka bir şey olmayacaktır. Aslında kesin ve tek diktatör Timur’du.”[503]

503 Orta Asya, 340. s.

Timur’a kızacağımız yerler olacaktır, fakat yeri geldiğinde hakkını teslim etmeyi de bilmeliyiz. Mâverâünnehir’deki Moğol hâkimiyetini çökertmişti. Kendisinden güçlü kimse yoktu. İleride daha güçlenmiş olarak görülecek. Yani ona hiçbir şeyi hiç kimse lütfetmemiş, bileğinin kuvvetiyle aşmıştı yüce dağları. “**Han**’ım” dese ne olurdu?

Yeni Evlilik ve Kurultay

Timur’un, bildiğimiz ilk eşi Olcay Türkan Hatun beş sene önce ölmüştü. Büyük hendekleri atlayıp Mâverâünnehir’in en büyüğü olduktan sonra, büyük ünvan kullanmasa da büyü hesapları vardı. Moğol hâkimiyetine şartlanmış olan halk kendilerinden bir Han olamazmış fikrinden kurtulamıyor muydu neyse, o güçsüz gölgeyi üzerlerinde hissetmeden edemiyorlar. Timur da, bu isteğe cevaben iyi bir Moğol kızıyla evlendi. Kazan Halil Han’ın kızı Saray Melik Hatun’la izdivacı ona Han’lık getirmedi fakat **Küreken** lâkabı bundan sonra kullanılır oldu. Belh’te toplanan kurultay zenginleştirdi Timur’un ünvan hanesini: “**Sâhib Kıran**” ve “**Kutb-ed Din**” dediler, mutlaka hoşuna gitmiş, dindarlığından ötürü ikincisiyle gururlanmıştır da.

Teşkilatlanma önemliydi; buna öncelik verdi Emir Timur. Bir toy (ziyafet-şölen) verdi ki tam iki ay sürdü. Burada kabileler mertebelerine göre sıra aldılar: Barulas, Sulduz, Nayman, Celâyir, Kıpçak, Sencer'î Türkmenleri ve Arlatlar… Bu düzen hiçbir zaman bozulmadı.[504]

504 İslâm Ans. 12/1. c. Timur Mad. (Mustafa Kafalı)

Seneler kâh durgun kâh dalgalı geçiyor, savaşlar şampiyonunu bulmuş, kemer bir türlü Timur'un belinden düşmüyor. 1376''ya geliniyor doludizgin. Kıpçak Bozkırlarında Moğollar tarafından kurulup, nüfus çoğunluğu lehine gelişip Türkleşen Altın Ordu Hanlığı bunalım içindedir. Kendi bahislerinde işlenen bu konuyu tekrar etmeyip, sadece orada söylenmeyenleri not etmek isteriz.

Adının önünde veya arkasında Hakan da Han'da yok, Lâkin Emir Timur İmparator olma yolunda. Toktamış'ın babası Tuy Hoca, tıpkı Timur gibi bir Emir idi Altın Ordu Hanlığında. Mertliği, dilinde kelâm olarak boynunun vurulmasına yol açtı. Babasının başına gelenin kendisine de gelebileceğini düşünen Toktamış, namı sınırlardan taşan Timur'a sığınmak istedi. Kabul dedi, Timur, asker verdi gönderdi Toktamış'ı. Bir, iki, üç… hep yenilgi yenilgi. Ölümden kurtuluyor her defasında, ama eline bir şey geçmiyor. Timur da yeter demiyor, hatta ona vilâyetler bağışlıyor Altın Ordu toprağından. Bu nasıl olur? Oluyor. Kafasına koymuş Timur, bu gün değilse yarın alacak Altın Ordu'nun her şeyini, çıkarılmamış madeni gibi görüyor oraları ve bölge Bilâhare tayin ediyor misafirine, buraları al, senin olsun!

Uzun mâceradır Timur, Toktamış meselesi. Altın Ordu Hanlığı bahsinde geçti. Aceleden gelmek istediğimiz Yıldırım Bâyezid-Timur husûmetidir.

Timur, birçok hususta Cengiz'e benzetilir. Bu benzetmeler; yerine göre alttan alışı, yeri geldiğinde üste çıkışı ve gerekli gördüğü zaman da yumruğunu vuruşunda belirginleşir. Cengiz Han istikbale dair iyi hesap yapıyordu, Emir Timur da öyle. Kaçak yaşayışları, hücumları, büyüyüşleri çok benziyor birbirine. Cengiz'in babası kabilesinin reisi idi, Timur'un babası da. Velhasıl Timur Cengiz Han'ın yüz küsür yıl sonra dünyaya gelmiş ikinci sürümüdür. Dindarlıklarında dahi birbirinin aynıydılar; ama biri inandığı Gök Tanrı dininin, biri doğrudan Allah'ın tam bağlısı.

Avrupa tarihçileri kendi bildikleri usûllerle benzetmeler yapıyorlar Timur için. Onun izlediği siyasî yolda Makyavelizm ve iki yüzlülük yoldaşı olmuştur kimilerine göre. Tarihî şahsiyetlere benzetilişine gelince; Rene Grousset diyor ki: "*Fauche'nin ruhuna sahip bir Napolyon, Atilla'nın*

soyundan gelen bir II. Philippe vardır sanki karşımızda”. Aynı yazar, “*ciddi ve düşünceli, neşenin düşmanı*” diyor tırnak içinde, övülmüş vasıflarını sıralıyor, sonra sözü, bizim az önce değindiğimiz konuya getiriyor: “*Cengiz Han'ı hatırlatmaktadır. Moğol fâtihi gibi Türkistanlı önderde karanlık bir geçmişe sahip olup, tıpkı kabiliyetsiz Wang Han'a (Karayitlerin önderi Tuğrul) hizmet eden Cengiz Han gibi, -o da- değersiz bir bey olan Emir Hüseyin'in yanında ikinci planda kalmaya rıza göstermiştir…*”[505]

505 Bozkır İmparatorluğu, 391. s.

Bir hedef belirlemiş genç yaşında, ondan hiç sapmamış, bir an evvel ulaşmak için bulduğu her vasıtaya binmiştir. İkiyüzlü ise de, siyaset ustası ise de, esas mesele bu.

Harizm'in Fethi ve Diğerleri

Timur Türkistan hükümdarı olmuş, hüküm sahasını genişletmek için gecesini gündüzünü feda ediyor akından akına koşuyor. Harizm'in fethini gerçekleştirdi.

Kader değilse de talih benzerliği diyebiliriz. İran'da kurulan Moğol-İlhanlı Devleti dağılınca, onların toprakları üzerinde iki ayrı devletçik teşekkül etmişti. Emir yahut Şeyh Hasan'ın başında olduğu devlet'e İlkanlar veya Celâyirler denmekteydi. Şeyh Hasan da, Timur gibi istediği bir Moğol'u tahta çıkarıp kukla gibi kullanıyor, bunu yaparken, Moğol devletinin berhayat görüntüsünü verdiğini sanıyordu. Hani, bravo demeden edemiyor insan; Moğolların ölüleri bile hüküm icra ediyor. Bu Şeyh Hasan Irak'ı zapt edip, Bağdat'ı başkent yapmış. Zamanı gelince Şeyh ölüp oğlu Üveys tahta çıkmış, o da Azerbaycan ve Tebriz'i almış. Gelinmiş daha berilere, Üveys ölmüş, onun iki oğlundan adı Ahmet olan konmuş mirasa. Fakat Ahmet vicdansız, halk onun zulmünden bîzar. Sonunda Timur'a başvuran ahali demiş ki “*bizi kurtar*!”

İşte bu vesile çekmiş Timur ordusunu İran'a, Tebriz de savaşa cesaret edemeyen Ahmet kaçınca Bağdat'a kadar, burada başlamış çarpışma. Netice, olması gerektiği gibi, Azerbaycan ve Tebriz Timur'un malıdır artık. Fakat Ahmet sabun misâli kayıvermiştir avucundan.

Güvercinler

Ahmet, Bağdat civarında saklanıp, Timur'un gazabından korunmaya çalışıyor. Peşi bırakılmamış, bunu bilen halktan bazıları güvercinle name gönderip, düşmanı tarafından takip edildiğini bildiriyorlar. Demek ki, olaydan haberi var Timur'un; çünkü o da bir güvercin yolluyor Ahmet'e ve yanlış alarmdan bahsediyor:

"*Ufukta görünen toz Türkmen süvarilerinin gelişiyle peyda olmuştur; Timur'un ordusuyla alâkası yok.*"

Ahmet inanmış ikinci mesaja, sere serpe harekete başlamış, Timur'un ordusu koşturmuş. Sonuç olarak, Ahmet duramayacak Timur'un güçlü ordusunuın karşısınmda, o kaybedecek, öbürü kazanacak. Ahmet, memleketini çıkaracak gözünden, can'dır aziz olan deyip kaçacak Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'in yanına kadar! İşte, farkında olmadan yapılan bir kötülük. Yıldırım'ın da devletinin de başına hiç yoktan gelen belâ:

Adım Adım Anadolu'ya

Emeğini ve zamanını esirgemeden yıllarca savaşmış, önemli memleketleri kendine bağlamış. İktidarın tabiatında oburluk var, muktedir olan iktidar sahibi için **yeter** diye bir kelime yok: Horasan, Cürcan, Mazenderan, Sicistan, Afganistan, Fas ve Azerbaycan istilâ edilmişti. Bağdat Celâyirlilerden alınmış, El cezire devlete bağlanmış, İsfahan zapt edilmiş. Ulema ile Şeyhlere dokunmayan Timur, zapt ettiği ülkelerde, ahalinin katledilmesine seyirci kalmaktaydı.[506] Bu tarafı Cengiz Han'ı andırır.

506 Osmanlı Tarihi, 1. C. 79-80. S. (Ziya Nur Aksun)

Yolunun üstüne çıkan her yer ya kendiliğinden teslim oluyor ya zorla teslim alınıyor. Mukavemet gösterenler zarar görüyor, **uysal koyun**'lar kârlı. Diyarbakır zapt olunmuştu. Burada, "*Timur, Yûnus ve Circîs peygamberlerin kabirlerini ziyaret ile üzerlerine birer kubbe inşa olunmak*

üzere yirmi bin köpek (para birimi) itâ ve her geçtiği yerde fukaraya çok sadakalar dağıttı."[507]

507 Hammer Tarihi, 1. c. 330. s.

Türkistan da sağa sola yayılan, yönünü Anadolu'ya da çeviren Türk Timur ile Anadolu'dan Avrupa ortalarına kadar dalan, topraklar-ülkeler fetheden Türk Yıldırım Bâyezid bir gün tokuşacak gibiydiler. Bu Avrupa Hıristiyanlarının en büyük emeli, dileği, umuduydu. Gelişmeler, öngörüsü sağlam Venediklileri adamakıllı beklentiye sevk etmişti. "*Bunlar daha 1394 yılı Temmuz ayında 1. Bâyezid ile* ***Tatarların Han'ı*** *arasında düşmanlıklar çıkacağından emindi.*"[508] Tatar Hanı derken Timur'u kast ediyor; aslında bu ifade onun değil, alıntı yaptığı kişinindir. Ve bir de, Türklere Tatar da dendiği çok olmuştur geçmişte. Tatarların Türklerin bir boyu olduğu da malûm. O, Timur'u tanıtmaya çalışırken şöyle diyor:

508 Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1. c. 284. s. (Nicolae Jorga)

"*Timur, kendisini sadece dünya üzerinde ulaşabileceği yere kadar hırsını doyurmak için Allah tarafından gönderilen "Allah'ın kulu" olarak değil (bu ifade uygunsuz), Türk halkının gerçek ve tek temsilcisi olarak görüyordu. Yörüklerin bol paçalı şalvarları içinde, başında yüksek keçe başlığı ile tam bir Türk gibi giyinirdi. (….) Sarayında sadece Türkçe konuşulur ve Türkçe yazı yazılırdı. Saf Türk kanı taşıyan soyu ise henüz Hıristiyan hanedanlarının kanı ile bozulmamıştı*."

Karşılaştırmalar yapıyor yazar, Timur'u ve devletini tam Türk olarak niteliyor, medeniyetçe de ilerlemiş gösteriyor. Osmanlı her iki hususta da geridir, yani yazara göre daha az Türk ve daha az medenî. Bir de biz bakacağız:

Eğer, padişah ve şehzadenin Hıristiyan kızlarıyla evlenmesi kan bozulmasına sebep sayılırsa, bu hususta Osmanlı müebbet'e mahkûm edilir. Peygamberimiz dahi, dininden ve milletinden olmayan hatunları nikâhlamıştı, o hatunların çocukları olduğu- nu duymadık ve bu bahsi geçiyoruz.

Timur'un etrafında ulema var, hem de en meşhurlarından. Onun hüküm sürdüğü topraklar son dil ile tanışalı altı yedi asır olmuş, İslâmiyet bütün müesseseleriyle, Timur'dan çok önce yerleşmişti buralara. Ve onun toprağı

Müslümanlarla çevriliydi. Çıkış yeri olması hasebiyle **merkez** demek uygunsa buraya, yani Arabistan'a bile komşuydu Emir Timur.

Osmanlı, başlangıçta Anadolu Selçuklu Devletinin lûtfettiği daracık bir mekânda ikâmete başlamıştı; iki adımda bir karşısına çıkan Hıristiyanlarla çarpışa çarpışa devamlı batıya ilerlemişler. Hep Hıristiyanların içine girmişler, gittikleri her yere adalet götürme gayretleri olmuş. İlim Osmanoğlu için o kadar önemliydi ki, Selçukludan kendilerine gelen şahsiyetleri değerlendirdiler, Orhan Gazi İznik'i fetheder etmez, orada cami ve medrese yaptırdı (1331). Osmanlı, Osmanlılığı öne çıkarıp Türklüğü geri plâna atmıştır, bu doğru. Türkçe de saray'da kendine yer bulamamış, bu da yalanlanamaz. Hâdiselere bu pencereden bakılır ve mukayese edilirse, Emir Timur Yıldırım Bâyezid'den daha Türk'tür! Onun yazı dili, konuşma dili Türkçe, Osmanlı da Farsça ağırlıklı ve Arapça revaçta. Emir Timur, bunları göz önüne alarak, kendini daha iyi Türk olarak görmüş ise ne denebilir?

Timur'u Anadolu'ya İten Sebepler

Acele davranmamış, her şeyi sırasına göre yaparak büyümüştü. Altın Ordu Devleti rakiplerin en güçlüsü sayılıyordu; önce Toktamış'a destek verip onu Altın Orduya sahip olacak duruma getirdi. Sonra Toktamış'ın vefasızlığı ikisini karşılaşma mecburiyetinde bıraktı. Neticede Timur kazandı.

Savaşları devamlıydı ve hepsinin neticesinde, Timur'un gördüğü zafer. Hindistan Türk İmparatorluğuna da hâkim oldu. Sırada Çin vardı, ama Timur Çin'i fethetmeden önce Mısır ve Türkiye'yi almayı düşünmektedir.[509] Çünkü dişine göre rakip kalmamıştı, ancak Mısır sultanları ile Osmanlı hükümdarı Timur'un karşısına çıkabilecek güçte görünmekteydi.[510]

509 Büyük Osmanlı Tarihi, 1. c. 122. s. (Yılmaz Öztuna)

510 Türk Tarihi, 3. c. 154. s.

Olayların seyri, yakın zamanda iki Türk devletini savaştıracak şartları hazırlamıştır. Tabii ki buna Timur da Bâyezid de gönüllü idiler. Zira şampiyonluk yarışı başlamıştı ve birinin kellesi gitmeden diğeri en büyük olamayacaktı. Timur için tehlikeli sayılan Mısır Memlûk Sultanlığı da,

Sultan Barkuk'un 1399'da ölmesiyle zayıflamıştı;[511] onun yerini alan oğlu Ferec küçüktü, dolayısıyla pek hükmü yok.

511 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1. c. 119. s.

Memlûk Devleti, Timur'un gözünü korkutacak kadar kuvvetliydi Barkuk hayatta iken. Sultan Barkuk, Yıldırım Bâyezid ile can ciğer dost idi. Hatta Bâyezid, Abbâsî halifesinin kendisine Sultan ünvanı vermesini rica ederken 1396'da, Barkuk'u aracı yapmıştı. Böyle itibarlı bir sultan, Bâyezid'in dostu olmakla Timur'un cesaretini kırıyordu. İki büyük devletin güç birliği yapıp saldırması, herhalde Timur'a dünyayı dar ederdi.

Şartlar değişti. Timur'un Anadolu'ya doğru hareketi daha kolay hâle geldi. Arkasında güçlü hiçbir düşman kalmamış, önü açılmış, yalnız meçhûllerle dolu bir adım atılacak. Timur'un iyi satranç oyuncusu olduğu biliniyor, rastgele hamle yapmaz; bin düşünüp bir oynar. Hasım olarak bir kahramanı karşısına alacağı için temkin lazım, ayrıca ırkdaşı ve soydaşıydı rakibi olacak kimse. Birçok yönden netameli bir yolculuktu ufukta görünen. Dönüş mümkün müydü? Hayır. Öyle kurgulanmış ki ne Bâyezid uzak durabilecek büyük buluşmadan, ne de Timur. Birçok sebep var çarpışmaları için, galiba sebeplerin başında gurur yer alıyor. Yaşlı Timur'a karşı genç Bâyezid'in gururu. Timur da yok muydu gurur? Hindistan'a kadar genişleyen bir imparatorluğu şahsî becerisiyle kurmuş, 1399'da başarıyla dolu Hint seferinden dönmüş, kendine güveni zirvede.

Hint seferi sonrası, bir kere daha Bağdat'a girmiş, buranın Celâyirli Hükümdarı Ahmet, Kara Koyunlu Türkmen reisi Kara Yusuf'la beraber Suriye'ye iltica etmişti, sonra Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bâyezid'e sığınma niyetine girdiler. Anadolu'ya gelen iki sürgün hükümdar, Bâyezid tarafından hüsn-ü kabul gördüler. Bu kadar değildi mesele; Kütahya Ahmet Celayir'e, Kayseri ve Aksaray Kara Yusuf'a dirlik olarak verildi.

Denir ki; iki küçük hükümdar iki büyük hükümdarı birbirine düşürdü. Çözümü müşkül bir olay zuhur etmiştir ve iki taraf için de geçerli olan gerekçe, "*serde yiğitlik var*!" Türk tarihinde emsali çok, en kolay hatırlananı Gök-Türklerden kaçıp Avrupa'ya gelen Avarların durumu. "*Onlar bizim at uşaklarımız, sakın yer vermeyin, yoksa düşman oluruz*" gibi tehditler gelmişti Gök-Türklerden Bizans İmparatoruna. Şimdi benzeri yaşanmaktadır Anadolu'da.

Name'ler Savaşı

Timur, bir name gönderip Bâyezid'e, kaçakların iadesini istedi. Namede mana çoktu. Önce onların gittikleri yere zarar verecekleri, çünkü tehlikeli ve müfsîd (fesatçı-bozguncu) kişiler oldukları bildiriliyor: "*Onlar uğursuzluk getirir. Bâyezid gibi büyük bir padişahın himayesine lâyık değildir onlar…*" diyor. Buraya kadar söylenenler dortane bir uslûp taşıyor; teşekkür edilip savuşturulur. Uyup uymamak muhataba kalmış. Fakat Emir Timur, sonra sopayı çıkarıyor abanın altından ve emrediyor: "*Onları iade et. Emrime muhalefet edenlerin âkıbetlerini düşün!*"[512]

512 Osmanlı Tarihi, 1. c. 302. s. (İ. H. Uzunçarşılı)

Timur, güçlü bir baba olduğuna inanıyor, Bâyezid'den aksi cevap beklemiyordu. Zannettiği bütün üstünlüklerine rağmen, mektubunda diplomasi kuralına riayet edip, muhatabını kendisiyle müsavi görüyor gibi hitap etmişti. Bir tek istisnası vardı; Timur adı Bâyezid adından önce geliyor.

Bâyezid cevap gönderdi Timur'a. Kesinlikle alttan almadığı gibi, açıktan meydan okuma ve tehdit vardı yazılarında: "*Seninle ne zamandan beri muharebe etmek isterdim, şimdi bunu fiile çıkarmağa azmettim; sen gelmezsen ben gelirim.*" Daha ağır ifadeler de var:"*Eğer kaçarsan karıların boş olsun*" Ve mektupta, Bâyezid'in ismi altın yazıyla yazıldığı halde, Timur'un ismi siyah mürekkeple ve altta yazılı idi. Bu, düpedüz aşağılama. Aşırı tahrik. Azgın boğanın böğrüne mızrak saplamaktan başka bir şey değil. Mektubu okuyanca şaşkına dönen Emir Timur'un gayr-i ihtiyari ağzından dökülen sözler: "*Murad oğlu çıldırmış*!"

Birçok mesele iç içe yaşanmaktaydı. Timur'a göre, kendisine ait olan iki kaçağın, yani Celâyirli Ahmet ile Kara Koyunlu Kara Yusuf'un iade edilmeyişi, bir de Kemah'ın kayıtsız şartsız teslimi şart idi. Bâyezid, kesinlikle bunlara yanaşmıyor, üstelik büyük düelloya hazır olduğunu bildiriyor. Timur'un, "*Murad oğlu çıldırmış*" demesi kendi gücüne inanıp güvendiğinin işâretidir: Timur, rakibi adına bunu çılgınlık sayıyor, çünkü bir savaşta onun mahvolacağına kesin gözüyle bakmaktadır. Bütün haberleşmeler elçiler aracılığıyla yapılmaktaydı. Öfkeden deliye dönen Timur, kalabalık ordusunu Osmanlı elçilerine gösterip, onlara da şöyle dedi:

"*Yıldırım Han'a deyin ki, bazı küçük isteklerimiz kendisine uygun düşmemiş, hışım dolu cevap göndermiştir. Bizimle düşmanlık ona lâyık*

değildir. “Biz alçaktan aldıkça o sertlik yolunu tuttu ve sabrımızı ağırbaşlılığımızı yele verdi. Gururla davranmak, sonu düşünenlerden gelmez. Yere batasıca kâfirin çapaklara bulanmış gözünde bir diken gibi duran, kâfirlere ateş saçan kılıçları altında zelil eden, hor bırakan, Rum topraklarını töreleri adalet olan bu devletin gölgesinde güven ve barış diyarı haline getiren, cihad törelerini izlediği için karşısına çıkıp kılıç çalmayı utanç bilerek, yumuşaklık yoluyla işleri götürmeyi istemiş ve barış düzlüğüne inmeyi candan dilemiştik…”[513]

513 Tacü’t Tevarih, 1. c. (Hoca Saadettin)

Timur’un konuşması oldukça uzun olarak yansımış Hoca Saadeddin Efendi’nin tarihine. Ağdalı üslûbuyla genişletmiş de diyebiliriz, yazar için. Elçilere sitemler iri taşlar misâli fırlarken güçlü Aksak Timur’un dilinden, anlaşmazlığa sebep olanlardan biri ortadan kalkmıştı zaten. *“Ve işte, diyor Timur Kemah teslim alınmıştır. Kaçaklar’ın yani Celâyirli hükümdarı Ahmet ile Kara Koyunlu Kara Yusuf’un iadeleri meseleleri mevzu edilmeyi bile değmez.”* Ona göre Yıldırım Bâyezid bu iki kişiyi asla yanında tutmamalıydı. Zaten uğursuz olan bu insanlardan hayır değil şer zuhur eder, değersizdir onlar Timur’un nazarında.

Sonuç olarak barıştan yana olduğunu da anlatıyor, ama bir şart daha ileri sürüyor. Eğer şehzadelerinden birini yanımıza gönderir, özür dilerse, biz şehzadeye öz oğullarımızdan iyi bakarız. Gönlümüz yumuşar, düşmanlık kalkar!

Sivas’ta Timur Zulmü

Yıldırım Bâyezid, pek ciddiye alma taraftarı değil, yüksekten attığını sanıyor Timur’un. Hâlbuki adam kendi durumunu da rakibini de iyi biliyor; kendi gücünü karşı tarafın bilmediğini de fark ediyor. Yıldırım Bâyezid gururuna yediremez mültecileri iadeyi, bu normal, yaptıklarına bakarak, Timur’dan aşağı kalmayacağını düşünmesi de doğrudur, fakat gerçek acı.

Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Timur tehlikesini sezmiş önceden, Memluk Sultanına ve Bâyezid’e müşterek hareketi teklif etmiş müspet cevap alamamıştı. Gerçi, bu sezgisinden sonra fazla yaşamamış ölmüştür

Burhaneddin. Sivas, Malatya, Divriği ve havalisi Osmanlılara geçmiştir. 514

514 Osmanlı Tarihi, 1. c. 304. s. (İ. H. Uzunçarşılı)

Timur, hiç hesapta olmayan bir zamanda, Osmanlı toprağı olan Sivas'a girdi. Bu giriş çok zor olup, Timur'u çileden çıkarmıştır. Anlatıldığına göre Sivas hem sağlam bir şehir'di kaleleriyle, hem de nüfusu o zamana göre çok fazla. *Etrafı yüksek bir duvar ve geniş bir hendek ile çevriliydi. Müdafîleri gerek kuvvetçe, gerek sebatça istihkâmlarının metanetiyle mütenâsip idiler.* Bütün sağlamlığına rağmen, Timur'un inadına üç haftadan sonra boyun eğmiştir Sivas şehri. Ne kader eziyet çektirmişse Timur'un askerlerine, o kadar da zulüm görmüştü şehir ahalisi. Burada yapılanlar Timur'un inancına yakışmayacak çirkinlikteydi; biz bu kadar söyleyeceğiz.

Timur Sivas'ı almakla ağır bir darbe vurmuştu Osmanlı Devletine, fakat bu arada dolaylı yoldan Bizans'a da yardım etmişti. Bâyezid İstanbul kuşatmasıyla meşguldü Sivas kana bulanırken. Haber ulaştığında, Osmanlı ordusu Bizans'ı kendi hâline bırakıp, kuşatmayı kaldırdı.

Büyük şehzade Ertuğrul Bey Kadı Burhaneddin ile 1392'de yapılan savaşta "*maktûl olmuş,*"[515] bunun acısı içini yakmıştı babası Bâyezid'in. Halkondiles'in yazdığına göre: "*Bâyezid Asya da gezerken bir çobanın kemâli sükûn ile sanki kaval çaldığını işiterek: 'Çal çoban çal Sivas gibi şehrin mi yandı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü?' demiş.* "[516]

515 Osmanlı Tarihi, 1. c. 277. s. (İ. H. Uzunçarşılı)

516 Büyük Osmanlı Tarihi, 1. c. 344. s. (Hammer)

"*Evlat acısı gibi yüreğine oturdu*" deyimi vardır ya, yukarıdaki hikâyeyi alarak, Bâyezid'in Sivas'ın elden çıkışına ne kadar üzüldüğünü göstermek istedik. Yorga, Bâyezid'in çobana söylediğini naklederken, Ertuğrul'un Timur'la savaşırken –Sivas'ta- öldüğünü yazar.[517]

517 Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 1. c. 280. s.

Beyler'in oynadığı rollerden bahsedilecekti, konu dağıldı. Timur, artık Anadolu'ya adımını atmış, çok eziyetle Sivası almış, ama şunu da anlamış; Osmanlı şehirlerinin birer birer alınmasına ömür yetmez. 1336'da doğan Timur 1400'de 64 yaşına değmişti; kendine rakip olarak seçtiği Bâyezid 1360 doğumlu ve henüz 40 yaşında. Asya'nın Fatihi, Anadolu'yu bir tek

savaşla kendine yâr etmek istiyor. Avrupa Fatihi de onu geldiği yere eli boş ve bin pişman göndermek niyetinde.

Erzincan Beyliğinin İşgali

Erzincan, Uygur Türklerinden Mutahharten Bey'in idaresinde, Timur'un himâyesindedir. Yıldırım Bâyezid, Sivas'ın acısını Erzincan fethiyle hafifletmek istiyordu. 1401'de burayı, ordusunun başında bulunarak aldı, sonra da kendisinin yüksek hâkimiyetini tanıması şartıyla tekrar Mutahharten'e bıraktı. Kemah ayrı mütalaa edilerek Osmanlı muhafızına emanet edildi, ayrıca Mutahharten'in ailesi rehine olarak Bursa'ya gönderildi (Temmuz 1401). Timur'la Bâyezid arasında iyice zayıflayan ipler, bundan sonra tamamen koptu.

Arada elçilerin gidip gelmeleri, karşılıklı iyi niyetlerin bildirilmeleri neticeye tesir edememiştir. Çünkü iki taraf da birinci olmaktan başka şıkka rıza göstermiyor, iki tarafın şartları da bir birine ters geliyordu. Özet olarak Timur'un istekleri şöyleydi:

1. Kemah, eski sahibi Mutahharten'e geri verilsin, ailesi serbest bırakılsın.
2. Bâyezid Şehzadelerinden birisi rehine olarak gönderilsin.
3. Metbuiyet alâmeti olarak gönderilecek olan külah ile kemer, Bâyezid tarafından kabul edilsin.
4. Anadolu beylerinden alınan yerler eski sahiplerine iade edilsin.
5. Kara Yusuf teslim edilsin ve bunlara karşılık kâfirlerle yapılan savaşlarda Osmanlılara yardım edelim.

Bu ağır ültimatom'u alan Yıldırım Bâyezid Veziriâzam'ı Ali Paşa'ya dedi ki:

"*Şerefimiz ve karşı koyacak kuvvetimiz vardır: tâbi olamayız, istiklâlsiz yaşayamayız*!"[518]

518 Osmanlı Tarihi, 1. c. 308. s. (İ. H. Uzunçarşılı)

Ankara Meydan Savaşı

Emir Timur’un göreceği en büyük ve en anlamlı savaşın fişeği patlatıldı. Aynı zamanda Yıldırım lâkaplı Padişah Bâyezid’in göreceği en hazin ve son savaştı bu. Timur, yabancısı olduğu topraklarda çarpışacağı için daha az şanslıydı, fakat casusları vasıtasıyla, savaşın geçeceği sahrayı da Osmanlı askerinin durumunu da vaktinden evvel öğrenmişti. Anadolu beylerinin hürriyet aşkı Yıldırım Bâyezid’in karşılaşacağı aşılmaz engellerden biriydi ve Timur bunu kendi hanesine yazdırmanın bütün şartlarını hazırlamıştı. Bu, Anadolu Türklüğü için yıkım olan savaşı bütün tarih kitapları etraflıca anlatır, biz detaya girmiyoruz.

Savaş, Ankara-Çubuk ovasında 28 Temmuz 1402, Cuma sabahı başladı. İçten çökertme olmasaydı belki Bâyezid kazanırdı. Timur, yaşıyla mütenâsip tecrübelerini lehine kullanmayı becermiş, Osmanlı ordusundaki Kara Tatarları ayarlamıştı. Kara Tatarlar, Başkomutanın kendilerini yerleştirdiği mevzilerden ayrılıp düşman safına geçmekle, denge Bâyezid aleyhine bozuldu. Osmanlı hâkimiyetini içlerine sindiremeyip Timur’dan yardım isteyenlere de gün doğdu. Aydınoğlu, Germiyanoğlu, Menteşeoğlu, Karamanoğlu, Saruhanoğlu, Çandaroğlu askerleri de, Timur askerlerinin saflarında Yıldırım Bâyezid’e karşı kılıç sallıyorlar. Hülâsa, Osmanlı ordusu ezildi, eziliyor… Timur’un, 32 zırhlı filin desteklediği ordusu düşmanının ordusundan sayı itibarıyla üç kat fazla. Yıldırım Bâyezid’in vaziyeti bozulup, savaşı kazanma şansı kalmayıca, kendisine destek veren Sırplı kayın biraderinin askerleri de firar etti.

Timur, kendisine zevk vermeyecek ve hiçbir faydasını göremeyeceği bir zafer kazanmıştı Ankara’da. Bir tek kârı olabilir ki bu da farz-ı muhal: Eğer Osmanlı padişahı ileri bir tarihte Timur’un ülkesine girme niyeti besliyordu ise, buna uzun zaman imkân bulamayacak, zira kolu kanadı kırılmış oldu. Bunun dışında kendisine faydası yoktur. Hıristiyan Batı ne kadar dua etse az, çünkü onlar da Türk atlarının kişnemesinden epey bir zaman rahatsız olmayacaklar. Bizans mı? Elli sene daha, İstanbul Konstantinopolis olarak anılacak, İmparator’un sevinmesi için bundan büyük olay mı olur?

Bazı tarih kitaplarında, Ankara Savaşı sonrası farklı bir roman anlatımıyla yer alır. Timur’un, gerek Anadolu şehirlerin e, gerek esiri olan Yıldırım Bâyezid ile eşine insanlık dışı muamele ettiği anlatılır. İnsafsızlık sınırını aşmış gibi gösterilir Aksak Timur; böyle takdim edilişi insafa sığar mı?

Savaştan Sonra

“*Timur ata binerken Bâyezid’in sırtına basıyordu. Esir Bâyezid demir kafeste muhafaza ediliyordu. Yıldırımın eşi Olivera Despina çırılçıplak vaziyette şarap sunuculuğu yapıyordu vs*.” Bunlar Timur’un insanlığıyla, dindarlığıyla bağdaşmaz. “*Bazı Batı müelliflerinin son araştırmalarına göre bütün bunlar hep sonradan uydurulmuş veyahut yakıştırılmış şeylerdir…*”[519]

519 İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, 1. c. 132. s.

Böyle davranmış olması için bir sebep yoktu. Az sonra ahlâk ve karakteriyle tanımaya çalışacağımız Aksak Timur, hakkında uydurulanları kendisi yalanlayacaktır. Niçin iftira atılmış olabileceği akla gelirse de kati cevap bulmak kolay olmaz. Bir tarihçi sevmediği bir şahsiyeti kötü tanıtmak için hayli imkâna sahiptir, fakat bunun için eskilerin deyimiyle *mevsuk*- sağlam belgelere de sahip olunmalı. Vicdanı müsait olan istediğini istediği gibi karalayabilir. Biraz ahmakça uydurulan sözler uyduranı çabuk ele verse de, tesir ettiği insanların azımsanması mümkün değildir. Zaten insanoğlu gerçekten ziyade yalana inanmaya meyyal; tabii bir kısım insanoğlu da var ki yalanın kokusunu alır, aklıyla onu çürütür…

Timur, yoktan devlet sahibi yaptığı Toktamış’ın vefasızlığına dahi ahlâk dışı cevap vermemişti. O zaman daha gençti, ahret korkusunun daha az olması lâzım ve beşer olarak, mantığı daha çok günah kaldırabilirdi. Şimdi çoğunluğun ifadesine göre 66 yaşında olan inançlı bir insan, pespaye hareketleri yapar mı? Timur’un yaşıyla ilgili, belki dikkate alınması gereken bir not: Halep uleması ile bazı, dinî meseleleri tartışıyorlardı. Konu uzun. Biz, lâzım olan yerini alacağız; kendi ağzından doğum tarihi açığa çıkacak. Tartışma esnasında Timur muhatabına, yaşını soruyor, oda:

“*Velâdetim (doğumum) 749’dur; şimdi elli dört yaşına vasıl oldum*” diyor. Timur söylediği:

“*Siz benim evladımın yaşındasınız; ben yetmiş beş yaşına geldim*”.[520] Aynı kitapta not düşen yazar, Timur’un 65 yaşında olduğunu iddia ediyor ve bir mustansih hatasından bahsediyor, ama bu yaştaki adam, on yaş küçüğüne “*evladım yaşındasın*” der mi? (Sene 1400)

520 Büyük Osmanlı Tarihi, 1. c. 348. s. (Hammer)

Hoca Saadeddin'in Kaleminden

Yazarımız, Ankara Savaşı başlarken şöyle bahsediyor Timur'dan: "*Gerçekte, o kötü yaratılışlı, zulmü sevenin yanında bulunan çapulcu askerin sayısı o kadar fazla idi ki…*" Ve Timur'un, çadırda Bâyezid'i karşılayışı aynı kişiden:

"Tatar askerlerinin, Yıldırım Han'ı Timur'un karargâhına getirdiklerini muştucular bildirince, Timur dahi otağında ayağa kalktı. Özüne denk kişi önünde saygı ile durdu, sevinç ve neşe içinde çadırının kapısına çıkmakta acele etti. Yüce ve değerli padişaha sonsuz saygılar göstererek onu baş köşeye oturttu. Hatır alıcı güzel sözlerle de dostluk kurma yolunu tuttu. Böylece aydınlıklara dönük gönlünden kuşkuları çıkarıp atmak suretiyle, parlaması gereken gönül aynasını temizleyerek şu konu üzerinde durdu. (…)

Dünyanın bütün kuşkularına dayanmak mümkün olmaz. Ama şu karşılaştığımız cihanı tutuşturan olayı çıkarmak işi, gerçekte sizin elinizle meydana gelmiştir. Bizim taraftan ne kadar aşağıdan alınmışa, anlaşma ve yaklaşma yolunda ne kadar çaba harcandıysa, sizin taraftan kızgınlık sonucu, düşmanlık ve saldırı tutumu gösterildi… (…) Şimdi miskler gibi kokan gönlünüze kederin tozları konmasın. (…) Zamanın ortaya çıkardığı sonuçlarla, dileklerin bazen ters düşmemesini garip karşılamamak gerekir.

"Karşılaştığınız durumun düzeltilmesi, meydana gelen çöküntünün giderilmesi için tedbirler düşünülmüş ve alınmıştır. Rum diyarını sizin kutlu adaletinizin gölgesi dışında bırakmak uygun görülmedi."[521]

521 Tacü't Tevarih, 1. c. 287-288. s.

Uzun uzun anlatılmakta Timur'un sözleri. Yıkan değil, tamire gelen bir güçtü âdeta. Hoca Saadeddin Efendi merhum fazla iyi niyetli yaklaşıyor, muhayyilesinde canlandırdiği sözleri ve görüntüleri gerçek gibi anlatıyor, bu hissi veriyor insana. Hoşgörü de aşırı gidildiği belli. Timur kötü davranmamıştır Bâyezid'e; lâkin bir an'da melek de olmamıştı.

Timur'un Esas İyiliği

Babacan tavır takınması yıktığı binayı ayağa kaldıramaz; döktüğü kanı temizleyemez. Timur Bâyezid'in ordusunu perişan, kendisini ve hatununu esir etmiştir. Anadolu'da dolaşmaktadır kendi ülkesinde gezen gibi, ama

kırılan bazı kalplerin kazanılması yakında bir adım attı. Bizim şimdi şirin İzmir olarak bildiğimiz yer, Rodos Şövalyelerinin elindeydi ve "**Gavur İzmiri**" olarak anılıyordu. Timur'un Türklük ve Müslümanlık gayreti buna razı değildi. Savaştı, **Gavur İzmiri'**ni alıp Türk Müslüman İzmir'i yaptı. 1403 Mart ayı sonunda, geldiği yere dönen Timur, ne tür iyilik yapmış olursa olsun kötülüğünü örtememişti, örtemezdi, hâlâ bu milletin, daha doğrusu Türkiye Türklerinin ekseriyetinin gönlü ona karşı samimi sıcaklık duymuyor, işte gerçeğin kendisi bu.

Vicdanî borç olarak şunu da tekrarlayalım; Timur'un Bâyezid'e zulmü olmamıştır. Ne ata binerken basamak gibi kullanılma, ne demir kafese konma ve ne de kadınına sakilik yaptırma. Bunlar bazı tarihçiler tarafından uydurulmuş, bazı tarihçiler de bunların yalan olduğunu açığa çıkarmışlar. Kalbi kanaat getirmeyenleri ikna için çalışan Hammer doyurucu bilgiler verip böyle yaramaz efsaneleri çürütmektedir. 1. c. 365. sayfadan itibaren okunabilir. Yıldırım Bâyezid'in, esirliği günlerinde (9 Mart 1403'te) vukû bulan ölümüne, çektiği esaret acısının sebep olduğu da unutulmaz.

Anadolu'dan Sonra Timur ve Ecel

Timur 1403 kışını Anadolu'da geçirip, Bâyezid'le olan savaşında kendisine katılan Kara Tatarları da yanına alarak, Mart ayı sonunda çekip gitti. Aynı yıl içinde Gürcistan ile Ermenistan'ı tahrip etti ve kışı bu bölgede geçirdi. 1404'ün baharında Karabağ'a giren Timur Kuzey İran yoluyla Semerkand'a döndü.

Çin, en büyük hedefiydi Emir Timur'un. Daha önceden tasarladığı halde, Bâyezid'le görülecek hesap öne alınmış, şimdi sıra Çin'e gelmişti.

Çin Yolunda

Dinlendi, yılların yorgunluğunu üzerinden attığına inanıyordu. Çin yolculuğuna 1404'ün son günlerinde başladı. 1405'in başında Otrar'a gelmişti. Burada Kurultayı topladı. Önceden tayin ettiği veliahtlar, "*Cihangir Mirzâ, vefat ettiklerinden ve diğer oğlu Şahruh ise derviş-meşrep*

mizaçlı olduğundan, Cihangir'in oğlu ve Afgan sınırındaki vilâyetini vermiş bulunduğu Pîr Muhammed'i veliaht tayin etti."[522]

522 İslâm Ans. 12/1. c. Timur Mad.

Çin'e gitmek kısmet değilmiş. Otrar'da beş hafta kalan Timur, burada hastalandı ve 18 Şubat 1405'te vefat etti. Genel kabul'e göre 1336 doğumluydu ve 69 yaşında dünyaya veda ettiğinde büyük bir imparatorluk bırakmıştı.

Ender olaylardan biridir bizatihi Timur'un kendisi. Biraz fire düşülür ve bazı farklılıklar göz ardı edilirse, bir on beşinci asır Cengiz'i denebilir: Cengiz'in İmparatorluğu temelsiz imiş, Timur'un ki temelli mi acaba? Kendisi şöyle söylemekteydi: Kıymetli bahadırlar sayesinde pek çok yer feth ettim ve 27 ülkenin Hakanı oldum. Turan, İran, Rum (Anadolu), Mağrip, Suriye, Mısır, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Mazenderan, Geylan, Şirvan, Azerbaycan, Fars, Horasan, Cidde, Büyük Tataristan, Harizm, Hoten, Kâbilistan, Bahter, Zemin, Hindistan… Burada anılan ülkelerin sayısı yirmi iki ediyor; diğerleri de Gürcistan, Ermenistan ve bunlar gibi diğer Kafkas ülkeleri.

Timur dünyanın en güçlü birinci devletinin hükümdarıydı, sanı Emir olsa da. Osmanlı Devleti ondan sonraydı. Üçüncü sırayı yine bir Türk devleti olan Mısır Memlûk Sultanlığı almaktaydı. Memlûk Sultanı Barkuk, en büyük hükümdarın gidişatını ve devletinin istikbalini vaktinde keşfedebilmiş. Yıldırım Bâyezid, Timur'a karşı yardımlaşma teklifinde bulununca, "*hayır*" demişti. Sultan Barkuk, düşüncesini meşhur İbni Haldun'a şöyle açıklamıştı: "*Herkesin aleyhinde olduğu Timur'dan değil, bilakis bütün İslâm âleminin teveccühünü kazanan Osmanoğlundan korkuyorum*."[523]

523 Büyük Osmanlı Tarihi, 1. c. 122. s. (Yılmaz Öztuna)

Sonra gelişen olaylar, Timur'un devletinin sıfıra indiğini, Osmanoğlunun Mısır'ı fethettiğini göstermiştir. Sultan Barkuk'un öngörüsündeki isabet böylece dünya tarafından kabul edilmiş. Barkuk'tan sonra, yerini alanlar Mısır'ı korumayı başaramamış diye onlara kızılmaz. Yavuz Sultan Selim'e karşı, Sultan Barkuk hayatta olsa ne yapabilirdi?

Timur İçin Son Sözler

Ahmet Yesevî aşığıydı. Anadolu seferine çıkarken, ondan medet umuyor olmalıydı; şöyle anlatıyor:

"Rum ülkesine yöneldiğim zaman Hazreti Şeyh Yesevî'nin Makamatından bir işaret aradığımda şu müjde veren rubai ile karşılaştım ki her ne zaman müşkilat ile karşılaşırsanız Hz. Yesevî'nin bu rubaisini okuyun: (Anladığımız dille yazılışı)

"Uzun geceyi kandil gibi aydınlatan,

Bir anda cihanı gül bahçesi eden,

Ne zaman güç işim düşse kolay eden,

Ey herkesin güçlüğünü kolay eden"

Ben bu rubaîyi ezberledim. Rum (Anadolu) hükümdarı Bâyezid'in askeriyle karşılaştığımda bunu yetmiş defa okudum, zafer hâsıl oldu."[524]

524 Timur'un Devlet Yönetim Stratejisi, 25. s.

Ve Timur'dan bir tespit: "*Devlet işlerinin dokuzu toplantı, tedbir ve danışma, kalan biri ise kılıçla yapılır…*"

Onun, methine yarayacak sözleri pek fazla, ama birkaç numune ile yetineceğiz. Kaynağımız az önceki kitap:

"Bir iş yapmak istesem; danışıp fikir aldıktan sonra, Kur'an'dan – rastgele- bir sayfa açardım ve o sayfada çıkan hükme göre bir sonuca varıp iş yapardım."

"Her ülkeye İslâm âlimleri gönderdim ki Müslümanları günah işlerden vazgeçirerek, onlara doğru ve iyi işleri anlatsınlar."

"Adalet ve insafla, Tanrı'nın yarattığı kullarını kendimden razı ettim. Suçluya da suçsuza da merhamet edip, Hakk'a riayet ederek hüküm çıkardım. Hayır ve ihsanda bulunarak insanların gönlünde yer aldım."

"Hiç kimseye gazapla muamele etmedim ve hiçbir işte şaşıp kalmadım, ta ki Tanrı'nın gazabına uğramayayım ve işim bozulup, hâlime şaşmasınlar diye."

El Gözü'yle Timur

Dünya'nın en çok merak edilen hükümdarı değilse de, bunlardan biriydi. Ülkeler arası münâsebetleri ciddi biçimde ele alan Timur, Semerkand'dan

İspanya'ya elçi göndermişti. Kral Hanri'de, Timur'u ve ülkesini yakından tanısınlar diye bir elçilik heyeti gönderdi: Üç kişilik heyet üyelerinden biri Roy Kotzales Klaviyo'dur. Klaviyo, ülkesinden çıkınca başlamış gördüklerini yazmaya, yolculuğu bitene kadar devam etmiş. Biz de ondan birkaç alıntı yapacağız. Maksadımız, Timur'un başarılı oluşunun ardında neler var, onları bir yabancının tespitleriyle, kısaca öğrenmektir. Bir yabancı, hem de gayri Müslim bir elçi neler görmüş, neler anlatmış, bizi ilgilendiren neleri var?

Disiplin

"*… Timur'un adamlarından biri yolda bir prense, bir tacire veya herhangi adama rast gelir de, onun atına muhtaç olduğunu söylerse, o zata düşen vazife, her kim olursa olsun, derhal atından inmek ve onu vazife ile mükellef olan memura vermektir. Hiçbir kimse bu hareketten geri kalamaz. Çünkü tereddüt eder veya atını vermeyi reddederse, kellesini kaybeder*."[525]

525 Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat, 106-107. s.

Timur, vaktin en verimli şekilde kullanılmasını isterdi. Onun için, görevli insanlar diğerleri tarafından emrine boyun eğilen kişiler oluyorlar: "*Timur, Semerkand'ın etrafındaki ülkelerin çok geniş olduğunu nazarı dikkate alarak, bu havalide her fersah'ı (ortalama beş kilometre) ikiye taksim etmiş ve her fersahın ucunda bir kule yaptırmıştır. Çağataylar her gün on iki, hiç olmazsa on fersah katederler. Bu fersahlara "**mola**" deniliyor. (…) Bu atlıların geçtikleri mesafeleri gözümüzle görmeseydik, buna hiç inanmazdık. Çünkü bunlar atlarını öldüresiye sürüyor, Timur'un emrettiği on iki fersahtan fazlasını geçiyorlar ve on beş, hatta yirmi fersahlık mesafe yapıyorlar. At yere yıkıldı mı, derhal kesiliyor ve derisi yüzülerek satılıyor. Bu yüzden yolda birçok at leşlerine tesadüf etmiştik.*"[526]

526 Aynı Yer.

At eti, eski Türkler için pek kıymetli besin maddesiydi. Yollara atılan at leşleri, Timur'un ülkesinde at eti yenmediğini anlatmış oluyor.

Zenginlik-Haşmet-İhtiyarlık

Elçi Klaviyo, kralına takdim edeceği için, onun merak edebileceği her şeyi not etmiş. Çok iyi yaptığını söylemeye bile lüzum yok. Elimizde ilk elden bir kaynaktır onun notları. Semerkand'a, Timur'un yanına varana kadar anlatılanlar, bundan sonrasından daha fazlaydı. Başkent'e geliyor, Emir Timur'la randevu ayarlanıyor, bir hayli merasimler icra edildikten sonra saraya girebiliyor, Timur'u görüyor:

"Önünde bir fiskiye vardı. Fıskiyenin havuzunda kırmızı elmalar yüzüyordu. Fıskiyenin suları bir sütun halinde havaya fışkırıyor ve havuzun içinde kırmızı elmalar yüzüyordu."

Sırmalı yastıklar, şilteler, şapkasında taşıdığı büyük yakut taşı vs. Timur'a muhteşem bir zenginlik vermektedir. Elçi iyice yakınına varmıştır, tekrar diz çökmüştür ve kalk emrini almıştır, biraz daha yakına gelmesi isteniyor elçinin: "*Çünkü ihtiyardı ve gözlerini müşkülatla açıyordu*." Bu ifade garip! Elçi, Timur'un 1335 doğumlu olduğunu söylüyordu ki öyle veya bir yıl sonrası. Görüşmenin gerçekleştiği sene 1503 veya 1504. yani, Timur 70 yaşına girmemiştir. '*Gözlerini müşkülatla açıyordu*' ya inanılmaz. Daha bir sene önce Yıldırım Bâyezid'i mağlup ederek, ülkesine dönmüş. Bâyezid'e, bacağının topallığından bahsettiği halde, gözleriyle ilgili bir mesele açmamıştı.

Büyüklük

Devletler ne kadar güçlü ise hükümdarları da o kadar büyük olur, yaşı mühim değil. Elini öpmek istemişler Timur'un, fakat o öptürmemiş. Kralın sıhhatini sormuş ve demiş ki: "*Oğlum İspanya Kralı nasıl?*" Bu bir iltifattır.

Klaviyo, Timur'u bir Tatar olarak tanıtır, halkını da. Katıldığı bir ziyafet'i anlatıyor, ne kadar abartılıdır bilemeyiz; hatta noksan da olabilir:

"*Kesilen etler altın ve gümüş tabaklara konuyordu. (…) Tatarlarca en makbul et beygir etidir*."[527] Daha önce yolda beygir leşlerine rastladıklarını söylemişti ve biz de, '*at eti yemedikleri anlaşılıyor*' demiştik! Çelişki midir, taşıma imkânı olmadığı için mi at leşleri atılmıştır ve bir de eti yenen hayvan ölüsüne **leş** tabiri kullanılır mı? Elçi'den notları daha fazla uzatmıyoruz.

527 Aynı Eser, 140. s.

Timurlular-Kargaşa Dönemi

Cengiz Han, Timur'dan iki yüz sene kadar önce dünyanın en büyük devletinin sahibiydi. Onun ölümüyle parçalanan devletin yerinde yeller esmesi uzun sürmedi. Başlangıcı, gelişimi ona benziyordu Timur devletinin. İnandıklarının farkına bakılmazsa, inançlılıkları da birbirine çok benziyordu Cengiz'le Timur'un. İkisinin de oğulları fazla, aileleri genişti. Devlet idare sistemleri aynıydı, denebilir. Benzerlikleri o kadar fazlaydı ki, bütün bunlara bakan, "*sonları niye benzemesin ki*?" diyebilir.

Timur'un oğulları çoktu, fakat Cihangir ile Ömer Şeyh babalarından 30 ve 14 sene önce ölmüştüler. Miran-Şah bir kaza sonucu ruhî dengesini yitirmişti. Şahruh'u yıldırım Bâyezid'in esir olarak Timur'un çadırına getirilişinde, babasıyla satranç oynarken görmüştük. Dördüncü oğuldur ve 1377 doğumludur. Hükümdar olamayacak kadar mütevazı, sulhsever ve sofu deniyor onun için. Bütün bunlar Timur'u veliaht seçiminde zorlamış, mecburen, torunu Pir Muhammed'i kendi yerine Bilâhare tayin etmişti. Torun, 1376 doğumludur.

Timur, sağlığında topraklarını oğullarına ve torunlarına dağıtmış, her biri bir tarafta kendi çapında hüküm sürüyor. Kandehar da bulunan Pir Muhammed babasının ölüm haberini herkesten sonra öğrenebildi, çünkü o en uzaktaydı.

Esas hak sahibi sayılan kişinin bulunduğu yer uzak olunca, erken gelemeyişi ortalığın karışmasına yetti. Taşkent'te bulunan, Miran-Şah'ın oğlu Halil haberi ilk alanlardan idi. "*Koşup geldi. Yakışıklı, nazik, genç, eli açık ve tatlı dilli biriydi. Herkesin kalbini kazandı.*"[528] Yakışıklı Halil, oldu-bittiye getirip bazı itirazlara rağmen başkent Semerkand'a girdi.

528 Orta Asya, 349. s.

Kardeş kavgaları başladı ki Asya'da kurulan Türk devletlerinin yenilemez kaderi budur. Resmî taht sahibi Pir Muhammed, ordusunu alıp Kandehar'dan yola düştü. Ancak Necef yakınlarında Halil'in ordusuyla karşılaşıp, yenildi.

Yeğeni tarafından bağışlanan amca, tekrar eski hâkimiyet sahasına gönderildi, fakat burada, altı ay sonra, kendi veziri tarafından katledildi. (1406)[529]

529 Bozkır İmparatorluğu, 426. s.

Halil ile Şahruh arasında, çapını bilmediğimiz mücadeleler olmuş, genelde Halil galip görünmüştü. Özel hayatı sevimsiz, halkın duyduğu hoşnutsuzluk her tarafa yansıyor. Halil Sultan 21 yaşında, hakkı olmayan tahtı cesareti ve ataklığıyla hak etmiş, devleti hükmü altına almaya çalışıyordu. Lâkin gönlü bir başkasının hükmüne râm. Zevcesi Şâd Mülk'e sırılsıklam aşık, Sâd-Mülk doyumsuz ihtiras sahibi. Timur'un fethettiği ülkelerden getirdiği zengin hazinesi, Halil'in zevcesi tarafından sömürülüyor. Bu kadın'ın isteği üzerine küçük insanlar büyük makamlara getiriliyor. Daha kötüsü, Timur'un şanlı zevceleriyle odalıkları aşağı tabakadan insanlara zorla nikahlanıyorlardı. Bir de kıtlık başladı ülkede. Halkın huzursuzluğu dayanılmaz boyutlara ulaşınca, emirler Halil'i tahttan alaşağı ettiler (1407). Bazı teşebbüslerden sonra Halil, askerî yardımlarını temin etmek üzere Moğolların yanına gitti. [530]

530 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. (Timurlular Mad.)

Şahruh Devri (1407-1447)

Timur'un ölümünün hemen ardından başlayan kargaşanın birinci perdesi kapanmış oldu. Hanımının sonu gelmez arzularına boyun eğen Halil'i tahttan indirenler, derviş meşrep Şahruh'u Türkistan Hakanlığına getirdiler. Bazı farklılıkları, onun bu işe ehil olamadığını gösterse de, "*Şahruh Timuroğulları arasında en mutena şahsiyetlerden biridir. İyi bir kumandan ve kahraman bir asker.*"[531]

531 Bozkır İmparatorluğu, 426. s.

Şahruh, babası gibi Semerkand'da kalmayıp, oğlu Uluğ Bey'i buraya vali Bilâhare tayin ederek, kendisi Herat'a gitti. Türkistan Hakanlığının başkenti Herat olmuştur. Savaştan hoşlanmamak barışın teminine yetmiyordu. Şahruh'un iktidarı zaten savaşla gelmişti, aynı yılda (1407) Mazenderan'ın nihai zaptı gerçekleşti, tabii bu da bir savaş nimetidir. 1408'de Belh'e, Astarabad'a sefer açıldı. Sistan, Şahruh tarafından zapt olundu. Şartlar Şahruh'u böyle cephelere iterken, istemediği –sevgi duymadığı mesleği icra ediyor, ama başarıyor da. Asıl uğraş alanı ilâhiyattır, kültürdür, sanattır, imar işleridir. Taht, şartların gereğini bekler üstünde oturandan, orası heveslerin tatmin yeri değil!

Halil Sultan, istenmeyen adam ilân edilerek kovulmuştu, bir süre sonra amcasının yanına gelerek, onun elinde bulunan karısını aldı. Şahruh, yeğenini her şeyden mahrum bırakmayarak onu, *“Rey umumî valisi yaptı ise de, 4 teşrin (Ekim-Kasım) 1411’de ona da vefat etti ve bunun üzerine (eşi) Sâd-Mülk canına kıydı.”*[532]

532 İslâm Ansiklopedisi 12/1. c. (Timurlular Mad.)

Pîr Muhammed’den sonra Halil Sultan’ın da ölümüyle, Şahruh rakipsiz kalmıştı. Emir Timur, Yıldırım Bâyezid’le savaşında kendisini destekleyen Kara Tatarları getirmişti Anadolu’dan, onlar burada rahat durmayıp Mâverâünnehir’den kaçıp, Harizm’i tahrip ettiler. Âsi Tatarların üzerine yapılan birinci sefer başarısız oldu. Uysal Şahruh çok sinirlenmiş, ikinci defa Tatarların üzerine gidilmiş, bu seferle işleri bitirilmişti. Sonra Şah Mülk Harizm’e vali tayin edildi (1413).

Şahruh sükûn isterdi, fakat devletin kuruluşundaki aksaklık, Aksak Timur’dan sonra bütün arızalarını meydana çıkarıyor, isyanlar peş peşe geliyor. 1418’e kadar çıkan isyanlar bastırıldı. Bu tarihte Şahruh, oğlu Baysungur’u hükûmetin başına geçirdi. Halka zulm eden vezir Seyyid Fahreddin’in melânetlerini açığa çıkaran Baysungur, onun kötülüğüne uğrayan insanları kurtardı. Kısa bir süre sonra ölen vezir bütün kirliliğiyle çekip gitti, ahali Allah’a şükretti.

Hiçbir zaman durgun göl gibi olamayan iktidar, Şahruh’u da dalgalandırıyordu. Sevmeyenleri oldu ve bunlar öldürmek kastı ile suikast düzenlediler ama başarılı olamadılar (1427).

İmar’a önem veriyor, ilmi çalışmalar yapıyor, gerektiğinde savaşıyor… Seneler gelip geçti ve Şahruh, Rey vilâyetinde bulunan Fisâverd’de 1447’de öldü.

Sanki kaderin şaşmaz bir güzergâhı var; yolcular aynı duraklardan geçiyor; istisnaları az. Kurucusu kuvvetli şahsiyet ise, onun çabasıyla bir hız kazanıyor, onunla beraber gidiyor ilerilere. Haleflere düşünce idare, zedeleniyor hoyrat tutulduğu için. Baharı yazı geçmiş, kışa girmiştir devletin mevsimi. Arada bir kuvvetli ele geçer yükselir, şiddetli kışın arada bir yüzünü gösteren güneşi gibi kısa ömürlüdür bu güzellik. Buna alıştık aslında. Başlangıç saydığımız noktadan itibaren gördüklerimiz; Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, diğerleri… Hepsinin sonu aynı…

Normalde, kuruluşu itibariyle Timur’dan sonra tamamen dağılması yadırganmazdı, dağılmadı. Ancak onun ölümünden itibaren duraklama ve

sonra tükenme emareleri baş göstermişti. Kötülenmedi ise de, başarılı büyük hükümdarlardan olduğu da söylenmedi Şahruh'un. Çürümeye, paramparça olmaya koşar adım giden devleti, 40 sene kadar bütün halinde tutması küçümsenecek maharet, başka sahalarda yaptıkları azımsanacak işler mi? Şöhreti de, Timur gibi fetih hareketleriyle değil, kültür hamleleri, dinî yoldaki cehdiyle yakalamıştı.

Şahruh, imar'a, edebiyata, dinî ilimlere değer verirdi. Babası Timur'un uzun savaşlarla açtığı yaraları sarmaya uğraşmıştır. Zamanında edebî sahada çok kıymetli şahsiyetler parlamış, ilmî çalışma yapmak isteyenlerin hizmetine muazzam bir kütüphane yaptırılmıştı. Oğulları Uluğ Bey ile Baysungur, babalarının yerini bu anılan sahalarda tutacaklardır.

Mehmet Taragay (Uluğ Bey) (1447-1449)

Devlet adamı olarak fazla tanındığı söylenemez. Fakat astronomi ilmindeki başarısı, bu alandaki çabaları, bilgisi o kadar meşhur ki hükümdarlığı unutulmuştur. Asıl adı da hatırlanmaz. Astronomi denince Uluğ Bey, Uluğ Bey denince astronomi akla gelir. Babası Şahruh Mirzâ, annesi Gevher Şâd Hatundur, doğum tarihi 1393 veya 1395.

Devlet hayatına küçük yaşta atılan, merkezin uzağında pişen şehzadeler, hükümdarlik eğitiminden geçmiş sayılır, sırası gelirse iyi hükümdar olur. Uluğ Bey, 1407'de 14 yaşında iken, hükümdar yetkisi kullanabilen Semerkand valisiydi. Yaşı ilerledikçe, matematik zekâsı ile süslenen estetik duyguları, farklı bir şahsiyet olduğunu hissettirdi çevresine. Basmakalıp fikirler ve eylemlerden ziyade orijinal hareketlerin adamı olduğu görülmekteydi; etrafını üstün nitelikli ilim ve sanat erbabı kişilerle doldurdu. Günden güne, içinin rengi dışa yansıyor, alışılmadık bir güzellik halesi oluşuyordu Semerkand'da. L. Bouvat der ki onun için: "*Bir edip, sanatkâr ve âlim olan Uluğ Bey, Semerkand'ı İslâm medeniyetinin merkezi yaparak, Timur'un rüyasında görmüş olduğunu gerçekleştirdi.*"

Yüksek vasıfları övülür Uluğ Bey'in. Dindarlığından bahsedilirken; Kur'an-ı Kerim'i yedi kıraate göre ezbere okuduğu söylenir. Edebî yönü anlatılırken; şiirden büyük zevk aldığı, şairleri koruduğu belirtilir özellikle. Güzellik adına, ilim adına akla gelen ne varsa mecz olmuştu Uluğ Bey'de. İyi bir tarihçi idi, tarihçileri severdi. Fakat onun astronomi'ye duyduğu ilgi

ve bu ilim dalına getirdiği yenilik hepsinden farklıdır ve asıl dünya çapındaki şöhretini bu sahada kazanmıştır.

Valiliği sırasında, 1421’de meydana gelen Özbeklerin ayaklanmasında pasif kalmış Uluğ Bey, isyanın bastırılmasında başarılı bir sınav verememişti. Demir’den pençe olunması gerektiğinde bile kadife yumuşaklığıyla hareket edilmesi zarar vermiş devlete, Özbekler tarafından Hokand’ın altı üstüne getirilmiştir. Kültür faaliyetleri dışında, uzun yıllar adı anılmaz Vali Bey’in.

Uluğ Bey, diğer vasıfları ve onlardan meydana gelen eserler ile çok meşhur olduğundan, atına binip kılıç sallamamış gibi görünür. Ordu idare etmediği bile zannedilir ilim adamı yanına bakılınca! Dişe dokunur **gaza-fetih** gibi anılacak bir hatıra kalmamış kendisinden, fakat daha basitinden eylemler çok valiliği sırasında. Komşu Moğol kabileleriyle başı dertteydi devamlı ve onlar yaramazlık yaptıkça, defiyle uğraşırdı. Bunların teferruatına girmeyeceğiz, epeyce kez ordu gönderip, Moğollara acı dersler verdiğini söyleyelim yeter. Ayrıca, bir başka önemli şahısla birebir yaşadıklarını nakledip konuyu kapatacağız:

Bir Farklı Konu

Duğlat Emiri Hudaydad bir gün ona, Moğollarla ilgili sıkıntılarını halletme hususunda yardım vaad etmişti. Hikâyesini, esas bilen kişiden dinleyen anlatıyor, biz de ondan aktaracağız, ama önce Emir Hudaydad’ı tanıyalım. Anılan şahıs kerametleriyle de ünlü imiş, o tarafına girmeyeceğiz. Ömrünün 90 yılı idarecilikle geçmiş, yıl 1446-1447:

“*Nihayet 97 yaşına vardığında Mekke’ye Hac için çok güçlü bir istek duymaya başladı. Fakat pek çok ricaya rağmen Veys Han bu iş için muvafakat vermeyi reddetti. Emir, gizlice Mirza Uluğ Bey’e haber gönderip şöyle dedi: ‘ Eğer gelirsen Moğolların elini kolunu bağlayacak ve senin eline teslim edeceğim.’ Şimdi, Mirza Ulun Bey Moğollardan çok çile çektiği ve sürekli onları bastırmakla meşgul olduğu için, hemen atına atladı ve (Moğolistan’a) yola çıktı. Moğolistan’daki Çu adlı ünlü bir kasabaya geldiğinde kendi askerlerinden ayrılan Emir, Mirza Uluğ Bey’e katıldı ve sonuçta Moğollar dört tarafa dağıldılar. Emir, Mirza Uluğ Bey ile karşılaştığında ona dedi: ‘ Bu işi yaptım, çünkü Mekke’ye gitmek için izin*

alamamıştım: Sana katılmamın bahanesi buydu, fakat şimdi gitmeyi uygun görmüyorum.' Sonra oradan ayrıldılar. Mirza, Emir'e mümkün olan her türlü teşrif ve ihtiram ile davrandı. Semerkand'a vardıklarında Uluğ Bey, Emir Hudaydad'a dedi:

'Kimse Çingis Han'ın töresini senin kadar bilmiyor. Bu konuda her şeyi bilmeyi arzuladığımdan, n'olur bütün düzenlemelerini bana söyle.' Emir cevapladı: ' Biz Çingis Han'ın rezil töresini tamamen attık ve şeriatı benimsedik. Ancak, eğer Mirza Uluğ Bey sağduyusuna ve iyi muhakemesine rağmen Çingis Han'ın töresini onaylıyorsa, benimsemesi ve şeriatı yüzüstü bırakması için ona öğreteceğim.' Mirza'nın zihni bu sözlerden alt üst oldu ve Töre'yi öğrenmedi." [533]

533 Tarih-i Reşidî, 233.s.

Hükümdarlığı

Babası Şahruh'un 1447'de ölümü üzerine o hükümdar oldu, ama nasıl? Timur, belki büyük cihangir sayılır; lâkin noksanı da büyük: Çok uzaklara hâkim olma hırsı, yakınların istikbalini unutturmuş, idare edilebilecek sınırlar içinde sağlam bir temel atamamıştı. Son zamanların moda tabiriyle, **kurumsallaşmamıştı** Timur'un devleti. Kurucu'nun ölümünden hemen sonra devleti sallanmaya başladı. Başlangıçta kardeşler, az sonra da onların oğulları birer köşeyi kapma yarışına girmişler, başta demir yumruklu biri olmadığı için, birçok hükümdar hüküm sürmeye çalışıyordu. Ayrıca, dışarıdan saldırıya uğrayan toprakların müdafaası da zor oluyordu, böyle geçi seneler.

Uluğ Bey, Şahruh'un hayatta kalan son ve tek oğluydu; böylece taht'a en yakın ve lâyık olan da o idi. Fakat tahtın cazibesi, hakkı olmayanı da, hakkını veremeyecekleri de cezb etmekteydi. Hatta Şahruh'la, Baysungur'dan torunu Sultan Mehmet'i bile karşı karşıya getirmişti. Uluğ Bey'in annesi Gevher Şad, Baysungur'un oğlu Alaüddevle'nin hükümdar olmasını istiyor. Amca, yeğen, oğul ayrı ayrı, kendi şahıslarını tahtın sahibi olmaya adamışlar, bu uğurda ne isyandan çekiniyorlar ne de can vermekten. Birçok kargaşa, kavga-gürültü (ki buna savaş denebilir) yaşandı. Hayli mücadeleden sonra Uluğ Bey tahta oturdu. Bu, karışık bir manzaraydı,

seçilmesi zor. Baysungur'un oğlu Alâüddevle, baba-annesinin uyarısıyla harekete geçmiş ve Herat'tan Meşhed'e gelerek burayı işgal ile ilân edilmemiş bir hükümdar olmuştur. Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif ise bir isyanı bastırmaya gidiyordu, kendi ordusunda isyan başladı. Bunun oluşumu yine, en yakın akrabaların birbirine karşı hareketi sonucuydu. Uluğ Bey'in kardeşi Baysungur'un oğlu Ebül Kasım Babur ve bazı büyük kumandanlar, bu karmaşadan uzaklaşmak için, ordudan ayrılıp Horasan'a gittiler.[534]

534 Türk Tarihi, 3. c. 163. s.

Devlet'te işler Arap saçına dönmüş, cereyan eden olayların en basiti isyan. Güçlü olanların galip çıktığı küçük bir tablo seyredelim. Abdüllatif az önce sözü edilen isyanı bastırdı, sonra Rey taraflarına gelip baba-annesi Gevher Şad'ı ve yakınında olanları tutuklama emri çıkardı. Alaüddevle, yapılmak isteneni duyunca, amcası oğlu Abdüllatif'in üzerine yürüyüp, ordusunu bozarak kendisini esir aldı.

Olayların bazıları nakledilmekte ve bunlar da oldukça sıkıcı görünmektedir. Devletin başı Uluğ Bey yumuşak mizaç, bir Timur sertliğinde olabilseydi bunlar yaşanmazdı. Söylendiği gibi o bir şairdir, astronomdur, tarihçidir ve başka pek çok şeydir; ama yaşadığı devrin, hükmü altındaki insanların istediği iyi bir hükümdar da bulunacak vasıflardan mahrumdur.

Bu devlet, herhangi birinin idare edebileceği gibi değil; demir kırbacı sihirbazca kullanabilen hükümdar istiyor. Açıkçası, yaraları azmış bulunan Türkistan İmparatorluğu'nu Uluğ Bey gibi bir ilim aşığı, edebiyatçı hamisi ve sanat adamının politikasıyla yürütebilmek çok zor. Uluğ Bey, başka türlü de zorda kalmıştı, bu defa, yeğeni yüzünden. Esir edilen oğlunu kurtarmak için tavizkâr olmaya mecburdu, oldu. Belh ve havalisi verildi yeğen Abdüllatif'in yönetimine ve oğul Alaüddevle ile aralarında hudut tayini yapıldı.

Prenslerin her biri kendi başına devlet reisi olma sevdasındaydılar: "*İbrahim Sultan'ın oğlu Abdullah, Şiraz mıntıkasını ele geçirdi, Suyurgatmış'ın oğulları ile birlikte Gazne ve Kabil'de yeni bir devlet kurdu*."

Ayrıca Muhammed Mirzâ ile Horasan'a gitmiş olan Bâbur Mirzâ da iktidar ateşiyle yanmaktaydılar, Babür kendini Gürcan ve Mazenderan

hâkimi ilân etti.[535]

535 İslâm Ansiklopedisi, 13. c. Uluğ Bey Mad.

Uluğ Bey'in saltanat döneminin kısalığıyla mukayese edilirse, yaşanan karışık olaylar fazla. Savaşçı değildi, savaştan başını alamıyor. Düşmanları yeğenleridir ve sonra oğlu. Bir de dışarıdan gelenler var. 1448 ilkbaharında yeğeni Alaüddevleye karşı harekete geçip, onu mağlup ederek, Meşhed'i elinden aldı.

Herat, onu cezb etmiyor. Önceden olduğu ve kendisinin de 38 yıl hükümdarvari valilik yaptığı Semerkand'ı, Timuroğulları başkenti olarak düşünüyordu. Bu isteği, uzun bir devresini orada yaşayıp, sanat eserleriyle donatmış olmasından ve bunlarla bir arada bulunmak arzusundan kaynaklanıyor olabilir.

Herat'tan giriştiği bazı hareketler iktidarını kuvvetlendiremeyip, üstelik Horasan ahalisinin iktisadını kötüye götürdü. "*Devam ede gelen karışıklıklar Timurluların komşularına, bilhassa batıdaki Türkmenlere ve doğuda ki Özbeklere gizli kalmamıştı. Önce Özbek Han'ı Ebu'l Hayr harekete geçti. Mâverâünnehir'e saldırdı ve Semerkand civarını yağmalayıp tahrip etti*."[536] Özbekler hiçbir şeyin kıymetine bakmıyorlardı. Semerkand'da bulunan, "*Uluğ Bey'in eserleri olan meşhur porselen kuleyi ve tablo galerisini yıkmışlardır*."[537]

536 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timurlular Mad:

537 Bozkır imparatorluğu, 429. s.

Uluğ Bey, 1448'in sonbaharında, babasının nâşı ile beraber Herat'tan ayrılıp Semerkand'a döndü. Karışıklıklar çocuk oyuncağına dönmüş, bir yerde söndürülen ateş başka bir yerde parlar olmuş, sükûn sırra kadem basmıştı. Baskınlar, işgaller, isyanlar mısır patlağı gibi birbiri ardına devam ede geliyor. Hapse atılan idareciler, firar edenler, durmadan kendini hükümdar ilân edenler, bunlar hep iki senenin içine sıkışan olaylardı. Nihayet Uluğ Bey'in sonu geldi.

Oğlu Abdüllatif Mirza taht'a göz dikmişti; maiyetindeki bir takım âsi ile babasına meydan okudu. Uluğ Bey, diğer oğlu Abdül Aziz'le beraber harekete geçti âsi oğul, Belh'i ele geçirmişti bile. Baba, oğul, kardeş karşı karşıya gelip, kan dâvalı hasımlar gibi savaştılar. Bu iç savaş evladın yenilgisiyle sona erdi. Olayın kuralına değil yüreğinin sesine kulak veren baba, isyankâr oğlunu bağışladı. Bir baba olarak nasihatllerde bulunup azat

ettiği oğlu Abdüllatif, bir zaman sonra daha büyük bir ordu toplamayı ve bu orduyla babasını mağlûp etmeyi başardı(!) Gafil avlanmıştı Uluğ Bey, gafleti pahalıya mâl oldu. Şimdi evlat muzaffer baba esir! Merhametten insanca nasip almamış biri olan Abdüllatif, esirini İranlı hizmetkârı Abbas'a teslim etti. Abbas, kafasına göre bir mahkeme kurup, yargılattı Uluğ Bey'i. Ölümüne karar çıkınca da, gereğini yaptılar (27 Ekim 1449).

Uluğ Bey'den Geriye Kalanlar

Hakkında yazılanlar çok. Sade Timurlular için, Türkler için, İslâm âlemi için değil dünya için önemli bir sima idi. Oğlu'nun hırsı yüzünden hayatına kıyıldı. Babası Şahruh'un ona verdiği ad Mehmet Taragay. "*Mehmet Taragay Timur'un babasının adı olduğundan kadınlar için söylenmesi yasak bir kelime olmuştur. Bunun içindir ki Mehmet Taragay'ın adı ancak Uluğ Bey ile değiştirilebilirdi.*"[538] Bu gelenek halen Anadolu'nun pek çok yerinde yaşamaktadır. Böyle Ulu yani yüce Bey değil de, ailenin geçmiş büyüklerinden birinin adı verilen kişi dahi, önceki sahibine hürmeten, genellikle "*Adı güzel*" diye çağırılır.

538 Makaleler ve İncelemeler, 360. s. (A. Kadir İnan)

Uluğ Bey, geride bıraktığı eserlerle değerlendirilir. Timurlu Devlet Başkanı oldu iki sene, fetih yok hayatında; yabancı devletlerle diplomatik münâsebetlerde yok. Valilik yılları verimliydi, o da devlet işleri dışında. Mimarî özelliği, duvarlarıyla tavanını süsleyen tablolarıyla bir sanat abidesi sayılan Herat'ta yaptırdığı köşk başta olmak üzere, diğer şehirleri donatan binalar onun dönemi hatıralarıdır. Astronomi sahasında yaptığı çalışmalar diğer bütün özelliklerini gölgede bırakmıştı. Hele hükümdar olarak anıldığı duyulmaz. Bir de, meraklıları onun Semerkand'ın güzelleşmesine sağladığı katkıları hatırlayıp, hatırlatırlar. Yaptığı iyi şeylerin Semerkand Hâkimi olduğu yıllara denk geldiği, hükümdarlığında gailelerle boğuştuğu söylenmese de bilinmektedir.

Esas şöhret olduğu saha malûm, matematik-astronomi. İkâmetgahı olan saray, ağırlıklı olarak ilim erbabının içtimaına ayrılmış akademi gibiydi. Bilâhare Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a getirttiği ünlü Ali Kuşçu dâhil pek çok âlim, Uluğ Bey'in himayesini görmüştü.

Türkler, diğer Müslüman milletler takdir etseler de Uluğ Bey'in astronomi dehasını, onun adını uzay'a taşıyanlar Hıristiyanlar olmuş. Zira Uluğ Bey'in eserlerinden istifade eden ve Ay'a çıkma başarısını gösterenler de onlardı:

Birkaç Önemsiz Kişi!(1449-1451)

Uluğ Bey, kötü bir biçimde –ihtilâl mahkemesi kararıyla- öldürülmüştü. Oğlu Abdül Aziz'de birkaç ay sonra öldürüldü. Bütün bunlara sebep isyankâr evlat Abdüllatif idi, babasıyla ilgili hâdisede görüldüğü üzere onun da davranışları hiç latif değil. İktidar hırsı karartmıştı gözlerini, gönlünü ölümüne koştu tahta doğru. Babasını, kardeşini ve onlara yakın olanları ortadan kaldırdı. Sanıyordu ki, her şey istediği gibi olacak, kendisi de gönlüne göre davranacak. Askerlerle elde ettiği kanlı başarı da kumandanlarının rolünü unutuverdi. Din adamlarına mülâyim diğerlerine haşin tavır içindeydi. Çok düşman kazandı yanlış politikası yüzünden.

Bir gün Semerkand dışından, ibâdet niyetiyle şehre gelirken kurulan pusuya düşüp ok yağmuruna tutuldu. Sadık adamları sadakati unutup kaçıştılar, "*suikastçılar da Abdüllatif'in üzerine atılarak, başını kesip Uluğ bey medresesinin kapısına astılar.*"[539]

539 Türk Tarihi, 3. c. 166. s.

İnsandan insan değişir bazı meselelerin algılanışı, bir de zamandan zamana ki en farklısı bu. Bir de milletlere göre olanı var. Abdüllatif Mirza'nın ölümüne sebep olan ibâdet aşkı için söylüyoruz bunları. Yalancı, âsi, hain, katil fakat âbid bir adamdı aynı zamanda. O zamanların garipsenmeyen garipliği…

Bu boşlukta, Uluğ Bey'in yeğenlerinden (kardeşi İbrahim'in oğlu) Abdullah tahta çıkarıldı. Din adamları benimsememişti bu işi. Abdullah Semerkand ve Türkistan'a, Babur Mirzâ'da Herat ile Horasan'a hâkim oldular.

Ebu Said Muhammed(1451-1469)

Uluğ Bey ve Abdülaziz'in öldürüldüğü sıralarda, Miran Şah'ın torunu Ebu Said hapse atılmıştı. Vaziyetten memnun kalmayanlar onu kurtarıp, sonra da biad ederek hükümdar makamına çıkardılar. Abdullah ile Ebu Said arasında çıkan savaşta Abdullah öldü.

Ebu Said'in başarısında en önemli payın sahibi Özbek Han'ı Ebu'l Hayr. Kendisi 1448'de Mâverâünnehir'e girip Semerkand'ı yağmalamış, Uluğ Bey'e sıkıntı vermişti. Meşhur porselen kule'nin tahribi de aynı talan'da aynı şahsın marifetidir. Şimdi Ebu Said'e yardımı nedendir acaba?

1424 doğumluydu Ebu Said Muhammed. Hükümdar oldu lâkin Timur'un memleketlerinin tamamına değil. Doğu Türkistan, Horasan, Mazenderan ve bugünkü Afganistan'ın bazı kısımları onun elindeydi. Şahruh'un hâkimiyet sahası dahi bundan çok genişti. Bir başka deyişle Timurlular İmparatorluğu küçüle küçüle makete dönmüştür. Ki, yukarıda gösterilen Horasan, 1457'de Babur Mirzâ'nın (meşhur Babur değil) ölümünden sonra alınmıştır. Uzun yıllar Timuroğullarına başkent'lik yapan Herat'a sahip oluş tarihi de 1457'dir.

Eğer, diğer yeğenler, kardeşler sayılacaksa, parça parça olsa da, Timur'un soyu epeyce geniş bir coğrafya'nın efendisiydiler. Ama esas ocak tüttürülen yer Semerkand, Herat, ateşleyenler de buralara sahip olanlardır.

Ebu Said Muhammed, gözü pekti diğer yakınları gibi, tahta lâyık olduğunu da ispatlıyor, fakat etraf dikenlerle örülü. Timurlular için şartlar ağır, geçirilen dönem kahırlı, Ebu Said için daha fazla kuvvet ve imkân gerekli ki zor'un üstesinden gelebilsin. "*Moğolistan da Çağatay'lar, Seyhun'un kuzeyinde, Şeybaniler, Batı İran'da Türkmenler*[540]… " birer kâbus gibi durmaktalar.

540 Orta Asya, 352. s.

Düşman kuvvetlerin hepsiyle birden uğraşmanın maddî olarak imkânı yoktu. Her birinin ayrı durumu, her birine karşı uygulanacak siyasetin de ayrı olmasını gerektiriyor. Ebu Said Moğolistan da Çağatay'lara kancayı atıp, orada ikilik meydana getirdi. Moğolistan Han'ı bulunan Esen-Buga tarafından gelecek tehlikeyi kırmak için, onun bir zamanlar kovduğu ve Uluğ Bey'e sığınmış olan ağabeyi Yunus vardı, burada o, yani Yunus, Ebu Said tarafından Han olarak tanındı. Askerî yardımı da esirgemeyen Timurlu Hükümdarı, iki kardeşi çarpıştırıp, belâyı üzerinden uzak tuttu.

Çağataylıların toprakları iki rakip kol arasında paylaşıldı, sonra da Ebu Said onları yok etmeyi başardı.[541]

541 Bozkır İmparatorluğu, 430. s.

Ebu Said için tehlike arz edenlerden biri de Şeybaniler. Bunların Han'ı Ebu'l Hayr Han'ın (Şeybaniler, Özbekler olarak da geçer) desteğiyle tahta kavuşan Ebu Said, daha sonra onun desteklediği iç isyanlarla karşılaştı. (1454-1455) ağır bir yenilgi almıştı. [542] Sonuç itibariyle Şeybanilerin zararı da defedilmiş oldu. Bundan sonrası için Türkmenler, yani Kara Koyunlular en zor engeli teşkil edeceklerdir.

542 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timurlular Mad.

Kara-koyunlular ve Ebu Said

Kara Koyunluların tanıtımı şöyle: "*XIV. Asrın ikinci yarısında, Van gölü kıyısındaki Erciş mıntıkası merkez olmak üzere Kuzeyde Erzurum, güneyde Musul havalisine kadar uzanan doğu Anadolu bölgesinde beylik kuran bir Türkmen kabilesinin adıdır. Bu ad, sonraki asırda, bu kabilenin etrafında toplanarak, Horasan hariç olmak üzere, hemen bütün İran, Azerbaycan, Irak ve Arân ülkelerini idaresi altına almak suretiyle, bir imparatorluk kuran büyük bir siyasî Türk camiasına verilmiştir*."[543]

543 İslâm Ansiklopedisi, 6. c. Kara Koyunlular Mad.

Bu uzun tanıtımın alınmasında amaç, kimlerin kimlerle düşman olduğunu bir daha hatırlatmaktır. Savaşlar, aileler arasında ve ırkdaşlar arasında sürüp gidiyor. İlk asırlardan itibaren bu yanlış işin doğru çözümü bulunamamış, bulunamayacak da.

Kara Koyunlu Türkmenlerinin başında (1439-1467) Cihan Şah bulunmaktaydı. Cihan Şah, Timuroğullarının yaşadığı karışıklığı kendi lehine değerlendirme düşüncesiyle harekete geçti. İsfahan'ı ve başka bazı Fars vilâyetlerini kendi mülküne kattı, bu seferini Kirman'ı da fethederek başarıyla tamamlamıştı. Daha sonra Ak Koyunlularla savaşmak zorunda kalan Kara Koyunlular feci şekilde yenilmiştir. Timurluların en karışık sıralarıydı ve Cihan Şah Horasan'ı hâkimiyetine alma sevdasında idi. Bunda başarı sağlayamadı. (1457)

İnsanların mayasında geçimsizlik var. İllâ ki kavga gerek, sebebi kendisi icat eder, yeterki savaşacak gücü olsun. Şimdi – öncede olduğu gibi- öğrendiğimiz, seyrettiğimiz savaşlar birbirine çok yakın olan devletler, beylikler arasında geçmektedir. Kara Koyunlu - Ak Koyunlu isimlerinden de belli farklı inanç ve kültürlerinin olmadığı; kan bağı da var! Kardeşliğin, baba-oğulluğun bile dost olmaya kâfi gelmediği yerde bunların ne hükmü olur? Olmamış, hiçbir hükmü olmamış: Bu serzenişimiz, Türk milletinin kendi kendini zayıflatarak, pusuda bekleyen hakiki düşmanın ekmeğine yağ sürdükleri için. Birbirine düşen Türk kavim ve kabileleri yüzünden, daha yakın zamanda kaç Han'lık- Hükümdarlık harap oldu Rus Knezlerinin ayakları altında. Türk Timur'un dağıttığı Türk Osmanlı onlarca yıl tedavi gördü tekrar meydana atılma kıvamına kavuşmak için…

Ebu Said ile Cihan Şah, 1458'de dost olarak görünürler. Fakat önceden işgal edilmiş bulunan Timurluların toprakları Kara Koyunluların elindedir. Bir yandan da Kara Koyunlu Ak Koyunlu rekabeti bütün husûmetlerin önündedir bu sıralar. Nihayet feci bir savaş yaşandı iki Türk Devleti arasında. Ak Koyunlular Kara Koyunluları ezdiler. Meşhur Uzun Hasan, ordusuyla Cihan Şah'ı ezdi ve bu vuruşmada Cihan Şah öldü (1467).

Yeni Rakip Ak Koyunlular

Cihan Şah savaşı, Timuroğullarından aldığı vilâyetleri ve hayatını kaybetti. Yeni bir rakip doludizgin geliyor, Ebu Said Muhammed, giden topraklarını almak istiyor, bunun ince hesabını yaptığı yok. Geçecek zamanın aleyhine uzayacağını sanıyordu. Alel acele ve tedâriksiz savaşa girişti: "*Azerbaycan'ı, Karabağ ve Mugan'ı işgal etti. Ama Uzun Hasan'a karşı takip ettiği yanlış siyaset neticesinde aralarında çıkan çarpışmalar…" tedbirsizliğinin pahalıya mal olduğunu gösterdi: "Güney Mugan'daki çarpışmalarda Ebu Said Ak Koyunluların eline geçti. Uzun Hasan'ın nezdinde bulunan Timurlu Yadigâr Muhammed Mirza'nın eline verildi ve o da büyük annesi Gevher Şad Hatun'un kısas'ı diyerek Ebu Said'i öldürttü* (6 Şubat 1469)."[544]

544 Umumi Türk Tarihine Giriş, 365. s.

Üç Devlet'e Bölünme

Şahruh zamanı (1407-1447) bir Timur devri değildi, lâkin yine de İmparatorluk adını kullanabiliyorduk devlet için. Yavaş yavaş, ufkun son noktasına doğru ilerleyen gölge haline geldi 1447'den sonra. Uluğ Bey, farklı bir karakter idi, hükümdarlığın şartlarına haiz değildi denemez, fakat daha ziyade kültür adamıydı. Buna rağmen, iki senelik iktidar süresi devletin dağılmaması yönünde mücadelelerle geçmişti. Ebu Said 18 senelik hükümdarlığında huzur yüzü görmedi. Canından can olanlarla boğuştu, topraklarının bir kısmını kaybetti, toparlayayım derken hayatından oldu.

Timurlu Devleti, Ebu Said'den boşalan tahta liyakatli bir hükümdar bulmalıydı; çok da maharetli, kuvvetli olmalıydı bu kişi. Ama hiçbir ümit ışığı görünmüyor… Devlet karanlıklar dünyasına doğru ilerlemekte. Bir zamanlar Timur İmparatorluğu denen coğrafî alanın hâline bakın:

"*Her biri müstakil olmak üzere üç devlet teşekkül etmiş idi. İran, Mâverâ-yı Kafkas (Kafkas Ötesi) ve Doğu Anadolu'da, artık Kara Koyunlu hükümdarlarının değil, Ak Koyunlu Uzun Hasan'ın, sonraları onun oğlu Yakub ve haleflerinin hüküm sürdükleri, merkezi Tebriz olan Türkmen Devleti; Batı Türkistan'da (…) Ebu Said'in oğlu Sultan Ahmet'e geçen, merkezi Semerkand olan Timurlu Mâverâünnehir Devleti, Ceyhun'un bu tarafında, yani bu nehrin batı ve güney batısındaki arazi ile Horasan'da ve bu günkü Afganistan'ın büyük kısmında (…) Sultan Hüseyin Baykara* hüküm sürmekte idi.[545]

545 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timurlular Mad:

Bütün bu bölünmelerin, kardeş kavgalarının temelinde, başlangıçta konan yanlış kaideler yatıyor. Bütün Türk devletlerinde bu yanlışlığın zararları geçmişte görülmüştü, şimdi de görülüyor, ama buna karşı bir tedbir alındığı yok.

Başka kavimlerin daha iyi olmadığını, Türk kavimleri adına hayıflanmamızın lüzumu ve faydası yok bunu da biliyoruz. İçimiz fazla yanmıştır da, arada bir boşalma ihtiyacıyla böyle dertleşmekteyiz: Kim çare bulmuş veya bulunan çareyi uygulayabilmiş ki, bu hususlarda? O zamanların kaçınılmaz geleneği yaşatılmaktaydı. Devlet hükümdarın değil hükümdar ailesinin malı olarak telakki edildiğinden şehzadeler arasında vilayetler paylaşılıyor, her biri valiliği bağımsız hükümdar gibi kullanmaya çalışıyor, hükmetmenin tadını alınca devletin tamamına göz koyuyor…

Timur'un ölümünü müteakip görülenler bunlardı. Şimdi görünenler de aynı. Koskoca Timur İmparatorluğu –ki Avrupa'nın Fatihi Yıldırım Bâyezid'i Anadolu'nun göbeğinde mağlûp eden Timur'un askerleriydi- param parça olmuş, tutunacak dal bulamıyorlar.

Sultan Ahmet (1469-1494)

Ebu Said'in oğlu, 1451 doğumlu. Babasının yerine geçtiği için merkezî devleti o temsil edecek. Küçük bir parçası üzerinde ise de, Timurlu Devleti Hükümdarı Sultan Ahmet olmuştur. Başkenti Semerkand.

Kardeşler arası düşmanlık hastalığı şifasız, her birinin arzusu geniş, hareket alanı dar. Vaktiyle Ebu Said'in araya girmesi, desteğini vermesi ile ikiye ayrılan Çağatay Hanlığının ikinci adamı Yunus, sonunda tek başına kalmıştı. Timuroğulları arasındaki kavgalarda, bu Yunus Han hakemliğe başladı. "*Birçok defalar Yunus, Fergana Bey'i Ömer Şeyh'i, Ahmet'in teşebbüslerinden korumuştu. Bundan böyle, Fergana'daki Timuroğlu, isyan ettiğinde kendisini yenen, bağışlayan ve onun topraklarında Andican'da kurultay toplayan Han'ın gerçek bir tâbii olmuştu.*" Bunları anlatan yazar şöyle bir ilâvede bulunuyor: "*Cengiz soyunun Timur'un soyundan aldığı intikam bu kadar mükemmel olamazdı. Sayrâm'ın kime ait olduğu meselesi yüzünden Ahmet ve Ömer Şeyh arasında anlaşmazlık patlak verince, hakem olarak seçilen Yunus ikisine de birer şehir vermiştir.* (1484)"[546]

546 Bozkır imparatorluğu, 432. s.

Yunus Han 1487'de öldü. Oğlu ve halefi Mahmut Han, Yunus'un yerini aldı, Sultan Ahmet bu arada gayrete gelip Taşkent'i Çağataylardan zapt etmeye kalkıştı, fakat kötü bir mağlubiyet sonucu geri çekildi. Timur oğullarından Fergana Hükümdarı Ömer Şeyh 1494 Haziranında ölünce, ona bağlı topraklara Türkistan Hükümdarı ağabey Ahmet el koymaya çalıştı, sefer esnasında o da öldü (Temmuz 1494)[547]

547 Aynı Yer.

Semerkand tahtı iyi bir sahip bulamayacak, Sultan Ahmet'in kardeşi Mahmut ve üç oğlu beyhude gün geçirecektir. Fakat Timurluları ismen yaşatacak başka insanlar da mevcuttur.

Babur ve Devleti

Devlet olarak, '**Büyük Timur İmparatorluğu**,' buruk bir seda olarak çınlıyor gök-kubbe'de. Timurlular tükenmek üzere. Sönmekte olan kor'un son parlayışıdır göreceklerimiz: Zaman zaman, solgun ümidi yeşertecek gibi durulacak hava, iki mühim şahsiyet alacak çalkantılı meydanı. Biri Hüseyin Baykara, diğeri tam adıyla; Gazi Zahirüddin Muhammed Babur. Şeceresi (soyağacı) şöyle: *" Emir Timur Kurkan oğlu Miran Şah Mirza oğlu Sultan Muhammed Mirza oğlu Sultan Ebû Said Kurkan oğlu Ömer Şeyh Kurkan*." [548] Babur, ailenin büyük oğludur.

548 Tarih-i Reşidî, 343.s.

Yukarıda, babasının 1494'te öldüğü bildirilmişti. Babur, ailenin büyük oğlu, fakat büyük bir delikanlı değil. Doğum tarihi 1483. Babasının yerine tahta geçişini ve kardeşlerini, dünyaca ünlü hatıratında şöyle anlatıyor:

"*Salı günü beş Ramazan 899 (10 Haziran 1494) da Fergana vilâyetinde, on iki yaşında padişah oldum…*"

Babur'un, kardeşlerini tanıtışı:

" *Mirza'nın üç oğlu ile beş kızı kalmıştı. Bütün oğullarının en büyüğü, ben Zahireddin Muhammed Babur idim. Annem Kutluk-Nigâr hanım idi. Diğer bir oğlu, benden iki yaş küçük olan Cihangir Mirza idi. Annesi Moğolların tümen beylerinden Fatma Sultan idi. Diğer bir oğlu, Nâsır Mirza idi. Annesi Endican'lı, Ümid adlı bir cariye idi. Benden dört yaş küçüktü. Kızlarının en büyüğü, benim öz kardeşim olan Hanzade Beğüm idi. Kızlarından biri Nâsır Mirza ile öz kardeş ve benden iki yaş büyük olan Mihr-Banu Begim idi. Şehr begüm de, Nâsır Mirza'nın öz kardeşi idi. Benden sekiz yaş büyüktü. Diğer bir kızı da Yadigâr Sultan Begim idi; annesi Aga Sultan adlı bir variye idi. Diğeri Karagöz Begim dedikleri Rukiye Sultan Begim idi, annesi Mahdum Sultan Begim idi…*"[549]

549 Baburname, 1. c. 3. 13.14.s.

Timurluların üçe bölündüğü daha önce görülmüştü. Merkezde olan üzerinde bir miktar durduk ve burayla münâsebetlerine göre ikinci, üçüncü dilimleri kısa kısa andık. Şimdi ise özel kişiliği olan Babur Fergan'a hükümdarlığını öne çıkaracak, merkez dediğimiz Semerkand'ın sahipleri

kendi kendilerini bitirecekler. Bu arada Herat'da boy veren bir çınar Hüseyin Baykara da kendi gayretiyle kendinden bahsettirecek.

Babur'un icraatlarının çoğu Hindistan sınırları içinde meydana gelmiştir. Şimdilik biz, Timurlular Devleti sınırlarında kalacağız. Babur'un şeceresi baba tarafından Timur'la başlatılmıştı; anne tarafından Cengiz Han'a götürülür. Moğolların Türklerle aynîleştirilme çalışılması, hiç olmazsa yakın akraba sayılmaları bir yana, Çağatay ulusunun devamında Moğolluk kalmamıştı. "*Moğolistan sakinlerinin, o zaman hâlâ Moğolca konuştukları bile şüphelidir*."[550] Babur'un annesi Çağatay'lardan Yunus Han'ın kızı Kutluk Nigar Hanım'ın uzun şeceresine bakalım: Tuğluk Timur Han oğlu Hızır Hoca Han oğlu Muhammed Han oğlu Şir Ali Han oğlu Veys Han oğlu Yunus Han. Babur Şah, anne yoluyla Cengiz Han oğlu Çağatay'a, dolayısıyla Cengiz Han'a da dayandırılır. Baba tarafından Moğolluk ile alâkasının olmamasına rağmen, Avrupa'nın bazı tarihçileri onu öyle tanıtma ısrarından vazgeçmiyorlar. Biz, gerekli görüldüğü yerde Türk olduğunu yazacağız.

550 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timurlular Mad:

Babur, 11-12 yaşında Fergana hükümdarı olmuş, hemen, Semerkand hükümdarı olan amcası Sultan Ahmet'in hücumuna uğramıştı. Daha, menzile erişemeden ölen amcası, Babur'u sıkıntıdan kurtarmıştır. Mahmut amcası, Semerkand'a lâyık bir hükümdar değil, "*sefahat düşkünü bir zalim*"[551] idi. Onun da ömrü bir sene sürdü, 1495 Temmuz'unda öldü. Üç oğlu kaldı Mahmut'un, Mesut, Baysungur ve Ali. Tipik bir iflas manzarası yaşanıyor kardeşler arasında. Mesut "güya" tahta kuruluyor, kardeşleriyle savaşıyor. Kardeşler can düşmanı biri birine, ne kanbağı bağ olabiliyor aralarında ne başka yakınlıkları:

551 Bozkır İmparatorluğu, 432. s.

" *Baysungur Mirza ile Sultan Ali Mirza arasında öyle bir geçimsizlik vardı ki*- diyor Mirza Haydar Duğlat-, *ikisinin de Semerkand'ı korumaya yeterli gücü bulunmuyordu. Bu bilgi Andican'a ulaştığında, Padişah(* Babur*) Semerkand'a saldırmak için yola çıktı. Mirzalar çok zayıflamış olmalarına rağmen, ona karşı cesur bir direniş sergilediler, fakat sonunda gücü kalmayan Baysungur şehri bıraktı ve Hisar'a doğru kaçtı; orada da Hüsrev*

Şah tarafından idam edildi. Padişah Andican'ı aldı ve içinde Andican ordusundan mümkün olduğu kadar fazlasını konuşlandırdı." [552]

552 Tarih-i Reşidî, 332-333. s.

Kalleşliğin Marifet Olduğu Yıllar!

Zamanın çarkı nasıl işliyor, birinciden sonuncuya kadar idareciler birbirine nasıl davranıyoylar? Baysungur'un nasıl öldürüldüğünü görerek, anlamaya çalışacağız:

" Sultan Ebû said'in oğlu Mirza Sultan Mahmut'un emirlerinden biri olan Hüsrev Şah; Hisar, Badahşan ve Kunduz'a sahipti. Mirza Sultan Mahmut'un ölümünden sonra bu adam onun oğlu Sultan Mesut Mirza'nın gözlerini kör etti. Sultan Mahmut Mirza'nın oğlu Baysungur Mirza Semerkand'dan kaçtığında, Hüsrev Şah ona pişmanlığını bildirmek için haber gönderip şöyle dedi: ' Ne yaptıysam hayatımdan korktuğum içindi, zira Sultan Mesut mirza'nın beni öldürme niyeti vardı; fakat şimdi bu hareketin telafisi olarak sana öyle sadakatle hizmet edeceğim ki, benim çok rezilce hareketim bana insanlığın lanet ve beddualarını getirse de, gelecekteki davranışım onların takdir ve alkışını gerektirecektir.' Bu şekilde o kadar söz ve taahhüt verdi ki, Baysungur Mirza'yı da kandırdı ve bu değerli şehzâdeyi sanki yaydan çıkan bir ok gibi öbür dünyaya gönderdi." (1499)

Yadırganacak davranışlardan sayılmayabilir Hüsrev Şah'ın yaptığı! Benzerleri ve daha aşırıları da seyredildi sık sık. Baysungur, güya taht'a çıkarıldı dalaverici emir tarafından ve ânında öldürüldü. İktidar ateşinin har'ı o derece sarıyor ki çevresinde olanları, bir makama erişmek isteyen için binlerce canın telefi hiç mühimsenmiyor. Önündeki engelleri tereyağdan kıl çeker gibi atmıştır önünden, Sultan Mahmut Mirza'nın bütün mülkünün tek yöneticisi olmuştur Hüsrev Şah, güç kazanmıştır, gurura kapılmıştır başarısından ötürü. Fakat, kendi hayatı da pamuk ipliğine bağlı. Sıkıntıya düşecek, lûtf'a uğrayacak. Elinden şehirlerinin alınışını tevekkülle seyredecek, fakat sonra saldırdığı Kunduz'da öldürülecek!

Semerkand, Elden Ele

Son yılların en fazla el değiştiren merkezlerinden biri, birincisi Semerkand**.** Babur'un da bir an evvel sahiplenip başşehri yapmayı arzuladığı yer ve ukde'dir içinde. *Yitik malı* saydığından acele ediyor. Ellerinden çıkışında yaşananları yiğitliğe sığdıramayışını anlatırken, madde madde sıralıyor şikâyetine mesned olan gelişmeleri. Tek tek nakletmeyeceğiz, özü şu: Düşman -ki bu tabir aslında doğru değil- olabilecek her türlü hileye başvurmuş, dalavereler çevirip, gafil avlamışlar ilgilileri. Semerkand böyle çıkmış sun Timurluların ellerinden. Babur, daha merdane hareketlerle, tekrar sahiplenmeyi istiyor. Birçok bey katılıyor kendisine, yürüyüşe geçiyor Babur: '*Hoca Yahya da padişaha bağlıdır; eğer Hoca elde edilirse, Semerkand harpsiz ve kolaylıkla zapt edilir.*' Bu sözler Semerkand beylerinin. Devamı Babur'dan: "*Hoca Yahya'ya adamlar gönderilerek, konuşuldu. Hoca Yahya bizi Semerkand'a sokmağı kat'i olmamakla beraber taahhüt etmemekle beraber, ümitsizliğe sevk edecek söz de söylemedi. Han Yurdu'ndan kalkıp, Dergam sahiline geldik. Dergam sahilinden Hoca Muhammed Ali Kitabdar, Hoca Yahya'ya gönderildi. O: ' Gelsinler, şehri teslim ederiz' haberini gönderdi.*" [553]

553 Baburnâme, 1.c. 119.s.

O kadar çok bey ve başka kişiler var ki, bunların en sağlam ve güçlülerini elde etmek bir yığın entrikanın bir arada başarıyla tatbikini gerektiriyor; bunu başaramamak istenen hedefe varamamaktır. Babur, bu girişiminde, araya giren olumsuz hâdiseler dolayısıyla muvaffak olamadı, ama yılacak değil, devam edecek…

İnişli Çıkışlı Kader Yolu

Fergana'yı kardeşi Cihangir'le paylaşan Babur için, mutlaka Semerkand'ın alınması şart. Her ne pahasına olursa olsun, sanuna kadar direnecek bu yolda. Kendileriyle ilgili derin hatıraların gömülü olduğu bu toprakları kendi toprağı yapmadan bulanık gönlü durulmayacak:

Ebul Hayr Han'ın oğlu Muhammed Şeybani 1451 doğumlu, daha çok gün görüp pişmiş, tecrübeli ve onun da gözü Semerkand'da. Babur hedefe varır, sahiplenme imkânı bulamaz. Muhammed Şeybani Han öncülüğünde Özbekler zapt eder bu ulu şehri (1500).

Babur'un anlatımına göre, Şeybani Han bedavaya almıştır Semerkand'ı: *" Sultan Ali Mirza'nın anası Zühre Bigi Ağa, cahilliği ve ahmaklığı yüzünden gizlice Şaybak Han'a şu haberle bir adam gönderir: ' Eğer Şıbanî Han kendisiyle evlenecek olursa, oğlu, Şibanî Han'a Semerkand'ı teslim edecektir.'* "

Gerçekten ahmakmış anılan kadın. Şeybani Han gelmiş, şehri almış, daha önce Babur'a haber yollayıp, '*gelsinler şehri teslim ederiz*' diyen Hoca Yahya'yı iki oğluyla beraber öldürtmüş. Başka ökenler de var da enteresanı bu. Zühre Bigi Ağa'ya gelince: " *Bu uğursuz kadın aklı kıt olduğu için, kocaya varmak arzusu ile oğlunu ve yurdunu berbat etti. Şıbani Han ona zerre kadar ehemmiyet vermedi ve odalığı kadar bile saymadı. Sultan Ali Mirza da yaptığı işe hayran ve (Semerkand'dan) çıktığından dolayı çok pişman idi*." Bu, cahil anasının sözünden çıkmayan kişi de, fazla yaşama imkânı bulamadan, ahmaklığının cezasını hayatıyla ödedi.

Yersiz yurtsuz, 250 kadar adamıyla dağdan dağa dolaşmaktaydı Babur Han. Aklı fikri, '*Semerkand'ı nasıl alabilirim'* de. Bir müddet başıboş dolaştıktan sonra, Şeybani Han ile-daha geniş manasıyla-Özbekler ile Semerkandlılar arasında sıcaklık meydana gelmemiştir, birbirlerine henüz ısınamamışlardır diye hesabediyor. Şehrin yerli sâkinleri işgalciler için savaşmaz zannına kapılıyor Babur. Kurmaylar toplantısında mesele istişare edilirken, teşebbüse geçilirse neticeye varmak kaç güne mâl olur, tahmini yürütülüyor. Kırk gün, bir ay, yirmi gün diyenlerin yanı sıra, Noyan Kökeltaş diyor ki: " *On dört günde alırız*."

Talih Kökeltaş Noyan'ı yalancı çıkarmıyor. Bu konuşmalardan sonraki on dördüncü gün muradına eriyor Timurlu askerleri. Bu zafer öncesi ilginç bir rüyası var Babur Han'ın, ilginçliği sebebiyle aktarmamak olmaz:

"*Rüyamda, Hoca Übeydullah Hazretleri gelmişler ve ben istikballerine çıkmışım. Hoca gelip oturdular. Hoca'nın önüne, galiba biraz tekellüfsüz sofra örtüsü yaymışlar ve bu yüzden Hazret'in hatırına bir şey gelmiş. Molla Baba benim tarafıma bakıp, işaret ediyor. Ben de îma ile: ' Benden değildir, sofra örtüsünü koyan kusur etmiştir,' dedim. Hoca anladı ve bu mazeretimi kabul etti. Ayağa kalktılar; teşyie çıktım. Bu evin avlusunda, sağ veya sol kolumdan tutup, beni öyle yukarı kaldırdı ki, bir ayağım yerden*

kesildi. Sofradakiler: ‘ Şeyh maslahat verdi’ dediler ve şu birkaç gün içinde Semerkand’ı aldım.” [554]

554 Baburname, 1.c. 126.s.

Semerkadlılar yeni bir güne başladıklarında, yeni idarecilerin hâkim olduklarını görüyorlar. Zulüm, isteyenin de istemeyenin de elinden düşmeyen bir silâh ve bu silâh Özbeklere çevriliyor, şehrin el değiştirdiği sabah. Babur’un hatıratından okuyacağız:

“Şehir ahalisi henüz uykuda idi. Dükkân sahipleri, dükkânlarından bakıp, beni tanıyarak, dua ediyorlardı. Az bir müddet sonra, şehir ahalisi haberdar oldu. Bizim adamları ve şehir ahalisini garip bir sevinç ve neş’e sarmıştı. Özbekleri, kuduz köpekler gibi, sokaklarda taş ve sopalarla öldürdüler. Belki dört beş yüz Özbeği bu şekilde öldürmüşlerdir. Şehrin valisi Can Vefa, Hoca Yahya’nın evlerinden birinde bulunuyordu. Kaçarak çıkıp, Şaybak Han’ın yanına gitti.”

Babur, Hüseyin Mirza’nın Herat’ı bir baskınla aldığını, ama biraz hileli durumlardan dolayı bir zafer kazanmış sayılmayacağını iddia eder. Kendisinin Semerkand’ı alışı da ona benzer, fakat burası zaten kendilerinin idi. Şimdi yapılan gasp edilmiş malını düşmandan geri almaktı. Ve henüz on dokuz yaşındaydı Babur; bunu da vurgular hatıratında.

Şeybani Han, devrinin kudretli şahsiyetlerinden biriydi. Babur, Semerkand’ı teslim almıştır, ama sahibi orada değil, kuvvetli bir bekçi de bırakılmamıştı. Mağlup edilen, öldürülen Özbekler için, elden çıkmış bulunan Semerkand için Şeybani Han faaliyete geçecektir. Aylarca süren hafif dalaşmalarla, Babur’un bazı kıymetli adamları ölecek. Yakını saymak istediği bazı Han, Emir ve Bey imdat çağrısına cevap vermeyecek Babur’un. Etrafı Özbeklerce kuşatılan şehre gıda giremeyecek dışarıdan.

Açlık-susuzluk dayanılmaz hâl alacak. İyice bunalındığı vakti gözeten yaşlı ve tecrübeli Şeybani Han, on dokuzundaki Babur Han ile sulh görüşmesine başlayacak. Çaresiz, atına binip, adamlarını yanına alıp, muzafferane girdiği Semerkand’dan, Taşkent’e doğru boynunu eğerek çıkıp gidecek… Bir ayrı ukdedir Babur için, büyük kız kardeşi Hanzade Begim, Şeybani han’ın eline düşmüştür şehirden çıkış esnasında.

Bundan sonra da mâceranın tam ortasına düşecektir. Şeybani Han ile Babur, 1503’te, Ahsi civarında bir daha karşılaşacaklar, Babur kaybedecek çarpışmayı ve Kâbil’e çekilmek zorunda kalacak:[555] (Yıl 1504)

555 Türk’ün Üç Bin Yılı, 261. s.

Kâbil’de çiçekle karşılanmıyor, savaşıyor, emek veriyor ve burada küçük bir devlet kuruyor. Daha sonra Kandehar’ı alıp orada yerleşiyor. Aklı Türkistan da, burnunda Semerkand kokuyor, Horasan tütüyor. Horasan’a yürüyüşü başladı bin umutla, sonunu getiremedi. Kendisi şöyle anlatır Horasan yolculuğunu:

“*Sultan Hüseyin Mirza gibi, Timur Bey’in yerine geçmiş bir padişah, etraf ve civarındaki oğullarını ve beylerini çağırıp toplayarak, Şıbanî (Şeybani) gibi bir düşmanın üzerine yürümek niyetinde bulunduğu zaman, eğer herkes ayakta giderse, bizim başta gitmemiz, onlar sopa ile giderse, bizim taşla gitmemiz lâzımdı…*”[556]

556 Baburname, 2. c. 253. s.

Bu kadar önemsenen sefer, Kâbil’de çıkan isyanın duyulması üzerine sonuçlanmadan geri dönülmüştür. (1506). “*Ertesi sene padişah ünvanını alan Babur, bu suretle Timurlular Hanedanının en büyük reisi olduğunu ilân etmiş oluyordu.*”[557]

557 İslâm Ansiklopedisi, 2. c. Babur Mad.

Özel hayatına girmediğimiz Babur, senelerce oradan oraya koşturup, bir yere sahip olamadan yaşamıştır. Esas ülkesinden ayrılıp, yabancı bir ülkede devlet kurması, oradan yine geldiği yerle ilgisinin devamı çok mühim olayların cereyanın etmesine sebep oluyordu. Babur Timurlular hükümdarı olmuştur bu doğru, ama kendisine düşen görev sürülüp, her türlü hazırlığı yapılan tarlaya tohum atmak gibi bir şey idi. Şeybani Han, rakibi olacak bütün prensleri ortadan kaldırmıştı. Ne kadar düşman olsalar da dolaylı yoldan Şeybani’nin Babur’a hizmeti geçmiş oluyor. Burada, Babur’la ilgili bölüme ara verip, onun dışında gelişen olaylara bakmalıyız. Babur Ata yurdunu terk edip, yeni bir vatan edinirken, Timurlu adını yaşatmaya ve Timur’un yurdunda kalmaya devam edenler vardı. Bunların içinde, Babur’la benzer yanları çok olan Hüseyin Baykara’dan bahsedeceğiz bir miktar. Sonra toparlayıp, kapatacağız Timurlular faslını…

Hüseyin Baykara

Ana ve baba tarafından Timur sülalesine mensuptur, dolayısıyla asil sayılır. **Sultan Hüseyin Mirza** olarak da geçen adı, daha çok Hüseyin Baykara ile meşhur. Ebu Said 1469'da ölmüş Timurlular da yeni bir çöküş dönemi başlamış, mevcut Timurlu topraklarında üç hükümdarlık oluşmuştu. Bu hükümdarlarlıklardan birinin başındaki, Herat'ın sahibi olan Hüseyin Baykara.

Miras kalmamıştı Herat, çünkü kendisi bir Timurlu olmasına rağmen ölen Ebu Said'in oğlu değildi. Bubar'a benzer ruhî hallerinden, davranışlarından bahsedilir, doğrudur. Hem ihtilâlcı bir ruhu var ikisinin de, hem ilim ve fikir adamıdırlar. Herat'a hâkim olması savaş neticesidir ve hasmını yenmiş, sonra da idam ettirmiştir.[558]

558 İslâm Ansiklopedisi, 5/1. c. Hüseyin Baykara Mad.

Şahsı hakkında söylenenler, okuyucuyu ikileme düşürüp, nasıl biri olduğu hakkında kararsızlaştırır. Hüseyin Baykara dönemi, Çağatay Türkçesinin en büyük şairi, bakan, Mir Ali Şir Nevayi (1441-1501) sayesinde Müslüman Doğunun gördüğü en parlak dönemlerden biri olacaktır. Sarayda sanatçılar, şairler ve bilim adamları yaşayacak, Herat Asya'nın Floransa'sı olacak ve Timur rönesansı denen dönem doruğa varacaktır.[559] Hüseyin Baykara, Asya'nın en ihtişamlı sarayına sahip idi ve Babur'a göre o devir fevkalâde bir devir idi:

559 Orta Asya, 353. s.

"Şâir Câmi, Hâtifî, Ali Şir Nevayi, Hilâl'i, Bennâi, ressam Bihzâd ve Şâh Muzaffer, birçok mûsikîşinaslar, (…) tezkirei şuarâ sâhibi Devletşah ve meşhûr hattat Meşhedli Sultan Ali onun sarayına ihtişam veren şahsiyetlerdi."

Bunlar iyi tarafları diye takdim edilir. Paranın yazı-turası gibi, bir yüzü böyle, ya diğer yüzü:

"Sultan Hüseyin şedid mizaçlı ve aynı zamanda şarap müptelâsı idi. Büyük oğlunun anası olmasına rağmen, ilk karısını boşamıştır. Bubar'a göre, nedimlerinden birine o derece âşık olmuştur ki, onun adını paralarına bastırmıştır.[560]

560 İslâm Ansiklopedisi, Hüseyin Baykara Mad.

Siyasî şahsiyeti abartılı bir havada değil. Daha ziyade itidalli olduğu sanılır. 1469'da hâkim olduğu Herat'tan kısa bir süreliğine kovulmuşsa da,

geri gelip şehrini almıştır. Seyhun'un kenarından batıya doğru kaymaya çalışan Özbekler, Hüseyin Baykara'nın takibindeydi. Onların yaman düşman olduğu belli, bunun için uzak durmanın faydası var. Böyle inandığı için Hüseyin Baykara, mümkün olduğunca, onların şimşeğini üzerine çekmedi. Zaman içinde kendi evlatlarıyla arası açıldı. Hatta baba-oğul savaşı meydana geldi 1499'da. Biraz "*vicdansız*" anlatılır davranışları, büyük oğlunun anasını boşaması, torununun öldürülmesine göz yumması örnek gösterilir. Dinî yönü de kötü, eğer yazılanlar doğruysa. Romatizmadan fena halde muzdaripti, bunu bahane ederek namazı bırakmış, şaraba düşkünlüğü de oruç tutmasına engel imiş. Bunları yazan Hans R. Roemer [561]

561 İslâm Ansiklopedisi, Timurlular Mad.

Bir de, aşağı yukarı onunla yaşıt olup, devrin önemli şahsiyetlerinden sayılan Devletşah'ın anlattığı Hüseyin Baykara'ya bakacağız:

"*Timur ve çocukları devrinde büyük bir nüfuz kazanmış aristokrat bir Türk ailesine mensup olduğu cihetle emîr lâkabını taşıyan Devletşah.*"[562]

562 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Devletşah (M. F. Köprülü)

yazdıklarıyla daha muteber olmalıdır. Zaman icabı aşırı abartmalar onda da var. Örnek olması açısından, birkaç cümle alacağız:

"*Bu padişahın ne kadar yüce mertebelere sahip olduğunu yazmak beşer kuvveti dışındadır. Bu hazretin devri bir ömür baharıdır. Tabii onun yaptığı işleri ve yüce dereceleri bu ilk baharın çiçekleriydi. Tarihçiler ve müellifler vakaları takdim ve tehir hususunda zamana göre tertip ederler. Bununla beraber, Peygamberin sonu Muhammed Aleyhisselâm'ın Üzeyir Peygamber'e üstünlüğü ve İhlâs sûresinin Tebbet sûresine üstünlüğü açıktır. Binaenaleyh bizde geçmişteki büyük adamların ahvalini inceledikten sonra kitabımızı bu hazreti emîr'in zikriyle sona erdirdik.*"

"*Beyt: Tanrı mülk, din, şeriat ve imana revnak vermek istediği için Horasan ıktaını bu sultan'a verdi.*"[563]

563 Devletşah Tezkiresi, 4. c. 596. 599. s.

Benzer ifadelerle Hüseyin Baykara yüceltilmekte, İslâm Padişahı olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Eğer onun yazdıkları doğruysa, muhatabımız fevkalâde bir insandır, diğeri doğruysa özürlü. Konuyu uzatmadan geçiyoruz.

Uzun iktidar döneminde küçük ülkesini kültür merkezi yapmış, mümkün olduğunca savaştan uzak kalmıştı. Yaşanan devir icabı mecburi savaşların, hem de en ciddi biçimde meydana geldiği söylenebilir, ama bunlar ilk yıllara ait. Bir de sona doğru baba-oğul savaşı.

Timurluların son temsilcisi durumuna düşmesine az kalmıştı. Şeybani Han'ın Seyhun'u geçip Horasan'a girmesi, Semerkand'ı ele geçirmesi, Babur'un, ülkesini sefil vaziyette terk etmesi kısa zamanın vakaları olarak zikredilir.

Timur'un soyu güçten düşmüş, coğrafyaları daralmış. Özbekler için kolay lokma haline gelen son Timurlu hedefteydi. Nihayet, Şeybani Han, tükenmiş olan Timurlu Devleti için son noktayı koymaya bilenmiş, vaktini beklemekteydi.

Özbekler geliyor üzerine, o yorgun, hasta ve yaşlı. Gençliğinde enerjikti, şimdi değil. Bir şansı vardı, Babur! O Kâbil'de bir miktar kuvvet edinmişti. İmdada çağrıldı Babur, derhal harekete geçip, yardım çağrısına koşturdu.

Hüseyin Baykara, istiklâline son vermek üzere gelen Şeybani Han'a karşı ordusunu hazırlayıp, hastalığına ve yaşına bakmadan yürüdü, fakat gidemedi. Hüseyin Baykara, 4 Mayıs 1506'da öldü.[564]

564 İslâm Ansiklopedisi, 12/1. c. Timurlular Mad.

Babur'un tanıttığı Hüseyin Baykara: "*Çekik gözlü ve arslan boylu bir adamdı. Ahlak ve etvarı. O tahta çıktığı zaman on iki imamı hutbede okutmayı düşünüyormuş. Ali Şir Bey ve diğer bazıları buna mâni olmuşlar. Sonraları ise ehl-i sünnet ve cemaat mezhebine uygundu. Mafsal hastalığı yüzünden namaz kılamazdı. Oruç da tutamazdı. (…) Bazı hususlarda şeraite fevkalâde riayet ederdi. (….) Tahta çıktığı zaman, altı-yedi sene tövbeli idi. Ondan sonra kendini içkiye verdi. (…) Şecî ve cesur bir adamdı…*"[565]

565 Baburname, 2. c. 254-255. s.

Babur, yardımına geldiği Hüseyin Baykara'yı ölü bulmuştur. Oğullarında ve üst seviyeli kumandanlarında devlet adamları için gerekli olan vasıfları bulamamıştır. İçki müptelasıdır bütün belli başlı kişiler. Herat, bu insanların elinde daha ne kadar kalabilirdi? Hüseyin Baykara'nın iki oğlu Bedi'üzzaman ve Muzaffer'üz-zaman paylaşmıştır tahtı, aslında paylaşamamışlar. Babur'a göre, durumları ümitsiz. Şeybani Han'la savaşacak çap ve takatta değiller. Onların halini beğenmeyen Babur, Şeybani Han ile çarpışmayı da göze almadan, geldiği gibi dönmüş yurduna.

Timurluların Sonu ve Babur

Bir müddet müşterek yürüyecek Babur ile Timurlular. Kaderin uzak diyarlara attığı bir Timurludur. Baba-dede vatanında, elinde olanları Şeybani Han'a kaptırıp yersiz yurtsuz kalınca düşmüştü gurbet yoluna. Çevresine bir hayli asker toplayıp, Kabil'e girmiş, burayı zapt edip vatan toprağı saymıştı. Hüseyin Baykara'ya destek niyetiyle Herat'a gitmiş, elini hiçbir şeye vurmadan dönmüştü kendi yurduna. Bir sürprizle karşılaştı, tahtı elinden gitmiş! Yerine geçmiş olan kişi Ebu Said'in torunu Veys Mirza idi. Babur gelince de Veys'in hükmü bozulmuştur.

Şah İsmail'in Ortaya Çıkışı

1501 senesi önemli olaylarıyla meşhurdu; bunlardan biri de Şah İsmail'in zuhurudur. Henüz 14 yaşında bir Türk. Ak Koyunluları yenip, kendini Tebriz Şahı ilân etmiştir. Babur'la olacak münâsebeti için anılmaktadır.

Özbekler zor yıllardan, zorlukların çarkından geçip geliyorlar. Son senelerde Timuroğullarına hayatı zehir eden Muhammed Şeybani Han dahi hayatın çeşitli müşkülatı ile yoğrulmuştu. Çok yalnız ve ümitsiz bir gününde, bir miktar adamına şöyle yakınmış:

"*Ne yurt kaldı ne sığınak*
Artık düşmanlar geziniyor oralarda
Ordumuz bile yok savaşmak için
Prensler de bize katılmaz, adamları da,
Kimse kol kanat germez artık bize
Dilenci kapısı dahi kapalıdır yüzümüze,
Çarkıfelek gibi dolaşıyoruz dünyanın çevresinde
Ne kadar daha dolaşacağız böyle derbeder,
Bu işi artık kılıç ve bileklerimiz halleder."[566]

566 Türk'ün Üç Bin Yılı, 251. s.

Bu sözlerin söylendiği, feleğin ve düşmanların sillesinin yendiği zamanlar geçmiş. Şeybani Han Timuroğullarının kökünü kazımak üzeredir. Yıl 1507, aylardan Mayıs. Şeybanî Han kısa zaman önce ölen Hüseyin

Baykara'nın yurdunu basmakta. Karşısına çıkamıyor Baykara'nın evlâtları. Herat boyun eğiyor ister istemez.

Şeybani Han 1494-1495'de Maverâünnehir'e girmişti. Dört sene içinde, Horasan dâhil bölgenin hâkimi olmuş.[567] Semerkand'ı alarak 1501'de Babur'a da ağır bir tekme vurmuştu. Hıncı vardı bu yüzden, onun için gelmişti Hüseyin Baykara'nın yardımına ve vaziyeti beğenmeyip dönmüştü Babur. Mâceracı ve cesaretli yanları benzer, bir de kaderlerinde benzerlik var Şeybani ile Babur'un.

567 İslâm Ansiklopedisi, 11. c. Şeybani Han Mad. (L. Bouvat)

Şeybani Han Moğol Bat Han soyundan gelmedir. Babur Timur soyu. Bazı tarihçiler bir intikam yarışına sokmayı isterler ikisi arasındaki mücadeleyi. Niçin? Timur, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın kurduğu devleti ele geçirmiş, Çağatay ulusunun suyunu ısıtmıştı (1368-1370). Güya, Moğol asıllı olan Şeybani Han, Timur ahfadının kökünü kazıyarak tarihi bir vazifeyi ifa etmekte imiş. Buhâra, Horasan ve Semerkand ve Herat elden çıkmış, şöyle söylüyor R. Grousset: "*Bir asır sonra, Cengiz Han'ın soyu nihayet Timur'un soyunu kesin şekilde yenmiş oluyordu*."

Aynı görüşü paylaşan başkaları da var, iyi de, Muhammed Şeybani Han'ın Moğolluk derdi var mıydı? Şeybani, ön adı olarak Muhammed'i kullanır, dindar bir Müslüman görüntüsü verir ve Arapça ile Farsça'yı iyi biliyordu. (Üstelik) dikkate şâyân Türkçe eserler bırakmıştır.[568] Daha ötesini söylemeye hacet yok. Bütün meselesi, başında bulunduğu toplumu daha geniş memlekete sahip etmekti; işin aslı bu. Babur'un istediği de esasen ondan farksız.

568 İslâm Ansiklopedisi, 11. c. Şeybani Han Mad.

Ve zaman gelmiş, Timuroğullarından bir tek Babur kalmıştır soyun iktidar temsilcisi. Topraklarından kovulmuş, olmanın ıstırabı var içinde. Gözü Hindistan'a, aklı Türkistan'a bakar. Bir fırsat çıksa, bütün Timurluların vatanını alıp, eski günleri ihya etse, o zaman huzur bulacak yüreği.

Şah İsmail'den kısaca bahsedilmişti. Yaşı 14 olduğu halde büyük kahramanlar gibi hareket ediyordu. 1501'de Tebriz'le başlayıp, 1508'e kadar İran'ın tamamını fethetti. Sırada Şeybani Han ve işgal ettiği yerler vardı Şah İsmail için.

Şah, hedefini belirlemişti. İran askerleri Şeybani’nin sahiplendiği ülkeye girdi. Merv yakınlarında Özbekler feci şekilde yenildiler. Şeybani ağır yara almış, ıssız bir çiftliğe sığınmıştı, orada bulundu. Çok eski adetlerden birini gerçekleştiren Şah İsmail, Şeybani Han’ın kafatasından içki kadehi yaptırdı. (1510 Aralığı). [569]

569 Orta Asya, 375. s.

Yeni Bir Dostluk Cephesi

Aklı eski yurdundaydı ya Babur’un. Oralar da Şah İsmail’in mülküdür artık ve tabii duyulmuştur her tarafa. Savaş sırasında, Semerkad’dan çıkışta eline düştüğü Şeybani Han ile evlenmiş olan Hanzâde Begüm, İranlıların eline düşmüş, Şah nezaket gösterip ağabeyi Babur’a göndermiş onu.

Babur, Şah İsmail’e yakınlaşmak için çaba sarf etti. Hediyelerle, oğlu Mirza Han’ı elçi gönderdi. Şah, iyi karşıladı elçiyi. Özbeklerden aldığı yerlerde hâkimiyeti devretmek istedi Babur’a, lâkin bir şartla. Sünnilikten Şiiliğe geçecek Babur, hutbelerde Şah İsmail’in adı okunacak.

Bilindiği üzere, Şah İsmail sünnî idi evvelce, Şah olmak için seçmişti Şiiliği. Babur’ u dahi kendi inanç çizgisine çekmeye çalışması ahlâki midir? Aynı şekilde, Babur’un, bu isteğe olumlu karşılık vermesi, “*kabul*” demesi ne derece uygundur, ama böyle olmuş. Takiyye yapıyor Babur, dili ile gönlü aynı değil; fakat bunu açıklayamıyor halkına.

Özbekler hâlâ Semerkand’ın sahibidir, Şeybani Han’ın yerini amcası Kökçünci [570] almıştır. Yaşlıdır Kökçünci amca ve güçlü irade sahibidir ayrıca, savaşıp Mâveraünnehir’i İranlılardan aldı. Babur’un esas gücü Kâbil’de, burada elinden gelecek bir şey yok. Gönülde tutuşan arzu, dizde derman tükenince sönmeye terk ediliyor. Babur yandı, tutuştu, çırpındı, 1514 yılına kadar dönemedi Kâbil’e. Ama hiçbir ümidi kalmamıştı, bari Hindistan’da yurt tutayım deyip, atalarının topraklarına veda etti.

570 Aynı Eser, 376. s.

Esasen 1507’de Timurlular Devleti komaya girmişti, hatta makineye bağlanmış hasta gibiydi. Babur’un gayreti nefes vermeye yetmedi ve onun gidişiyle beraber fiş çekilmiş oldu.

Timur’un Türkistan İmparatorluğu’ndan, Babur’un devletine atladık, onun hayatının sonuyla bitireceğiz konumuzu. Devletinin ki Hanlık, İmparatorluk veya başka isimle de anılabilir, o tarafında değiliz meselenin. Devlet sahibi olmuş Türkler idi, onların acı-tatlı hatıralarıydı anlamaya çalıştığımız, epeyce zamandır beraber olduk talihli ve talihsiz geçmişimizle. Türklerin kurduğu devletlerin hepsi, bizim hikâye ettiklerimizden ibaret midir? Başkaları da var. Bilhassa Beylikler ve bazılarının devlet saydığı başka teşekküller. Onları şimdilik bıraktık bir tarafa.

Timur’un devletini son Türk devleti sırasına koyup, anlayıp, anlatmaya gayretimiz oldu. Osmanlıya açtığı yara içimizde kanıyor olsa da, Timur’un büyük bir hükümdar olduğunu inkâr etmedik. Devleti, kuruluşundaki bir arızadan dolayı yavaş yavaş, azala azala bitti.

Babur, 1519’da Hindistan’a girdi. Gazneli Mahmut’un beş yüz küsur sene evvel gerçekleştirdiği fetihleri tekrarlıyor. Defalarca Pencap seferi neticesinde Hindistan’ın kuzeyini almayı başardı; 1526 baharında Panipüt Meydan Muharebesi’ni kazanan Babur, Hindistan Türk İmparatorluğunu kurmuş oldu.

Aralık 1526’da Delhi, Agra ve Hanpur’u alan Babur, Agra’yı devletinin başkenti yaptı. Bir yıl sonra Racistan’daki Hindûların üzerine yürüdü. 100.000 kişilik bir ordu ve birkaç yüz fil ile dikilen Hükümdar Rana’ya karşı, Babur Şah’ın 13.500 kişilik Türk ordusu. Ayrıca, Mustafa Rumi’nin kumanda ettiği bir Osmanlı Türk topçu birliği de vardı. Hindûların topu tüfeği yok. Ateşli silahlar ve Türk atlısının üstün savaş kabiliyeti, düşmanı tamamen imha edip, Babur’a temiz ve şanlı bir zafer ve de “Gazi” ünvanı kazandırdı.

Babuş Şah, 1530 Aralık ayında dünyaya veda ederken büyük bir Hindistan Türk İmparatorluğu bırakmıştı geride. Oğlu Hümayn Şah geçti tahta, başka özellikleri olmasına rağmen devlet reisliği yeteneği zayıf olan yeni hükümdarın ömrü taht mücadelesiyle geçti. Hâlâ eski hastalık devam etmektedir. Taht ve baht kavgası aileyi perişan ederken düşmanlar nefes almakta tabii ki. Hümayun Şah 1556’da öldü, Ekber Şah dönemi başladı, 1605’e kadar azar azar artan Hint etkisiyle devam etti. Cihangir Şah’ın taht sahibi olduğu 1605-1627 yılları arasında Kandehar İranlılara, Hindistan ticareti İngilizlere geçti. Pek iç açıcı şeyler görünmedi Türkler adına ve Türklük devreden çıkıyordu sanki. Cihangir’in ölümü üzerine oğlu Cihan Şah 1628’de başladı hükümdarlığa. Devleti, maddî baba mirası saymanın, paylaşmak istemenin veya paylaşamamanın sıkıntıları iyi işlerin meydana

getirilmesine fırsat vermiyordu. Şah Cihan, bu elim meseleyi kökünden halletmeye kalkışıp, kendi soyundan gelen bütün erkekleri öldürttü.

Vakti zamanında Firavun bir erkek kıyımına girişmiş, kader ona, her şeyini elinden alacak çocuğu kendi eliyle büyütme acısını tattırmıştı(Hazreti Musa meselesi). Şah Cihan'ın zamanımıza gelen, uzun asırlar ötesine de gidecek olan en önemli eseri, sevgili hatunu için yaptırdığı **Tac Mahal** adı verilen cami'dir. Bütün erkekleri öldürtmüş, fakat bu cinsin üremesi devam etmekteydi, kendisi de çocuk sahibi oldu, bunlardan biri Evregzib, babası sağ ama sıhhatsiz iken taht sahibi yapıldı 1658'de. Kayda değer gelişmeler yok milletin lehine sayılacak; sadece ticaret gittikçe yabancı hâkimiyetine girmektedir.

Evregzip ölür 1707'de. Kardeşler çoğalmış, taht kavgaları başladı yeniden. Bir süre sonra iki Şahlık doğar bir devletten, zayıflayan bedenler taarruza uğrar İranlılar tarafından zapt edilir Delhi. Daha beriler geldikçe eksile eksile sıfıra düşer Türk devleti, 1858 yılında bütün Hindistan sömürgesi olur dünyanın bir numaralı sömürgeci İngilizine.

Şimdiye kadar gördüklerimiz bir şeyler öğretmiştir bize. Bunlardan biri de, Türklerin her toprakta yaşayabilen nebatlara benzemediğidir. Kadim Türk yurtları sayılan yerler, üzerlerindekileri inancıyla-geleneğiyle beraber taşımıştır ileriki asırlara, diğer coğrafyalar horlamış. Hunlardan itibaren Çin'e hâkim olanlar çinlileşti, Tanbaç'lar gibi. Avrupaya akanlar, Bulgarlar ve Macarlar kayboldular Hıristiyanlaşıp Slavlaşarak. Bu hususta örnekler çoğaltılabilir. Anadolu'ya gelenler sağlam kaldı milliyeti ve inancıyla birlikte. Birkaç küçük grupları saymaz isek, dünyanın hiçbir bölgesinde, Müslüman olmayan Türk de kalmadı. Herhalde en son Türklüğünü kaybedenler veya artık Türk olduklarını unutanlar Hindistan'a giden Türklerdir.

İstifade Edilen Eserler

M.E.B.Y. İslâm Ans. İlgili maddeler, dipnotlarda gösterildi
Diyanet Vakfı İslâm Ans: İlgili maddeler
İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi: Erdoğan Mençil
Milli Eğitim Yayınları, 1977
Yeni İslâm Tarihi: Zekeriya Kitapçı, Otağ Yay. 1986
Orta Asya, J. Paul Roux: Kabalcı, 2001
Tarihte Türklük: Prof. Dr. Laszlo Rasonyi , Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü, 1971
Türk Tarihi: 3. C. Hüseyin Namık Orkun, Akba Yay. 1946
İbru'l Esir Tarihi Terc: 7. 8. 9. 10. 11. 12. c. Bahar Yayınları
Moğol İmparatorluğu Tarihi, Jean-Paul Roux, Kabalcı, 2001
Türk Dünyası El Kitabı: İbrahim Kafesoğlu
Muhayyel Hükümdarlığın İzinde: L. N. Gamilev, Selenge, 2002
Rusya Tarihi: Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, T. T. Koramu 1987
Karahanlı Devlet Teşkilatı: Prof. Dr. Reşat Genç, T. T. Kuramu 2002
Altın Ordu İmparatorluğu: (İnternet)
Seyahâtnâme: İbn. Fazlan, Bedir, 1995
Büyük Karahanlıla: Ekber N. Necef, Selenge Yay. 2005
Karahanlılar Tarihi: Doç. Dr. H. Yakup Anat-Ahmet Almaz, Oku Yay. 2003
Makaleler ve İncelemeler: Abdülkadir inan, T. T. Kurumu Yay. 1987
Hindistan Tarihi: 1. C Y. Hikmet Bayur, T. T. Kurumu. Yay. 1987
Bizans Devleti Tarihi: Georg Ostrogorsky, Çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan T. T. Kurumu Yay.1981.
Umumî Türk Tarihine Giriş: Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velîdi Togan, Enderun Kitabevi, 1981
Eski Türkler: L. N. Gumilev, Selenge, Yay.2002

Moğol İstilasına Kadar Türkistan: W. Barthold, T. T. Kurumu Yay. 1990
Kısas'ı Enbiya: 2. C. A. Cevded Paşa, Bedir Yay. 19
Osmanlı Tarihi: Ziya Nur Aksun, Ötüken Neşr. 1994
Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi: 3. C. Prof. Dr. Philip K. , Hitti, Boğaziçi Yay.
Hammer Tarihi: 1. C. Üçdal Neşr. (M. Çevik, E. Kılıç) , Ata Bey'in Tercümesi'nden.
Kur'an-ı Kerim Meali: H. Basri Çantay
Osmanlı İmp. Tarihi: 1. C. Yonga, Yeditepe Yay. 2005
Tuğrul Bey ve Zamanı: Prof. Dr. M. Altay Köymen Kültür Bak. Yay. 1976
Tarih-i Reşidî, Mirza Haydar Duğlat, Selenge Yay. 2006
Selçuklu Devletleri Tarihi: Prof. Dr. Ali Sevim-Prof. Dr. Erdoğan Merçil, T. T. Kurumu Yay. 1995
Büyük Tarih Ansiklopedisi: Yılmaz Öztuna, Bateş Yay.
Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Neş. Merkezi 1985
Harizmşahlar Tarihi: Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, T. T. Kurumu Yay. 1984
Büyük Türk Tarihi: 3. 5. C. J. Deguignes, Türk Kültür Yay. 1979
Devletşah Tezkiresi: 1-4. Tercüman 1001 Temel, 1977
Tacüt Tevarih: 1. C. Hoca Saadeddin Efendi, Başb. Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay. 1974
Cengiz Han: Nazım Tektaş, Çatı Yayınları, 2006
Türk Milli Kültürü: İbrahim Kafesoğlu, Ötüken Neşr. 2004
Bozkır İmparatorluğu: Rene Graousset, Ötüken Neşr. 1980
Bozkırın Üç Atlısı: Manole Neagoe, Çatı Kitapları, 2004
Moğolların Gizli Tarihi: Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, T. T. Kurumu Yay.1995
Altın Ordu'nun Çöküşü: A. Yu. Yakubovskiy T. T. Kurumu Yay. 1992
Timurun Devlet Yönetim Stratejisi, Emrullah Tekin, Burak Yay. 1994
Eski Ruslar: 2. C. L. N. Gumilev, Selenge Yay. 2003
Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat: Klaviyo- Nakışlar Yay. 1975
Karadeniz'in Kuzeyinde Türk kavimleri ve Devletleri: Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, Murat Kitabevi, 2002
Süyüm Bike: Ilgaz Vahap Nevruzhan, Burak Yay. 1984

Büyük Osmanlı Tarihi: 1. c. Yılmaz Öztuna, Ötüken Neşr. 1994
Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
Osmanlı Tarihi: 1. c. İ. H. Uzunçarşılı, T. T. Kurumu Yay. 1982
İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: İsmail Hami Danişmend, Türkiye Yay. 1971
Türk'ün Üç Bin Yılı: S. G. Klyashtorny/T. İ. Sultanov, Selenge Yay. 2003
İbn'i Batuta Seyahatnamesi,Üçdal Neşriyat 1983
Baburname 1-3.c. Milli Eğitim Yay. 1970
Türk Dünyası El Kitabı, 1992

Karma İndeks

I İ

S